ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: XXIX | MART/MARCH: 2013 | SAYI/NUMBER: 85

ISSN 1011-727X

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXIX** | MART/MARCH: **2013** | SAYI/NUMBER: **85**

ISSN 1011 - 727X

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Mesut AYDIN	İnönü Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ	Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD Başkanı
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens. Müdürü
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi
Doç. Dr. Bahri ATA	Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi
Doç. Dr. Yasemin DOĞANER	Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
Doç. Dr. Kenan OLGUN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Doç. Dr. Uğur ÜNAL	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXIX** MART/MARCH: **2013** SAYI/NUMBER: **85**

Sahibi / *Owner*

Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Editörler / *Editors*
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)
Mukaddes ARSLAN

Yayın Kurulu / *Editorial Board*
Prof. Dr. Çağrı ERHAN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bedri GENCER
(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
(Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)
Nihat BÜYÜKBAŞ
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd.)

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*
Hüseyin TOSUN

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi No: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.r. • web: http://www.atam.gov.tr.

Basıldığı Yer: Üç S Basım Limited Şirketi - Tel: 0 312 448 13 67 - 68
Basım Tarihi: Mayıs 2014 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Erdem ÇANAK — Akgünler Gazetesi ve Gazetede Adana Halkevi
Akgünler Magazine and People's Houses of Adana 1

Ömer ERDEN — Ziya Gökalp'in 1924 Anayasası ile İlgili Çalışmaları
Ziya Gökalp's Studies on the Constitution of 1924 47

Nejla GÜNAY — Atatürk Döneminde Türkiye'de Beden Eğitiminin Gelişimi ve Gazi Beden Terbiyesi Bölümü
The Development of Physical Education in Turkey in Atatürk Period and Gazi Physical Education Department 73

Gönül GÜNEŞ — Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri
The Special Organization and Its Activities During the Years of World War I 101

Sevilay ÖZER — Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları
Reflections of Giving Right to Elect and be Elected to Women on Turkish Public Opinion *131*

Cengiz MUTLU — Milli Mücadele'de Türkiye'de Azalan Nüfus ve İzdivac Meselesi
Decreasing Population and Marriage Issues Within Turkish Public Opinion During National Struggle *169*

Levent Şahverdi Arşivi

YAYIN TANITIM / *PUBLICATION DESCRIPTION*

Mukaddes ARSLAN Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)
Erzurum in Turkish Political History (1923-1950) *207*

Mukaddes ARSLAN Merkezimizden Haberler
News from Our Research Center *219*

Mukaddes ARSLAN Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 71. - 85. Sayılar Dizini
Journal of Atatürk Research Center - Index (71 - 85 Numbers) *227*

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 237

Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles 243

Levent Şahverdi Arşivi

AKGÜNLER GAZETESİ VE GAZETEDE ADANA HALKEVİ

Erdem ÇANAK*

ÖZET

1932-1951 yılları arasında faaliyet göstermiş olan halkevleri, cumhuriyet değerlerini benimsemiş bireylerin yetişmesi için gayret göstermiş ve yakın dönem Türkiye tarihine damgasını vurmuş önemli bir sosyo-kültürel kurumdur. İlk olarak 19 Şubat 1932 tarihinde Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun gibi önemli merkezlerde açılmıştır. Kapatıldıkları 1951 yılına kadar sayıları 478'e ulaşan bu kültür kurumlarından birisi de 24 Şubat 1933 tarihinde açılmış olan Adana Halkevi'dir.

Anadolu'nun dört bir köşesinde açılan bu kurumlar, farklı konularda faaliyet gösteren dokuz şubeden meydana gelmişlerdir. 1932 tarihli CHF Halkevleri Talimatnamesine göre bu şubeler; *"Dil, Edebiyat, Tarih", "Güzel Sanatlar", "Temsil", "Spor", "İçtimai Yardım", "Halk Dersaneleri ve Kurslar", "Kütüphane ve Neşriyat", "Köycüler"* ile *"Müze ve Sergi"* şubesidir. Bunlardan *"Kütüphane ve Neşriyat Şubesi",* halkevlerinin kütüphane ve neşriyat hizmetini yerine getirmek maksadıyla tesis edilmiştir. Adana Halkevi'nin ilgili şubesi de, çeşitli kitapların yanı sıra *"Akgünler"*, *"Görüşler"* ve *"Çukurova"* isminde üç süreli yayın çıkarmıştır. Bunlardan *"Görüşler"* ve *"Çukurova"* dergi, *"Akgünler"* ise gazete formatında yayımlanmıştır. Bu çalışmada, halkevlerinin gazete yayıncılığına dair istisnai bir örnek olan *"Akgünler"* gazetesi ele alınacaktır. Bu esnada pek çok araştırmada dergi olarak zikredilen yayının türüne dair yanlışlık da düzeltilmiş olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Adana, Atatürk, Basın, Halkevi, Akgünler.

* Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bursa/Türkiye, erdem_canak@hotmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

AKGÜNLER MAGAZINE AND PEOPLE'S HOUSES OF ADANA

ABSTRACT

The People's Houses, which had been operating between the years 1932-1951, have fought for growing of individuals adopted Republican values and are an important socio-cultural institution marked the recent history of Turkey. Some of these houses had been opened firstly on February 19, 1932 in important centers such as Samsun, Afyon, Ankara, Aydin, Bolu, Bursa, Canakkale, Denizli, Diyarbakir, Eskisehir, Istanbul, Izmir, Konya and Malatya. One of these cultural institutions whose number were reached to 478 until the year 1951 in which they had closed, is Adana People's House which is opened in February 24, 1933.

These institutions, opened at all around the Anatolia, consist of nine branches operating in different areas of Anatolia. According to regulations of 1932, the CHF Peoples Houses branches are *"Language, History, Literature Branch", "Honour Branch", "Performing Branch", "Sports Branch", "Social Welfare Branch", "People's Courses and courses Branch", "Book Palace and Publication Branch", "Villagism Branch" and "Museum and Exhibition Branch"*. The branch *"Library and Publications"*, have been established for the purpose of library service and publications. That related branch in Adana Poeple's House was published various books and also periodicals named *"Akgünler", "Görüşler" and "Çukurova". "Çukurova" and "Görüşler"* have been published in magazine format and *"Akgünler"* has been published in the newspaper format. In this study it is examined that *"Akgünler"* newspaper is an exceptional example of newspapers publishing of People's House. Moreover, the mistake about the type of publishing cited as magazine in many investigations will be corrected.

Key Words: Adana, Atatürk, Press, People's Houses, Akgünler.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Halkevleri, cumhuriyet rejimini ve devrimlerini halka benimsetmek amacıyla kapatılan Türk Ocaklarının yerine açılmış ve 1932-1951 yılları arasında faaliyette bulunmuştur. İlk olarak 19 Şubat 1932 tarihinde Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun gibi merkezlerde açılmış[1], zaman içerisinde sayıları hızla artarak kapatıldıkları 1951 yılına kadar 478'e ulaşmıştır.[2]

Anadolu'nun dört bir köşesinde açılan bu kurumlar, cumhuriyet değerlerini benimsemiş bireylerin yetişmesi için gayret göstermiştir. Bu nedenle vatandaşların cumhuriyet rejimini ve onun getirdiği değerleri yaşayarak öğrenmesi için yoğun bir şekilde tiyatro, gezi, okuma-yazma kursları, şiir yarışmaları, spor müsabakaları, yayın ve içtimai yardım faaliyetleri gibi sosyal ve kültürel aktiviteler gerçekleştirmişlerdir. Bunun yanı sıra, her halkevi bulunduğu bölgede şartların elverdiği ölçüde dergi, kitap ve broşür yayımlamıştır. Bu yayınların konusunu ise bölgenin ağzı, o coğrafyada yaşayan ve yaşamış olan halk ozanları, bölgede bulunan tarihî eserler ve yetiştirilen tarım ürünleri gibi yerel değerler oluşturmuştur. Ayrıca hayvancılık, sağlık ve sosyal yaşama dair konular da halkı bilinçlendirmek adına yoğun olarak ele alınmıştır. Bu özellikleri nedeniyle günümüz araştırmacıları için vazgeçilmez birer kaynak niteliğinde olan bu çalışmalar, ilerleyen süreçte topluma mâl olan yazar, şair gibi fikir adamlarının duygu ve düşüncelerini dile getirebilmelerine de imkân sağlamıştır.

Bu kültür kurumlarından birisi de 24 Şubat 1933'te açılan Adana Halkevidir.[3] Halkevlerinin genel amaçları doğrultusunda faaliyet göstermiş olan Ada-

1 Kenan Olgun, **Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi,** Değişim Yayımları, İstanbul 2008, s.17; Galip Alçıtepe, **Antalya'da İki Öncü Dergi Çağlayan ve Türkakdeniz,** Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını, Antalya 2005, s.9; Yaşar Akyol, **İzmir Halkevi (1932-1951),** İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir 2008, s.11; Nurhan Karadağ, **Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951),** Kültür Bakanlığı Yayımları, Ankara 1998, s.59; Tahir Kodal, **Atatürk Döneminde Denizli (1923-1938),** Denizli Ticaret Odası Yayımları, Ankara 2007, s.182.

2 Orhan Özacun, "Halkevlerinin Dramı", **Kebikeç**, II/3 (1996), s.91.

3 Adana Halkevi'nin açılış tarihine dair farklı tarihler zikredilmekle birlikte kesin açılış tarihi 24 Şubat 1933'dür. "Halkevi Açılıyor" **Yeni Adana,** 24 Şubat 1933; "Bugün Halkevimiz Açılıyor", **Türk Sözü,** 24 Şubat 1933; "Cuma Günü Halkevimiz On Bini Aşan Bir Halk Kütlesinin Coşkun Tezahüriyle Açıldı", **Türk Sözü,** 26 Şubat 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

na Halkevi, yayımlamış olduğu Akgünler[4], Görüşler[5] ve Çukurova[6] adlı süreli yayınlar ile yayıncılık konusunda canlı bir görüntü sergilemiştir. Bunlardan Akgünler gazete, Görüşler ve Çukurova ise dergi olarak yayımlanmıştır. Ancak Akgünler gazetesi halkevleri ile ilgili yayınlarda genellikle dergi olarak değerlendirilmiştir.[7] Bu değerlendirmede Akgünler'in nüshalarının araştırmacılar tarafından görülmemesinin yanı sıra halkevlerinin gazete yayımladığına dair herhangi bir bilginin olmaması da etkili olmuştur. Bu nedenle çalışmamız sadece Akgünler'in türü ile ilgili bir yanlışlığı düzeltmekle kalmayarak, halkevlerinin gazete yayıncılığı yaptığını da örneğiyle birlikte ortaya koymuş olacaktır.

Yayın Bilgileri

Akgünler gazetesi 5 Ocak 1935-29 Ekim 1936 tarihleri arasında 22 sayı yayımlanmıştır.[8] Ancak gazetenin yayımlanması için yapılan hazırlıkların çok daha önce başladığı Yeni Adana gazetesinin 25 Haziran 1934 tarihli nüshasında yer alan *"Halkevi haftalık bir gazete çıkaracak"* başlıklı haberden anlaşılmaktadır.[9] Bu haberde; *"Haber aldığımıza göre halkevimiz cumartesi günleri neşrolunmak üzere haftalık bir gazete çıkaracaktır"* bilgisi yer almıştır. Yayımlanmasında bütün münevver ihtisas sahibi yurttaşların görev alacağı ve halk lisanıyla neş-

4 Gazeteye neden Akgünler ismi verildiği ilk sayıda yer alan *"Vaktile ülkemizin geçirdiği bunluk günleri arasında Çukurova'nın da büyük payı vardır"* başlıklı bir haberde millî mücadele yıllarından bahsedilerek *"Yurddaş! Ak günlerin değerini artırmak istersen kara günleri unutma. Bu, senin ulusal yükümün olsun!"* ifadesi, gazetenin adının millî mücadele yıllarında yaşanılan karanlık günlere nispetle *"Akgünler"* olarak konulduğuna işaret etmektedir.

5 1 Nisan 1937-1 Temmuz 1946 tarihleri arasında 91 sayı yayımlanmıştır.

6 1 Ağustos 1946-Haziran 1947 tarihleri arasında 11 sayı yayımlanmıştır.

7 Halkevlerinin yayımlamış oldukları dergilerin listesi için bkz. Mahmut Şakiroğlu, "Halkevi Dergileri ve Neşriyatı", **Kebikeç,** II/3 (1996), s.133; Adem Kara, **Türkiye'de Halkevleri (1932-1951),** 24 Saat Yayıncılık, Ankara 1999, s.87; Eminalp Malkoç, **Devrimin Kültür Fidanlığı Halkevleri ve Kadıköy Halkevi,** Derlem Yayımları, İstanbul 2009, s.41. Akgünler'den gazete olarak bahseden iki çalışma vardır. Bunlar; Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, İstanbul 1938, s.159; Hamza Kurtkapan, **Adana Halkevi Görüşler Dergisinin Türk Modernleşmesi Açısından Analizi,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2009.

8 CHP Genel Sekreterliği tarafından Adana Halkevi Başkanlığında gönderilen 29 Temmuz 1936 tarihli yazıda Adana Halkevinin çıkarmakta olduğu Akgünler gazetesinin köylüler için yayımlandığı belirtilerek parti tarafından *"Yurt"* adında zaten bir köylü gazetesi çıkarıldığı, bu nedenle ayrıca bir köylü gazetesine gerek olmadığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra yeni yapılacak Adana Halkevi binası için satın alınan arsadan dolayı tasarruf yapılacak olmasının da etkisiyle Akgünler'in yayınına son verilmiştir. **BCA,** 490.01.842.331.1.1; 490.01.842.331.1.8.

9 "Halkevi Haftalık Bir Gazete Çıkaracak", **Yeni Adana,** 25 Haziran 1934, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

redileceği ilan edilen gazetenin adının ne olacağına dair ise herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte gazetenin ilk sayısı bu haberden 6 ay sonra yayımlanmış olup diline bakıldığında ise halkın bütün kesiminin anlayabileceği seviyede ve ağdalı ifadelerden uzak olduğu görülmektedir. Ayrıca dönemin hâkim dil politikasının etkisinde kalınarak anık, ötgüç, arıklık, kamutay, verit, orun, şarbay, buyruk kurumu, bunluk günleri, üretmen, uray gibi öz Türkçe kelimelerin kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim gazetenin ilk sayısında yer alan *"Öz Dilimize Doğru"*[10] başlıklı yazıda da bu hususa değinilerek şöyle denilmiştir:

"Artık düzmece Osmanlı dilinden kurtuluyoruz.

Eskiden bir "okumuşlar ve memurlar" dili vardı ki, iki üç tane öz Türkçenin arasına bir sürü Arapça ve Farsça kelime doldurup kurum satarak söylenir; amma bu çinmaçinceye benzeyen laflardan ne söyleyen bir şey anlardı ne de dinleyen… Padişah saraylarında türeyen yurda yayılan bu abur cubur dili, ulusumuzun büyük yığını ile kafaları aydın dediğimiz sayılı yurttaşlar arasında korkunç bir uçurum açmıştı. Atatürk; bu uçurumu kaldırıp atmak ve kafası aydınla büyük yığını birbirine kaynatmak için bir "Öz Türkçe yazma ve konuşma" savaşı açtı. İki yıldır hızla yürütülen bu savaş; Osmanlıca adı verilen eski düzme dili bir yana bırakıp arı, cana yakın öz Türkçeyi alana çıkardı. Şimdi her yanda bu dili yazmak ve konuşmak için uğraşılıyor… Öz benliğimize yeni yeni kavuşuyoruz."

Genel itibariyle 4 sayfa yayımlanan gazetenin 13. ve 22. sayıları 6'şar sayfa olarak yayımlanmıştır. Bu istisnai uygulamalar 13. sayıda yer alan Adana Halkevi'nin 1935-1936 yılı faaliyetlerine ilişkin yapılan değerlendirme ile 22. sayının 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'na tesadüf etmesinden kaynaklanmıştır. İki farklı ebatta yayımlanan gazetenin ilk on sayısı 60x44 cm., diğer sayıları ise 44x30 cm. ebadında yayımlanmıştır. Gazetenin ebadının neden değiştiği *"…Köyümüzü ve şehirdeki okur-yazarlarımızın yurt ve onun üstünde olup biten işlerin en önemli olanları hakkında da çabuk bilgi sahibi edebilmek için gazeteyi biraz daha küçük boyda daha iyi kâğıda basılmakla beraber ayda iki kere çıkarmayı faydalı gördük."* şeklinde açıklanmıştır.[11] 11. sayıdan itibaren yeni ebadında yayımlanan gazetenin, 12. sayısı ile birlikte adının yazılışı da değişmiştir. Daha önceki sayılarda *"Akgünler"* şeklinde yazılan gazetenin adı, bu sayıdan itibaren *"Akgünler"* şeklinde yazılmaya başlanmıştır.

---

10 "Öz Dilimize Doğru", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.1.

11 "Akgünlerin Yeni Durumu", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Ocak 1935), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Tamamı *"Türk Sözü Matbaasında"* basılan gazetenin, ilk üç sayısında umumi neşriyat müdürü olarak aynı zamanda Adana Halkevi Reisi olan Kemal Kusun'un[12] adı yer almıştır. Ancak dördüncü sayıdan itibaren umumi neşriyat müdürü M.(ehmet) Bakşı olmuştur.[13] Bu bilginin yer aldığı kısım ise genellikle gazetenin son sayfasında yer almıştır. Akgünler'in Adana Halkevi yayını olduğuna dair ilk bilgi ise gazetenin birinci sayısında yer alan *"Akgünler Niçin Çıkıyor"* başlıklı haberde; *"Her gazete ilk sayısını okurlarına sunarken ne düşünce ile çıktığını ve ne yapmak istediğini ve hangi yolda yürüyeceğini anlatır. Akgünler de bugün bu geleneğe uyarak sadece bir iki sözle düşüncesini anlatmak istiyor. Akgünler Adana halkevinin gazetesidir…"* şeklinde yer almıştır.[14]

Gazetenin sayfa düzenine baktığımızda birinci sayıda ilk sayfanın sol üst köşesinde; CHP'nin altı okunun yer aldığı bir bayrak, bu bayrağın önünde de Atatürk'ün Kocatepe'deki görüntüsünü andırır bir resim bulunmaktadır. Bu görüntünün hemen sağında *"Akgünler"* yazısı yer almaktadır. Bu yazının sol altında gazetenin yayın tarihi, yılı ve sayı bilgileri, ortasında *"Adana"* sözcüğü, sağ altında ise *"Türk Köyü ve Türk Köylüsü için"* ifadeleri yer almaktadır. Bunların hemen altında *"Şimdilik her ayın ilk cumartesi günü çıkar"* ifadesi, gazetenin sağ üst köşesinde de *"Sayısı 5 kuruştur"* bilgisi yer almıştır. Gazetenin nerede basıldığı ve umumi neşriyat müdürünün kim olduğuna dair bilgiler ise genellikle son sayfada yer almıştır. Bu bilgiler arasında ilk değişen gazetenin fiyatını gösteren ifade olmuştur. Buna göre ikinci sayıdan itibaren gazetenin fiyatını gösteren herhangi bir bilgi yer almamıştır. Ancak onuncu sayıda yer alan *"Akgünlerin yeni durumu"*[15] başlıklı açıklamada, *"Gazetemiz bu ayın sonundan başlayarak yeni durumunda çıkacak ve yine parasız olarak dağıtılacaktır"* ifadesine yer verilmiştir.

Dokuzuncu sayıda, bu sayıya mahsus istisnai bir değişiklik yapılmıştır. Buna göre, daha önceki sayılarda gazetenin sol üst köşesinde yer alan ve CHP'nin altı okunu taşıyan bayrağın üzerindeki ok işaretleri, bu sayıda gazetenin sol üst

12 1889 yılında Adana doğmuştur. Şam Tıbbiyesi ve hukuk mektebini bitirmiştir. II.-III. dönem TBMM'de Adana, V. dönem TBMM'de ise Maraş milletvekili olarak yer almıştır. 6 Haziran 1956 tarihinde vefat etmiştir. **TBMM Albümü,** Cilt 1 (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayını, Ankara 2010, s.81, 133, 305.

13 Halkevi başkanı Kemal Kusun'un Maraş Milletvekilliğine seçilmesi üzerine yapılan seçimler neticesinde Adana Halkevi başkanlığına Kasım Ener seçilmiştir. Bu gelişme ile birlikte gazetenin umum neşriyat müdürü de değişmiştir. "Halkevimizde Önümüzdeki Sene İçinde Daha Verimli İşler Görülecek", **Akgünler,** Sayı 3 (2 Mart 1935), s.1.

14 "Akgünler Niçin Çıkıyor", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.1.

15 "Akgünlerin Yeni Durumu", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Ocak 1935), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

köşesinden sağ alt köşesine doğru boydan boya gazeteyi kaplayacak şekilde yer almıştır. Onuncu sayıda yer alan *"Akgünlerin yeni durumu"* başlıklı haberde ise gazeteyi daha faydalı bir hale getirmek, köylü okurların ilgisinin yanı sıra şehirli okurların ilgisinin de sürmesi için formatında birtakım değişiklikler yapıldığı ifade edilmiştir. Buna göre; gazetedeki konu çeşitliliğinin artırılacağı, yurtta ve dünyada meydana gelen gelişmeler hakkında okurların daha çabuk bilgi sahibi olabilmeleri için biraz daha küçük boyda ve daha iyi bir kâğıda basılmak suretiyle 15 günde bir yayımlanacağı, yazıların inandırıcılığını artırmak için imzalı olacağı, gazetenin ay sonundan itibaren yeni şekliyle yayımlanacağı ve yine parasız olarak dağıtılacağı belirtilmiştir.

On birinci sayı ile birlikte gazetenin ilk sayfasının formatı da değişmiştir. Buna göre gazetenin en üst ve orta kısmında *"Akgünler"* yazısı, bunun altında *"Adana",* onun altında da *"Halkevi tarafından ayda iki defa çıkarılır"* ifadesi yer almıştır. Bunların hemen altında o nüshanın yayın bilgileri yer almıştır. Buna göre gazetenin sol üst köşesinde yıl, sağ üst köşede numara bilgisi yer alırken bu iki ifadenin ortasında ise o sayının yayın tarihi yer almıştır. Gazetenin yayımlanma gerekçesi olduğunu düşündüğümüz *"Türk Köyü ve Türk Köylüsü İçin"* ifadesine ise bu sayıda yer verilmemiştir. On ikinci sayıda gazetenin ilk sayfasının formatı tekrar değişmiştir. Buna göre; gazetenin sol üst kısmında Adana Halkevi binasını andıran bir bina resmi ve üzerinde CHP'nin altı oku, sağ üst köşede bir çift öküz ile tarla süren bir çiftçi resmi, bu iki görüntünün ortasında ise *"Akgünler"* ifadesi yer almıştır. Ancak bu ifade daha önceki hâli olan *"Ak Günler"* şeklinde değil de *"Akgünler"* biçiminde olmuştur. Bundan sonraki sayılarda da bu şekilde yer almıştır. Daha önceki sayılarda yer alan ve bir nevi gazetenin misyonunu ifade ettiğini düşündüğümüz *"Türk Köyü ve Türk Köylüsü İçin"* ifadesinin yerini ise bir çift öküz ile tarla süren çiftçi resmi yer almıştır. Onüçüncü sayı ile birlikte gazetenin ilk sayfasının formatı son defa değişmiştir. Buna göre; o sayının yıl ve numarasına dair bilgiler sol üstte, yayın tarihine dair bilgiler sağ üstte, bu iki ifadenin ortasında yer alan *"Halkevi tarafından ayda iki defa çıkarılır"* ifadesi ise *"Adana Halkevi tarafından ayda iki defa çıkarılır"* şeklinde değiştirilerek yer almıştır.

Gazetenin yayın periyoduna yönelik son değişiklik ise 20. sayıda yer alan *"Akgünler"* başlıklı haberle duyurulmuştur. Buna göre haberde, *"Bu sayıdan itibaren yaz mevsimine mahsus olmak üzere ayda bir defa çıkacaktır. Buna da sebep köylülerimizin yaylalarda ve tarlalarda iş başında olması dolayısıyla gazetemizi muntazam olarak okumak fırsatını bulamamasıdır. Çiftçilerimizin iş bitme mevsi-*

Levent Şahverdi Arşivi

minde Akgünler yine ertesi gibi 15 günden 15 güne çıkacaktır" ifadesi yer almıştır.[16] Bu bilgiler ışığında gazetenin yayın periyodu şu şekilde olmuştur:

Akgünler Gazetesinin Yayın Periyodu

Sayı	Yayın Tarihi	Yayın Günü	Yayın Aralığı (Gün)
1	5 Ocak 1935	Cumartesi	----
2	2 Şubat 1935	Cumartesi	28
3	2 Mart 1935	Cumartesi	28
4	6 Nisan 1935	Cumartesi	35
5	9 Mayıs 1935	Perşembe	33
6	3 Haziran 1935	Pazartesi	25
7	1 Temmuz 1935	Pazartesi	28
8	2 Eylül 1935	Pazartesi	63
9	29 Ekim 1935	Salı	57
10	2 Aralık 1935	Pazartesi	34
11	5 Ocak 1936	Pazar	34
12	20 Ocak 1936	Pazartesi	15
13	23 Şubat 1936	Pazar	34
14	15 Mart 1936	Pazar	21
15	1 Nisan 1936	Çarşamba	17
16	23 Nisan 1936	Perşembe	22
17	1 Haziran 1936	Pazartesi	39
18	20 Haziran 1936	Cumartesi	19
19	8 Temmuz 1936	Çarşamba	18
20	31 Temmuz 1936	Cuma	23
21	30 Eylül 1936	Çarşamba	61
22	29 Ekim 1936	Perşembe	29

Tabloya bakıldığı zaman, gazetenin yayın periyoduna dair yukarıda vermiş olduğumuz bilgilere zaman zaman uymadığı görülmektedir. Şöyle ki; gazetenin 1. sayıdan 5. sayıya kadar her ayın ilk Cumartesi günü, 6. sayıdan 11. sayıya kadar her ayın ilk Pazartesi günü, 11. sayıdan 22. sayıya kadar ise ayda iki defa yayımlanacağı belirtilmiştir. Ancak gazetenin yayımlandığı günlere bakıldığında ilk 4 sayısının ayın ilk cumartesi günü, 5. sayının Perşembe günü, 9. sayısının

16 "Akgünler", **Akgünler,** Sayı 20 (31 Temmuz 1936), s.3; **BCA,** 490.01.842.331.1.4; 490.01.842.331.1.6.

Levent Şahverdi Arşivi

ise Salı günü yayımlandığı görülmektedir. Bununla birlikte 9. sayının 29 Ekim tarihinde yayımlanmış olması Cumhuriyet Bayramı'na özel bir uygulama olduğunu izlenimini vermektedir.

11. sayı ile birlikte *"Adana Halkevi tarafından ayda iki defa çıkarılır"* ifadesiyle neşrolunmuş ise de uygulamada buna pek uyulmadığı görülmektedir. Şöyle ki; gazetenin 12. sayısı Ocak, 13. sayısı Şubat, 14. sayısı Mart, 15 ve 16. sayısı Nisan, 17 ve 18. sayısı Haziran, 19 ve 20. sayısı Temmuz, 21. sayısı Eylül ve 22. sayısı Ekim ayında yayımlanmıştır. Hatta 1936 Nisan tarihli 15. ve 16. sayıları müteakiben çıkan 17. sayı 39 günlük bir aradan sonra neşrolunmuştur.[17] 20. sayıda yer alan *"Akgünler"* başlıklı duyuruda ise köylülerin yaylada ve tarlada olmaları sebebiyle gazeteyi düzenli bir şekilde okuyamadıkları gerekçe gösterilerek, yaz mevsimine mahsus olmak üzere ayda bir defa yayımlanacağı ifade edilmiştir. Buna rağmen 31 Temmuz tarihli 20. sayıyı müteakiben çıkan 21. sayı 30 Eylül tarihinde yayınlanmıştır.

Amacı

Akgünler'in niçin yayımlandığı ve amacının ne olduğuna dair ilk bilgi gazetenin birinci sayısında yer alan *"Akgünler Niçin Çıkıyor"* başlıklı yazıda dile getirilmiştir.[18] Bu yazıda, Akgünlerin Adana Halkevi gazetesi olduğu, öz yolunun ise Türk köyü ve köylüsü için faydalı olmak olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra köylülerle birlikte şehirde yaşayan ve iyi yetişmiş vatandaşları da hedef kitle olarak seçtiği ifade edilmiştir. Ancak temel hedef kitle her zaman için köylüler olmuştur. Nitekim gazetenin ilk sayfasında yer alan ve onuncu sayısına kadar da kullanılmış olan *"Türk köyü ve Türk köylüsü için"* ifadesi ile 12. sayıdan itibaren bu ifadenin yerine konulmuş olan bir çift öküzle tarla süren çiftçi resmiyle de bu özelliğe vurgu yapılmıştır. Gazetenin dördüncü sayısında yer alan *"Akgünler köylü için bir dilek köşesi ayırdı"* başlıklı yazıda da benzer hususlar dile getirilmiştir. Yazıda; *"Akgünler daha çok köylü için çıkıyor. Bundan dolayıdır ki Akgünler köylü isteklerine, köylü şikâyetlerine bağrında yer açmak ve köylünün sesini daha geniş alanlara duyurmak ödevini, işinin başında sayıyor. Köylülerimizi, kendi gazeteleri olan "Akgünler"e bütün isteklerini kısa mektuplarla bildirmeğe çağırıyoruz. Biz bu mektupları yazmak ve yaymak yoluyla onun haklı dileklerinin yerine getirilmesine*

17 Bunun üzerine Halkevi yönetimi, Kitapsaray ve Yayın Komitesini görevden çekilmiş sayarak yeni komite için seçimler yapılmasını kararlaştırmıştır. **BCA,** 490.01.842.331.1.7.

18 Akgünler Niçin Çıkıyor", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

çalışılacağı..." belirtilmiş olup aynı yazı beşinci sayıda da yer almıştır.[19] Buna rağmen gazetenin nüshalarında yapılan incelemede belirtilen nitelikleri taşıyan herhangi bir yazıya tesadüf edilmemiştir.

Onuncu sayıda yer alan *"Akgünlerin Yeni Durumu"* başlıklı yazıda ise *"gazetenin köylümüzü olduğu kadar şehirdeki okur-yazarlarımızı da yakından ilgilendirebilmesi için, yazıların değişik konular üzerine yazılmasına önem vermeği doğru bulduk"*[20] denilmiştir. Gazetenin misyonunu ifade ettiğini belirttiğimiz *"Türk köyü ve Türk köylüsü için"* ifadesi de bu sayı ile birlikte gazetede son defa yer almıştır. Bu durum gazetenin yayın politikasının değişmeye başladığı intibaını vermişse de içerik olarak çok net bir değişimin söz konusu olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte gazetenin ebadının değişmesinin etkisiyle olsa gerek, köylüleri daha fazla ilgilendirdiğini düşündüğümüz tarım ve hayvancılığa dair haber ve yazıların azaldığı görülmektedir.

Gazetenin onikinci sayısında yer alan *"Hoparlör Neşriyatımız"*[21] başlıklı haberde ise gazetenin kendisine hedef olarak seçtiği kitleyi bilgilendirmek adına başvurduğu ilginç bir yönteme değinilmiştir. Haberde; *"Evimiz şimdilik haftada Pazar ve Perşembe akşamları olmak üzere iki kere şehrin muhtelif yerlerine koyduğu hoparlörlerle neşriyata başlamıştır. Hemşerilerimizin büyük faydasına olacağında şüphe etmediğimiz yönetimimizi daha çok genişletmek önde gelen isteklerimizdendir. Yakında bu hoparlör sayısını artıracağız ve neşriyatı her gün yapmak çarelerini de arayacağız. Bu suretle halkımız şehrin herhangi bir yerinde istediği zaman neşriyatımızı dinlemek fırsatını bulmuş olacaktır"* denilmiştir. Böyle bir yönteme neden başvurulduğu sorusunun cevabını ise 1935 yılı nüfus sayımı neticeleri büyük ölçüde ortaya koymaktadır. Bu sayım neticelerine göre Adana halkının büyük kısmının 1928 yılında gerçekleştirilen harf inkılâbı nedeniyle okuma yazma bilmediği görülmektedir.[22] Gazeteden mümkün olduğu kadar çok sayıda vatandaşın istifade etmesini isteyen halkevi yönetimi, bu nedenle böyle bir yönteme başvurmak zorunda kalmıştır.

---

19 "Akgünler Köylü İçin Bir Dilek Köşesi Ayırdı", **Akgünler,** Sayı 4, (6 Nisan 1935) s.1; "Akgünler Köylü İçin Bir Dilek Köşesi Ayırdı", **Akgünler,** Sayı 5, (9 Mayıs 1935) s.3.

20 "Akgünlerin Yeni Durumu", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.1.

21 "Hoparlör Neşriyatımız", **Akgünler,** Sayı 12 (20 Ocak 1936), s.1.

22 Sayım sonuçlarına göre Adana merkez kazada yaşayan 76.473 kişiden 22.264'ü okuma yazmayı, 338'i ise sadece okumayı bilmektedir. Buna karşın 53.871 kişinin ise okuma ve yazma bilmediği görülmektedir. **Seyhan Vilayeti 1935 Genel Nüfus Sayımı,** Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Yayını, İstanbul 1937, s.27.

Levent Şahverdi Arşivi

Muhtevası

Halkevleri tarafından çıkarılan süreli yayınların içeriğini daha ziyade cumhuriyet rejiminin faziletini konu alan yazılar, halkevleri ile ilgili haberler ve yöresel kültürel değerler oluşturmuştur. CHP Genel Merkezi, dergi yayıncılığı konusunda Ankara Halkevi tarafından yayımlanan *"Ülkü"* mecmuasının örnek alınmasını, içerik olarak da bulunulan bölgenin yerel tarihi, edebiyatı, folkloru gibi konulara ağırlık verilmesini istemiştir. Ülkü mecmuasında ise halkevi dergilerinde yer alacak yazılarda yerel değerlerin yok olmasının önlenerek milli kültürümüz içinde yer almasının sağlanması için edebiyat, dil, güzel sanatlar, resim, heykel, mimarlık, tarih, sosyoloji, felsefe, iktisat, ziraat, yurttaşlık, kadın hakları, fen bilimleri, genel sağlık bilimleri, spor, köycülük, bibliyografya ve halkevi haberleriyle ilgili olması istenmiştir.[23] Nitekim Akgünler'de de Adana Halkevi ile ilgili haberler yoğun bir şekilde yer almıştır. Bunları tarım ve hayvancılık içerikli yazı ve haberler takip etmiştir. Halkevlerinin yöreselliğini ön plana çıkaran bu haberlerde bölgede yetişen hayvanların bakımı, sık görülen hastalık türleri ile bunlardan korunma yolları, bölgede yetişen zirai ürünler ve bunların yetiştirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususlardan bahsedilerek bölgenin temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık konusunda halkın bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca sağlık konulu haberler ile cumhuriyet rejiminin faziletine değinen ve Türkiye'nin cumhuriyet rejimi altında gösterdiği değişimi konu alan haber ve yazılar da gazetede yer almıştır. Bu bağlamda; Akgünler ile diğer halkevi dergileri içerik açısından mukayese edildiğinde ciddi bir fark olmadığı görülmektedir.

Akgünler'de Türk Köylüsü ve Halk Sağlığı

Gazetede yer alan haberlerin ekseriyetini Adana Halkevi'nin faaliyetleri, tarım, hayvancılık ve halk sağlığına dair yazılar oluşturmuştur. Gazetenin Adana Halkevi yayını olması, *"Türk köyü ve Türk köylüsü için"* parolasıyla yayımlanmış olması bu nitelikteki haberlerin gazetede ağırlıklı şekilde yer almasını açıklamaktadır. Bunun yanı sıra gazetede yer alan yazılarla köylülerin eğitilip, bilinçlendirilmeye çalışıldığı, sosyo-ekonomik açıdan kalkınmış ve cumhuriyet değerlerini özümsemiş bireyler olarak yetiştirilmelerinin hedeflendiği ifade edilerek, köylülerle şehirliler arasında bir bağ kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu nedenle köylülerin emeklerin zayi olmaması ve modern metotlarla üretim yapa-

23 "Ülkünün Yazı Bölümleri", **Ülkü,** Cilt I, Sayı 1 (Şubat 1937), s.90-93.

Levent Şahverdi Arşivi

bilmeleri için zaman zaman halkevi üyeleri tarafından ücretsiz kurslar verildiği ve gazeteden tüm köylülerin istifade edebilmesi için bütün köylere ulaştırılmaya çalıştırıldığı ifade edilmiştir.

Tarım ve hayvancılığa dair yazılarda ise köylülerin modern metotlarla nasıl tarımsal üretim yapabileceği, kümes ve ahırlarını ne şekilde inşa edeceği, dalak, ruam, mankafa, keçi zatürresi, tavuk kolerası, süt kesen, kelebek hastalığı gibi hastalıkların yanı sıra barbon, çenberek, bostancık gibi bulaşıcı hastalıklardan hayvanlarını nasıl koruyabileceği, hayvanların çiftleşme zamanını nasıl anlayabileceği ve bu durumda neler yapması gerektiği, hayvanların gebelikleri ve bunun belirtileri, arıcılığın gelişmesi, klevland pamuğunun ekilmesi, pamuk kurdu, yeşil kurt, bademcilik gibi konularla ağaçların ne zaman ve ne şekilde dikileceği, tohum ve daldan nasıl fidan yetiştirilebileceği hususunda olduğu ve bu konularla alakalı bilgi verildiği görülmektedir.

Halkevleri ile köylü ilişkisine değinen *"Halkevleri ve Köylümüz"* başlıklı yazıda ise halkevlerinin köylüler açısından ne mana ifade ettiği şu şekilde açıklanmıştır:

"Halkevleri!... Bu, öyle bir sosyete çatısı ki, baba evinden, ana kucağından daha şefkatli, daha faydalı ve daha mukaddes geliyor bize!... Ana kucağına yalnız bir evlât sığar. Ananın kolları, en çok birkaç evladı kucaklar, fakat Halkevleri, bütün bizi, bütün halkı, devletin varlığı olan bütün köylüyü, 18 milyona sarmış!... Halkevleri!... Bu, iş sınırı uçsuz ad, hiçbir sosyete gibi değil, hiçbir sosyete gibi tek ide güden, bir tek varlık yaratmak için koşan değildir… Halkevleri!... açları doyurmağa, yoksulları giydirmeğe… Cahilleri okutmağa çalışır… Hastaları sağlaştırır, köylünün işini güder, gençliği kollar… Dilimizle uğraşır, musikimizle uğraşır, Türklüğü, Türkün büyük kültürel varlığını yayar… Yılmadan yapar… yapar… Yaptıkları dağ gibi, dev gibi gözlerimizin önünde… Bunlardan büyük delil mi olur bize!... Bütün bunlara karşı Halkevleri bizden ne istiyor biliyor muyuz?... Ne para, ne pul… Yalnız ve yalnız ona koşmak, orada toplanmak! Biz, gelen birkaç yüz köylü misafirimizle kanmayacağız… Sayı ile değil bütün köylü kardeşlerimizin haftada bir gün olsun köyce gelip bir kahvemizi içmelerini istiyoruz. Şehirlinin, köyde evleri köy evleri, köylünün şehirlerdeki evleri de Halkevleridir"[24] denmiştir.

Tarım ve hayvancılık içerikli yazıların yanı sıra insan sağlığına dair yazılarda gazete yoğun bir şekilde yer almıştır. Vatandaşların sağlıklı bireyler olarak yaşamlarını devam ettirebilmeleri için kaleme alınan bu yazılarda; ağız ve diş-

24 Ni-Ta, "Halkevleri ve Köylümüz", **Akgünler,** Sayı 19 (8 Temmuz 1936), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

lerin bakımı ve önemi, akciğer veremi, şarbon, karakabarcık, sıtma, çiçek, trahom, frengi, kızıl, dizanteri, zatürre, belsoğukluğu, sarı (humma) gibi hastalıklar, uyku ilacının olumsuz etkileri, bit, kene, uyuz, kel, kuduz ve yanıklara karşı ne yapılması gerektiği gibi konuların yanı sıra doğumla ilgili bilgi verilmiştir. Çocuk sağlığı ile alakalı yazılarda ise; çocukların altlarına toprak konulmaması, temizliğe alıştırılmaları ve iyi çocuk yetiştirmenin öneminden bahsedilmiştir. Sosyal hayata dair bilgi veren yazılar da ise yolda nasıl yürünmesi gerektiğinden, herhangi bir şey almak için sıraya girildiğinde nasıl davranılması gerektiğine kadar çeşitli konularla alakalı bilgi verilmiştir. Bunun yanı sıra ev idaresi, pintilik gibi konularla ilgili yazılarda yer almıştır.

Gazetede yer alan bir haberde ise, İl Genel Meclisi'nin 1934 yılından 1935 yılı sonuna kadar öküz ve mandalar tarafından çekilen iki tekerlekli arabaların yollara zarar verdiği gerekçesiyle şehre girişinin yasaklandığı yönündeki kararı yer almıştır. Bunun üzerine çiftçilere örnek olması için şehirde bulunan arabacılara 4 tekerlekli numune bir araba yaptırıldığı, baytar, başmühendis, belediye üyesi ve çiftçilerden oluşan bir komisyon tarafından denenen arabanın uygun bulunduğu ifade edilerek sıkıntı yaşamak istemeyen çiftçilerin bu arabadan temin etmesi istenmiştir.[25] Ancak bir kısım çiftçinin 4 tekerlekli arabadan tedarik edememesi gerekçe gösterilerek yasağın uygulamaya giriş tarihi 1936 yılı sonuna ertelenmiştir.[26]

Akgünler'de Adana Halkevi ve Faaliyetleri

Gazetede yer alan *"Halkevleri ne demektir"* başlıklı yazıda, halkevlerinin bütün vatandaşların evi olduğu ve herkesin bütün dertlerine çare bulabileceği yegâne yer olduğu ifade edilmiştir.[27] Halkevlerini konu alan ilk yazıda ise kurumun temelinin Atatürk tarafından atıldığı, herkesin evi manasına gelen *"halkevi"* adının da onun tarafından verildiği ifade edilmiştir. Yazının devamında ise cumhuriyet değerlerini bütün vatandaşlara özümsetmek amacıyla kurulmuş olan halkevlerinin, farklı sahalarda faaliyet gösteren dokuz şubeden meydana geldiği ifade edilmiştir. Üstlenmiş oldukları görevleri seçimle belirlenen üyelerden oluşan komiteler aracılığıyla yerine getirmiş olan şubelerle ilgili gazetede

25 "Köylümüz İçin 4 Tekerlekli Araba Örneği", **Akgünler,** Sayı 8 (2 Eylül 1935), s.3.

26 "Manda Arabaları. Yasak Müddeti Bu Yıl Sonuna Kadar Uzatıldı", **Akgünler,** Sayı 16 (23 Nisan 1936), s.3.

27 "Halkevi ne demektir?", **Akgünler,** Sayı 3 (2 Mart 1935), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

yer alan tek haberde, 19-21 Şubat 1935 tarihleri arasında görev süreleri dolan komitelerin yerine seçimler yapıldığı ifade edilmiştir. Seçimler esnasında, 1935 Genel Seçimleri neticesinde Maraş Milletvekilliğine seçilmiş olan Adana Halkevi başkanı Kemal Kusun'un yerine Kasım Ener'in seçildiği belirtilmiştir.[28]

Halkevi bünyesinde oluşturulan komiteler, bir taraftan vatandaşların cumhuriyet değerlerinin öngördüğü doğrultuda yetiştirilmesi ile meşgul olurken bir taraftan da *"Dil Bayramı"*[29]*, "Cumhuriyet Bayramı"* [30]*, "Zafer Bayramı", "Toprak Bayramı"*[31] gibi ulusal değerleri ifade eden günlere dair kutlamaları tertiplemişlerdir. Bunun yanı sıra zaman zaman düğün merasimi gibi sosyal hayatı ön plana çıkaran törenler de gerçekleştirmiştir.[32]

Adana Halkevi'nin yapmış olduğu sosyal faaliyetlerin yıl içerisindeki dağılımına bakıldığında ise genellikle yaz ayları ile birlikte ciddi bir azalma olduğu görülmektedir. Bu durum, yaz sıcaklarının başlamasına bağlı olarak halkevi üyelerinin yaylaya veya tatile gitmesinden kaynaklanmıştır.[33] Sonbaharla birlikte faaliyetlerde tekrar bir canlanma söz konusu olmuştur. Bu nedenle çalışmalarını sağlıklı ve düzenli bir şekilde gerçekleştirmek isteyen komiteler, Eylül ayında öncelikle boş üyeliklerini tamamlamak üzere seçimler yapmışlardır. Benzer bir hareketlilik Ocak ayı için de söz konusu olmuştur. Ay içerisinde toplanan komiteler, bir taraftan geçmiş dönemin muhasebesini yaparken bir taraftan da gelecek döneme dair planlamalarını gerçekleştirmişlerdir.[34]

Milli bayramları büyük bir coşku içerisinde kutlamak için azami gayret gösteren Adana Halkevi, halkevlerinin açılış yıldönümü kutlamalarına da büyük önem vermiştir. Bu bağlamda yayımlandığı dönem itibariyle gazetede, halkevlerinin ikinci ve üçüncü açılış yıldönümü kutlamaları yer almıştır. 22 Şubat 1935 Cuma günü kutlanan halkevlerinin üçüncü, Adana Halkevi'nin ise ikinci açılış yıldönümü merasimi şu şekilde olmuştur: Merasim özel olarak süslenmiş olan

28 "Halkevimizde Önümüzdeki Sene İçinde Daha Verimli İşler Görülecek", **Akgünler,** Sayı 3 (2 Mart 1935), s.3.

29 "Dil Bayramımız", **Akgünler,** Sayı 21 (30 Eylül 1936), s.1.

30 "Cumhuriyet Bayramı", **Akgünler,** Sayı 21 (30 Eylül 1936), s.4.

31 "Toprak Bayramı", **Akgünler,** Sayı 15 (1 Nisan 1936), s.1.

32 "Halkevi Geçen Ay Ne Yaptı", **Akgünler,** Sayı 7 (1 Temmuz 1935), s.2.

33 "Halkevimizin Geçen On Beş Gün İçindeki Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 20 (31 Temmuz 1936), s.3.

34 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Halkevi binasının önünde yapılmıştır. Resmi törenden önce bina önünde toplanan öğrenciler, memurlar ve vatandaşlar Halkevi musiki şefi Hakkı idaresindeki bandocuların gösterisini izlemişlerdir. Resmi tören ise askeri ve mülki erkanın iştiraki üzerine saat 13.00'de İstiklâl Marşı'nın okunması ile başlamıştır. Bunu müteakiben neşriyat komitesinden Vedad Güçlü halkevi adına bir nutuk vermiş, öğrenciler de şiirler okumuşlardır. Saat 15'den itibaren ise stadyumda halk namına ücretsiz spor eğlenceleri tertiplenmiştir. Buradaki gösterilerden en ilgi çekeni *"uçara atış"* müsabakası olmuştur. Müsabakanın birinciliğini, çifte ile uçan iki güvercini ayrı ayrı vuran Mehmet Felek adlı yarışmacı kazanmıştır. Akşam saat 20.00'de ise temsil komitesi tarafından halkevi sahnesinde bir gösteri gerçekleştirilmiştir. Gece yapılması planlanan fener alayı ise yağmur dolayısıyla ertelenmiştir. Bütün merasim ve eğlence, ilerleyen zamanlarda halka gösterilmek amacıyla Coşkun Güven ve Reşat Güçlü tarafından kayda alınmıştır. Kutlamalar çerçevesinde ulu önder Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere bütün devlet büyüklerine de kutlama telgrafı çekilmiştir.[35]

Halkevlerinin icracı yönünü, bünyelerinde oluşturulan dokuz şube temsil etmiştir. Bu şubeler, gerçekleştirilmek istenen toplumsal dönüşümü sağlamaya yönelik olarak faaliyette bulunmuşlardır. İlgili şubeler tarafından gerçekleştirilen konferanslar, tiyatrolar, şiir yarışmaları, anma törenleri, yayın ve yardım faaliyetleri, spor müsabakaları, okuma yazma ve meslek edindirme kursları, oluşturulan kütüphaneler, bölgeye mahsus tarihi ve edebi zenginlikler ile tarihi eserlerin toplanması ve korunması gibi faaliyetler, halkevlerinin ileri boyutta bir toplumsal kalkınma projesi olduğunu da ortaya koymaktadır. Adana Halkevi şubelerinin gerçekleştirmiş oldukları faaliyetler, gazetede yer aldığı şekli ve şube itibariyle şu şekilde olmuştur:

Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi

Halkevleri tarafından tertiplenen konferanslar, kutlamalar, geceler ve anma törenleri genelde bu şube tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra dil, edebiyat ve tarih konularıyla yakından ilgilenen şube, Türk dilinin gelişimi, öz Türkçe kelimelerin derlenmesi, yabancı yer adlarının tespiti ve değiştirilmesi yönünde çalışmalar yapmış, edebi ve tarihi şahsiyetlerin anıldığı özel geceler tertiplemiş, Türk halk şairlerinin eserleri ve hayatları hakkında incelemeler yaparak mahalli şair ve ozanların düzenlenen edebi içerikli gecelere katılmalarını sağlamıştır. Ay-

35 "Halkevinin İkinci Bayramı", **Akgünler,** Sayı 3 (2 Mart 1935), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

rıca İnönü zaferleri, 30 Ağustos Zafer Bayramı, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı[36], il ve ilçe kurtuluş günleri gibi ulusal bayram ve günler de şube tarafından organize edilen törenlerle kutlanmıştır.

Bu merasimler esnasında zaman zaman diğer şubelerle işbirliği de yapılmıştır. Bu doğrultuda şubenin gazeteye yansıyan ilk faaliyeti, dershaneler ve kurslar şubesi ile işbirliği yaparak gerçekleştirdiği Türkçe konuşamayan vatandaşlara yönelik olarak düzenlenen *"Dil", "Türklük"*[37] ve Türk tarihinin ana hatlarını konu alan konferanslar olmuştur.[38] Bunları, uçak tehlikesi hakkında düzenlenen konferanslar takip etmiştir.[39] Bu tarz merasimler genellikle halkevi salonunda gerçekleştirilmekle birlikte zaman zaman kahvehane ve halk kürsüleri gibi yerlerde de düzenlenmiştir.[40] Halkın yoğun ilgisiyle gerçekleştirilen bu programlardaki en önemli sorun, oturacak yer sıkıntısı olmuştur. Bu nedenle hem yer sorununu halletmek hem de konuşmalardan daha fazla kişinin istifade etmesini isteyen halkevi idaresi, şehrin muhtelif yerlerine hoparlörler yerleştirmek suretiyle programları bütün halka ulaştırmaya çalışmıştır.

Şubenin kutlamalar ve konferanslar haricinde gerçekleştirdiği önemli iki çalışma, Adana'da bulunan ve Türklükle alakası olmayan eski yer adlarının Türkçeleştirilmesi ile Adana'nın kurtuluş tarihinin yazılması için belge toplama çalışması olmuştur. Bu maksatla iki ayrı çalışma grubu oluşturulmuştur.[41] Öz Türkçe olmayan köy adlarını değiştirmekle sorumlu olan grup, bir taraftan vilayet genelindeki Arapça olan köy ve kasaba adlarını tespit ederken[42] bir taraftan da buralar için yeni isimler bulmaya çalışmıştır.[43]

---

36 "Geçen Ay İçinde Halkevimiz", **Akgünler,** Sayı 6 (3 Haziran 1935), s.2.

37 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2; "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

38 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2.

39 "Halkevi Geçen Ay Ne Yaptı", **Akgünler,** Sayı 7 (1 Temmuz 1935), s.2.

40 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

41 "Halkevimizin Başardığı İşler", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.3.

42 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.4.

43 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2; "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Adana'nın kurtuluş tarihini yazmak için oluşturulan grup ise öncelikle esere kaynak olacak vesikaları toplamak için *"Adana Kurtuluş Sorguları"* adlı bir kitapçık hazırlamıştır. Milli mücadeleye iştirak etmiş kimselere dağıtılacak olan kitapçığın içeriğini, milli mücadele dönemine dair sorular oluşturmuştur. Bu sorulara verilecek cevaplar ışığında Adana'nın milli mücadele dönemi tarihinin yazılması amaçlanmıştır. Ancak bu konuda sadece hatıralarla yetinilmeyerek, toplanan bilgilerin tasnif edilmesi sonucu ortaya çıkacak bilgiler ışığında Milli Müdafaa Vekâleti'nden de yardım isteneceği ifade edilmiştir. Eserde tarihi sürecin yanı sıra milli mücadele esnasında halk tarafından söylenmiş olan türküler, destanlar ve menkıbelerin de fonografla kayda alınmak suretiyle notaya geçirileceği ifade edilmiştir.[44]

Kısa bir süre içerisinde hazırlanan soru kitapçığı, isimleri tespit edilen kişilere dağıtılmaya başlanmıştır.[45] Kitapçığın dağıtılacağı bölge Adana vilayeti ile sınırlı tutulmayarak komşu vilayetler de bu sınıra dahil edilmiştir.[46] Bu nedenle masrafın fazla olacağı düşüncesiyle bütçeye önemli miktarda tahsisat konmuştur.[47] Bölgenin kültürel birikimiyle ilgili çalışmalar da yapmış olan şube, bu bağlamda bir *"halk bilgileri"* araştırması gerçekleştirmiştir. Bu araştırma için *"Türk Dili Tetkik Cemiyeti"*nin neşretmiş olduğu sorulara ilave olarak yeni sorular hazırlanmıştır. Bu şekilde tespit edilmiş olan sorular, vilayet genelindeki muallimlere dağıtılarak alınan cevaplar cemiyete gönderilmiştir.[48]

Bölgesel zenginliği ortaya çıkarmak doğrultusunda çalışmalarına devam eden şube, Ağustos ayında İstanbul'da gerçekleştirilecek olan dil kurultayına gönderilmek üzere bir tane delege seçmiş, kurultayda sunulmak üzere bir de rapor hazırlamıştır.[49] Bu hazırlıklar devam ederken bir taraftan da 100 adet

---

44 "Halkevimizde Önümüzdeki Sene İçinde Daha Verimli İşler Görülecek", **Akgünler,** Sayı 3 (2 Mart 1935), s.3.

45 "Halkevi Geçen Ay Ne Yaptı", **Akgünler,** Sayı 7 (1 Temmuz 1935), s.2; "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3; "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.2.

46 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 19 (8 Temmuz 1936), s.1.

47 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

48 "Halkevimizde Önümüzdeki Sene İçinde Daha Verimli İşler Görülecek", **Akgünler,** Sayı 3 (2 Mart 1935), s.3; "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

49 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

folklor hazırlanarak Dil Kurumu'na gönderilmiştir.[50] Şubenin, bölge tarihi ve kültürüne katkı sağlamak amacıyla meydana getirdiği *"12 Yılın Kültürü"* adlı broşür ile *"5 İkinci Kânun"*[51] isimli kitap çalışması da zikredilmeye değer önemli çalışmalar olmuştur. Hatta yeni yetişen nesle 5 Kânunusani Kurtuluş Bayramı'nı daha iyi anlatabilmek amacıyla bu broşürle birlikte *"5 İkinci Kânun"* isimli kitaptan 2.000 adet bastırılarak bayramın ilk günü ilkokul öğrencilerine dağıtılmıştır.[52]

Şube, Türk halkı açısından olduğu kadar bölge insanı açısından önem atfeden günlere yönelik olarak da kutlama programları düzenlemiştir. Bu bağlamda; *"30 Ağustos Zafer Bayramı", "26 Eylül Dil Bayramı", "23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı", "Cumhuriyet Bayramı", "18 Mart (Çanakkale Zaferi)", "31 Mart (II. İnönü Zaferi)"* ile Adana'nın düşman işgalinden kurtuluş günü olan 5 Kânunusani günleri merasimlerle kutlanmıştır.[53] Bunun yanı sıra 1936 yılı Ağustosunda İstanbul'da gerçekleştirilen ve üç gün süren *"Üçüncü Dil Kurultayı"* münasebetiyle Adana Halkevi'nde de bir kutlama programı hazırlanmıştır. 24 Ağustos akşamı halkevinde gerçekleştirilen toplantı ile başlayan program, halkevi bandosunun halkevi bahçesinde gerçekleştirdiği konser ile devam etmiştir. Bu esnada Taha Toros tarafından dil kurultay çalışmalarına dair bir konferans verilmiştir. Bunu, ikinci gün halkevi üyelerinden Rasim Göknel tarafından verilen konferans, üçüncü gün şehirde misafir olarak bulunan Ankara Musiki Öğretmen Okulu öğrencilerinin halkevi bahçesinde verdiği konser, dördüncü gün ise kurslar komitesi üyelerinden Ömer Sanver'in Türk dilinin gelişimini anlattığı konferans takip etmiştir. Kutlama programı çerçevesinde gerçekleştirilen konferans, dinleti gibi faaliyetler şehrin muhtelif yerleri ile cezaevine yerleştirilmiş olan hoparlörler vasıtasıyla bütün Adanalılara ulaştırılmaya çalışılmıştır.[54]

Resmi günlerin yanı sıra Karacaoğlan, Ziya Paşa, Mimar Sinan gibi önemli şahsiyetler için de anma törenleri tertiplemiştir. Bu bağlamda ilk olarak 22 Mart 1935'te *"Karacaoğlan Gecesi"* adlı bir anma merasimi gerçekleştirileceği belirtil-

---

50 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 19 (8 Temmuz 1936), s.1.

51 Milli mücadele neticesinde Adana'nın düşman işgalinden kurtarıldığı gün.

52 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2; "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

53 "Evimiz Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.3.

54 "Dil Kurultayı ve Adana'daki Kutlama", **Akgünler,** Sayı 21 (30 Eylül 1936), s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

miştir.[55] Ancak bir süre sonra merasimin 18 Nisan'a ertelendiği duyurulmuştur.[56] 18 Nisan günü halkevi salonunu dolduran kadın erkek birçok vatandaşın katılımı ile gerçekleştirilen gecede, Karacaoğlan'dan parçalar okunarak, türküler ve ağıtlar söylenmiştir. Büyük bir coşku içerisinde geçen gece, ertesi günde talebeler için tekrar edilmiştir. Mimar Sinan'ın ölüm yıldönümü münasebetiyle 9 Nisan Perşembe akşamı gerçekleştirilen törende ise Sinan'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.[57] Ziya Paşa'yı anmak için 1935 yılında gerçekleştirilen törende ise Ziya Paşa'nın hayatı ve eserleri üzerine konuşmalar yapılıp, şiirleri okunduktan sonra Ulucami bahçesindeki mezarına gidilerek çelenk konulmuştur.[58]

Köycüler Şubesi

Halkevlerinin açıldığı tarihlerde Türkiye genelinde olduğu gibi Adana'da da nüfusun ekseriyetini kırsal kesimde yaşayan insanlar oluşturmaktaydı.[59] Bu nedenle, toplumun ekseriyetini oluşturan bu insanların cumhuriyet değerlerine sahip bireyler haline getirilmesi ve yaşadıkları yerlerin sosyo-ekonomik açıdan kalkındırılması için halkevleri bünyesinde bir tane de *"Köycülük Şubesi"* ihdas edilmiştir. Adana Halkevi'nin köycülük şubesi de bu amaç doğrultusunda faaliyette bulunmuştur. Faaliyetlerin yıl içerisindeki dağılımına bakıldığında ise kışın yağmurdan yazın da sıcaktan dolayı yapılamayan köy gezilerinin yoğun olarak Mart-Haziran ve Eylül-Aralık aylarında gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu geziler esnasında bir taraftan köylerin ihtiyaçları tespit edilmiş bir taraftan da köyde bulunan hastaların tedavisi yapılarak, genel sıhhi konular, köylerin ağaçlandırılması, köyde yetiştirilen ürünler ve hayvancılık konusunda köylülere pratik bilgiler verilmiştir.[60]

Geziler esnasında zaman zaman halkevinin diğer şubelerinden de istifade edilmiştir. Bu bağlamda müzeler komitesinin yardımıyla köylerin bakıma ihtiyacı olan yerleri tamir ettirilirken, içtimai yardım şubesinin yardımıyla da hay-

55 "Karacaoğlan Gecesi", **Akgünler,** Sayı 3 (2 Mart 1935), s.2.

56 "Evimiz Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.3.

57 "Sinan Gecesi", **Akgünler,** Sayı 16 (23 Nisan 1936), s.1.

58 "Geçen Ay İçinde Halkevimiz", **Akgünler,** Sayı 6 (3 Haziran 1935), s.2. Şairin 56. ölüm yıldönümü de öğrencilerin, partililerin, öğretmenlerin ve halkın katılımıyla kutlanmıştır. "Ziya Paşa için Yapılan İhtifal", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.1.

59 Bu oran Adana'da yaklaşık olarak % 71 civarındadır. **1935 Genel Nüfus Sayımı, Seyhan Vilâyeti,** İstanbul 1937.

60 "Halkevimizin Başardığı İşler", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

vanlarda ve insanlarda görülen hastalıklar ile bu hastalıkları önlemeye yönelik olarak köylülere bilgi verilmiştir. Hatta zaman zaman hastalarda tedavi edilmiştir. Örnek olarak 21 Haziranda gerçekleştirilen köy gezisi esnasında sosyal yardım ve kurslar şubesi ile işbirliği yapılarak 181 yoksul köylü muayene edilmiş, soyadı kanunu hakkında da köylüye bilgi verilmiştir.[61] Köylerle sınırlı kalmayan bu faaliyetler, tarım işçisi olarak çalışmak için şehre gelen köylülere yönelik olarak da gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda her perşembe günü şehirde toplanan işçiler, halkevi üyesi doktorlar tarafından muayene edilerek hasta olanların tedavisi gerçekleştirilmiştir.[62]

Geziler esnasında, köylerin en önemli eksiğinin okul olduğu görülmüştür. Görülen bütün eksiklik, köylülerin istekleriyle birlikte halkevi aracılığıyla ilgili makamlara iletilmiştir.[63] Geziler neticesinde köylere yönelik olarak üç yıllık bir kalkınma programı hazırlanmıştır. Program kapsamında; evlerin, bahçelerin, ahırların ve kümeslerin muntazam bir şekilde yer aldığı, hayvancılık olarak da arıcılığın teşvik edildiği bir örnek köy oluşturulmasına karar verilmiştir.[64] Bu amaçla, vilayet genelindeki bütün köylere örnek olması için Yüreğir bölgesindeki Mihmandar köyünün yapılandırılmasına karar verilmiştir. Bu nedenle, köyün öncelikli ihtiyacı olarak tespit edilen okul ve köy odasının inşası için bir arsa satın alınmıştır.[65] Arsanın ağaçlandırılması için ilkbahar aylarında köyde bir ağaç bayramı yapılması kararlaştırılmıştır.[66] Bu nedenle 1936 yılı Toprak Bayramı kutlamaları çerçevesinde Mihmandar köyüne 300 fidan dikilmiştir. Bu fidanlar sayesinde meydana getirilecek koruluğa ise bir köy odası ile okul yapılacağı ifade edilmiştir.[67]

Geziler esnasında dikkat çeken bir hususta, arıcılığın geliştirilmesi amacıyla ön plana çıkarılması olmuştur. Bu nedenle köylülere, eski metotlarla yapılan

61 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 19 (8 Temmuz 1936), s.4.

62 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.2.

63 "Halkevimiz Geçen Ağustos Ayında Neler Yaptı?", **Akgünler,** Sayı 8 (2 Eylül 1935), s.1; "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.4.

64 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.4.

65 "Evimizin Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.1.

66 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2.

67 "Mihmandar Köyümüzde Köycülük Kolu Tarafından Yeni Ağaçlar Dikildi", **Akgünler,** Sayı 15 (1 Nisan 1936), s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

arıcılıkla modern metotlarla yapılan arıcılığın farkı anlatılmıştır. Hatta modern metotlarla arıcılığın nasıl yapılacağına dair halkevi tarafından ücretsiz kurslar açıldığı[68] gibi bu kurslara devam edenlerle halkevi tarafından ücretsiz yeni kovanlar verileceği de belirtilmiştir. Fakat istenilen özelliklere sahip kovanların Adana'da bulunamaması üzerine halkevi yönetimi, kovan yapımından anlayan üyelerinden örnek bir kovan hazırlamalarını istemiştir. Kısa bir süre içerisinde hazırlanan kovanlardan beğenilen bir tanesi çoğaltılarak köylülere dağıtılmıştır.[69] Ancak kovanlar için gerekli olan petek yapma makinesinin tedarik edilememesi yüzünden üretime hemen başlanamamıştır.[70]

Köylülerinin eğitilmesiyle özel olarak ilgilenmiş olan şube, düzenlemiş olduğu geziler, konferanslar, geceler ve açmış olduğu kurslarla bu doğrultuda faaliyet göstermiştir. Şehirde gerçekleştirilen geceler ve konferanslar ile bir taraftan köylülerin eğitilmesi amaçlanırken bir taraftan da köylüler ile şehirliler arasında ortak bir bağ oluşturulmaya çalışılmıştır.[71] Bu nedenle şehirliler ile köylülerin bir araya getirilerek müşterek program yapılan 22 Mart Toprak Bayramı'nın kutlanmasına özel bir önem verilmiştir.[72]

Şube, köylülerin bilinçlendirilmesi için zaman zaman diğer şubelerle işbirliği de yapmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen işbirliğinden bir tanesi, neşriyat şubesi tarafından *"Türk köyü ve Türk köylüsü için"* parolasıyla yayımlanan Akgünler gazetesinin köylere düzenli bir şekilde ulaştırılması, dağıtılması ve köylülerin dileklerinin gazetede yayımlanmasına yönelik çalışmalar olmuştur.[73] Gazeteyi köylere ulaştırmakla yetinmeyen şube, gazetenin köylüler tarafından okunmasını sağlamak için de köy öğretmenlerinden yardım almıştır.[74] Hatta şube üyeleri tarafından gerçekleştirilen geziler esnasında köylülerin gazeteyi okuyup okumadığı da araştırılmıştır.[75]

---

68 "Şehrimizde Bir Arıcılık Kursu Açılıyor", **Akgünler,** Sayı 12 (20 Ocak 1936), s.3; "Halkevimizde Yeniden Arıcılık, Daktilo ve Resim Kursları Açıldı", **Akgünler,** Sayı 14 (15 Mart 1936), s.1.

69 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.4.

70 "Geçen Ay İçinde Halkevimiz", **Akgünler,** Sayı 6 (3 Haziran 1935), s.2.

71 "Evimizin Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.1; "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.4.

72 "Halkevi Geçen Ay Ne Yaptı", **Akgünler,** Sayı 7 (1 Temmuz 1935), s.1.

73 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.4.

74 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.4.

75 "Halkevi Geçen Ay Ne Yaptı", **Akgünler,** Sayı 7 (1 Temmuz 1935), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Köylere ve köylüye yönelik yapılan çalışmaların ne kadar başarılı olduğu, neler yapıldığı ve nelerin yapılması gerektiği konusunda şubenin zaman zaman özeleştiri yaptığı ve bu doğrultuda çalışma planı hazırladığı da görülmektedir. Nitekim 1935 yılı Aralık ayı içerisinde yapılan ve gazetede yer alan bir değerlendirmede, şubenin gelecek birkaç aya dair hedefleri şu şekilde sıralanmıştır: Her hafta veya 15 günde bir köylülerle görüşülerek sıkıntıları dinlenecek, köylerin ağaçlandırılması, meyve ağacı yetiştirme, sebze üretme ve arıcılığa dair bilgi verilecek, hasta olan hayvan ve insanların tedavisi yaptırılarak, hastalıkları önlemeye yönelik çalışmalar yapılacak, okulsuz köylere okul yaptırılmasına çalışılacak, halkevinde çiftçi geceleri tertiplenecek ve köylünün sıhhî, bedii ve çiftçilik yönünden ilerlemesi için gayret sarf edilecek, şube üyelerinin köylere rahat gidip gelmesini temin için emrine bir tane kamyon verilerek, şubenin diğer şubelerle işbirliği yapması kolaylaştırılacaktır. Nitekim numune köy olarak ele alınan Mihmandar köyünde gerçekleştirilen ağaç bayramı da bu kapsamda ele alınan ve gerçekleştirilen bir faaliyet olmuştur.[76]

Bu değerlendirme ışığında şubenin 1936 yılı hedefleri; köylerde ihtiyar yönetim odalarının açılması, geçici ve bulaşıcı hastalıklarla ilgili konferanslar verilmesi ve yayım yapılması, ovada yaşayan aşiretler arasında inceleme yapılarak bir okul yaptırılması, yabancı dil konuşan köylülerin saptanması, toprak bayramı kutlamalarına köylülerin katılımının sağlanması, pamuk ekimi üstüne incelemeler yapılması, klevland pamuğunun ekim işinin bir kanuna bağlanmış olmasından dolayı bu konuda köylünün bilgilendirilmesi ve yoksul köylülerin şehirdeki işlerinin takip edilmesi şeklinde belirlenmiştir.[77] Bu hedefler doğrultusunda hareket eden şube üyeleri, kış aylarında köy yollarının kapanması ile duran köy gezilerine, bahar aylarında yolların ulaşıma açılması ile birlikte tekrar başlamışlardır. Bu kapsamda ilk olarak Yemişler köyüne gidilmiştir. Köye yaptırılması planlanan okulun yerini inceleyen şube üyeleri, bu esnada köyde bulunan 87 hastanın muayenesini yaptırarak, ilaçlarını vermişlerdir. 18 köyde ise kazanç kaynakları, köy defterleri, istida, ilmühaber, mektup yazmak, zabıt varakası tutmak gibi konularla ilgili bilgi vermişler, geziler esnasında metruk vaziyette buldukları bir çocuğa sütnine ayarlamışlar, müracaat eden birçok köylüye de yardım yapmışlardır. Ayrıca şube üyelerinden Şahin Bey'in yaz aylarıyla

76 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2.

77 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

birlikte köyleri aydınlatma gezileri kapsamında Pozantı ve Kamışlı havalisindeki köylere giderek *"Köy Kanunu"* hakkında sohbetler yapacağı belirtilmiştir.[78]

Güzel Sanatlar Şubesi

Halkevleri tarafından organize edilen sanatsal faaliyetler bu şube aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda şube tarafından özel günlerde konser vermek üzere bir bando takımı meydana getirilmiştir. Bandonun verdiği ilk konserin beğenilmesi üzerine 15 günde veya ayda bir konser vereceği belirtilmiştir. Bandonun ilgi görmesi üzerine, 14 kişilik bir açık hava bandosu[79] ile özel gecelerde konser vermek üzere 100 kişilik bir de koro oluşturulmuştur.[80] Bu bando ve koronun iştiraki ile gerçekleştirilen ilk tören ise Adana'nın düşman işgalinden kurtuluş günü olan 5 Ocak münasebetiyle halkevinde tertiplenen balo olmuştur.[81]

Şube tarafından kültürü yayma noktasında sinemaya özel bir önem vermiştir. Bu nedenle 1935 yılı Şubat ayında, o dönem için Adana'daki en kuvvetli sinema makinesi olduğu ifade edilen sesli bir sinema makinesi almıştır.[82] Portatiflik özelliği ön plana çıkan makinenin, köylere ve kasabalara da rahatça taşınabileceği ve film gösterimlerde kullanabilineceği ifade edilmiştir. Makinenin alınması ile birlikte daha önce halkevi tarafından kayda alınan filmlerin yanı sıra farklı konularla ilgili tedarik edilen filmlerin gösterimi de gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Ankara Halkevi'nden bilhassa köylülere gösterilmek üzere sağlıkla ilgili 12 yeni film istenmiştir. Bu film gösterimlerinden dolayı vatandaşlardan herhangi bir ücret alınmamıştır.[83] Ancak makinenin alınması ile birlikte sinema salonu ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine açıklama yapan halkevi yönetimi, kısa bir süre içerisinde bir sinema salonunun inşa edileceğini belirtmiştir.[84] Keman, piyano, mandolin ve akordeon kursları gibi faaliyetlerde şubenin öne

78 "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

79 "Halkevimizin Başardığı İşler", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.3.

80 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2.

81 "5 Kânunusani Kurtuluş Bayramı", **Akgünler,** Sayı 12 (20 Ocak 1936), s.4.

82 "Halkevimiz Bir Ay İçinde Neler Yaptı?", **Akgünler,** Sayı 2 (2 Şubat 1935), s.1.

83 "Halkevi Küçük Haberleri", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.4.

84 "Halkevimizde Önümüzdeki Sene İçinde Daha Verimli İşler Görülecek", **Akgünler,** Sayı 3 (2 Mart 1935), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

çıkan diğer sanatsal aktiviteleri olmuştur. Bunun yanı sıra şubenin kısa bir süre içerisinde bir tane saksafon alacağı ifade edilmiştir.[85]

Halk türkülerinin derlenmesi yönünde de çalışmalar yapan şube,[86] ilk olarak Karacaoğlan günü için civar yerleşim yerlerden gelen âşıkların söylediği parça ve koşmaları notaya almıştır.[87] Bunun yanı sıra şehrin muhtelif yerlerinde bulunan hoparlörler yardımıyla bütün vatandaşlara ulaşacak şekilde halk türküleri içerikli müzik yayını yapmıştır. Hatta zaman zaman İstanbul'dan da plaklar getirtmek suretiyle vatandaşlara dinletmiştir.[88] Bunun yanı sıra her akşam halkevi bahçesinde plak yayını gerçekleştirmiştir.[89] Halk tarafından yoğun ilgi gören bu merasime, 15 gün içinde binden fazla vatandaş iştirak etmiştir.[90]

Şubenin müzik kolu tarafından 4 Haziran 1936 tarihinde gerçekleştirilen gecede vatandaşlar tarafından yoğun ilgiyle karşılanmıştır. Gecenin yapıldığı salonun vatandaşlar tarafından hınca hınç doldurulması üzerine merasime iştirak edemeyenler için hoparlör yayını yapılmıştır.[91] Dil Kurultayı kutlamaları çerçevesinde Adana'da bulunan Ankara Musiki Öğretmen Okulu talebeleri de halkevi bahçesinde, halka yönelik bir konser vermişlerdir.[92] Şube, konserler ve müzik dinletilerinin yanı sıra büyük musiki bilginlerinin hayatı ve meşhur eserleri hakkında da konferanslar ve filmli gösterimler düzenlemiştir.[93]

Faaliyet alanını sadece şehir merkezleri ile sınırlamayan şube, halkevi olmayan yerlerde yaşayan vatandaşlara ulusal oyunlarımızı öğretmek ve piyesler sahnelemek üzere bir tane seyyar sahne hazırlatmaya karar vermiştir.[94] Bunun yanı sıra zaman zaman diğer halkevi şubeleri ile de işbirliği yapmak suretiyle ortak

---

85 "Halkevinin Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 21 (30 Eylül 1936), s.2.

86 "Evimiz Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.3.

87 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.4.

88 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

89 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.2; "Halkevinin Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 21 (30 Eylül 1936), s.2.

90 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 19 (8 Temmuz 1936), s.1.

91 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.2.

92 "Halkevinin Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 21 (30 Eylül 1936), s.2.

93 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

94 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda müze ve sergi şubesi ile işbirliği yaparak[95] Haziran ayı içerisinde bir sergi açılışı gerçekleştirmiştir. Bir haftalığına açılan serginin vatandaşlar tarafından yoğun ilgi görmesi üzerine sergi süresi 5 gün daha uzatılmıştır. Bu zaman zarfında yaklaşık olarak 5.000 kişi tarafından ziyaret edilmiş olan sergiyi, birinci ve ikinci olarak ziyaret edenlere şube tarafından ödül verilmiştir. Ziyaret esnasında bazı eserler de ziyaretçiler tarafından satın alınmıştır.[96]

İçtimai Yardım Şubesi:

İçtimai yardım şubesi, halkevinin bulunduğu bölgede yardıma muhtaç kimsesiz kadınlar, çocuklar, dullar, ihtiyarlar ve hasta vatandaşlar hakkında şefkat ve yardım duygularını uyandırmak ve yükseltmek için faaliyet göstermiştir.[97] Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal yapıdan dolayı bu şubenin faaliyetleri önem kazanmıştır. Bununla birlikte Adana Halkevi içtimai yardım şubesinin faaliyetlerine bakıldığında daha ziyade fakir öğrencilere yönelik sosyal içerikli politikaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Halka yönelik gerçekleştirilen faaliyetler ise daha ziyade hastaların muayene ve tedavisi şeklinde olmuştur.

Şubenin öğrenci odaklı faaliyet göstermesinde Adana'daki kimsesiz ve yoksul öğrencilerin ihtiyaçları karşılayan Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) ve Maarif Cemiyetlerinin yeterince yardım alamamaları nedeniyle öğrencilere yaptıkları yardımları kesmesi etkili olmuştur. Bunun üzerine daha önce bu kurumlardan yardım alan ve yardıma muhtaç olan öğrenciler, halkevine müracaat ederek yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu talep üzerine CHP Seyhan Vilâyeti İdare Heyeti Reisi Örge Evren'in himayesinde halkevi içtimai yardım şubesi, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Maarif Cemiyeti temsilcilerinden oluşan bir heyet tarafından 25 Teşrinisani 1933 tarihinde bir Bakımevi kurulmuştur.[98] Çocuk Esirgeme Kurumu'nun idaresinde ve halkevinin himayesinde kurulmuş olan Bakımevi, öğrencilere yönelik olarak faaliyette bulunması nedeniyle okulların açık olduğu dönemde hizmet vermiştir. Bu bağlamda kimsesiz ve yoksul öğrencilerin barınma, yeme içme, giyim, defter, kitap gibi ihtiyaçlarını karşılamıştır.

95 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

96 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.2.

97 **CHF Halkevleri Talimatnamesi,** Ankara 1932, s.16.

98 "Halkevimiz Geçen Ağustos Ayında Neler Yaptı?, **Akgünler,** Sayı 8 (2 Eylül 1935), s.3; "Bakımevi Çocukları", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Nitekim 25 Teşrinisani 1933-20 Haziran 1934 tarihleri arasında her gün 550 yoksul öğrenciye yemek vermiştir. Ayrıca belirtilen dönemde 608 çift kundura, 740 çift çorap, muhtelif miktarda elbise, 135 lira değerinde kitap, 1.700 adet defter ve kalem dağıtmış, yatılı olarak barındırdığı 35 öğrencinin ise her türlü ihtiyaçlarını karşılamıştır. 1934-1935 eğitim öğretim dönemi kapsayan 27 Ekim 1934-30 Haziran 1935 tarihleri arasında da günlük 650-750 arasında öğrenciye yemek vermiştir. Bunun yanı sıra 33 çift terlik, 860 çift çorap, 18 kasket, 18 takım elbise, 41 çift kundura, 41 gömlek, 49 takım iç çamaşırı, 5 pantolon, 31 parça kullanılmış pantolon, ceket, muşamba, 926 metre elbiselik keten, 786 çift yemeni, 874 adet kalem ve defter, 150 lira kıymetinde de kitap dağıtmıştır.[99] Ayrıca, 43 öğrencinin barınma ihtiyacı karşılanarak bu öğrencilerden sürekli olarak bakımevinde kalan 36'sının iç çamaşırları, elbise, kundura, hamam, traş, kitap gibi ihtiyaçlarını temin etmiş, sağlık problemi olanların tedavileri yaptırılmıştır. Bu hizmetlerin karşılığında harcanan 9.378 lira 17 kuruş ise Halkevi, Himaye-i Etfal ve merhum Merakızâde Mahmut Efendi tevliyet heyeti, Maarif Cemiyeti, Fırka Reisi Örge Evren'in himaye ettiği müsamere, balo gibi etkinliklerin gelirleri ve halkın katkıları ile karşılanmıştır.[100]

Okulların yaz tatiline girmesi ile faaliyetlerine ara veren Bakımevi, Ekim ayında okulların açılması ile tekrar faaliyete geçmiştir. Bu bağlamda 1935-1936 eğitim öğretim döneminde günde ortalama 730 yoksul çocuğa öğle yemeği vermiş, 36 çocuğun barınma ihtiyacı ile sabah-akşam yemeklerini karşılamış, satın aldığı 500 liralık ders kitabını da fakir öğrencilere dağıtmıştır.[101] 1936 Ocak ayında ise günlük ortalama 720 civarında öğrenciye öğle yemeği vermiş, 34 öğrencinin de barınma ihtiyacını karşılamıştır. Bunun yanı sıra 390 kalem, 776 defter, 14 takım elbise, 40 çift kundura, 284 çift ayak yemenisi, 33 pantolon, 153 çift çorap, 17 kasket, 1 takım kız elbisesi, 3 takım da ufak çocuk elbisesi dağıtmıştır.[102] Nisan ayında ise günlük ortalama 700 öğrenciye öğle yemeği vermiş, aylık olarak verilen yemek miktarı ise 19.961 kabı bulmuştur.[103] Öğrencilerin

99 "Evimizin Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.1.

100 "Halkevimiz Geçen Ağustos Ayında Neler Yaptı?, **Akgünler,** Sayı 8 (2 Eylül 1935), s.3; "Evimiz Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.3.

101 "Halkevimizin Başardığı İşler", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.3.

102 "Halkevimiz Bir Ay İçinde Neler Yaptı?", **Akgünler,** Sayı 2 (2 Şubat 1935), s.1.

103 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

yanı sıra cezaevindeki mahpuslarla da ilgilenen şube, cezaevinde bulunan dershane ile okulun kalem, kitap gibi ihtiyaçlarını karşılamıştır.[104]

Gazetenin 1935 yılı Aralık sayısında, şubenin 1935 yılı faaliyetleri değerlendirilerek 1936 yılı planlarına dair bilgi verilmiştir. Buna göre bakımevinin, kimsesiz ve yoksul öğrencilere yardım ettiği ve etmeye devam edeceği, hapishane okuma odasının kitap ihtiyacının şartlar dâhilinde giderileceği, müracaatta bulunan fakir hastaların tedavilerinin yapıldığı ve yapılmaya devam edileceği, halkın sağlık bilgisini artırmaya yönelik konferanslar verileceği, vatandaşların şehirdeki işlerini kolaylaştırmak için de köycülük kolu ile işbirliği yapılacağı belirtilmiştir.[105] Bu bilgiler ışığında şubenin 1936 yılı Şubat-Eylül arası faaliyetleri şu şekilde olmuştur: Şubat ayında Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kültür Kurumu ile işbirliği yapılarak bakımevinde kalan yoksul öğrencilerin ihtiyaçları giderilmiş, 97.962 kişiye yemek verilmiş, ihtiyacı olanlara elbise, ayakkabı, kitap, defter dağıtılmış, halkevi bahçesi, Yıldız ve Seyhan parklarında sağlık konulu filmler gösterilmiş, hapishanede açılan okuma odasına ve kurslara yardım edilmiş, 34 yoksul hasta tedavi ettirilmiş, Etibba Odası (Tabipler Odası) ile işbirliği yapılarak hastalıklar ve çocuk bakımı konulu konferanslar verdirilmiş, köycülük komitesiyle işbirliği yapılarak hasta köylüler tedavi ettirilmiştir.[106] Mayıs ayında ise yer olmaması sebebiyle açıkta kalan Erkek Lisesi'nin 50 fakir öğrencisi bakımevine tekrar kaydedilmiş, birçok fakire nakdi yardımda bulunulmuş, 9 kişiye ayakkabı, 11 kişiye elbise, 11 kişiye ilâç, 1 kişiye gömlek, 1 kişiye önlük alınmış, 6 hasta hastaneye gönderilmiş, fakir talebelere de 98 lira iaşe parası verilmiştir.[107]

Okulların kapanmasıyla birlikte şubenin öğrencilere yaptığı yardımların vatandaşa yönlendirildiği buna karşın miktarının azaldığı görülmektedir. Örnek olarak Temmuz ayında, 6 fakire 41 lira para yardımında bulunulmuş, 2 kimsesize de 1051 kuruş yemek parası verilmiştir.[108] Eylül ayında ise lise son sınıf öğrencilerinden çalışkan, terbiyeli, yoksul ve sıhhî durumları çalışmaya elverişli

104 "Geçen Ay İçinde Halkevimiz", **Akgünler,** Sayı 6 (3 Haziran 1935), s.2

105 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2.

106 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

107 "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

108 "Halkevimizin Geçen On Beş Gün İçindeki Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 20 (31 Temmuz 1936), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

olmayan öğrencilerin okul açılıncaya kadarki yiyecekleri temin edilmiş, halkevine başvuran hasta yurttaşların tedavisi yaptırılmış, mekteplerini bitirip yüksek mekteplere gidecek olanların da yol masrafları karşılanmıştır.[109]

Şubenin, yoksul öğrenciler ile vatandaşlara yapmış olduğu nakdi ve aynî yardımların haricindeki en önemli faaliyeti sağlık konusunda olmuştur. Bulaşıcı hastalıklarla ilgili konferanslar düzenleyen şube, Sağlık Bakanlığı tarafından gönderilen ve hastalıklarla ilgili bilgi veren filmlerin gösterimini de halkevi bahçesinde ücretsiz olarak gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda gösterimi gerçekleştirilen ilk film *"Frengi"* olmuştur.[110] Yoksul hastaların tedavileriyle de ilgilenen şube, 1935 yılı Ağustos'unda muayene ettirdiği 47 kişinin 39'unu tedavi amaçlı olarak çeşitli sağlık müesseselerine yerleştirmiştir. Şehirdeki hastaların yanı sıra köycülük komitesi ile işbirliği yapılmak suretiyle köyde yaşayan yoksul hastalarla da ilgilenilmiştir.[111]

Çalışmak amacıyla şehre gelen ve bu esnada hastalanan yoksul amele ve tarım işçilerinin muayene ve tedavilerinin yapılması amacıyla şube tarafından 4 Haziran 1936 tarihinde Karşıyaka'da bir tane Bakımevi açılmıştır.[112] Her Perşembe günü şehirde toplanan işçilerden arzu edenler buraya gelerek ücretsiz olarak muayene olmuşlardır. Örnek olarak 19 Haziran'da muayenesi yapılan 164 hastadan durumu ağır olan iki kişi hastaneye yatırılmış, 4 kişi deri ve tenasül dispanserine gönderilmiş, diğerlerinin ise tedavisine başlanmıştır. Ayrıca Bakımevi'nin açılmasını müteakiben ilk üç hafta içerisinde 460-470 kişi[113], 8 Temmuza kadar 868 kişi[114], Temmuzun son on beş gününde ise 141 kişi muayene edilerek ihtiyacı olanların tedavisine başlanmıştır.[115] Bu dönemde Adana'da yaygın olarak görülen malarya (sıtma) hastalığının tedavisi için de Sıtma Mü-

109 "Halkevinin Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 21 (30 Eylül 1936), s.1.

110 "Geçen Ay İçinde Halkevimiz", **Akgünler,** Sayı 6 (3 Haziran 1935), s.2; "Halkevi Geçen Ay Ne Yaptı", **Akgünler,** Sayı 7 (1 Temmuz 1935), s.2.

111 "Halkevimiz Geçen Ağustos Ayında Neler Yaptı?, **Akgünler,** Sayı 8 (2 Eylül 1935), s.2; "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 19 (8 Temmuz 1936), s.1, 4.

112 "Halkevi Bakımyurdu Açıyor", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.1.

113 "Muayene Evinde Muayene Edilenlerin Sayısı 460'ı Buldu", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.1.

114 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 19 (8 Temmuz 1936), s.1, 4.

115 "Halkevimizin Geçen On Beş Gün İçindeki Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 20 (31 Temmuz 1936), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

cadele Enstitüsü ile işbirliği yapılarak, hastalara kinin tedavisi uygulanmıştır.[116] Ağustos ayı ile birlikte tarımsal işçi sezonunun sona ermesi ve işçilerin köylerine dönmesi üzerine Bakımevinin faaliyeti de gelecek yaz mevsiminde işçiler tekrar gelene kadar tatil edilmiştir.[117]

Spor Şubesi

Adana şehri, iklimi ve coğrafi şartlarının müspet yöndeki tesiriyle cumhuriyetin ilk yıllarında yüzme ve sutopu gibi spor dalları başta olmak üzere birçok dalda önemli sporcular yetiştirmiştir. Ancak Adana'yı sportif anlamda daha üst seviyelere taşımayı amaçlayan halkevi yönetimi, kulüplerin daha etkili ve verimli olabilmesi için dört olan şehirdeki spor kulübü sayısını birleşmelerle ikiye düşürmeye çalışmıştır.[118] Nitekim bu doğrultuda atılan ilk adım Adana Spor ile Seyhan Spor kulüplerinin birleştirilmesi olmuştur.[119] Bunun yanı sıra bazı spor dalları da gelişmesi için şube tarafından bizzat desteklenmiştir. Bunlardan birisi de ata sporumuz olan cirittir.[120] Bu sporun düzenli ve muntazam bir şekilde yapılmasını amaçlayan şube, bu nedenle *"Cirid Oyununun Kuralları"* adlı bir de talimatname bastırmıştır.[121] Ayrıca cirit oynamak üzere halkevi çatısı altında bir araya gelen gençlere, havanın müsait olduğu Cuma günleri kurallara uygun bir şekilde cirit oynama eğitimi verilmiştir.[122] Eğitimi başarı ile tamamlayanlar havanın uygun olduğu Pazar günleri öğleden sonra Demirköprü civarında bir araya gelerek halkevinin himayesinde ve tanzim edilen program dâhilinde cirit oynamışlardır. Oyunlar esnasında görev yapan hakem heyeti ise Baytar Adil, Komiser Şerafettin, Ciritçi Mahmut ve Çavuş Ali ile İbrahim Çavuş'tan meydana gelmiştir.[123] Özel elbiseleri ve değnekleri ile oyun oynayan ciritçiler, bayram

116 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.2.

117 "Halkevimizin Geçen On Beş Gün İçindeki Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 20 (31 Temmuz 1936), s.3.

118 "Halkevimizin Başardığı İşler", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.3.

119 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

120 "Halkevimizin Başardığı İşler", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.3.

121 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2.

122 "Evimizin Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.1.

123 "Cirit Oyunları", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

gibi özel günlerde gösteri amaçlı müsabakalarda yapmışlardır.[124] Başlangıçta 16 kişilik bir grup tarafından gerçekleştirilen müsabakalar, yeni katılımlarla birlikte kalabalık bir sporcu kitlesi tarafından oynanmaya başlanmıştır.[125] Köylülerinde yoğun ilgi gösterdiği bu oyunlar[126], yaz aylarının gelmesi ve sıcakların artmasıyla birlikte sona ermiştir.

Futbol, cirit gibi ağır sporlar yaz sıcaklarının başlamasıyla birlikte yerini tenis ve yüzme gibi spor dallarına bırakmıştır.[127] Özellikle Seyhan nehrinin varlığı ve yaz süresinin uzun olması Adana'da yüzme sporunun gelişmesine yardımcı olmuştur. Yaz aylarıyla birlikte yoğun ilgi gösterilen bir diğer spor dalı da tenis olmuştur. Tenis sporunun gelişmesine büyük önem veren halkevi yönetimi, evin bahçesine bir tane de tenis sahası yaptırmıştır.[128] Ancak buranın yetersiz gelmesi üzerine stadyuma bir tenis sahası yapılması için şube tarafından belediyeye müracaatta bulunulmuştur. İsteğin uygun görülmesi üzerine başlayan çalışmalar[129] kısa sürede neticelendirilerek yeni tenis sahası 1936 Mayıs ayı içerisinde törenle hizmete açılmıştır.[130]

Şubenin gelişmesi için üzerinde durduğu bir diğer spor dalı da atlı spor olmuştur. Ata ve at sporlarına meraklı olan Adanalılar, halkevi bünyesinde toplanarak bir *"Atlı Spor Kulübü"* kurmuşlardır. 30'dan fazla üyesi olan kulübün üyeleri arasında Vali Tevfik Hâdi Baysal, Cumhuriyet Halk Partisi İlyön Kurul Başkanı Balıkesir Milletvekili Örge Evren, Tümgeneral Salih Avgın da yer almıştır. Kulüp, atların barınma ihtiyacını gidermek amacıyla bir tane ahır tutarak tamirini yaptırmış, kulüp üyeleri de atlı sporların yaygınlaşması için Pazar günleri toplu kır gezintileri düzenlemişlerdir.[131]

---

124 "Cirit Oyunları", **Akgünler,** Sayı 14 (15 Mart 1936), s.4.

125 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

126 "Cirit Oyunları", **Akgünler,** Sayı 12 (20 Ocak 1936), s.1.

127 "Halkevi Geçen Ay Ne Yaptı", **Akgünler,** Sayı 7 (1 Temmuz 1935), s.1; "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.2; "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 19 (8 Temmuz 1936), s.1.

128 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3.

129 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.1.

130 "Halkevimizin Bir Aylık Çalışması", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

131 "Atlı Spor Kulübü", Akgünler, Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.3; "Atlı Spor Kulübü", **Akgünler,** Sayı 12 (20 Ocak 1936), s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Coğrafi koşulların etkisiyle gelişmesi için üzerinde durulan bir diğer spor dalı ise dağ sporları olmuştur.[132] Dağ sporları için gerekli malzemelerin temin edilmesiyle birlikte bütün masrafları halkevi tarafından karşılanmak üzere 40-50 kişilik bir kafilenin Toroslar'a doğru hareket edeceği belirtilmiştir. Ancak havanın yağışlı olması sebebiyle yolculuk Mayıs ayına ertelenmiştir.[133] Şube tarafından yapılan açıklamada, bahar ve yaz aylarının yanı sıra kış aylarında da dağ sporunun yapılmasının amaçlandığı belirtilmiştir.[134] Ancak buna rağmen bu spor dalıyla ilgili gerçekleştirilen faaliyetler Toroslar'ı tanımaya yönelik gezilerden ibaret kalmıştır. Yaygınlaşması için desteklenen diğer spor dalları ise bisiklet, avcılık, atıcılık ve atletizm olmuştur. Bunların yanı sıra bambu kamışı, disk ve gülle satın alınarak, bu dallarda mücadele edecek sporcuların yetiştirilmesine de çalışılmıştır.[135] Bisiklet sporunun gelişmesi için ödüllü yarışlar tertip edilmiş[136], avcılık ve atıcılık sporunun gelişmesi için bu spor dallarına ilgi duyan gençler bir araya toplanarak sürek avları düzenlenmiş, atletizm dalında ise ödüllü kır koşusu tertip edilmiştir.[137]

Bedenen, ruhen ve ahlâken nitelikli sporcuların yetişmesi için faaliyet göstermiş olan halkevi spor şubesi, bunu temin için bir de spor bayramı gerçekleştirmiştir. 5 Nisan Pazar günü şehir stadyumunda gerçekleştirilen müsabakalara, Çukurova bölgesindeki bütün sporcular katılmıştır. Saat 13.00'te halkevi bandosu öncülüğünde, halkevi bahçesinden harekete geçen sporcular, önde Türk bayrağı arkada altı oklu CHP bayrağı olduğu halde, saat kulesi, yeni otel ve asfalt yolu takip ederek Atatürk Parkı'na gelmişler ve burada bulunan Atatürk anıtına çelenk koymuşlardır. Çelenk konulmasını müteakiben sporcuların şehir alanına gelmesi ve bandonun İstiklâl Marşı'nı çalmasıyla birlikte müsabakalarda başlamıştır. Yüksek atlama, 800 metre koşu, gülle atma, 100 metre koşu, tek adım, 400 metre koşu, disk, 1500 metre koşu, üç adım, 200 metre koşu, sırıkla yüksek

---

132 "Halkevimizin Başardığı İşler", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.3.

133 "Halkevimiz Bir Ay İçinde Neler Yaptı?", **Akgünler,** Sayı 2 (2 Şubat 1935), s.1.

134 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2.

135 "Spor Bayramı ve Spor Komitesine Yeni Eşyalar Alındı", **Akgünler,** Sayı 15 (1 Nisan 1936), s.2.

136 "Halkevimizin Bir Aylık Çalışması", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

137 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2; "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3; "Sokak Koşusu", **Akgünler,** Sayı 14 (15 Mart 1936), s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

atlama, 3000 metre koşu, bayrak yarışı gibi müsabakaların yapılmasından sonra programda öngörülen futbol maçları gerçekleştirilmiştir.[138]

Sporun yaygınlaşması amacıyla merkezi Ankara'da bulunan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Kurumu'nun Almanya'dan getirttiği spor filmleri bütün halkevlerinde olduğu gibi Adana'da halkevinde de ücretsiz olarak gösterilmiştir. Alman spor muallimi Alki Abraham da 1935 yılı Mayıs'ında Adana'ya getirdiği filmlerle küçükten büyüğe herkesin yapması gereken spor hareketleri hakkında bilgi vermiştir. Filmlerin büyük ilgi uyandırması üzerine birkaç ay sonra Almanya'dan yeni filmler getireceğini ifade etmiştir.[139] Bunun yanı sıra daha önce filme alınan spor hareketleri vatandaşlara ücretsiz olarak izlettirilmiş[140], beden terbiyesi ile alakalı olarak da konferanslar tertiplenmiştir.[141] Ayrıca şube tarafından bir de spor gecesi düzenleneceği açıklanmıştır.[142] Ancak gazetede, halkevi tarafından böyle bir gecenin yapıldığına dair herhangi bir haber yer almamıştır.

Kütüphane ve Neşriyat Şubesi

Halkevlerinin kütüphane ve neşriyatla ilgili hizmetleri bu şube tarafından yerine getirilmiştir. Adana Halkevi'nin ilgili şubesi de oluşturmuş olduğu kütüphane, okuma odaları, gerçekleştirmiş olduğu sinema filmi gösterimleri ve yayımlamış olduğu *"Akgünler"* gazetesi ile halkevinin en faal şubelerinden birisi olmuştur. Bu bağlamda şubenin çalışmaları öncelikle halkevi bünyesinde bulunan umumi kütüphaneyi şehrin ihtiyaçlarına uygun modern bir hale getirmeye yönelik olmuştur. Bunu müteakiben bazı fırka ocakları ile köylere okuma salonları açmıştır. Köylere yönelik çalışmalarda şubenin en önemli yardımcısı köycülük şubesi olmuştur. Bunun yanı sıra köylüleri bilinçlendirmek için köy öğretmenlerinden istifade edilmiş, şehirde yaşayan vatandaşları bilinçlendirmek için ise broşürler hazırlanarak dağıtılmıştır.[143]

---

138 "Spor Bayramı", **Akgünler,** Sayı 16 (23 Nisan 1936), s.4.

139 "Geçen Ay İçinde Halkevimiz", **Akgünler,** Sayı 6 (3 Haziran 1935), s.2.

140 "Halkevimizin Bir Aylık Çalışması", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2; "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.2.

141 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2.

142 "Evimizin Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.1.

143 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Halkevinin yeni parti binasına taşınmasıyla birlikte şubenin faaliyetleri daha düzenli ve faydalı olmaya başlamıştır.[144] Özellikle yeni parti binasının işlek bir cadde üzerinde bulunması ve elektrik donanımlı olması[145] buradaki kütüphaneden istifade eden vatandaş sayısının hızla artmasına neden olmuştur. Bu talebe bağlı olarak 2.377 kitap mevcudu olan kütüphaneye[146], Haziran ayı içerisinde 162[147], Temmuz ayı içerisinde 10 tane daha yeni kitap satın alınmış, mevcut birçok kitap da ciltlettirilmiştir.[148] Bunun neticesinde kütüphaneden istifade eden vatandaş sayısı ayda 3.000'i aşmıştır.[149] Ancak bununla da yetinmeyen şube, başta hapishane olmak üzere şehrin muhtelif yerlerine okuma odaları açmak üzere çalışmalar yapmıştır. Nitekim kısa bir süre sonra hapishanede bir tane okuma odası açmıştır. Bu okuma odasına konulmak üzere halkevinin umumi kütüphanesinde fazla nüshası bulunan kitapları verdiği gibi çeşitli gazete ve mecmualarla mahpusların ahlâki ve ruhi halleri üzerinde müspet tesirler yapacak nitelikte kitaplar almak üzere sipariş etmiştir.[150]

Çalışmalarını çok yönlü olarak devam ettiren şube, sinema konusundaki çalışmalarıyla da adından söz ettirmiştir. 1935 yılı içerisinde satın alınan sesli sinema makinesi bu konuda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu makine ile önemli gün ve gecelere dair etkinlikler ilerleyen dönemlerde vatandaşlara izlettirilmek üzere kayda alınmaya başlanmıştır. Bu amaçla gerçekleştirilen ilk kayıt, halkevlerinin 1935 yılı açılış yıldönümü merasimi olmuştur. Öncelikle İstanbul'a gönderilen bu kayıtlar[151], gerekli işlemlerden geçirildikten ve gösterime hazır hale geldikten sonra vatandaşa izlettirilmeye başlanmıştır.[152] Bunun yanı sıra, yöre halkının ekseriyetinin temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığa dair film gösterimleri de gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede gerçekleştirilen ve zehirli otlar hakkında bilgi veren bir filmi yaklaşık olarak 700 kişi

144 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.4.

145 "Halkevimiz Geçen Ağustos Ayında Neler Yaptı?, **Akgünler,** Sayı 8 (2 Eylül 1935), s.2.

146 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.4.

147 "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

148 "Halkevimizin Geçen On Beş Gün İçindeki Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 20 (31 Temmuz 1936), s.3.

149 "Halkevimizin Başardığı İşler", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.3.

150 "Evimizin Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.1.

151 "Evimizin Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.1.

152 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

izlemiştir.[153] Bu filmlerden daha fazla vatandaşın istifade etmesini isteyen şube, halkevi sinemasının yanı sıra şehirde bulunan diğer sinemalarda da bu filmlerin gösterilmesini sağlamıştır.[154] Herhangi bir ücret alınmadan gerçekleştirilen bu etkinliklerden daha çok vatandaşın yararlanması için şehrin muhtelif yerlerine yerleştirilmek üzere iki tane hoparlör ile bir tane mikrofon satın alınmıştır.[155] Bu cihazlar sayesinde gerçekleştirilen etkinliklerden hapishanedeki mahpuslarda istifade etmeye başlamışlardır. Şehirde gerçekleştirilen film gösterimlerinden köylülerin istifade etmesi içinde birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunun yanı sıra özellikle tarım ve hayvancılık konusunda köylüyü bilgilendirmek ve halkevinin faaliyetlerinden haberdar kılmak amacıyla *"Akgünler"* adında bir de gazete yayımlanmaya başlanmıştır.[156] İlk sayıları aylık olarak yayımlanan gazete, daha etkili olması amacıyla bir süre sonra 15 günde bir yayımlanmaya başlanmıştır.[157] Şubenin üzerinde durduğu bir diğer konu ise müzik yayını olmuştur. Bu hususta Güzel Sanatlar Şubesi ile işbirliği yapılmıştır. Ancak 1936 yılı Haziran ayı sonunda şube üyelerinin görevden ayrılması üzerine yeni üyeler belirleninceye kadar bu konudaki çalışmalar bir süreliğine ertelenmiştir.[158]

Halk Dersaneleri ve Kurslar Şubesi

Şubenin en önemli faaliyetleri arasında okuma yazma bilmeyen vatandaşlar ile ikmale kalan öğrenciler için açtığı kurslar ile sanatkârlara yönelik olarak açmış olduğu meslek kursları yer almıştır.[159] Bunun yanı sıra halkı bilgilendirmek amacıyla zaman zaman konferanslar da düzenlemiştir. Bu konferansları toplumun genelini göz önüne alarak gerçekleştiren şube, bu nedenle mekân ayrımı yapmaksızın şartların elverdiği kahve, gazino, sinema gibi yerlerde dâhil olmak

153 "Evimizin Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.1.

154 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2; "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.4.

155 "Geçen Ay İçinde Halkevimiz", **Akgünler,** Sayı 6 (3 Haziran 1935), s.2; "Halkevimiz Geçen Ağustos Ayında Neler Yaptı?, **Akgünler,** Sayı 8 (2 Eylül 1935), s.2.

156 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2; "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

157 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.4.

158 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 19 (8 Temmuz 1936), s.4.

159 "Halkevimizin Başardığı İşler", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

üzere mümkün olan her yerde faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda sadece 1935 yılı Ocak ayında 41 konferans düzenlemiştir. Bu konferanslarda görev alan Maarif Müdürü Yunus Kâzım, Erkek Muallim Mektebi Müdürü Naci, muallimlerden Raşid, Fevzi ve Gazi ile 23 Nisan Mektebi başmuallimleri Vasıf ve Sedad, başmuallim Bekir Kaya, başmuallim Vedad Kemal, başmuallim Ömer Tekin, muallim Zülfikar ve Necmeddin Necib gibi heyecanlı ve inkılâpçı kişilerin ödüllendirilmeleri için isimleri parti merkezine bildirmiştir.[160]

Şube, 1935 yılında açtığı kursları başarıyla tamamlayan kursiyerler için 10 Mart günü halkevi bahçesinde bir merasim yapmıştır. Halkevi bandosunun çaldığı parçalarla başlayan merasim, halk dershaneleri ve kurslar komitesi mümessili Ömer Sanver'in kurslar hakkında bilgi verdiği ve kursiyerlere nasihatte bulunduğu konuşması ile devam etmiştir. Diploma almanın tek başına bir şey ifade etmeyeceğini belirten Ömer Sanver, kursiyerlerin asıl bundan sonra kendi kendilerine çalışmak suretiyle bilgilerini artırmaları gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmayı müteakiben 44'ü Türkçe, 28'i hesap ve ölçüler, 18'i İngilizce, 9'u Fransızca kursunu tamamlayan, kadın-erkek toplam 99 kişiye diploma verilmiştir. Buna karşın yapılan imtihanlarda 36 kişinin de başarılı olamadığı ifade edilmiştir. Bütün merasim, ilerleyen dönemlerde vatandaşlara izlettirilmek amacıyla halkevi üyelerinden Reşat Güçlü tarafından filme alınmıştır.[161]

Şubenin önemli faaliyetlerinden birisi de ikmale kalan ve öğretmen tutacak kadar ekonomik durumu iyi olmayan yoksul ailelere mensup öğrenciler için açmış olduğu Fransızca, Matematik, İngilizce ve Fen Bilgisi kursları olmuştur.[162] Okulların kapanmasını müteakiben Haziran ayı içerisinde açılan ve Ağustos ayı ortalarına kadar devam eden bu kurslara[163] 1935 yılında 94 fakir öğrenci devam etmiştir.[164]

160 "Halkevimiz Bir Ay İçinde Neler Yaptı?", **Akgünler,** Sayı 2 (2 Şubat 1935), s.1.

161 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.4; "Evimizin Son Devre Kursları", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.2.

162 "Halkevimiz Geçen Ağustos Ayında Neler Yaptı?", **Akgünler,** Sayı 8 (2 Eylül 1935), s.1; "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 19 (8 Temmuz 1936), s.4; "Halkevinin Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 21 (30 Eylül 1936), s.1.

163 "Evimizin Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.1; "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

164 "Halkevimiz Geçen Ağustos Ayında Neler Yaptı?", **Akgünler,** Sayı 8 (2 Eylül 1935), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Şubenin 1935 sonbaharında açmış olduğu okuma yazma, daktilo, biçki dikiş[165] ile Türkçe konuşamayan köylerde tatbik edilecek programı denemek üzere çoğu Arapça konuşan Hadırlı köyünde açmış olduğu Türkçe okuma yazma kursu 1936 yılının ilk aylarına kadar devam etmiştir. Bunun yanı sıra köycülük komitesi ile işbirliği yapılmak suretiyle gerçekleştirilen köy gezileri esnasında, gidilen yerlerde de konferanslar verilmiştir. Ayrıca 1936 yılı içerisinde kahvelerde ve hapishanede verilmesi planlanan 100 konferans için de çalışmalar yapılmıştır. Şubenin, 1935 Ocak ayından 1936 yılı Şubat ayına kadar konferans düzenleme konusunda çok aktif bir görüntü sergilediği görülmektedir. Nitekim 1935 kış ve ilkbahar aylarında şehrin en işlek yerlerinde bulunan 12 gazinoda 55, halkevi salonunda 4, hapishanede 7, 23 Nisan Bayramında 4, 1936 yılı Ocak-Şubat aylarında ise 34 konferans düzenlenmiştir.[166]

1936 yılında ilk olarak okuma yazma kursu açan şubenin, muhtelif ilkokullarda ve cezaevinde açılan kurslarını başarı ile tamamlayan 30'u bayan, 110'u erkek, 58'i mahpus[167] 198 kursiyerinin mezuniyet belgeleri, 22 Mart 1936 Pazar günü saat 13.00'de halkevi bahçesinde düzenlenen ve halkın da iştirak ettiği törenle verilmiştir. Tören, halkevi bandosunun çaldığı İstiklâl Marşı ile başlamış, Dershane ve Kurslar Şubesi başkanı Ömer Sanver'in konuşması ile devam etmiştir. Şubenin faaliyetlerinden bahseden Ömer Sanver, konuşmasının devamında; Türkçe, İngilizce, Fransızca, hesap ve daktilo kurslarından mezun olan vatandaşların sayısının 1.000'i geçtiğini, şube mensuplarınca muhtelif yerlerde verilen konferansları dinleyen vatandaşların sayısının ise 100.000'e ulaştığını, nalbant, sıvacı ve boyacılar için açılan kurslarla bilgilerini artıran küçük sanat sahiplerinin ise günden güne artmakta olduğunu belirtmiştir. Tören, vatandaşlara daha sonra izlettirilmek üzere halkevi üyelerinden Reşat Güçlü tarafından filme alınmıştır.[168]

Şube tarafından şehirde bulunan sanatkârlara yönelik olarak da zaman zaman kurslar düzenlenmiştir. Bu doğrultuda açılan ilk kurs nalbantlara yönelik

165 Bu kursa 33 kişi iştirak etmiştir. "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.4.

166 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2; "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.4.

167 Cezaevinde açılan kursa iştirak eden 75 mahkûmdan 58'i başarılı olmuştur. "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

168 "Dershaneler Kursunda 110 Yurttaş Daha Okuma Yazma Öğrendi", **Akgünler,** Sayı 15 (1 Nisan 1936), s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

olmuştur. Halkevi üyelerinden Baytar direktörü Adil'in başkanlığında, askeri ve mülki veterinerler tarafından verilen derslerde bozuk ve hastalıklı ayaklara ne şekilde nal yapılacağı ve bunların hangi usulle tatbik edileceği gibi hususlar gösterilmiştir. 3 Aralık-18 Şubat arası gerçekleştirilen birinci kursa 22 kişi, 19 Şubat-4 Nisan arası gerçekleştirilen ikinci kursa ise 23 kişi iştirak etmiştir. Kurslar neticesinde başarılı olan 45 nalbanta halkevi bahçesinde yapılan törenle başarı belgeleri verilmiştir. Kursun başarısını değerlendiren şube, gelecek yıl içinde ilçelerde, kasabalarda ve köylerde bulunan sabit ve gezgin nalbantlar için de kurslar açacağını, belgesi olmayanların ise meslekten men edileceğini belirtmiştir.[169]

Şube tarafından yukarıda saydığımız kursların haricinde arıcılık, resim ve daktilo kursları da açılmıştır. Bu bağlamda 1936 yılı içerisinde açılan ilk kurs, bölgenin ekonomisine katkı yapacağı düşüncesi ile düzenlenen arıcılık kursu olmuştur. 20 Şubat 1936 tarihinde açılan ve her hafta Perşembe günleri saat 12.30'da Tarım Okulu öğretmenlerinden Emiş tarafından verilen kursa 12 kişi devam etmiştir. Haftada 2 saatten 4 hafta devam edecek kursa katılmak isteyenlerin okul olan yerlerde öğretmenlere, okul olmayan yerlerde ise halkevine müracaat etmeleri istenmiştir. Pamuk ekimine kadar sürecek olan kursa iştirak edenlere yeni metot arıcılık hakkında bilgi, kursu başarı ile tamamlayanlara ise yeni model arı kovanları verileceği belirtilmiştir.[170] 1 Mart'ta açılan ve Erkek Lisesi öğretmenlerinden Kenan tarafından verilen resim kursuna ise 2'si bayan 10'u erkek, 12 kişinin devam ettiği ve kursun Haziran'a kadar süreceği belirtilerek halkevinde açılacak olan resim sergisinde de bu çalışmaların sergileneceği ifade edilmiştir. Şubenin açtığı bir diğer kurs ise daktilo kursu olmuştur. 20 Şubat'ta başlayan ve üç ay süren kurs, Borsa genel sekreteri Süleyman Bey tarafından verilmiştir. Pazartesi ve Perşembe günleri saat 16.00'da başlayan ve haftada bir saat verilen kursa, 2'si bayan 7'si erkek olmak üzere 9 kişi devam etmiştir.[171] Ayrıca Doktor Edhem Necdet tarafından da gazlarla ilgili kurs verilmiştir.[172]

Hapishanedeki mahkûmların eğitimine de büyük önem veren şube, ilk olarak okuma-yazma bilmeyen mahkumlar için okuma-yazma kursu açmıştır. Kursa katılan 60 kişinin defter, kalem ve alfabe gibi ihtiyaçları ile okuma yaz-

169 "Nalbantlar Kursu Büyük Bir Muvaffakiyete Sona Erdirildi", **Akgünler,** Sayı 16 (23 Nisan 1936), s.3.

170 "Şehrimizde Bir Arıcılık Kursu Açılıyor", **Akgünler,** Sayı 12 (20 Ocak 1936), s.3.

171 "Halkevimizde Yeniden Arıcılık, Daktilo ve Resim Kursları Açıldı", **Akgünler,** Sayı 14 (15 Mart 1936), s.1.

172 "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

mayı bilenlerin geliştirmesi için ihtiyaç duydukları kitaplar da halkevi tarafından karşılanmıştır. Cezaevinde açılması düşünülen okulda öğreticilik yapacak mahpuslara yönelik olarak da ders verme usullerinin gösterildiği bir kurs açılmıştır.[173] Bunun yanı sıra başta ahlâki konular olmak üzere, *"Cumhuriyetin İyilik ve İnkılâpları", "Eski İdare", "Bugünkü Türkün Karakteri", "Hükümet Makinesi Nasıl İşler", "Devlet ve Halkın Karşılıklı Ödevleri"* konularında Nisan ayında 6[174], Mayıs ayında da 2 konferans gerçekleştirmiştir.[175]

Gerçekleştirilmiş olunan faaliyetler esnasında zaman zaman diğer halkevi şubeleriyle işbirliği de yapılmıştır. Bu doğrultuda Çocuk Haftası münasebetiyle Çocuk Esirgeme Kurumu ile gerçekleştirilen ortak program kapsamında kahvehane ve bilumum yerlerde düzenlenen konferanslarda yoksul çocuklara yardım yapılması yönünde telkinde bulunulmuştur.[176] 30 Ağustos Bayramında da Uçak Kurumu ile işbirliği yapılarak günün mana ve önemine dair konferanslar düzenlenmiştir.[177] Bunların yanı sıra şehirde bulunan gazino ve kahvehane gibi kalabalık yerlerde *"uçak", "soyadı kanunu", ve "gazlar"* hakkında da konferanslar düzenlemiştir. Bu konferanslardan bütün vatandaşların istifade edebilmesi için daha önce şehre yerleştirilmiş olan hoparlörlerden istifade edilmiştir.[178]

Temsil Şubesi

Şube tarafında gerçekleştirilen tiyatro oyunları ve temsillerle bir taraftan vatandaşların eğitilmesi bir taraftan da tiyatro sevgisi ve zevkinin oluşmasına çalışılmıştır. Bundan dolayı sahnelenen oyunlar, daha fazla kişi tarafından izlenebilsin diye defalarca tekrar edilmiştir.[179] Faaliyet alanını sadece Adana şehir merkezi ile sınırlı tutmak istemeyen şube, zaman zaman kazalara, kasabalara ve hatta köylere dahi gitmiştir.[180] Sahnelenen oyunların vereceği toplumsal mesajın

173 "Halkevi Geçen Ay Ne Yaptı", **Akgünler,** Sayı 7 (1 Temmuz 1935), s.2.

174 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.1.

175 "Geçen Ay İçinde Halkevimiz", **Akgünler,** Sayı 6 (3 Haziran 1935), s.2; "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

176 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.1.

177 "Halkevimiz Geçen Ağustos Ayında Neler Yaptı?", **Akgünler,** Sayı 8 (2 Eylül 1935), s.1.

178 "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2; "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.2.

179 "Halkevimiz Bir Ay İçinde Neler Yaptı?", **Akgünler,** Sayı 2 (2 Şubat 1935), s.1.

180 "Halkevimizin Başardığı İşler", **Akgünler,** Sayı 1 (5 Ocak 1935), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

farkında olan halkevi yönetimi ise erkekler tarafından sahnelenen oyun ve temsillerde kızların rol alması için de çalışmalar yapmıştır.[181]

Şube üyeleri, 1935 yılında sahnelemek üzere üzerinde çalıştıkları 5-6 eserin her birini 15-20 defa sahnelemeyi planladıklarını ifade etmişlerdir. Buna gerekçe olarak da halkevi binasının alt katında yer alan ve oyunların sahneleneceği salonun 250-300 kişilik kapasiteye sahip olmasını ve yaklaşık 100.000 kişinin yaşadığı şehirde 250-300 kişi tarafından izlenecek bir oyunun beklenilen faydaları sağlamayacağını göstermişlerdir. Bunun yanı sıra köylülerin bilgilerini ve ulusal bilinçlerini artırmak için de bir tane gezici sahne oluşturulacağını ifade etmişlerdir.[182]

25 Mart gecesi 300 kişinin katılımı ile *"Kör"* adlı oyunu sahneleyen şube üyeleri, *"Mete"* temsilinin sahnelenmesi için de hazırlıklara başlamışlardır. Buna ilave olarak yine Mart ayı içerisinde halkevi salonunda üç halkevi üyesinin nişan merasimi yapılmış, halkevi cazbant takımı da bir eğlence tertiplemiştir.[183] *"Türk milletinin 2200 yıl önce yarattığı ve başa geçirdiği Türk kahramanı "Mete"*nin başından geçen bir aşk ve bahadırlık hikâyesini anlatan *"Mete"* piyesinin çalışmaları da Nisan ayı boyunca devam etmiştir. 9-10 ve 16 Mayıs günleri saat 20.30'da Asri Sinema'da sahnelenmeye başlayacak olan piyesin daha çok kişi tarafından izlenebilmesi için beş on defa sahneleneceği belirtmişlerdir.[184] Bunların yanı sıra *"Hasbahçe" ve "Ödenen Borç"* isimli oyunlarda sahnelenen diğer piyesler olmuştur.

1936 yılında çalışmalarını aynı hızla devam ettiren şube üyeleri, kısa bir süre içerisinde *"İstiklâl"* ile *"Soyulan Hırsız"* piyeslerini temsile hazır hale getirmişlerdir. Halk tarafından çok beğenilen bu piyesler, birkaç gün ara ile iki akşam daha sahnelenmiştir.[185] Hazırlıkları tamamlanan Milletvekili Aka Gündüz'ün[186]

---

181 "Halkevimiz Bir Ay İçinde Neler Yaptı?", **Akgünler,** Sayı 2 (2 Şubat 1935), s.1.

182 "Halkevimizde Önümüzdeki Sene İçinde Daha Verimli İşler Görülecek", **Akgünler,** Sayı 3 (2 Mart 1935), s.3.

183 "Evimiz Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.3; "Halkevi Küçük Haberleri", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.4.

184 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.4; "Geçen Ay İçinde Halkevimiz", **Akgünler,** Sayı 6 (3 Haziran 1935), s.2.

185 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu" **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3; "Halkevimizde Temsiller", **Akgünler,** Sayı 14 (15 Mart 1936), s.4.

186 Asıl adı Enis Avni'dir. Ankara Milletvekili olarak bulunduğu TBMM'nde IV. Dönemde (1931-1935) *"Akagündüz"*, V. (1935-1939) ve VI. Dönemlerde (1939-1943) ise *"Gündüz"* soyadını kullanmıştır. **TBMM Albümü,** Cilt I (1920-1950), s.213.

Levent Şahverdi Arşivi

"Mavi Yıldırım" isimli piyesinin de 19-20 Mart akşamları saat 20.30'da Asrî Sinema'da sahneleneceği belirtilmiştir. Ancak piyeste rol alan üyelerden birisinin hastalanması üzerine gösterim 2-3 Nisan'a ertelenmiştir.[187] 2-3 Nisan günü CHP parti ocakları yararına sahnelemiş olan eseri yaklaşık 8.000 kişi izlemiştir. Bunun üzerine eserin malûl gaziler yararına sahnelenmesine de karar verilmiştir. Bu nedenle 15 Nisan Çarşamba günü öğleden sonra öğretmen ve öğrencilere, 17 Nisan akşamı da halka yönelik olarak Asri Sinema'da sahnelenmiştir.[188] Temsile olan yoğun ilgi, oyunun üç defa daha tekrarlanmasına neden olmuştur.[189] Sahnelenmek üzere hazırlıkları yapılan *"Himmetin Oğlu"* piyesinin çalışmaları da devam etmiştir.[190] Mayıs ayı içerisinde Asrî Sinema'da ücretsiz olarak gösterimi yapılan *"Yabancı"* isimli piyes ile bir komedi de yaklaşık olarak 1.100 kişi tarafından izlemiştir.[191]

Temsil şubesi tarafından sahnelendiğini belirttiğimiz eserlerin gösterimi sadece Adana şehir merkezi ile sınırlı kalmamıştır. Adana merkez kazanın yanı sıra Kozan, Ceyhan, Dörtyol gibi henüz halkevlerinin bulunmadığı ilçelerde de zaman zaman sahnelenmişlerdir. Bu kapsamda 1935 Haziranında Ceyhan'a giden şube üyeleri, *"Kör"* piyesini başarılı bir şekilde sahnelemişlerdir.[192] 1936 yılında ise öncelikle Kozan'a giderek *"İstiklâl"* ve *"Yabancı"* isimli piyesleri sahnelemişlerdir. Bu gösterimler yaklaşık olarak 2.500 kişi tarafından izlenmiştir.[193] Bu oyunlar, Kozan'dan sonra Dörtyol ve Ceyhan'da da sahnelenmiştir.[194] 27-28 Haziranda Ceyhan'da gerçekleşen gösteriyi ise yaklaşık olarak 3.000 kişi izlemiştir. Yaz ayları ile birlikte Seyhan Parkı'nda temsil vermek üzere çalışmalarına devam eden şube üyeleri, ilerleyen dönemlerde temsil vermedikleri ilçelere de gitmeyi planladıklarını ifade etmişlerdir.[195]

---

187 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu" **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.3; "Mavi Yıldırım Piyesi", **Akgünler,** Sayı 15 (1 Nisan 1936), s.4.

188 "Mavi Yıldırım Piyesi Büyük Bir Muvaffakiyetle Oynandı", **Akgünler,** Sayı 16 (23 Nisan 1936), s.1.

189 "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

190 "Mavi Yıldırım Piyesi Büyük Bir Muvaffakiyetle Oynandı", **Akgünler,** Sayı 16 (23 Nisan 1936), s.1.

191 "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

192 "Halkevi Geçen Ay Ne Yaptı", **Akgünler,** Sayı 7 (1 Temmuz 1935), s.2.

193 "Halkevimizin Bir Aylık Çalışma Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 17 (1 Haziran 1936), s.2.

194 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.2.

195 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 19 (8 Temmuz 1936), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Müze ve Sergi Şubesi

Bu şube, bulunduğu bölgedeki tarihi eserlerin yok olmasını önlemek amacıyla faaliyette bulunmuştur. Adana Halkevi Müze ve Sergi Şubesi de bu amaç doğrultusunda şehirde bulunan tarihi eserlerden bir albüm meydana getirmeye karar vermiştir. Bu nedenle çalışmalara ilk olarak şehirde bulunan eski eserleri tespit ederek başlamıştır.[196] Ancak Maarif Vekâleti'nden istenen ıstampaz kâğıtların gelmemesi yüzünden albümün hazırlanması bir süre gecikmiştir.[197] Malzemelerin gelmesiyle birlikte şehirde bulunan tarihi eserler tek tek fotoğraflanmıştır.[198] Ancak albümün nihai şeklini alması için Tarsus hafriyatında bulunan halkevi üyesinin inceleme gezisinin bitmesi beklenmiştir. Bu üyenin inceleme sonuçları teslim etmesiyle birlikte albümün basılması için çalışmalara başlanmıştır.[199]

Zaman zaman diğer şubelerle işbirliği yapılmak suretiyle ortak çalışmalarda gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda etnografik araştırmalar için köycülük komitesiyle[200], amatör resim sergisi açmak için de güzel sanatlar şubesiyle birlikte hareket edilmiştir. Ancak 1935 yılında açılması planlanan serginin bütçe olanaklarının elvermemesi yüzünden 1936 yılına ertelendiği duyurulmuştur.[201] Gazetenin onuncu sayısında yer alan bir haberde de şubenin köycülük şubesiyle işbirliği yapmak suretiyle ova ve dağ köylerinde incelemeler yapacağı ve akabinde faydalı bir sergi açacağı belirtilmiştir.[202] Ancak serginin açıldığına dair gazetede herhangi bir haber yer almamıştır. Bu haberi müteakiben gerçekleştirilen ilk sergi ise 1936 yılı Haziran ayı içerisinde güzel sanatlar şubesinin de katkısıyla gerçekleştirilen amatörler resim sergisi olmuştur.[203] Bunun yanı sıra gazetenin dördüncü sayısında yer alan bir haberde de yerli mamulât ve zirai mahsuller sergisi açılacağı ifade edilmiştir. Ancak bu tarz bir serginin açıldığına dair gazetede herhangi bir haber yer almamıştır.[204]

---

196 "Evimiz Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.3.

197 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.4.

198 "Halkevimizin 1935-1936 Yılındaki Çalışmalarının Kısa Bir Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 13 (23 Şubat 1936), s.4.

199 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 19 (8 Temmuz 1936), s.4.

200 "Halkevimizin Nisan Bilançosu", **Akgünler,** Sayı 5 (9 Mayıs 1935), s.4.

201 "Geçen Ay İçinde Halkevimiz", **Akgünler,** Sayı 6 (3 Haziran 1935), s.2.

202 "Faydalı Bir Kurumumuz. Halkevi Nasıl Çalışıyor ve Önümüzdeki Günlerde Nasıl Çalışacak?", **Akgünler,** Sayı 10 (2 Aralık 1935), s.2.

203 "Halkevimizin On Beş Günlük Çalışmaları", **Akgünler,** Sayı 18 (20 Haziran 1936), s.2.

204 "Evimiz Aylık Bilânçosu", **Akgünler,** Sayı 4 (6 Nisan 1935), s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Cumhuriyet ideolojisinin halka benimsetilmesi doğrultusunda çalışmalar yapmak üzere kurulmuş olan halkevlerinin önemli faaliyetlerinden birisi de basın yayın çalışması olmuştur. Bu nedenle her halkevi bulunduğu bölgede çeşitli gazete, dergi, kitap ve broşür yayımlamıştır. Adana Halkevi de Akgünler, Görüşler ve Çukurova adında üç süreli yayın çıkarmıştır. Bunlardan Görüşler ve Çukurova dergi, Akgünler ise gazete şeklinde yayımlanmıştır. Bu yönüyle Akgünler, şu ana kadar tespit edebildiğimiz kadarıyla halkevleri tarafından yayımlanan ilk gazete olma özelliğini taşımaktadır.

1935 yılında neşrolunmaya başlanan Akgünler gazetesi, *"Türk Köyü ve Türk Köylüsü İçin"* parolasıyla yayımlanmış ve hedef kitle olarak Türk köylüsünü seçmiştir. Bundan dolayı tarım ve hayvancılık odaklı bir yayın politikası takip ederek dönemin iktisadi ve toplumsal yapısında ciddi bir ağırlığı olan, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan toplumsal sınıfın eğitilmesi görevini üstlenmiştir. Bununla birlikte ücretsiz olması ve hitap ettiği kitlenin büyük oranda okuma-yazma bilmemesinden dolayı hoparlör ile neşriyatı yapılmak suretiyle mümkün olduğu kadar çok sayıda kişinin gazeteden istifade etmesi amaçlanmıştır. Bu durum dönemin Adana Halkevi yöneticilerinin bölge ekonomisinin temelini oluşturan toplumsal sınıfa bakışını göstermesinin yanı sıra halkın bilinçlendirilmesi adına göstermiş oldukları çözüm arayışının da güzel bir örneği olmuştur.

Bir taraftan halkın eğitilmesi doğrultusunda yayın yapan Akgünler, bir taraftan da yeni rejimin göstermiş olduğu faaliyet ve gelişmelerin halka aktarılmasını sağlamıştır. Bu yönüyle ülkedeki ve şehirdeki gelişmelerden haberdar olamayan insanların yeni rejim altında ülkenin ve bölgenin göstermiş olduğu gelişmelerden haberdar olmasını ve halkın yeni rejimi benimsemesine katkıda bulunmuştur. Bu doğrultuda ülkenin önceki idare altındaki geri kalmışlığı ile köylülerin sahipsizliğine vurgu yapılarak vatandaşların iki dönemi mukayese etmesine ve yeni rejimin halk nezdinde karşılık bulmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca halkevi yayını olmasından dolayı Adana Halkevinin faaliyetleri hakkında da bilgi vermek suretiyle vatandaşların bu faaliyetlerinden haberdar olarak iştirakini sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, içinde bulunulan imkansızlıklara rağmen yayımlanan ve Adana Halkevi açısından önemli bir yayın tecrübesi olan Ak-

Levent Şahverdi Arşivi

günler, kendinden sonra neşrolunan Görüşler ve Çukurova dergilerine de temel teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra, dönemin yazar ve şairleri ile yazma hevesinde olanların duygu ve düşüncelerini dile getirebildikleri önemli bir yer olmuştur. Bu yönüyle ilerleyen dönemde Adana basın tarihi içerisinde yer alan birçok kişinin yetişmesini sağlayarak bir nevi okul işlevi görmüştür.

Kısa bir süre yayımlanmış olmasına rağmen Adana basın tarihi içerisindeki yerini alan ve yayımlandığı dönemin iktisadi ve sosyal hayatının bir nevi aynası olan Akgünler'in, cumhuriyet dönemi Adana tarihi, Adana Halkevi ve Türk basın tarihini çalışan araştırmacılar açısından da iyi bir kaynak olduğu söylenebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

BCA; 490.01.842.331.1.1; 490.01.842.331.1.4; 490.01.842.331.1.6; 490.01.842.331.1.7; 490.01.842.331.1.8.

Akgünler; Sayı 1 (5 Ocak 1935), Sayı 2 (2 Şubat 1935), Sayı 3 (2 Mart 1935), Sayı 4 (6 Nisan 1935), Sayı 5 (9 Mayıs 1935), Sayı 6 (3 Haziran 1935), Sayı 7 (1 Temmuz 1935), Sayı 8 (2 Eylül 1935), Sayı 10 (2 Aralık 1935), Sayı 12 (20 Ocak 1936), Sayı 13 (23 Şubat 1936), Sayı 14 (15 Mart 1936), Sayı 15 (1 Nisan 1936), Sayı 16 (23 Nisan 1936), Sayı 17 (1 Haziran 1936), Sayı 18 (20 Haziran 1936), Sayı 19 (8 Temmuz 1936), Sayı 20 (31 Temmuz 1936, Sayı 21 (30 Eylül 1936)

"Bugün Halkevimiz Açılıyor", **Türk Sözü**, 24 Şubat 1933.

"Cuma Günü Halkevimiz On Bini Aşan Bir Halk Kütlesinin Coşkun Tezahüriyle Açıldı", **Türk Sözü**, 24 Şubat 1933.

"Halkevi Açılıyor" **Yeni Adana**, 24 Şubat 1933.

"Halkevi Haftalık Bir Gazete Çıkaracak", **Yeni Adana**, 25 Haziran 1934.

"Ülkünün Yazı Bölümleri", **Ülkü**, Cilt I, Sayı 1 (Şubat 1937).

1935 Genel Nüfus Sayımı, Seyhan Vilâyeti, İstanbul 1937.

AKYOL, Yaşar, **İzmir Halkevi (1932-1951)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir 2008.

ALÇITEPE, Galip, **Antalya'da İki Öncü Dergi Çağlayan ve Türkakdeniz**, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını, Antalya 2005.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Ankara 1932.

KARA, Adem, **Türkiye'de Halkevleri (1932-1951)**, 24 Saat Yayıncılık, Ankara 1999.

KARADAĞ, Nurhan, **Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

KODAL, Tahir, **Atatürk Döneminde Denizli (1923-1938)**, Denizli Ticaret Odası Yayınları, Ankara 2007.

KURTKAPAN, Hamza, **Adana Halkevi Görüşler Dergisinin Türk Modernleşmesi Açısından Analizi,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

MALKOÇ, Eminalp, **Devrimin Kültür Fidanlığı Halkevleri ve Kadıköy Halkevi,** Derlem Yayınları, İstanbul 2009.

OLGUN, Kenan, **Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi**, Değişim Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZACUN, Orhan, "Halkevlerinin Dramı", **Kebikeç,** II/3 (1996), s.87-96.

Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, İstanbul 1938.

Seyhan Vilâyeti 1935 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Yayını, İstanbul 1937.

ŞAKİROĞLU, Mahmut, "Halkevi Dergileri ve Neşriyatı", **Kebikeç**, II/3 (1996), s.131-142.

TBMM Albümü, Cilt 1 (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayını, Ankara 2010.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ZİYA GÖKALP'İN 1924 ANAYASASI İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

Ömer ERDEN*

ÖZET

Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı ve nihayetinde Halifeliğin kaldırılması ile birlikte eski rejim tasfiye edilerek modern bir devlet kurulmaya çalışılmıştır. Mutlakıyet dönemine ait olan 1876 Anayasası ve oldukça dar kapsamda hazırlanmış olan 1921 Anayasası, modern Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap verecek durumda değildi. Bu nedenle çok daha modern ve demokratik bir anayasanın hazırlanması kaçınılmaz olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, dönemin aydınları anayasa ile ilgili görüş ve düşüncelerini dile getirmişlerdir. Anayasa ile ilgili tartışmaların yoğun bir şekilde yapıldığı bu dönemde, ünlü sosyolog Ziya Gökalp'in de, konu ile alakalı tuttuğu notlarından bu tartışmaların içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Gökalp bu notlarında, Amerikan Başkanlık sistemi, Mesleki Temsil, Kanunların anayasaya uygun olması gerekliliği, kadın erkek eşitliği ve daha birçok konuda düşünceler ileri sürmüştür. Gökalp'in bu notları, onun 1924 Anayasası'nın hazırlanma sürecine yaptığı katkılara da ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gökalp, Anayasa, Demokrasi, Meclis, Başkanlık

* Yard. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Ordu/Türkiye, erdenom@hotmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

ZIYA GOKALP'S STUDIES ON THE CONSTITUTION OF 1924

ABSTRACT

A modern state was tried to be established with the liquidation of old regime together with abolition of the Sultanate, declaration of the Republic and eventually abolition of the Caliphate. The 1876 Constitution of Absolutism period and the Constitution of 1921 which was prepared in a rather narrow scope were unable to meet the needs of modern Turkey. For this reason, the preparation of a much more modern and democratic constitution was inevitable. With the declaration of the Republic, intellectuals of the period expressed their opinions and thoughts about the constitution. In this period when there were harsh discussions on constitution, it is understood with the help of the notes, related to this matter, of famous sociologist Ziya Gökalp was also in the discussion. Gökalp put forward many ideas including the American presidential system, professional representation, the necessity of appropriate laws to the Constitution, equality of men and women and many more.

These notes of Gökalp shed light on his contributions to the process of preparing the Constitution of 1924.

Key Words: Gökalp, Constitution, Democracy, Assembly, Presidentship

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Türk İstiklal Savaşı içerisinde hazırlanmış olan 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında önemli faydaları oldu. Ancak milli sınırlar içerisinde bağımsız bir devletin temellerinin atılmaya başlanmasıyla birlikte, ihtiyaçlara cevap verecek daha demokratik bir anayasanın hazırlanması kaçınılmaz hale geldi.[1] Büyük Millet Meclisi ikinci dönem çalışmalarına başlayınca, Teşkilat-ı Esasiye kanunundaki eksiklikleri tespit etmek ve ihtiyaçlara cevap verecek yeni anayasa teklifleri hazırlamak üzere bir anayasa komisyonu kuruldu.[2] Bu arada gerek bu anayasa komisyonunda gerekse Ankara kulislerinde yeni kurulan Türkiye Devleti'nin anayasasının ne şekilde olması gerektiği ile ilgili fikirler ileri sürülmekteydi. Bu fikirler, üç görüş etrafında yoğunlaşıyordu. Birinci görüşü savunanlar, mevcut Teşkilat-ı Esasiye kanununu olduğu gibi muhafaza ederek, tıpkı İngiliz anayasasında olduğu gibi Türk anayasasının da doğal seyrinde gelişmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu görüşü savunanların sayısı oldukça azdı. Çoğunluk, İngiliz anayasasının ancak yedi asırda bu günkü seviyesine ulaştığını ve kendilerinin bu kadar zamanlarının olmadığını söyleyerek bu görüşe karşı çıkmışlardı. İkinci görüşü savunanlar ise, Teşkilat-ı Esasiye kanununu olduğu gibi muhafaza edip, sadece eksik kısımlarını, bu kanuna ek maddeler ilave etmek suretiyle tamamlamak gerektiğini ileri sürüyorlardı. Ayrıca tüm kuvvetlerin kaynağı, milletin tek temsilcisi olan meclis olduğuna göre, ek maddelerin ve gerekli düzenlemelerin vahdet-i kuvva (kuvvetler birliği) esasına uygun olarak yapılması gerektiğini savunuyorlardı. Üçüncü

1 Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kıredi Yayını, İstanbul 1998, s. 290, Yeni anayasanın hazırlanmasında önemli katkıları olan Ahmet Ağaoğlu, mevcut Teşkilat-ı Esasiye Kanununun, yasama, yürütme ve yargı erklerinin Büyük Millet Meclisi tarafından kullanılacağını ifade ediyordu (kuvvetler birliği). Savaş zamanında bu usulden azami ölçüde istifade edilmişti ancak barış zamanında bu erklerin Büyük Millet Meclisi'nde toplanması, ülkeyi "bir heyet diktatörlüğüne" ya da anarşiye sürükleyebilecek tehlikelere neden olabilirdi. Ayrıca sadece 23 maddeden ibaret olan bu kanun devlet mekanizmasının verimli bir şekilde çalışması için oldukça yetersizdi. Bu kanunla sadece teferruata değil, esasa ait birçok mesele halledilmemişti. Mevcut Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki bu eksikliklerden dolayı sürekli kanun-ı Esasi'ye müracaat edilmek zorunda kalınıyordu. Bu da hukuksal anlamda tam bir çelişkiye neden oluyordu. Tüm bu nedenlerden dolayı daha demokratik ve daha kapsamlı bir anayasanın hazırlanması elzem olmuştu. Ahmet Ağaoğlu, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" **Akşam 24 Teşrin-i evvel 1339/1923**.

2 Kanun-i Esasi encümeninde, Celal Nuri Bey, İlyas Sami Bey,Feridun Fikri Bey, Yunus Nadi Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Refik Bey, Rasih Efendi, Refet Bey, İbrahim Süreyya Bey, Mahmud Bey, Ali Rıza Bey, Necati Bey, Hazım Bey, Ahmet Süreyya Bey ve Münir Hüsrev Bey görev yapmışlardır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre. II, C.I, (16-08-1339).

Levent Şahverdi Arşivi

görüşün sahiplerine göre, Teşkilat-ı Esasiye kanunun ruhuna sadık kalınarak, teferruatında gerekli düzeltmeler yapılmalı ve eksik kısımlar tamamlanmalıydı. Bu görüşün sahipleri her kuvvetin milletten kaynaklandığını kabul etmekle birlikte gerekli düzenlemelerin tefrik-i kuvva (kuvvetler ayrılığı) prensibine göre yapılması gerektiğini düşünüyorlardı.[3] Tüm bu görüşler, 1924 Anayasası'nın hazırlanma sürecinde tartışılmış ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti için en sağlıklı, ihtiyaçlara cevap verebilecek, çağdaş ve demokratik bir anayasa hazırlanmaya çalışılmıştır.

Ziya Gökalp'in Yeni Anayasa İle İlgili Çalışmaları

Ünlü sosyolog ve mütefekkir Ziya Gökalp, fikir ve düşünceleri ile dönemin birçok aydınını derinden etkilemiştir. Onun Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş sürecinde fikirsel anlamda yaptığı katkılar yadsınamaz. Uriel Heyd'e göre Gökalp modern Türk Devleti'nin nazari temellerini atmıştır. G. Jaschke'ye göre ise O, Kemalist reformların yolunu açmıştır.[4] Atatürk'e ait olduğu iddia edilen "*Vücudumun babası Ali Rıza Efendi, Heyecanlarımın babası Namık Kemal, Fikirlerimin babası Ziya Gökalp'tir*"[5] cümlelerinin doğruluğunu ispat etme imkanımız olmasa da Onun, Gökalp'in fikirlerinden etkilendiği bir gerçektir.[6] Özellikle Atatürk'ün batılılaşma konusundaki düşüncelerinde Ziya Gökalp'in ayrı bir yeri vardır. Ateşli bir batıcı olan Gökalp, Yeni Gün Gazetesi'ndeki makalelerinde Batı medeniyetini kabul etmeye mecbur olduklarını, batı medeniyetini kabul etmedikleri takdirde batılı devletlerin esiri olacaklarını yazar. Bu konuda Atatürk'te "*Medeniyete girmek arzu edip de Garp'a teveccüh etmemiş devlet hangisidir."* diyerek Gökalp'le aynı düşüncede olduğunu ifade etmiştir. [7]

---

3 Ağaoğlu, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" **Akşam 28 Teşrin-i evvel 1339/1923.**

4 Rıza Kardaş, "Ziya Gökalp, (1876-1924)" **İslam Ansiklopedisi, C. XIII**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 614.

5 Selahattin Yazıcıoğlu, bu sözleri Apdülkadir Karahan'dan duymuştur. Yazıcıoğlu, Karahan'a bir mektupla müracaat ederek Atatürk'ün bu vecizesi için kaynak istemiş ve şu cevabı almıştır: "Atatürk'ün bu sözünü, ilk defa 1934'te Ödemiş'in Gölcük yaylasına gittiğim zaman eski adalet bakanlarından Refik Şevket İnce'den duydum. Sohbet sırasında hazır bulunan eski İzmir Valisi Kazım Dirik Paşa da bunu tasdik eder şekilde konuştu." Selahattin Yazıcıoğlu, "Gökalp ve Duyulmamış bir eseri, Halk Klasikleri" **Cumhuriyet**, 23 Mart 1972.

6 Kardaş, "Ziya Gökalp…" s. 614-615.

7 Mesut Erşan, Mustafa Kemal Atatürk'ün Batılılaşma Hakkındaki Düşünceleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,** C. VII, Afyonkarahisar 2006, s. 41.

Levent Şahverdi Arşivi

Gökalp'le yakından ilgilenen Atatürk[8], onun 1923 seçimlerinde Diyarbakır'dan milletvekili seçilmesini sağlamıştır.[9] Gökalp'in, milletvekili olduktan sonra Ahmet Ağaoğlu ile birlikte, Meclis'te yeni anayasanın hazırlanması için çalıştığı bilinmektedir.[10] Vatan gazetesinin 23 Ekim 1923 tarihli nüshasında Ahmet Şükrü Bey, son zamanlarda 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda tadilat yapılması yerine tamamen değiştirilerek yeni bir Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlanması yönünde bir eğilimin ortaya çıktığını belirterek şu bilgileri vermektedir:

"*Haber alındığına göre Gazi Paşa Ağaoğlu Ahmed, Ziya Gökalp beylerden ve sair birkaç zattan böyle bir kanun-i esasinin tanzimini istedi. Paşa hazretleri aynı zamanda Avrupa ve Amerika'da mevcut bütün hükümetlerin kanun-i esasilerini tercüme ettirerek bizzat derin tetkikat ve tetebbuatta bulundular.*" [11]

Gökalp'in 1924 Anayasası'nın hazırlanması sürecinde de önemli katkıları olduğu anlaşılmaktadır.[12] O, milli hukuk kavramını henüz 1923'de, laiklikle bağlantılı olarak tanımlamış ve bu tanım çeşitli ifadelerle yeni anayasanın temelini oluşturmuştur.[13] Gökalp'e göre ; "*Milli kanunlar mukaddes kabul edilmelidir. Zira bu kanunlar milletin resmi bir mahiyet almış olan mefkûrelerinden ve iradelerinden başka bir şey değildir. Her milletin resmi ahlakı kanunlarıdır. Vatanseverliğin temeli, milli kanunlarla ahlaki bir mahiyet kazanır. Bir millet ka-*

---

8 Atatürk Gökalp'le yakından ilgilenerek ona değer vermiştir. Gökalp'in 1924'te hastalanması üzerine durumu öğrenen Atatürk büyük bir üzüntü içerisinde hemen Türk Ocakları Merkez Heyeti Reisi Hamdullah Suphi Bey'i çağırtarak kendisine "*Ziya Gökalp'in rahatsızlığını şimdi öğrendim. Çok müteessirim. Bir an önce sağlığına kavuşması için ne lazım geliyorsa yapılsın. Gerekiyorsa tedavisi için Avrupa'ya gönderelim. Masraflarını bizzat ben karşılayacağım. Lütfen geçmiş olsun dileklerimi kendisine ulaştırınız. Ben de ayrıca telgraf göndereceğim.*" demiştir. Mehmet Önder, Belgelerin Işığı Altında Ziya Gökalp'in Son Saatleri ve Atatürk'ün Yakın İlgisi" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. III, S. 9, Ankara 1987, s. 625-627.

9 Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer alan Ziya Gökalp, Birinci Dünya Savaşı yenilgisi üzerine 1919'da Malta'ya sürüdü. 1921'de sona eren sürgünden sonra memleketi Diyarbakır'a gelerek Küçük Mecmua'yı çıkardı. 1923'de Milli Eğitim Bakanlığı Telif ve Tercüme Encümeni Başkanlığına atandı. Aynı yıl milletvekili seçilince bu görevden ayrıldı. Kazım Öztürk, **Türk Parlemento Tarihi, TBBM II. Dönem, (1923-1927),** C. III, s. 246-247.

10 Ziya Gökalp, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri, Hikmet Tanyu'nun Bir İncelemesiyle**, İstanbul 1974, s. 10.

11 **Vatan**, 23 Teşrin-i evvel 1339/1923.

12 Halil İnalcık, **Doğu-Batı, Makaleler I**, Doğu-Batı Yayını, Ankara 2005, s. 87.

13 Zeki Hafızoğulları, "Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Temel İlkeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. XIV, S. 42, Ankara 1998, s. 1159.

Levent Şahverdi Arşivi

nunlarını mefkûrelerine aykırı görüyorsa derhal değiştirmelidir. Çünkü toplum vicdanının kabul etmeyeceği kaideler kanun halini almışsa toplumun ahlakını bozar. Eğer kanunlar milli mefkûrelerden doğmuş ve onları tecelli ettiriyorsa bunlara candan ve gönülden hürmet ve itaat etmek gerekir. Gerçek mefkûrecilik bunu gerektirir. Kanunların en mukaddesi ise kanun-i esasidir. Zira en büyük mefkûreler bu kanunda tecelli eder. Bu nedenle en büyük hürmet ve itaat bu kanuna gösterilmelidir. Şimdi Türkiye'nin kanun-i esasisi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Türk demokrasisinin bütün mefkûrelerine yegâne kaynak, Teşkilat-ı Esasiye Kanunudur. Bu nedenle mukaddes olarak görülmelidir. Dini meselelerde yegâne kaynak Kuran-ı Kerim olduğu gibi hukuki meselelerde temel kaynak bu değerli kanunname olmalıdır…"[14]

Gökalp'in bu dönemde, yeni anayasanın ne şekilde olması gerektiği ile ilgili tuttuğu notlar,[15] onun bu konudaki düşüncelerine ve 1924 Anayasası'nın hazırlanmasında yaptığı katkılara ışık tutmaktadır. Gökalp bu notlarına ***"Yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz (1924 Anayasası) Ne Gibi Esaslara İstinat Etmelidir?"*** başlığını atmıştır.[16] Öncelikle bu soruya cevap aramaya çalışan Gökalp'e göre Türkiye iki mefkûreden kesinlikle vazgeçmemelidir. Bunlar, Türkiye'nin tam anlamıyla demokratik bir yapıya kavuşması ve güçlü bir hükümete sahip olması mefkûreleridir. Gökalp bu noktada düşüncelerini şöyle ifade eder; *"Bu iki zor mefkûreyi nasıl temin etmeli? Bizden evvel Amerika Devleti bu iki mütenakız mefkûreyi telif ettiğinden ve Amerikalıların vasi bir arazi dâhilinde yaşayan anarşik bir cemiyetten kuvvetli bir devlet çıkarma işi bizim siyasi inkişafımıza benzediğinden yeni teşkilat-ı esasiye kanunumuza Amerika'nın representative sistemini esas ittihaz ettik."*[17]

---

14 Ziya Gökalp, **Küçük Mecmua**, 18 Kanun-i evvel1338/1922, S. 27, s. 12.

15 Gökalp'in bu notları Cumhuriyet Müzesi Arşivinden elde edilmiştir. Notların Üzerinde Gökalp'in imzası yoktur ancak Gökalp'in el yazısı olduğu ibaresi yazılmıştır. Notlarda, Amerikan Anayasası'ndan, Mesleki Temsil'den ve Yüce mahkemeden bahsedilmektedir. Bunların Gökalp'in daha önce de üzerinde durduğu konular olduğunu aşağıda açıklayacağız. Notların arasında Gökalp tarafından hazırlandığını bildiğimiz Halk Partisinin Umdeleri ile ilgili notlar da bulunmaktadır. Bkz. Gökalp, **Doğru Yol, Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri**, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1339. Yinede notların Gökalp'e ait olduğundan emin olmak için biz de bu notları Gökalp'in el yazısı ile karşılaştırdık ve Aynı el yazısı olduğu kanaatine vardık. Bkz. Gökalp, **Malta Konferansları**, Hz. Fahrettin Kırzıoğlu, Gündüz Matbaası, Ankara 1977.

16 Gökalp'in bu başlığı atması, çalışmamıza esas teşkil edecek bu notlarının 1924 anayasası ile ilgili olduğunu göstermektedir. Bkz. **Ek-1.**

17 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/21-22.

Levent Şahverdi Arşivi

Gökalp, yeni teşkilat-ı esasiye kanununda öncelikle devletin şeklinin belirlenmesi gerektiğini ve kendilerinin "*Republic*" tabirinden hareket ederek, temsili sisteme mensup olanlara maşeriyyet isminin verilmesini uygun gördüklerini, böylece devletin şeklinin de maşeriyyet olmasına karar verdiklerini ifade etmektedir. [18]

Ahmet Ağaoğlu'na göre, Aslında bu sorun 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile fiilen halledilmiş olduğu halde resmiyette muallâkta bırakılarak "*Büyük Millet Meclisi Hükümeti"* denmişti. Bu muallâklık kargaşayla sonuçlanacak tartışmalara neden oldu. Oysa Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile belirlenmiş olan yönetim şekli *"cumhuriyet*" yönetiminden başka bir şey değildi. Yani yönetim şekli fiilen cumhuriyet olduğu halde resmen bu isim verilmemişti.[19] Artık bu muallâklığa son vermek zamanı gelmişti. Teşkilat-ı Esasiye Kanun'da 29 Ekim 1923'de yapılan değişiklikle hükümet şeklinin cumhuriyet olduğu resmen de ilan edilmiş oldu.[20]

Gökalp, Amerikan yönetim şeklini örnek göstererek, Amerika'da demokrasinin milletin hükümdarlığı ve eşitlik esasına dayandığını, milletin hükümdarlığının ise kanun yapma ve kanunları uygulama kuvvetinde tecelli etiğini ifade etmektedir. Gökalp bu konuda şunları yazmaktadır:

"Amerika'da millet bu iki türlü hükümranlık hakkını aynı meclise tevdii etmektedir. Müsavi kuvvette iki türlü mümessil intihab ederek bu kuvvetlerden her birini onlardan birine veriyor. Teşri' kuvvetini kendisinin bizzat intihap ettiği millet meclisine,[21] icra kuvvetini de yine kendisinin bizzat intihap ettiği maşer reisine tevdi ediyor. Biz de bu sistemi kabul ettik. Yeni sistemde millet meclisi ile maşer reisi aynı vazifede milletin mümessili olduğundan birbirlerini kontrol ederler. İkisi de millete karşı mesuldürler. Nazırlar meclise karşı mesul olmayıp yalnız maşer reisine karşı mesuldürler. Bundan başka nazırların meclisle bir tema-

---

18 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/22.

19 Ağaoğlu, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" **Akşam 28 Teşrin-i evvel, 1 Teşrin-i sani 1339/1923** Konu ile ilgili gazetelerde yayınlanan makaleler için bkz. Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem, 1923-1927,** C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara 1993, s. 215-249.

20 Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze),**Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul 2000, s. 112, Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili meclis görüşmeleri için Bkz. Öztürk, **Türk Parlemento Tarihi**, **II. Dönem C. I**, s. 196-208.

21 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/23.

Levent Şahverdi Arşivi

sı da yoktur. Onları tayin ve azletmekte doğrudan doğruya maşer reisinin salahiyeti dâhilindedir.[22] *Ordunun ve donanmanın başkumandanlığı, harici ve dâhili işlerin idaresi, meclisin vereceği kararlara karşı veto demek hakkı maşer reisinin salahiyetleri dâhilindedir. Millet Meclisi, ittifak-ı ekseriyet-i ara ile vetoya karşı eski kararında ısrar ederse maşer reisinin vetosu sakıt olur. Nazırların ve büyük memurların tayini de maşer reisine aittir. Yalnız meclis bazı tayinlere itiraz etme hakkına haizdir. Maşer reisi bu itirazı da reddedebilir. Fakat meclis ittifak-ı ekseriyet-i ara ile eski kararında ısrar gösterirse maşer reisi bu kararı kabul eder. Bu murakabe müstesna olmak üzere maşer reisi icra işlerinde müstakildir. Nazırları ve büyük memurları azletmesinde meclis karışmaz. Yeni sistemde nazırların mebuslardan olması şart değildir. Nazırlar maşer reisinin emriyle hareket ederler.*[23] *Bu sebeple yeni teşkilat kanunumuzda nazırların unvanına da mutemed unvanını verdik. Çünkü bunlar yeni sistemde maşer reisinin mutemedlerinden başka bir şey değillerdir. Yeni sistemde başvekil de bulunmadığından mutemedler doğrudan doğruya maşer reisinin emriyle hareket edeceklerdir*[24]*…"*

Gökalp'in, Amerikan yönetim şeklinin ve anayasasının örnek alınabileceği düşüncesi, yeni anayasa ile ilgili çalışmaların yapıldığı dönemde dile getirdiği bir düşünce değildi. O Diyarbakır gazetelerinde yayınladığı ilk yazılarında *"çeşitli unsurlardan mürekkep ve Müslümanlıktan kuvvetini alan Osmanlı milleti, tıpkı bir Amerikan milleti gibi gerçek olabilir*" diyordu.[25] Bir başka yazısında ise Osmanlı milletine örnek olarak Amerikalıları göstererek, *"uluslardan mürekkep bu millete mensup her fert 'Amerikalıyım' der. Osmanlı milleti de şarkın terakki sever Amerikalısıdır"* ifadelerini kullanıyordu.[26] Gökalp'in bu düşüncelerine, Amerika'daki yönetim şeklinin kuvvetler ayrılığı esasına dayandığını söyleyerek karşı olanlar oldu. Gökalp, kendisini bu konuda eleştirenlere cevaben, Amerika'daki yönetim şeklinin görünürde kuvvetler ayrılığı prensibine dayandığını, uygulamada ise tam anlamıyla kuvvetler birliği prensibinin olduğunu söylüyordu. Gökalp'e göre, Amerika'da partiler, meclise tam anlamıyla hâkimdi. Seçmen çoğunluğunu elinde tutan parti, öncelikle kendi adayını cumhurbaşkanı seçtiriyordu. Bu nedenle mecliste çoğunluğu elinde bulunduran parti,

22 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/24.

23 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/25.

24 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/26.

25 Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayını, İstanbul 1999, s. 304

26 Ülken, **Türkiye'de**… s. 305.

Levent Şahverdi Arşivi

cumhurbaşkanının isteklerine kayıtsız kalamazdı. Cumhurbaşkanı da partinin isteklerine kayıtsız kalamazdı.[27]

Gökalp'in de ifade ettiği gibi Amerika'da dolaylı olarak kuvvetler birliği esası olsa da Amerika'daki yönetim şekli ve Amerikan anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisi anayasa komisyonu tarafından dikkate alınmadı. Zira komisyona göre, Türkiye'de tam anlamıyla kuvvetler birliği esası yerleşmişti. Yani bütün hâkimiyet kayıtsız şartsız millete, milletin tek temsilcisi olan meclise aitti. Ayrıca Amerika'da federatif yönetim şekli vardı. Oysa Türkiye tek bir devletten müteşekkildi.[28] Gerçektende Amerikan anayasası yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerini birbirinden farklı ve birbirine karşı müstakil durumda olan organlara vermişti. Yasama yetkisini kullanan kongre iki meclisten oluşuyordu. Bunlardan ilki, federal devletin nüfusunun tamamını temsil eden temsilciler meclisiydi. Diğeri ise federal devleti teşkil eden, eyaletlerin temsilcilerinin oluşturduğu senatoydu. Amerika'da senatonun etkinliği oldukça fazlaydı. Öncelikle yasama, yürütme ve hatta yargı faaliyetleri ile ilgili bir takım yetkileri vardı. Yürütme yetkisi doğrudan doğruya cumhurbaşkanına bırakılmıştı. Cumhurbaşkanı ve cumhurbaşkanı yardımcısı eyaletler tarafından seçilen cumhurbaşkanı seçmenleri tarafından seçiliyordu. Cumhurbaşkanı, senato ile birlikte devletin dış siyasetini tayin ve tespit ediyordu. Senatonun, cumhurbaşkanı tarafından yapılan devlet memurlarının tayinlerini onaylama ya da reddetme hakkı vardı. Cumhurbaşkanı, senatonun da onayını almak suretiyle bakanları seçebiliyordu. Yargı yetkisi ise mahkemelere bırakılmıştı.[29]

Gökalp'in Amerika'daki başkanlık sisteminden esinlenerek ileri sürdüğü model dikkat çekicidir. Gökalp bu modelde bütün yetkilerin, Mecliste toplanması

---

27 Ziya Gökalp, **Kitaplar**, Hz. Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çotuk Söken, M. Fahrettin Kırzıoğlu, Mustafa Koç, M. Sabri Koz, Yapı Kıredi Yayını, İstanbul 2007, s. 308-309.

28 Şeref Gözübüyük-Zekai Sezgin, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü Yayını, Ankara 1957, s. 32-35.

29 İlhan Arsel, **Anayasa Hukuku-Demokrasi**, Doğuş Matbaacılık, Ankara 1964, s. 138-149, Gökalp'in düşündüğü anayasa şekli, 1848 ihtilalleri sonrasında Fransa'da hazırlanan yeni cumhuriyet anayasası ile benzerlik göstermektedir. Bu anayasaya göre, egemenlik ve iktidar gücü millete aitti. Yasama gücü 21 yaşını doldurmuş tüm Fransız vatandaşlarının oyları ile üç yıl için seçilmiş olan meclise verilmişti. Yürütme gücü ise tüm seçmenlerin doğrudan doğruya ve dört yıl için seçtikleri cumhurbaşkanına verilmişti. Cumhurbaşkanının, bakanları atama ve görevden alma, bütün memurları atama yetkisi vardı. Cumhurbaşkanı meclise karşı sorumluydu ve meclis onu bir yüksek adalet divanına verebiliyordu. Coşkun Üçok, **Siyasi Tarih (1789-1950)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 1967, s. 158-159.

Levent Şahverdi Arşivi

yerine, yine halk tarafından seçilen bir devlet başkanı ile paylaşılması gerektiğini düşünmektedir. Böylece bu iki kuvvet yetkilerini yine halktan alacak ve birbirini kontrol edecektir. Ancak dönemin siyasal düşünce yapısına göre, milletin yegane ve tek temsilcisi Meclistir. Meclisin üstünde ya da Meclise denk olabilecek her hangi bir kuvvetin varlığı kesin bir şekilde reddetmiştir. Bu nedenle Gökalp'in önerdiği başkanlık sisteminin benimsenmediği anlaşılmaktadır.

Gökalp notlarında, liva mebuslarının seçildikleri dairelerin hususi menfaatlerinin esiri olmalarına engel olmak ve encümenlere uzman azalar temin etmek maksadıyla üç türlü mebus seçiminden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi umumi mebuslardır. Bunlar bütün millet tarafından seçilecektir. İkincisi, eski mebuslardır. Bunlar yeni seçilen mebuslara katılacaklardır. Üçüncüsü ise mesleki mebuslardır. Bunlar ise tabipler heyeti, muallimler heyeti, avukatlar heyeti, sanatçılar, zanaatkârlar, tüccarlar heyetleri gibi meslek odaları tarafından seçilecektir. Seçilen bu mebuslar arasında hukuki açıdan hiçbir fark olmayacak ve hepsi doğrudan doğruya milletin mebusu olarak görev yapacaklardır. [30] Gökalp, mesleki temsil hakkındaki düşüncelerini İkinci Meşrutiyet döneminde de savunmuştur. Ona göre mesleki temsil halkçılık ilkesi ile de yakından ilgilidir. O, bu konuda 14 Mart 1918'de Yeni Mecmua'da şu satırları yazmaktadır: "*Bir cemiyetin dahilinde bir takım tabakaların yahut sınıfların bulunması dahilî müsavatın bulunmadığını gösterir. Binaenaleyh, halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektedir. Yani halkçılık, felsefesini bu düstûrda icmal eder: Sınıf yok meslek var!*"[31]

Gökalp birbiri ile çelişen sınıflar yerine birbiri ile dayanışma içerisinde olan meslek gruplarını ön plana çıkartmaya çalışmıştır. Ona göre dünyanın her yerinde sınıflar birbirleri ile çatışma halindedir ve bir araya gelmeleri, birlikte hareket etmeleri oldukça zordur. Örneğin tüccar sınıfı köylüyü sömürmekle meşguldür. Rusya'da ise işçi sınıfı tüccar sınıfını yok etmeye çalışmaktadır. Oysa meslek zümreleri birbirine düşman yada rakip değildir. Aksine birbirine muhtaç ve dostturlar. Mesela terzi kunduracısız, kunduracı terzisiz, kasap fırınsız, fırın kasapsız, şair filozofsuz, filozof şairsiz kalmayı asla istemezler.[32]

30 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi,** 3050/27.

31 Zafer Toprak, "İkinci Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık" **Toplum ve Bilim Dergisi**, S. 1, Bahar 1977, s. 93.

32 Toprak, "İkinci meşrutiyette….", s. 95-97.

Levent Şahverdi Arşivi

Niyazi Berkes'e göre Gökalp, batı anlamında sınıf kavramından ziyade Osmanlı esnaf kavramından arta kalan meslek zümrelerini anlamış ve sonraları Durkheim'a dayanarak Marksist sınıf kavramına karşı mesleki temsil zümreleri solidarizmine kayan, Mustafa Kemal'in reddettiği bir siyasal teori geliştirmeye çalışmıştır.[33] Aslında, 1921 Anayasası'nın hazırlanması esnasında genel kurulda en çok tartışılan konulardan birisi de *"Mesleki Temsil"* teklifi olmuştur. Encümen-i Mahsus tarafından hazırlanan tasarıda milletvekillerinin doğrudan doğruya halk tarafından ancak *"meslek erbabı temsil edilmek üzere"* seçilmesi önerilmiştir. Bunu savunan üyeler, korporatif temsilin halkı ve özellikle çiftçi, zanaatkâr gibi üretici tabakaları, memur sınıfı karşısında daha güçlü kılacağını düşünmüşlerdir. Buna karşı çıkanlar ise bu sistemin uygulanamayacağına işaret ederek, mesleki temsilin esnaf vb. tabakaların siyasi açıdan yetersiz olan mensuplarına veya yerel nüfuz sahiplerine mecliste etkinlik vereceğini vurgulamışlardır. Nihayetinde bu teklif kabul görmemiştir.[34]

Gökalp, Anayasanın ve diğer kanunların korunması gerekliliği gibi oldukça önemli bir konuya da dikkat çekmiştir. Ona göre, millet meclislerinin kabul ettikleri birçok hususi kanun anayasaya aykırıdır. Çoğu zaman millet meclisleri de bunun fakında olmazlar. Aynı şekilde hükümet tarafından çıkarılan nizamname, talimatname ve emirname gibi şeylerin birçoğu hususi kanunlara aykırıdır. Oysa bütün kanunların anayasaya ve nizamname, talimatname, emirname gibi şeylerinde hususi kanunlara uygun olması şarttır. İşte bu şartı temin etmek için Amerika'da olduğu gibi bir *"Yüce Mahkeme"*nin tesisi gereklidir. Yüce Mahkeme, hem Amerika'da olduğu gibi anayasaya aykırı olan kanunları, mahkemelerin hatalarını ve kararlarını hem de Fransa'nın Şurayı Devlet'inde olduğu gibi özel kanunlara aykırı olan nizamname, talimatname, emirname gibi şeyleri hükümsüz bırakacaktır.[35] Gökalp bu düşüncesini, 18 Aralık 1921'de Küçük Mecmua isimli dergide yayınladığı *"Yüce Mahkeme"* başlıklı yazısında da ifade etmiştir.[36] Gökalp'in merkezi bir Yüce Mahkeme düşüncesi, bir tür Anayasa Mahkemesi olarak da değerlendirilebilir. Bu nedenle Gökalp, ülkemizde kanunların ana-

33 Niyazi Berkes, "Unutulan Adam" **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, S.14, İstanbul 1976, s. 201, Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi yayınevi, Ankara 1973, s. 443.

34 Tanör, **Osmanlı- Türk** .. s. 250-251.

35 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/28-29.

36 Gökalp, **Küçük Mecmua**, 18 Kanun-i evvel 1338/1922, S. 27, s. 12-13.

Levent Şahverdi Arşivi

yasaya uygunluğunun merkezi bir yargı organı eliyle denetlenmesi düşüncesini ileri süren öncülerden biri olarak görülmüştür.[37]

1924 Anayasası'nda *"yasaların anayasaya uygunluğunun yargı yoluyla denetlenmesi"* esası yer almamıştır. Benimsenen yol, Büyük Millet Meclisi'nin kendi kendini denetlemesi, yani yasaların anayasaya uygun olup olmadığı konusunda, bunlar daha tasarı aşamasında iken bir siyasal denetimin yapılması olmuştur. Başta Anaysa Komisyonu olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nin yetkili encümenleri ve genel kurulu bu denetimi yapmakla yetkilendirilmişlerdir.[38]

Gökalp, demokrasinin bir diğer dayanağı olarak gördüğü eşitlik konusunda ise, seçme ve seçilme hakkı bakımından erkekle kadının tam anlamıyla eşit olması gerektiğini savunmaktadır.[39] Gökalp, bu konudaki düşüncelerini 3 Temmuz 1923'de Yeni Türkiye Gazetesi'nde yazdığı "Kadın ve Erkeğin Müseviliği" isimli makalesinde de ifade etmiştir.[40] Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1924 Anayasası'nın 10. ve 11. maddelerinin görüşülmesi esnasında kadınlara da seçme ve seçilme hakkının tanınması konusu tartışılmış ancak bu yönde verilen teklif kabul edilmemiştir.[41] Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması için aradan on yıldan fazla bir zamanın geçmesi beklenecek ve bu hak ancak 5 Aralık 1934'de kadınlara da tanınacaktır.[42]

Gökalp notlarında, anayasa ile ilgili diğer düşüncelerini maddeler halinde sıralamıştır. Biz bu maddeleri sadeleştirerek ve 1924 Anayasası ile karşılaştırarak ele almaya çalışacağız.

Madde- Hilafet ailesine mensup olanlar mebus seçilemezler.

---

37 Erdal Onar, **Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizde Öncüler,** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 2003, s. 197-198.

38 Tanör, **Osmanlı- Türk** .. s.307.

39 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi,** 3050/29.

40 Gökalp, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri**, s. 41.

41 Gözübüyük, **1924 Anayasası Hakkındaki**…, s.109-113.

42 Teşkilat-ı Esasiya Kanunu'nun 1924'de kabul edilen 10. maddesi "On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir" şeklindeydi. Bu madde, 1934'de "Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir." Şeklinde değiştirildi. Yine 1924'de kabul edilen 11. madde, "Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk, mebus intihap edilmek salâhiyetini haizdir." Şeklindeydi. Bu madde de 1934'de " otuz yaşını bitiren kadın erkek her Türk mebus seçilebilir." Şeklinde değiştirildi. Kili, **Türk Anayasa Metinleri,** s. 121-122.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde- Dini siyasete alet edenler ve ferdi saltanatı geri getirmeye çalışanlar hakkında vatan hainliği suçuyla takibat yapılır.

Madde- Meclis'te oylamalar gizli yapılır ancak elli mebusun vereceği teklif üzerine Meclis, açık oylama yapılmasına da karar verebilir.[43]

Madde- Belediye başkanları, mutasarrıflar, komutanlar, adliye reisleri, defterdarlar ve büyük memurlar, memur bulundukları il dâhilinde mebus seçilemezler.

Madde- Seçim esnasında eşit oy alan iki adaydan yaşlı olan mebusluk için tercih edilir.

Madde- Birden fazla seçim bölgesinde adaylığın ilanı uygun değildir.[44]

Madde- Türkler, Kürtler ve Lazlar müstesna olmak üzere dışarıdan gelecek olan Müslüman muhacirlerle yabancıların milli köy ve mahalle kurmalarına müsaade edilmeyecektir.

Bu gibilerin memlekete ve vatandaşlığa kabul edilmeleri yetkisi de sadece Büyük Millet Meclisi'ne aittir.

Madde- Kanun haricinde hiçbir ceza uygulanamaz.[45]

Madde- Her nikâh, mutlaka nahiye müdürlüğünden izin belgesi alınarak yapılacak ve nahiye defterine kayıt edilecektir. Nizami şartları taşımayan nikâhların resmen kıymeti olmayacaktır. [46]

Madde- Türkiyeliler, dernekler kanunu gereğince hükümete beyanname vererek dernek kurabilirler. Toplantılar kanunu gereğince de kapalı yollarda hükümete beyanname vermeden toplanabilirler. Açık meydanlarda toplantıların yapılması, toplantılar kanunundaki şartlara tabidir.[47]

Madde- Memurlar hakkında yapılacak takibat, icra vekilleri hakkında olduğu gibi özel bir kanunun yapılmasını gerektirmez.

Madde- Memurin nizamnamesi yapılacak.

Madde- Aile hukukunu da içeren bir medeni kanun yapılacak.

Madde- Mahkemeler güçlendirilecek ve hâkimler için kanun yapılacak.

43 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/2.

44 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/3.

45 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/4.

46 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/5.

47 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/6.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde- Vatan hainliği suçunun işlendiği yerlere İstiklal Mahkemesi gönderilecek.[48]

Madde- İcra vekilleri on addettir. 1- heyet-i Vekile Reisi, 2- Hariciye Vekili, 3- dahiliye Vekili, 4- Müdafaa-i Milliye Vekili- Erkan-ı Harbiye Vekili, 5- Adliye Vekili, 6- Nafıa vekili, 7- İktisat Vekili, 8- Maarif Vekili, 9- Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili, 10- Maliye Vekili.

Heyet-i Vekile üyeleri tek tek veya Heyet-i Umumiye itibariyle meclise yaptıkları ile ilgili bilgi vermekle görevlidir.[49]

Gökalp'in not aldığı bu maddeler, 1924 Anayasası'nda yer almamıştır.[50]

Madde- Türkiye ülkesi, iktisadi ve sosyal ilişkiler bakımından genel müfettişlik bölgelerine ayrılmıştır.

Madde- Genel müfettişlik bölgelerinin genel olarak güvenliğinin temini, resmi dairelerin ve uygulamaların teftişi, genel müfettişlik bölgesindeki sancakların ortak işlerinde koordinasyonun sağlanması vazifeleri genel müfettişlere bırakılmıştır. Genel müfettişler, devlet işleriyle, yerel ve mahalli idarelere ait işleri ve uygulamaları sürekli teftiş eder.

Madde- her genel müfettişlik bölgesinde birer kültür ve medeniyet merkezi oluşturularak müfettişlik dâhilinde bulunan sancakların ortak kullanımına sunulacaktır. Ayrıca her genel müfettişlik bölgesinde bir iktisad merkezi, bir laboratuar, bir üniversite, bir öğretmen okulu, bir sultani, bir ziraat mektebi, bir sanayi mektebi kesinlikle bulunacaktır. Müfettişlik bölgeleri için özel kanun yapılacaktır.[51]

Madde- Sancakların yerel hususlarda tüzel kişilikleri ve muhtariyetleri vardır. İç ve dış siyaset, adli ve askeri işler, uluslararası ekonomik ilişkiler, devletin genel teklifleri, Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğundan bunlar ve birden fazla sancağın menfaatinin olduğu hususlar müstesna olmak üzere, Büyük Millet Meclisince çıkarılacak kanunlar gereğince eğitim, sağlık, iktisad, ziraat, bayındırlık ve sosyal yardımlaşma işlerinin düzenlenmesi ve idaresi sancak şuralarının yetkisi dâhilindedir.

---

48 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/7.

49 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/8.

50 Kili, **Türk Anaysa …,** s.120-141.

51 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/9, 3050/30.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde- Sancak şuraları sancak halkınca seçilen azalardan oluşur. Sancak şuralarının toplantı devresi iki yıldır ve senede iki ay toplanır.[52]

Madde- Sancak şurası azası arasından icra amiri olarak bir başkan ile çeşitli şubeleri idare etmekle görevli azadan teşekkül etmek üzere bir idare heyeti seçilir. İşleri yürütme yetkisi daimi olan bu heyete aittir.

Madde- Sancaklarda Büyük Millet Meclisi'nin vekili ve temsilcisi olarak mutasarrıf bulunur. Mutasarrıf Büyük Millet Meclisi tarafından tayin olunur. Mutasarrıfın görevi devletin, genel ve müşterek işlerine bakmaktır. Mutasarrıf sadece devletin genel işleri ile yerel işler arasında muhalefet olursa müdahale eder.

Madde- kaza, sadece idari ve inzibati bir parça olup tüzel kişiliği yoktur. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin görevlendirdiği ve mutasarrıfın emri altında olan bir kaymakam tarafından yönetilir.[53]

Gökalp'in not aldığı bu maddeler 1921 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 11,12,13,14,15,22 ve 23. maddeleri ile benzerdir.[54] 24 maddelik kısa bir anayasa olan 1921 Anayasa'sının 14 maddelik kısmı yerinden yönetim ve yerel yönetim ilkelerine ayrılmıştır. Bülent Tanör'e göre "*bu bir anlamda yerel katılım ya da yerel demokrasi olarak da tanımlanabilir. 1921 Anayasası, idarenin örgütlenmesi ve getirdiği yerinden yönetimci esasları bakımından aşağıdan yukarı bir yönetim yapısını geliştirmiştir. Bu Osmanlı- Türk idare geleneğinden çok farklı bir siyasal felsefeyi de işaret eder. Nahiye çekirdekli bir örgütlenme modeli, taşranın, köyün ve Anadolu'nun merkeze karşı bir tepkisi olarak anayasallaşmıştır. 1924 Anayasası ise yine merkeziyetçi klasik idare örgütlenmesini canlandıracaktır.*"[55] Yukarıda bahsettiğimiz maddelerden de anlaşılacağı gibi, Gökalp de yerinden yönetim modelini benimsemiştir.

Gökalp'in not aldığı bazı maddeler ise, Büyük Millet Meclisi'nde anayasa görüşmeleri esnasında üzerinde tartışılmış veya bazı küçük farklılıklarla 1924 Anayasası'nda yer almıştır. Bu maddeler ise şu şekildedir;

Madde- Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekillerinin mutlak çoğunlunun kararıyla meclis geçici olarak tatil edilebilir, ya da meclis feshedilerek yeniden seçime gidilebilir.[56]

---

52 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/30.

53 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi,** 3050/10.

54 Kili, **Türk Anaysa …,**s. 101-102.

55 Tanör, **Osmanlı- Türk ..** s.263-265.

56 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/2.

Levent Şahverdi Arşivi

Kanun-i Esasi Encümeni tasarısının 25. maddesi, meclis kendiliğinden seçimlerin yenilenmesine karar verebileceği gibi Cumhurbaşkanı da hükümetin görüşünü aldıktan sonra gerekçesini Meclise ve millete bildirmesi şartıyla seçimlerin yenilenmesine karar verebilir şeklindeydi.[57] Ancak tasarının tümü üzerinde yapılan başlangıç konuşmalarından itibaren milletvekillerinin bu düzenlemeye şiddetle karşı çıktıkları görüldü. Komisyon bu maddenin görüşülmesi sırası geldiğinde öneriyi geri çekerek düzeltme yoluna gitmeye çalıştı. Ancak Meclis buna dahi fırsat vermedi. Milletvekilleri, hangi makam olursa olsun, Meclise karşı böyle bir yetkiyle donatılamayacağı yolunda söz birliği içerisinde idiler. Oylamaya katılanların ezici çoğunluğu ile tasarıdaki öneri reddolundu.[58]

Madde- Millet Meclisi'nin müzakereleri herkese açıktır. Ancak on beş mebusun vereceği takrir ya da Meclis başkanının teklifi üzerine gizli müzakere de yapılabilir. Gizli müzakerenin yapılmasına mutlak çoğunlukla karar verilir.[59]

1924 Anayasası'nın 20. Maddesi ile bu madde arasında pek fark yoktur. Farklı olarak, 20. Madde ile bu görüşmelerin olduğu gibi yayınlanacağı, kapalı oturumlardaki görüşmelerin yayınlanmasına ise meclisin karar vereceği belirtilmiştir. "[60]

Madde- Hiçbir mebusun, görevde iken beyan ettiği kanaatlerinden ya da verdiği oylardan dolayı hakkında soruşturma açılamaz. Hiçbir mebus ictima zamanının devamı esnasında bir suçtan dolayı Meclisin kararı olmadıkça takip edilemez ve tutuklanamaz. Cinayetten suçüstü yakalanmış olması bu hükmün dışındadır. Bir mebus hakkındaki takibat ve tevkif müzekkeresi, Meclisin kararıyla, ictima zamanı ya da tüm mebusluğu müddetince ertelenebilir. [61]

1924 Anayasası'nın 17. maddesi ile bu madde hemen hemen aynıdır. 17. madde şu şekildedir; " Bir milletvekili ne Meclis içindeki oy, düşünce ve demeçlerinden ne de Meclisteki oy, düşünce ve demeçlerini meclis dışında söylemek ve açığa vurmaktan sorumludur. Seçiminden gerek önce ve gerek sonra üstüne

57 Öztürk, **Türk Parlemento Tarihi II. Dönem, 1923-1927**, C. I, s.435.

58 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal**, s. 300-301. Anayasa'nın kabul edilen 25. Maddesi "Seçim dönemi bitmeden Meclis, üyelerinin tam sayısının saltçokluğu ile seçim yenilemeye karar verirse, yeni toplanan Meclisin seçim dönemi kasım ayında başlar. Kasımdan önceki toplantı olağanüstü toplantı sayılır." şeklindeydi. Kili, **Türk Anayasa Metinleri,** s. 124.

59 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi,** 3050/2.

60 Kili, **Türk Anayasa…..** s. 124.

61 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi,** 3050/2-3.

Levent Şahverdi Arşivi

suç atılan bir milletvekili Kamutayın kararı olmadıkça sanık olarak sorgulanamaz, tutulamaz ve yargılanamaz. Cinayetten suçüstü yakalanma hali bu hükmün dışındadır. Ancak bu halde yetkili makam bunu hemen Meclise bildirmek ödevindedir. Seçiminden önce veya sonra bir milletvekili hakkında verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi milletvekilliği süresinin sonuna bırakılır. Milletvekilliği süresi içinde zamanaşımı yürümez."[62]

Madde- Muallimlik istisna olmak üzere mebuslukla memuriyet bir arada yürütülemez.[63]

Aslında mebuslukla hükümet memurluğunun birlikte yürütülemeyeceği hükmü Kanun-i Esasi'de de vardı. Ancak 1924 Anayasası'na bu hükmün koyulmasının özel bir nedeni vardı. Zira Kurtuluş Savaşı günlerinin özel koşullarından dolayı pek çok komutan aynı zamanda mebusluk görevini de yürütüyordu. Artık olağanüstü şartlar geride kalmış, ordunun siyasetten uzak tutulması gerekliliği doğmuştu.[64] Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bu konunun tartışılması esnasında İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey, "İşbu maddeye darülfünun müderrislerinin istisnasının ilavesini" teklif etti. Ancak bu teklif de diğer tekliflerde olduğu gibi kabul edilmedi.[65] Böylece Anayasanın 23. maddesi "milletvekilliği ve hükümet memurluğu bir kişide birleşemez" şeklinde kabul edilmiş oldu.[66]

Madde- Vefat, istifa ya da başka bir nedenden dolayı boşalan mebusluğa boşaldığı tarihten itibaren dört ay içerisinde bir yenisi seçilir.[67]

Anayasa Komisyonu tarafından teklif edilen ve meclis tarafından kabul edilen 1924 Anayasası'nın 28 ve 29. maddeleri; "çekilme, kanun hükümleri gereğince kısıtlanma, özürsüz ve izinsiz iki ay meclise devamsızlık yahut memurluk kabul etme hallerinde milletvekilliği düşer", "ölen yahut yukarıdaki maddeler gereğince milletvekilliği sıfatı kalkan veya düşen milletvekilinin yerine bir başkası seçilir" şeklindeydi.[68] Kabul edilen maddelerden de anlaşılacağı üzere yeni mebus seçiminin hangi süre içerisinde yapılacağı belirtilmemiştir.

---

62 Kili, **Türk Anayasa….** s. 123.

63 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/3.

64 Tanör, **Osmanlı-Türk….** s. 298.

65 Gözübüyük, **1924 Anayasası Hakkında…** s. 176-178.

66 Kili, **Türk Anayasa…** s. 124.

67 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/3.

68 Gözübüyük, **1924 Anayasası Hakkında….**s. 238-239, Kili, Türk Anayasa…. s. 225-226.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde- Türkiye'de sınıf farklılıkları yoktur. Her fert kanun karşısında diğer fertlerle eşittir. [69]

1924 Anayasası'nın 69. maddesi ile eşitlik ilkesi ve sınıfsal ayrıcalıkların kaldırıldığı kabul edilmiş, ayrıca herkesin kanuna uymakla mükellef olduğu belirtilerek, her türlü grup, aile ve kişi ayrıcalıkları da yasaklanmıştır.[70]

Madde- Hiç kimse mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkeme tarafından yargılanamaz[71]

1924 Anayasası'nın 83. maddesinde bu maddeden farklı olarak " başka bir mahkemeye verilemez ve yollanamaz" ibaresi kullanılmıştır.[72]

Madde- Kanun haricinde hiçbir vergi talep edilemez.[73]

Anayasası'nın 85. Maddesi ile vergilerin ancak kanunla salınıp, alınabileceği belirtilmiştir.[74]

Madde- Konut her türlü saldırıdan korunur. Kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemez.[75]

1924 Anayasası'nın 76. maddesi "kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemez ve üstü aranamaz." şeklindedir. Anayasa'nın bu maddesi ile konut dokunulmazlığı ile birlikte kişi dokunulmazlığı da kabul edilmiştir.[76]

Madde- Hiç kimse mülkiyetinden yahut tasarrufundan mahrum edilemez. Sonradan özel kanunlar gereğince ve bedeli ödenmek suretiyle kamulaştırma yapılabilir.[77]

1924 Anayasası'nın 74. Maddesi ile mülkiyet hakkı konusu daha geniş şekilde ele alınmıştır. Bu maddeye göre kamu yararına olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunlar gereğince parası peşin olarak verilmedikçe hiç

---

69 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi,** 3050/4.

70 Kili, **Türk Anayasa….** s. 134.

71 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/4.

72 Kili, **Türk Anayasa….** s. 137.

73 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi,** 3050/4.

74 Kili, **Türk Anayasa….** s. 137.

75 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi,** 3050/4.

76 Kili, **Türk Anayasa….** s. 137.

77 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi,** 3050/4.

Levent Şahverdi Arşivi

kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılamaz. Ayrıca çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devletleştirmek için alınacak toprak ve ormanların bedelinin belirlenmesi ve ödenmesi özel kanunlarla gösterilir. Olağanüstü hallerde kanuna göre yükletilecek para, mal ve çalışma ödevleri dışında hiç kimse başka hiçbir şey yapmaya ve vermeye zorlanamaz. [78]

Madde- Müslüman olsun ya da olmasın her türlü mezhep serbesttir. Her mezhep genel ahlaka aykırı olmamak şartıyla ayinlerini yapmakta özgürdür. Hiç kimse bir ibadeti ya da ayini yapması için zorlanamaz. [79]

1924 Anayasası'nın 75. Maddesi inanç özgürlüğü ile ilgilidir. Bu madde ile hiç kimsenin felsefi inanç, din ve mezhebinden dolayı kınanamayacağı, herkesin, güvenliğe, edep törelere ve kanunlara aykırı olmadıkça her türlü dini töreni yapmakta serbest olduğu hükmü kabul edilmiştir.[80]

Madde- Öğretim serbesttir. Öğretimi engelleyecek her türlü müdahale yasaktır. Eğitimle ilgili suçların cezalandırılması özel kanunlarla olur. Devletin müsaadesiyle yapılan genel terbiye genellikle kanunlarla belirlenmiş olacaktır.[81]

1924 Anayasası'nın 80. maddesi ile öğretim, hükümetin gözetimi ve denetimi altında ve kanunlar çerçevesinde serbest bırakılmıştır.[82] Gökalp'in ise çok daha geniş anlamda eğitim ve öğretim özgürlüğünü düşündüğü notlarından anlaşılmaktadır.

Madde- Basın serbesttir. Sansür asla uygulanamaz. Yazarlardan, matbaacılardan ve baskıcılardan kefalet istenemez. Yazar, bilinirse ve yeri de belliyse baskıcı, matbaacı ve dağıtıcı hakkında takibat yapılamaz.[83]

1924 Anayasası'nın 77. Maddesi basının kanun çerçevesinde serbest olduğunu ve yayımdan önce denetlenemez ve yoklanamaz olduğunu vurgulamaktadır.[84] Gökalp'in basın özgürlüğü konusunda da daha özgürlükçü bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir.

---

78 Kili, **Türk Anayasa….** s. 135.

79 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi,** 3050/5.

80 Kili, **Türk Anayasa….** s. 136.

81 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/5.

82 Kili, **Türk Anayasa….** s. 136.

83 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/5.

84 Kili, **Türk Anayasa….** s. 136.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde- Türkiyeliler resmi makamlara şahsen ya da birçok imzalı dilekçe verme hakkına sahiptirler. Büyük Millet Meclisi'ne de dilekçe verebilirler. Umum adına dilekçe verme hakkı vilayetlere ve yetkili makamlara aittir.[85]

Bu madde 1924 Anayasası'nın 82. maddesi ile hemen hemen aynıdır. 1924 Anayasası'nın ilgili maddesinde dilekçe verme yerine kanunlara ve tüzüklere aykırı hallerde haber verme ve şikâyette bulunma hakkı yer almaktadır. [86]

85 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/6.

86 Kili, **Türk Anayasa….** s. 137.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Ünlü düşünür ve Sosyolog Ziya Gökalp, çalışmalarıyla yakın tarihimizin fikirsel hayatını derinden etkilemiştir. Yeni Türk devletinin kuruluş sürecinde ülkenin iyi yetişmiş aydınlara oldukça fazla ihtiyacı olmuştur. Gökalp bu süreçte üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirerek sosyal, ekonomik ve siyasi alanda yaptığı çalışmalarla Modern Türkiye'nin temellerinin atılmasında önemli katkılar yapmıştır. Onun, Amerikan başkanlık sistemi ve mesleki temsil sistemi ile ilgili düşüncelerinin, yeni anayasa çalışmaları sürecinde sıkça tartışıldığı anlaşılmaktadır. Saltanatın kaldırılmasının üzerinden henüz iki yıl gibi kısa bir süre geçmiş olması nedeniyle dönemin aydınları, Başkanlık sistemi gibi düşüncelere kuşkuyla bakmışlardır. Monarşiye karşı verilen mücadele sonucunda "Milli Hakimiyet" Cumhuriyet rejimi ile sağlanmaya çalışılmıştır. Bütün yetkinin Milletin tek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisine ait olması gerektiği savunulmuş, Başkanlık sistemi ile ülkeye yeniden kişi diktatörlüğünün geleceğinden çekinilmiştir. İlerleyen yıllarda Avrupa'da Mussolini ve Hitler gibi diktatörlerin iktidara gelmeleri bu endişeleri daha da artırmıştır.

Gökalp'in notlarından da anlaşılacağı üzere, O birçok konuda olduğu gibi anayasa ile ilgili de çağının çok ilerisinde düşünceler ileri sürmüştür. Osmanlı Devletinin son döneminde yetişmiş, bu dönemin yanlışlarını ve Cumhuriyet Türkiye'sinin ihtiyaçlarını iyi tahlil etmiş olan Gökalp, ölümünden sonra da fikirleri en çok tartışılan aydınlardan birisi olmuştur. Gökalp'in kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi gerektiği düşüncesi bu günkü Anayasa mahkemesinin temelinde yatan nedendir. Türkiye'de ve birçok ülkede, Meclisler bazen anayasaya aykırı olarak kanunlar çıkarırlar. Hükümetler yine anayasaya uygun olmayan kararnameler yayınlarlar. Bazen mahkemeler de anayasaya aykırı kararlar verebilir. Oysa anayasa bir ülkenin kuruluş prensiplerini ve milli değerlerini yansıtan temel kanunlardır. Daha sonra çıkarılacak kanunların mutlaka bu temel kanunlarla uyumlu olması gerekir. İşte Gökalp bu gerekliliği henüz 1924 Anayasası kabul edilmeden önce görmüş ve bu günkü Anayasa Mahkemesi'nin fikirsel öncüsü olmuştur. Gökalp, ülkenin gelişmesi ve tam anlamıyla demokratik olabilmesi için her alanda kadın ve erkeğin eşit olması gerektiğini savunmuştur. Yüzyıllar boyunca erkek egemen bir toplum olarak yaşayan Anadolu halkının medeni dünyada geri kalmasının en büyük nedenlerinden birisi de şüphesiz kadınların ekonomik, sosyal ve bilimsel hayattan soyutlanmasıdır. Atatürk'ün de ifade ettiği gibi bir toplumun bir organı faaliyette bulunur-

Levent Şahverdi Arşivi

ken diğer organı işlemezse o toplum felç olmaktan kurtulamaz. İşte Gökalp, bu gerçekten hareketle kadınların da toplumun gelişmesinde rol alması gerektiğini savunan aydınlardan birisidir. Gökalp'in geniş anlamda, kişi hürriyeti, basın özgürlüğü, eğitim serbestliği gibi konuları anayasal güvence altına almak istediği anlaşılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv

Cumhuriyet Müzesi Arşivi

Gazete

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Vatan gazetesi

Kitaplar

ARSEL, İlhan, **Anayasa Hukuku-Demokrasi**, Doğuş Matbaacılık, Ankara 1964.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi yayınevi, Ankara 1973.

GÖKALP, Ziya, **Kitaplar**, Hz. Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çotuk Söken, M. Fahrettin Kırzıoğlu, Mustafa Koç, M. Sabri Koz, Yapı Kıredi Yayını, İstanbul 2007.

GÖKALP, Ziya, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri, Hikmet Tanyu'nun Bir İncelemesiyle**, İstanbul 1974.

GÖKALP, Ziya, **Doğru Yol, Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri**, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1339.

GÖKALP, Ziya, **Malta Konferansları**, Hz. Fahrettin Kırzıoğlu, Gündüz Matbaası, Ankara 1977.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref - SEZGİN, Zekai, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü Yayını, Ankara 1957.

İNALCIK, Halil, **Doğu-Batı, Makaleler I**, Doğu-Batı Yayını, Ankara 2005.

KİLİ, Suna, GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze),** Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul 2000.

ONAR, Erdal, **Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizde Öncüler,** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 2003.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem, 1923-1927,** C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara 1993.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 1998.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. II, C.I, (16-08-1339).

ÜÇOK, Coşkun, **Siyasi Tarih (1789-1950)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 1967.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayını, İstanbul 1999.

Makaleler

AĞAOĞLU, Ahmet, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" **Akşam 1 Teşrin-i sani 1339/1923.**

AĞAOĞLU, Ahmet, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" **Akşam 28 Teşrin-i evvel 1339/1923.**

AĞAOĞLU, Ahmet, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" **Akşam 24 Teşrin-i evvel 1339/1923.**

BERKES, Niyazi, "Unutulan Adam" **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, S. 14, İstanbul 1976.

ERŞAN, Mesut, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Batılılaşma Hakkındaki Düşünceleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,** C. VII, Afyonkarahisar 2006.

GÖKALP, Ziya, "Yüce Mahkeme", **Küçük Mecmua**, 18 Kanun-i evvel1338/1922.

HAFIZOĞULLARI, Zeki, "Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Temel İlkeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. XIV, S. 42, Ankara 1998.

KARDAŞ, Rıza, "Ziya Gökalp, (1876-1924)" **İslam Ansiklopedisi,** C. XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

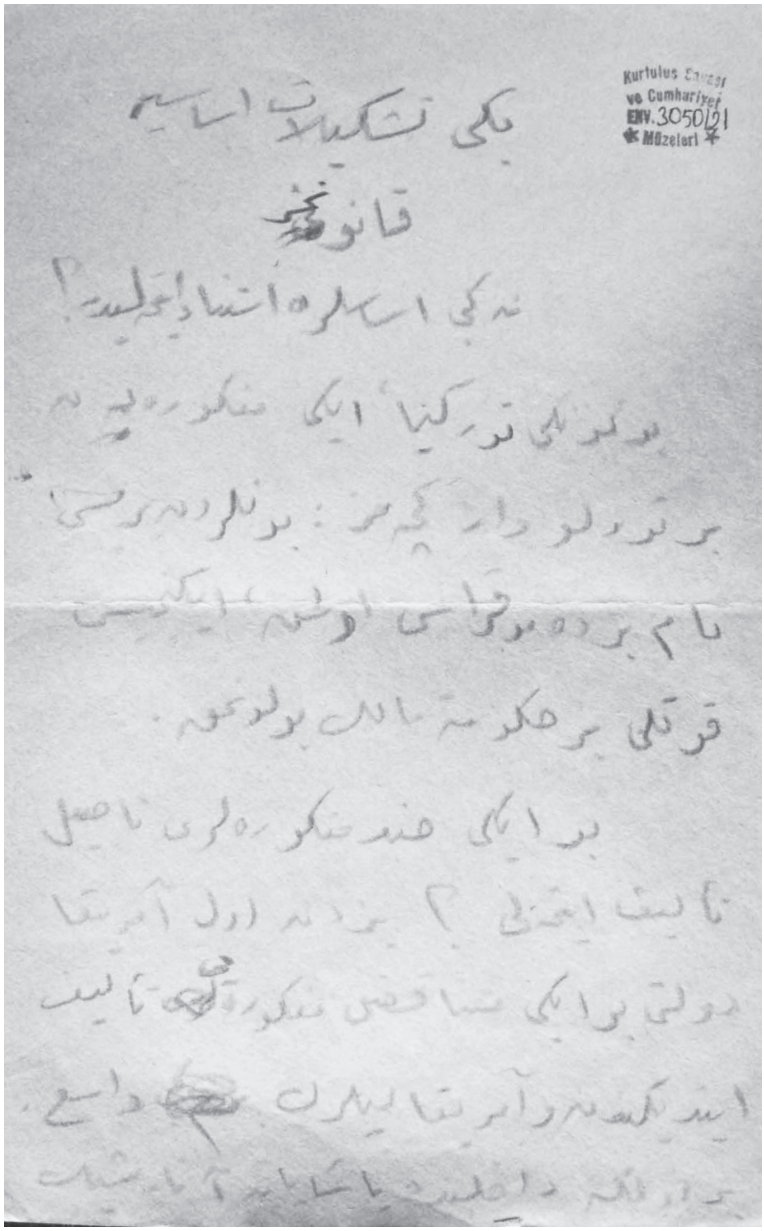
ÖNDER, Mehmet, "Belgelerin Işığı Altında Ziya Gökalp'in Son Saatleri ve Atatürk'ün Yakın İlgisi" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. III, S. 9, Ankara 1987.

TOPRAK, Zafer, "İkinci Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık" **Toplum ve Bilim Dergisi**, S. 1, Bahar 1977.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

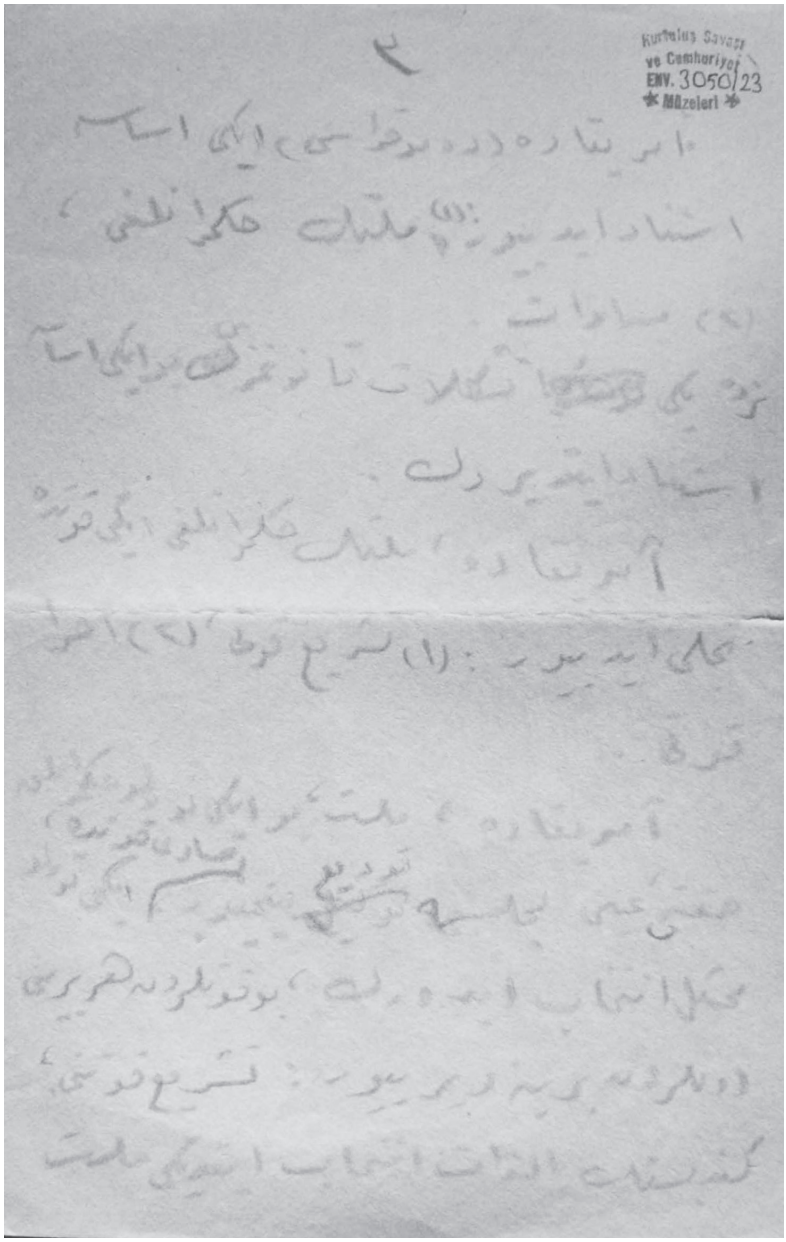
EK- 1

Ziya Gökalp'in Cumhuriyet Müzesi'ndeki Notları "yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz ne gibi esaslara istinad etmelidir."

Levent Şahverdi Arşivi

EK- 2

Gökalp'in Notları "Amerika'da demokrasi iki esasa istinad ediyor."

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE BEDEN EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ VE GAZİ BEDEN TERBİYESİ BÖLÜMÜ

Nejla GÜNAY*

ÖZET

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde bazı askerî okullarla Galatasaray Sultanisi'nde "jimnastik" dersleri okutulmaktaysa da sporun bir bilim dalı olduğu pek bilinmiyordu. Spor, güç ve kuvvete dayanan basit hareketler olarak kabul ediliyordu. Ancak spor eğitimi alması için İsveç'e gönderilen Selim Sırrı Bey (Tarcan) burada sporun bir bilim dalı olduğunu idrak etti. Yurda döndükten sonra Maarif Nezareti'nde görev alarak bu konuyla ilgili faaliyetler yaptı. Mustafa Kemal Atatürk döneminde beden eğitimi konusunda çeşitli çalışmalar yapıldı ve Gazi Terbiye Enstitüsü bünyesinde "Beden Terbiyesi Bölümü" açıldı. Gazi Beden Eğitimi Bölümünün Cumhuriyet'in eğitim sistemine, sosyal ve kültürel hayatına, yurt içi ve yurt dışı bağlantıları ile beden eğitiminin bir bilim dalı olarak kabul edilip bu bilimin geliştirilmesine çok büyük katkıları oldu.

Anahtar Kelimeler: Spor, Beden Eğitimi, Gazi Terbiye Enstitüsü, Mustafa Kemal Paşa, Selim Sırrı Tarcan.

* Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara/Türkiye, ngunay@gazi.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL EDUCATION IN TURKEY IN ATATURK PERIOD AND GAZİ PHYSICAL EDUCATION DEPARTMENT

ABSTRACT

In the last quarter of XIX century, although gymnastic lesson was given in some military schools and Galatasaray Sultani school, sport had not been known as a science discipline. Sport was considered to be simple movements based on the power and strength. However, Selim Sırrı Bey sent to Sweden to receive sports education in Sweden, there Selim Sırrı Bey understood that sport is a specific science discipline. Selim Sırrı after returning to the country by serving in the Ministry of Education has made action on this issue. Physical Education Deparmant in Gazi Education Institute founded in the Mustafa Kemal ATATÜRK period. The Gazi Physical Education Department was contributed to the development of Turkish education system, development of social and cultural life, domestic and international relationship of Gazi Physical Education Department and physical education how accepted as a branch of science and the studies for the development of this science.

Key Words: Sport, Physical Education, Gazi Education Institute, Mustafa Kemal Pasha, Selim Sırrı Tarcan.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Türkiye'de beden eğitimi dersleri ilk olarak askerî okullarla Galatasaray Sultanisi'nde verildi. 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde; çeşitli okullarda verilecek dersler arasında erkek rüştiyelerinde "jimnastik" dersi de yer almaya başladı. Sadrazam Âli Paşa, bu dersi vermek üzere Curel ve Mouroux adlı Fransız hocaları getirtti. Daha sonra Martinetti[1] ve Stangalli de Galatasaray Sultanisi'nde jimnastik öğretmeni olarak görev yaptı.[2] Türkiye'de jimnastik sporunun yaygınlaşması ise aynı lisenin Beden Eğitimi Öğretmeni M. Mouroux ve onun öğrencisi Faik (Üstünidman) Bey sayesinde oldu. Faik Bey ve askerî okullarda beden eğitimi öğretmenliği yapan Mazhar (Kazan) Bey bu spor dalının Türkiye'de tanınıp yaygınlaşmasını sağladı. 1903 yılında Mazhar Bey ve arkadaşları "*Beşiktaş Osmanlı Jimnastik Kulübü*"'nü kurdular.[3] Kulübün çalışma yapacağı dallar; İsveç Jimnastiği, iptidaî asker talimleri, nazarî ve amelî endaht talimleri, halter, lobut, baston, piramit talimleri, barfiks, paralel, halka, ip, her türlü koşu ve atlamalar, boks, eskrim, süngü, futbol, hokey, rugb, tenis ve kürek olarak belirlendi.[4] Maccabi Musevi Kulübü tarafından Tepebaşı Kışlık Tiyatrosunda düzenlenen çeşitli spor gösterileri Beşiktaş'ın gelişmesinde büyük rol oynadı.[5] 1904 yılında da Faik Bey, Galatasaray Sultanisi yakınlarında kendi özel jimnastik salonunu açarak isteyenlere burada ders verdi.[6]

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilân edilmesinin ardından yaygınlaşan ve daha çok özel organizasyonlarla yapılan spor karşılaşmaları halkın ilgisini çekmeye başladı. Bunun sonucunda İstanbul'da özel sektör tarafından açılan "Terbiye-i Bedeniye Mektebi" niteliğindeki okullar büyük ilgi gördü.[7] Selim

---

1 Martinetti'nin jimnastik derslerinde gösterdiği başarılı çalışmaları nedeniyle 1878 yılında Mekteb-i Harbiye'de de jimnastik öğretmeni olarak görevlendirilmesi hakkında bkz. Doğan Yıldız, **Türk Spor Tarihi,** İstanbul, 1979, s.301.

2 Yıldız, Türk Spor Tarihi, s.272.

3 Süleyman Tekil, **Galatasaray Tarihi 1905–1985,** İstanbul, 1986, s.5; Kenan Okan, Türk Spor Tarihi, Ankara 1975, s.37.

4 Yıldız, Türk Spor Tarihi, s.294–295.

5 **Beşiktaş Jimnastik Kulübünün Kuruluşu ve Muhtelif Sporlar hakkında Küçük Bir Tarihçesi,** İstanbul, Ekspres Basımevi, 1936, s. 3-4.

6 Atıf Kahraman, **Osmanlı Devleti'nde Spor,** Ankara, Kültür Bak. Yay., 1995, s.641.

7 Selim Sırrı Tarcan'ın. Tepebeşı Kışlık Tiyatrosunda düzenlediği spor müsameresinin geliriyle 1 Ekim 1908'de, Mercan Yokuşu'nda büyük bir hanın içinde açtığı spor okulu hakkında bkz. Selim Sırrı Tarcan, **Hatıralarım,** İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1946, s.43. Söz konusu okulun Selim Sırrı Bey ile Dr. Rıza Tevfik tarafından ortak açıldığı görüşü için bkz. Kahraman, Osmanlı Devleti'nde Spor, s.633.

Levent Şahverdi Arşivi

Sırrı Bey, Eylül 1908'de İstanbul Mercan Yokuşu'nda özel bir "*Beden Terbiyesi Okulu*" açtı. Bu okulda öğrencilere jimnastik, kılıç, meç, boks ve atıcılık dersleri verilmekteydi. Selim Sırrı Bey, İsveç'e yüksek beden terbiyesi tahsili yapmaya gidince bu okul kısa süre sonra Mayıs 1909'da kapandı.[8] Bu tip kurumlar eğer ders verecek hoca varsa taşrada da açılmaya başladı. Örneğin 1910 yılında, Trabzon'da Askerî Rüştiye Müdür Vekili Yüzbaşı Mehmet Sait Efendi, "Tertib-i Bedeniye" adlı bir jimnastik salonu açtı. Üstelik bu alandaki başarılarından dolayı bir madalya ile ödüllendirildi.[9]

O devirlerde bu dersin bilim ve eğitimdeki kıymeti bilinemeyip bir hüner ve marifet olarak kabul edildiğinden bu alanda yetişmiş uzman yoktu. Avrupa'da vücut egzersizlerinin; fizyoloji, anatomi, psikoloji ve biyolojiye uygun bir şekilde yapılması gerektiği görüşü hâkimken Osmanlı Devleti'nde spor, sıradan, tesadüfî ve basit hareketler olarak kabul edilmekte ve bu fark dahi bilinmemekteydi. Bu durum ilk defa beden terbiyesi konusunda eğitim alıp uzmanlaşması amacıyla İsveç'e gönderilen Selim Sırrı Bey tarafından fark edildi. Selim Sırrı Bey, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki diğer eksiklerini aldığı eğitim sırasında tespit etti.[10] Yurda döndükten sonra ordudaki subaylara[11] talim ve terbiye dersleri vermeyi amaçlayan Selim Sırrı Bey, bu amacına, kendisine söylenen *"siyasete bulaştığı için orduda muallimlik yapamayacağı"* gerekçesiyle ulaşamadı. Ancak Maarif Bakanlığı'na bağlı okullarda genel müfettişliğe tayin edildi. Selim Sırrı Bey, anılarında kendisini müfettişlik görevine getiren Maarif Nazırı Emrullah Bey'e, Galatasaray Sultanisi dışında hiçbir mektepte beden eğitimi dersi olmadığını, neyi teftiş edeceğini sorduğunu, Emrullah Bey'in kendisine *"Azizim, sen hem müfettiş hem de müessis olacaksın. Erkek muallim mektebinde ıslahat yaptık, programına haftada iki defa beden terbiyesi dersi koyduk. Orada sen ders verip muallim yetiştireceksin. Kız mektepleri için de sonra düşünürüz."* cevabını verdiğini anlatır.[12]

---

8 Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi,** cilt 3–4, İstanbul 1941, s.1546.

9 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Dâhiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye İdare Kalemi (DH. MUİ),** 95/2.

10 Tarcan, **Hatıralarım,** 45.

11 Zira o dönemde tek tip elbise giymek, talim etmek sadece askerler için söz konusuydu, başkalarının bunları yapması yasaktı.

12 Bkz Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** 7. Baskı, Ülken yay., (y.y) 2001, s.257; Tarcan, **Hatıralarım**, 47.

Levent Şahverdi Arşivi

Selim Sırrı Bey'in genel müfettiş olarak tayin edilmesinin ardından 1910 yılında liselerin birinci ve ikinci devrelerine beden eğitimi dersleri kondu. Başlangıçta bu dersler zorunlu değildi. 1913'te yayınlanan "Tedrisât-ı İptidadiye Kanunu Muvakkatı"nda ilkokul dersleri arasına "Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları" ve "Etfal-i Zükura Talim-i Askerî" dersleri kondu. 1912–1914 yılları arasında kız ve erkek sultanilerinde beden eğitimi dersleri haftada iki saate çıkarıldı.[13]

Selim Sırrı Bey anılarının geri kalan kısmında, bundan iki hafta sonra hemen ekserisi sarıklı olan İstanbul'daki Muallim Mektebi talebesine hem jimnastik dersi vermeye hem de tedris usulü öğretmeye başladığını, bazı akıllı gençleri yanına alarak Kadıköy Fenerbahçe Stadına götürdüğünü ve onlara, bir spor kulübünün kurulmasının öneminden bahsettiğini ve ardından bir nizamname hazırlanmak suretiyle bu gençler tarafından "*İstanbul Gençleri Terbiye-i Bedeniye Kulübü*"nün kurulduğunu anlatır. Ayrıca kız muallim mekteplerinden seçtiği yüz kadar öğrenciye siyah yeldirme ve siyah çorap giydirip kalın başörtüleriyle saçlarını sıkıca sarmak suretiyle jimnastik dersleri verdiği, bu öğrencilerin de kız muallim mektepleriyle kız sultanilerine tayin ettirilmesi suretiyle kız okullarına da beden eğitimi derslerinin sokulduğu konusunda bilgi verir. Bunun istenen düzeyde olmadığını da ekler.[14] Selim Sırrı Bey, bir taraftan ilkokul, ortaokul ve liselerde beden eğitimi dersinin eğitimin bir parçası olarak layıkıyla uygulanması için İstanbul Muallim Mektebi'nde öğretmen adaylarına teorik ve uygulamalı dersler verirken bir taraftan da Cağaloğlu'nda "Terbiye-i Bedeniye Muallim Mektebi" inşaatını başlattı. Bina bitirildi ama I. Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı asıl amacı için faaliyete geçemeyerek askerler tarafından kullanıldı.[15]Selim Sırrı Bey, jimnastik ve beden terbiyesi derslerinin önemini anlatmak amacıyla yurdun değişik bölgelerinde sık sık konferanslar vererek halkı bu konuda eğitip aydınlatmaya çalıştı.[16]

Bu çalışmada, Mustafa Kemal Atatürk döneminde Türkiye'de beden eğitimiyle ilgili olarak yapılan çalışmalarla Gazi Terbiye Enstitüsüne bağlı bir bölüm olarak açılan Beden Terbiyesi Bölümünün kuruluşu ve genel özelliklerinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

---

13 **Tedrisât-ı İptidadiye Kanunu Muvakkiti,** İstanbul, 1329, s.8.

14 Tarcan, **Hatıralarım**, s. 47-49. Medrese öğrencilerinin jimnastik dersindeki görüntüsü için bkz. EK 1.

15 Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi,** s.1546.

16 Tarcan, **Hatıralarım**, 52.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Beden Eğitimiyle İlgili Çalışmalar

Eğitimin, milli vasıfları ve icaplarıyla düşünerek ilk planlama çalışmalarının Cumhuriyetin ilânından önce milli hükümet devrinde başlatıldığı bir gerçektir. Sakarya Savaşı'na çok yakın günlerde Ankara'da, Mustafa Kemal'in talimatıyla çalışmalarına başlayan ve savaşın ortaya çıkardığı zaruri sebeplerle yarım kalan kongrenin[17] birçok bakımdan devamı sayılabilecek olan "Birinci Heyet-i İlmiye", Cumhuriyet hükümeti tarafından milli eğitim işlerini bütün cepheleriyle ele alıp meseleleri devrin tanınmış eğitimcilerinin fikir, düşünce ve tecrübelerinden faydalanarak bir programa bağlama amacıyla yapılan ilk sistemli çalışmadır. 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 tarihleri arasında Ankara'da Maarif Vekili İsmail Safa (Özler) başkanlığında toplanan Birinci Heyet-i İlmiye, millî ve ilmî teşkilat, ilköğretim, ortaöğretim, izcilik ve beden eğitimi ve icraat olmak üzere beş farklı komisyona ayrılarak çalışmalar yaptı. Bu çalışmalar Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun temelini oluşturur. Birinci Heyet-i İlmiye'nin programında yer alan yirmi altı konu başlığından biri de on ikinci sırada yer alan "Terbiye-i Bedeniye Darülmuallimini" açılması konusudur. Heyet, bu okulun kuruluşu ve programındaki esasları da tespit etmiştir.[18] O hâlde beden terbiyesi eğitimi verecek muallimleri yetiştirmek Cumhuriyet idaresinin eğitimdeki öncelikleri arasında yer almıştır.

Eğitimde uzman kişi ve kurulların fikrinden yararlanma Cumhuriyetin ilk yıllarının en önemli karakteristik özelliğidir. 20 Aralık 1925 tarihinde Maarif Vekili olarak atanan Mustafa Necati Bey, bakanlık görevine başlar başlamaz çeşitli komisyonlar kurarak eğitim çalışmaları yürüttü. Bu dönemde kurulan komisyonlardan biri de Terbiye-i Bedeniye Encümeni'ydi.[19] Bu encümenin çalışmalarıyla Terbiye-i Bedeniye eğitiminin önemi yavaş yavaş kabul edilmeye başlanmakla beraber bu eğitimi verebilecek öğretmen yoktu. Bu açığı kapatmak için çeşitli kurslar düzenlendi ve bu kurslarda yurt dışından getirilen hocalar

17 Kongrede, ilk ve ortaokul programları ele alındı. Kongrede; nüfusun unsurlara göre bölünmesi, okulların sayısı ve dereceleri, okul binaları, öğretmenlerin durumları, özel ve yabancı okulların durumu, tarım ve sanayi okullarının durumu, vakıf medresesi, yerel eğitimin gelişmesi, eğitime ayrılan pay gibi birçok konu tartışıldı. Bkz. Zeki Sarıhan, **1921 Maarif Kongresi,** Meb Yay., Ankara, 2009, s. 97.

18 Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış,** Ankara, 1964, s. 28–29, 37.

19 Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi,** Ankara, 1982, s.44; Fuat Özer, "Mustafa Necati Bey (1894-1 Ocak 1929)", s.178, http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c8s13/makale/c8s13m8.pdf, erişim, 21 Eylül 2013.

Levent Şahverdi Arşivi

ders verdi. Bu kurslarda ders vermek için İsveç'ten getirilen uzman Bonson ile Matmazel Numan'ın sözleşmelerinin süresi 15 Ağustos 1928'de dolmuş, kurslara olan talep nedeniyle bu sürenin 1929 senesi Haziranının sonuna kadar uzatılmasına karar verilmiştir.[20] Daha sonra bu kurslara katılanlara beden eğitimi öğretmeni unvanı verilmeye başlandı.[21]

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, "*Beden eğitiminin sadece vücudun çeşitli hareketlerle güçlendirilmesinden ibaret olmadığını, bunun bir bilim dalı olduğunu ve bu bilimin kendine özgü metodu bulunduğunu…*" tespit eden ve bu konuda çeşitli adımlar atmak kararlılığında olduğunu ifade eden bir siyasîdir. Mustafa Necati Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle incelemeler yapmak üzere gittiği Almanya, Çekoslovakya, Fransa, İngiltere ve İtalya'yı kapsayan seyahatten döner dönmez 3 Şubat 1927'de İstanbul'da yaptığı basın toplantısında beden eğitimi ile ilgili olarak "Beden Eğitimi öğretmeni sorunu İsveç'ten getirdiğimiz öğretmenler aracılığıyla bu yılsonunda çözülmüş olacaktır. İstanbul'da yaptırdığımız beden eğitimi kursunda 50 genç, öğretim yılı başında bütün yurtta bilimsel bir yolda beden eğitimi işlerimizi düzenleyeceklerdir." bilgisini verdikten sonra bu konuya verdiği önemi şu sözlerle ifade etti:[22] "*Uluslar, özellikle Genel Savaş'tan sonra bedensel eğitimlerine çok önem vermişlerdir. Çekoslovakya'da gördüğüm (Sokol) örgütü*[23]*, İtalya'da bu tür bir örgüt, Alman gençlerinin örgütü, İngiltere'de bütün ulusun ilgilendiği bu büyük çalışmalar yurdumuza belli bir yön-*

20 **Talim Terbiye Kurulu (TTK) Kararları,** Karar Numarası: 20, Karar tarihi: 17 Nisan 1928.

21 Erdal Ceyhan, **Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi 1299–1997, Ulusal Bellek,** Edirne 2004, s. 84.

22 M. Rauf İnan, **Mustafa Necati,** Ankara 1980, s.115, 117, 120–121.

23 Sokol Teşkilatı, Çekoslovakya'da kurulmuş olan ulusal kültür merkezleridir ve Halkevlerinin kurulması sırasında örnek alınmak üzere incelenen kurumlardandır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Oral, "Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sayı 53, cilt XVIII, Temmuz 2002. Türk Ocakları'nın Halkevleri olması gerektiği fikri ilk kez 14 Mart 1925 tarihli "Vakit" gazetesinde açıklanır. Türkiye'de Sokollara benzer şekilde toplumsal kuruluşların kurulması da 1920'li yılların ortasında gündeme gelmiş ve uzun süre tartışılmıştır. Terbiye-i Bedeniye Müfettiş-i Umumîsi Selim Sırrı Tarcan, "Sokol Teşkilâtı hakkında "*…bu teşkilât hakikaten mükemmel bir teşkilâttır. Bizde de ona benzer bir teşkilât vücud bulacaktır. Fakat bu her şeyden evvel mütehassıs muallim meselesidir. Bunu, ancak terbiye-i bedeniye kurslarını ikmâl eden muallimler vücuda getirecektir."* şeklinde bir demeç vermiştir. Bkz. "Türkiye'de Sokol Teşkilâtı Yapılacak", **Hâkimiyet-i Milliye,** 8 Nisan 1927, s.1. Öte yandan Türkiye'den önde gelen isimlerle bu kuruluş arasındaki temasların daha sonraki dönemlerde de devam ettiği görülmektedir. Maarif Vekâleti Başmüfettişi Selim Sırrı Bey'in 1932 yılının Haziran ayı başlarında Sokol Şenlikleri'ne davet edildiği ve bu amaçla Prag'a gittiği haberi için bkz. **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1932.

Levent Şahverdi Arşivi

tem ile girmiş değildir. Şimdiye dek yurdumuzda beden eğitimi işi de hemen hemen sanat okullarında uyguladığımız yöntemdir.

Herhangi kolu güçlü bir arkadaş bu okullarda bu ders için öğretmenlik yapmak niteliğini taşıyordu. Bugün de bu biçim öğretim yazık ki vardır. Oysa beden eğitimi işi bambaşkadır. Bir kez bir bilim, bir uzmanlık işidir. Sonra bir düzen ve disiplin altında çalışmak işidir. Büyük uyumla amirin buyruk ve komutasında tertemiz ve el değmemiş yaşama işidir. Görülüyor ki sorun yalnız bacağı, kolu güçlendirmekte değildir. Bundan dolayı beden eğitimi işini bir an önce çözmek zorunluluğundayız. Batı'nın dizgesini tıpkısıyla uygulayacağız. Bu yıl çıkacak olan 50 arkadaşla şimdiden beden eğitimi salonları kurmayı düşünüyoruz. Bunun için ödeneğimiz de vardır. Beden eğitimi salonları herkes, her öğrenci için her an açık bulunacaktır. Ve okuldan yetişen öğretmenleri bu işle ilgili görevli kılmak Milli Eğitim Bakanlığı'nın başlıca işidir. Bundan dolayı beden eğitimine hizmet eden kurumlar şöyle çalışmalıdırlar:

a-Beden eğitimi belli birkaç genç yetiştirmek değildir. Bütün gençliği güçlü yapacak biçimde örgüt kurmak zorundayız.

b-Bedensel eğitime özen, kutsal bir ödev olmalıdır. Bu konuda idman yapmak için zorunluluk hissedilmelidir. Onun için bu işi başaracak öğretmenler yetiştirmek ve bunlar yetiştikçe örgüte yardım etmek en büyük emelimdir. Ulusal derneklerin, bakanlığın beden eğitimi konusundaki çalışmalarına yardım etmeleri doğaldır."

Milli Eğitim Bakanı'nın Avrupa'daki temaslarının ardından Türkiye'de Beden Terbiyesi mektepleri açılması çalışmalarının hızlandığı anlaşılıyor. Buna göre; Terbiye-i Bedeniye Genel Müfettişi Selim Sırrı Bey, 7 Nisan 1927'de İstanbul'da bir gazeteciye verdiği demeçte, Milli Eğitim Bakanlığının Stockholm Beden Terbiyesi Okulunu örnek alarak Ankara'da bir beden terbiyesi mektebi açmaya karar verdiğini ve bu mektebin yatılı ve iki yıllık olacağını ifade etmiştir.[24] Spora ve beden eğitimine çok önem veren Mustafa Necati Bey, 22 Nisan 1928'de bakanlığının bütçe görüşmeleri sırasında eleştirilere cevap verirken bir soru üzerine şunları söylemiştir:[25] "*Spor işi bilimsel bir iştir. Bunun için iki tane İsveçli uzman getirilmiştir. Bunlara karışmaya hakkımız yoktur; bu yönü uzmanlara bıraktık. Spor işi ayrıca bilime bağlı olan bir iştir. İşte bu konu için iki uzman getirdik. Onların yazanakları üzerinde okul da açtık."*

---

24 **Hâkimiyet-i Milliye,** 8 Nisan 1927.

25 İnan, **Mustafa Necati,** s.181.

Levent Şahverdi Arşivi

Beden eğitimi okulu açılması amacıyla Etlik, Aşağı İncirlik'te bulunan ve 8. Fırka Kumandanı Mirliva Kazım Paşa'ya ait beş dönüm arazisi olan köşkün müştemilatı ve arazisiyle beraber 14000 lira bedelle istimlâk edilmesi kararlaştırıldı. Bu bedelin 12000 lirasının 1927 senesi spor bütçesinden, geri kalanının da 1928 bütçesinin aynı kaleminden temin edilmesi hususu Bakanlar Kurulunun 23 Ekim 1927 tarihli toplantısında kararlaştırılarak yürürlüğe girdi.[26]Bu okulun inşaatına hemen başlandığı Bakanlar Kurulunun 28 Mayıs 1928 tarihinde aldığı bir karardan anlaşılmaktadır. Buna göre yeni açılması planlanan teknik meslek mektepleri, terbiye-i bedeniye ve resim ve el işleri muallim mektepleri için Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle çeşitli kaynaklardan gelen ödeneklerin ayrılması ve toplam bedelden yaklaşık 200 bin lira eksiltilerek bu okullar için gerekli olan aletlerin pazarlık yapılarak alınması kararlaştırılmıştı.[27]

Selim Sırrı Bey, bu konudaki çalışmalarına İstanbul'da devam etti. Yine Mustafa Necati Bey döneminde Çapa'da Kız Muallim Mektebi yakınında bir Beden Terbiyesi Mektebi yaptırıldı. Eğitim süresi bir sene olarak planlanan okula kız muallim mektebi öğrencileri arasından kabiliyetli olanlar alındı. Bu okulun programında Beden Terbiyesi Nazariyatı, Fizyoloji, Anatomi, Mihanikiyeti Harekât, Hıfzıssıhha, Spor Nazariyatı ve Tatbikat dersleri vardı. Ancak kısa süre sonra bu okul kapatılarak yerine Ankara'da, Cumhuriyet'in başkentinde bir okul açılması kararlaştırıldı. Selim Sırrı Bey, bu eğitimin merkezinin nasıl İstanbul'dan Ankara'ya kaydığını şu sözlerle açıklamaktadır: "*1930'da Ankara'da Yüksek Beden Terbiyesi Mektebi inşa edildi. Tabii Çapa Mektebi yerini bu müesseseye bıraktı. Bu mektep ilmin ve pedagojinin gösterdiği yoldan gidiyor. Oradan yetişen gençlerin himmetiyle jimnastik ve sporun bir marifet değil uzun ömre, sağlamlığa yardım eden ve ırkı yükselten bir vasıta olduğu anlaşılacaktır.*" Öte yandan bu dönemde kızlar şubesi için bir, erkekler şubesi için üç öğretmenin eğitim almak üzere İsveç'e gönderilmesi[28] ve kız öğrencinin Beden Terbiyesi kursu mezunları arasından seçilmesi gerektiğine dair karar alındı.[29] Bunun üzerine yapılan imtihana üç öğretmen girdi. Yazılı ve sözlü olarak yapılan imtihan neticesinde Erzurum İsmet Paşa İlk Mektebi öğretmenlerinden Zehra Tahsin

26 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),** 030 0 18 01 01 026 64 16.

27 **BCA,** 0 30 0 18 01 01 029 33 10.

28 Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi,** cilt 3-4, s. 1547.

29 **TTK Kararları,** Karar Numarası: 95, Karar Tarihi: 30 Temmuz 1929.

Levent Şahverdi Arşivi

Hanım(Alagöz)'ın eğitim almak üzere İsveç'e gönderilmesi kararlaştırıldı.[30] Tüm bu çabalara rağmen adı geçen okulların beden eğitimi konusunda hedeflenen amaçlara ulaşılmasına vesile olamadığı ve faaliyetlerinde devamlılık gösteremedikleri görülüyor.

Beden eğitiminin öneminin kavranmasına yönelik olarak yapılan çalışmalar da çeşitlenmeye başladı. Selim Sırrı Bey, Beden Eğitimi'nin tarihini, gelişmiş ülkelerdeki durumla Türkiye'nin durumunu mukayese eden bir anlayışla kaleme aldı ve bu çalışması "Terbiye-i Bedeniye Tarihi" adıyla basıldı.[31] Milli Eğitim Bakanlığı Mart 1933'te Ankara'da bir beden terbiyesi kongresi düzenlemeyi kararlaştırdı. İlk defa düzenlenecek olan ve Milli Eğitim Bakanı'nın başkanlık edeceği kongreye, beden terbiyesi müfettişleri, muallimleri ve konunun uzmanları katılacaktı.[32]

Ankara Beden Terbiyesi Yüksek Mektebi

"*Yüksek Beden Terbiyesi Mektebi*"nin açılacağı yönünde bir haber 27 Ağustos 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan bir haberle kamuoyuna duyurulmaktaydı. Buna göre okuyuculara şu bilgiler verildi:[33]

"*Yüz elli bin lira harcanarak Ankara'da Maarif Vekâleti tarafından vücuda getirilen Yüksek Beden Terbiyesi Mektebinin bu sene açılacağını memnuniyetle haber aldık. Bu konuda yaptığımız araştırmalardan şunları öğrendik: Biri hazırlık diğerleri meslekî olmak üzere müessesenin tahsil süresi altı sömestr yani üç senedir. Mektebin tedrisatına ve teşkilatına Başmüfettiş Selim Sırrı Bey memur edilmiştir. Müdürlüğüne İsveç'te tahsilini bitirmiş olan Nizamettin Rifat Bey (Kırşan) getirilmiştir. Bütün spor eğitimi Çekoslovakya'dan[34] getirilen uzmana verilmiştir. Tababete, terbiyeye ve musikiye ait olan derslerin hocaları tayin edilmiştir.*

Muallim Mektebi mezunlarından en az bir sene muallimlik edenler arasında yapılacak bir sınavla hazırlık sınıfına devam edecekler belirlenecek ve üç sene öğrenim göreceklerdir. Lise mezunları ise yine sınavla alınacak ama doğrudan doğruya

30 **TTK Kararları,** Karar Numarası: 131, Karar Tarihi: 16 Ekim 1929.

31 **TTK Kararları,** Karar Numarası: 4, Karar tarihi: 22 Ocak 1928.

32 **Cumhuriyet**, "İlk Beden Terbiyesi Kongresi", 4 Kanunusani, 1933.

33 **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1932.

34 Bahsedilen uzman kişi Çekoslovakya'dan değil Almanya'dan getirilen Kurt Dainas'tır. Bu durum Çekoslovak bir hocayla da temasa geçildiği, ancak anlaşma sağlanamadığı izlenimi uyandırmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

meslek sınıflarından başlayarak iki sene öğrenim göreceklerdir. Okulu Bitirenlere lise öğretmenliği hak ve imtiyazı verilecektir. Adayların vücut kabiliyetlerine çok önem verilecek, 25 yaşından gün almış olanlar okula alınmayacaktır.

Eski kurs mezunları için gelecek sene iki sömestrlik bir kurs açılacaktır. Bu sene kızlar şubesi açılmayacaktır."

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 31 Aralık 1932'de Gazi Terbiye Enstitüsünde Beden Eğitimi Şubesi açıldı.[35] Ancak bu okul Gazi Terbiye Enstitüsünün bir şubesi olarak hizmet vermeye başlamış olsa da aslında okulun "*Beden Terbiyesi Yüksekokulu*" ya da Hasan Âli Yücel'in de belirttiği gibi "*Beden Terbiyesi Enstitüsü*" olarak açıldığı kanaatine varmak mümkündür.[36] O dönemde yapılan bazı yayınlarda da Beden Terbiyesi Okulundan ayrı bir mektep olarak bahsedilmekte ve bu mektebin *"..içinde bulunduğumuz medeniyetin bütün zorluklarına ve çalışmalarına tahammül edebilen nesiller yetiştirmek amacıyla…"* kurulduğu belirtilmektedir.[37] Böyle de olsa öğrencilerin Gazi Terbiye Enstitüsünde barındırıldığı, bazı ortak dersleri buradan aldığı ve diplomalarının da enstitü tarafından verildiği anlaşılıyor. Terbiye-i Bedeniye Okulunun ayrı bir okul olarak açılmasının planlandığı, o günün şartları gereği öğrencilerin barınma sorununun çözümü ve müşterek bazı dersler için yeni hoca atanmasının zorluğu nedeniyle enstitüye bağlı bir bölüm olarak açılmasına son anda karar verildiği ihtimali kuvvetlidir. Ayrıca Gazi Terbiye Enstitüsüne ilaveten yapılan jimnastik salonu da bu kararın alınmasını kolaylaştıran başka bir faktördür. Spor salonunun ana binanın müştemilatı olarak düşünüldüğü ve binanın bitirilmesinin akabinde yapımının devam ettirildiği ancak ödenek sıkıntısı çekilmesi sebebiyle özellikle iç donanımı ile ilgili hususların ertelendiği,[38] "…*Salon inşaatı için lazım olan malzemelerden 6600 lira tutarındaki kalorifer malzemesinin yapılacak inceleme sonuçlanıncaya kadar ertelenmesi, geri kalan malzemenin de 4 Aralık 1929 tarihli kararname uyarınca dışarıdan satın alınması…"*[39] kararından anlaşılmaktadır.

---

35 Ceyhan, **Türk Eğitim Tarihi,** s. 92. Okulun Şubat 1933'te açıldığı görüşü için bkz. Niyazi Altunya, **Gazi Eğitim Enstitüsü, Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926–1980),** Ankara 2006, s.725–726.

36 Hasan Âli Yücel, **Türkiye'de Orta Öğretim,** İstanbul 1938, s. 84.

37 **Resimli Şark,** No: 35, Fevkalade Nüsha, 29 Birinci Teşrin 1933, s. 82–83.

38 Yıldırım Yavuz, **Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi,** Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Ankara 1981.

39 Maarif Nezareti'nin Bakanlar Kurulu'na sunduğu 2 Nisan 1930 tarih ve 2674 numaralı tezkireyle sunduğu teklif için bkz. **BCA,** 030 0 18 01 02 10 26 006.

Levent Şahverdi Arşivi

Beden Terbiyesi Bölümünün açılışının onuncu yıl kutlamalarına katılarak törende bir konuşma yapan Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Mustafa Necati Bey döneminde Beden Eğitimi öğretmeni yetiştirecek bir kurum açılması düşüncesinin ortaya çıktığını, ancak gerçekleşemediğini, Cemal Hüsnü Taray zamanında bir beden terbiyesi salonunun yapılmasıyla bu düşünce için ilk adımın atıldığını ve okulun Reşit Galip Bey'in bakanlığı sırasında kurulduğunu ifade etmektedir.[40]

Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı uzmanlar getirilerek onların bilgilerinden faydalanma politikası beden eğitimi için de uygulandı. Bu kapsamda Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bir habere göre, Ankara'da kurulan Yüksek Beden Terbiyesi Okulu Spor Şubesine tayin edilen Berlin Üniversitesi öğretim üyelerinden Profesör Mr. Dainas 7 Kanunusani 1933'te Türkiye'ye geldi ve aynı gün Müfettiş Selim Sırrı Bey ile beraber Ankara'ya hareket etti. Prof. Dainas, Cumhuriyet gazetesi muhabirinin kendisiyle istasyonda yaptığı mülakatta şunları söyledi:[41]

"*1896 yılında Marunburg şehrinde doğdum. İlk, orta tahsilimi ve muallim mektebini orada bitirdikten sonra yüksek beden terbiyesi eğitimi aldım. Doğu Almanya'da Elbing Pedagoji Akademisi'nde üç sene nazari ve ameli beden terbiyesi hocalığı yaptım. Daha sonra Almanya Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Berlin Üniversitesi Filoloji Şubesi Beden Terbiyesi öğretim üyeliğine atandım. Üç senedir bu görevi yapıyordum. Ankara'da açılan Yüksek Beden Terbiyesi Spor Şubesi hocalığını bana teklif ettikleri zaman bunu memnuniyetle kabul ettim. Türkiye Cumhuriyeti'nin genç muallimlerine faydalı olmayı bir gaye bilerek geldim.*

Bütün Almanya'da ilkokuldan üniversiteye kadar beden terbiyesi gösterilir. Bilhassa bütün yüksek mekteplerde beden eğitimi mecburî olduğu gibi diploma alabilmek için beden eğitiminin farklı branşlarından sınava girip tam puan olan beşin üçünü almak gerekir.

Üniversitelerin büyüklüğüne göre beden eğitimi hocaları ve asistanları vardır. Berlin Üniversitesi'nin beş büyük jimnastik salonu, dokuz tenis kortu ve büyük spor ve oyun alanı vardır.

---

40 Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in Gazi Terbiye Enstitüsü Beden Terbiyesi Şubesi'nin Açılışının 10. Yılını Anma Etkinlikleri Çerçevesinde Yaptığı Açış Konuşması için bkz. "Beden Terbiyesi Enstitüsü ve Selim Sırrı Tarcan", **Beden Terbiyesi ve Spor Mecmuası'nın 40. Sayısına Ek**, s.3.

41 **Cumhuriyet,** "Beden Terbiyesi Hocası Dün Geldi", 8 Kanunusani 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Prusya Üniversitesi'nin muhtelif şubelerinde 12000–13000 müdavim vardır. Bunun üçte biri kadındır. Bütün gençler jimnastik ve spor dersleri görürler."

Gazi Terbiye Enstitüsü Beden Terbiyesi Şubesinin kadrosuna dâhil edilen Dainas Bey'e bütün vergiler kendisine ait olmak şartıyla 404 lira ücret verilmesi ilgili bakanlıkların gönderdiği tezkirelerin görüşülmesiyle Bakanlar Kurulu'nun 12 Nisan 1933 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.[42]

Türkiye'nin Beden Eğitimi alanında daha da ilerlemesini temin etmek hükümetin çok önem verdiği bir konuydu. Bu amaçla Gazi Terbiye Enstitüsünün ve Türkiye'nin bu konuda yetiştirdiği önemli isimlerin yurt dışında yapılan faaliyetlere katılmaları desteklenmekteydi. 1935 yılında Brüksel'de yapılacak olan Arsıulusal Kongresi'ne Türkiye adına Selim Sırrı Tarcan ve Gazi Terbiye Enstitüsü Beden Eğitimi Direktörü Nizamettin Kırşan'ın katılması uygun görüldü.[43] Kırşan'a Bakanlar Kurulu kararıyla kırmızı renkli diplomatik pasaport verilmesi bu tip çalışmalara ne denli önem verildiğini göstermektedir.[44]

Gazi Terbiye Enstitüsü Beden Eğitimi Bölümü, Türkiye'de sosyal ve kültürel hayatın değişmesinde de öncü rol üstlendi. Okulun hocalarının öğrencilere ve halka yönelik olarak eğitici faaliyetlerde bulundukları ve hatta bunun için çalışan Türk Ocağı ve Ankara Radyosu gibi diğer kurumlarla işbirliği yaptıkları görülmektedir. Okulun hocalarından Vildan Aşir, Türk Ocakları'nın organize ettiği faaliyette öğrencilere yönelik olarak "Halk Terbiyesi ve Spor", halka yönelik olarak da 12 Kanunusani 1931'de "Sokol Teşkilatı" konulu iki ayrı konferans verdi. Enstitü'nün diğer alanlardaki hocaları da sık sık bu tür faaliyetlerde yer almaktaydı.[45]

1935 yılının Ekim ayında Ankara'ya gelen İsveç veliaht prensi yanında eşi Luiz ve kız kardeşi Ingrad bulunduğu hâlde 4 Ekim günü saat 12'de Gazi Terbiye Enstitüsünü ziyaret etti. Okulun özellikle Beden Terbiyesi Bölümü ile ilgilenen prens ve prensesler burada İsveç'te yüksek öğrenim görmüş olan bölüm

---

42 **BCA,** 0 30 0 18 01 02 35 24 017. 1935 yılından itibaren geçerli olmak üzere Gazi Terbiye Enstitüsü'nün Beden Terbiyesi ve diğer şubelerinde çalıştırılacak yabancı uzmanlara ait ilişik kadronun senelik olarak tasdik edilmesi hususu Bakanlar Kurulu'nun 26 Haziran 1935 tarihli toplantısında görüşülerek kabul edildi. Bkz. **BCA,** 030 0 18 01 02 56 55 005.

43 **BCA,** 30.. 18.1.2.55.49..18.

44 **BCA,** 30..18.1.2.56..51.1.

45 Sokol teşkilatı hakkında konferanslar vermek suretiyle halkın aydınlatılması çalışmalarının yapıldığı ve Selim Sırrı Bey'in 1930'da verdiği konferans hakkında bkz. **Türk Yurdu,** Sayı: 39-233, cilt: 6-26, Mart 1931, s. 75-76.

Levent Şahverdi Arşivi

hocaları Nizamettin Bey ve Zehra Hanım ile İsveç dilinde sohbet ederek onları okulun intizamından dolayı takdir ettiler. Okuldan ayrılırken Müdür Hamit Bey'e, öğretmen yetiştiren bu kadar mükemmel bir kurumun Türk kültür hayatındaki öneminin büyük olacağını vurguladılar ve bu müessesenin Türkiye'nin ilim hayatında da faydalı olması temennisinde bulundular. Prens ve beraberindekiler Gazi Lisesi kısmını da ziyaret edip ders hâlindeki öğrencilerin fotoğrafını çektiler ve öğrencilerin alkışları arasında okuldan ayrıldılar.[46]

Beden Eğitimi Bölümü'ne Girme Koşulları ve Seçme Sınavları

Bölüme, açıldığı dönemde lise mezunlarıyla öğretmen okulu mezunlarından en az bir yıl öğretmenlik yapmış erkekler kabul edildi. Bu şartları karşılayan öğrencilerden seçme sınavına girecek olanlar mayolu fotoğraflarına bakılarak tespit edilmiştir. Sınava çağrılan 120 adaya öğretmenlik mesleği ile ilgili olarak ikinci bir sınav daha uygulanması sonucunda 23 aday Beden Terbiyesi Bölümüne öğrenci olma hakkını elde etti.[47]

4 Eylül 1935'te Gazi Orta Öğretmen Okulu ile Gazi Terbiye Enstitüsünün bütün bölümlerine öğrenci alınacağı kamuoyuna duyuruldu. Buna göre okula altı yıllık öğretmen okullarından mezun olanların yanı sıra beş yıllıklardan mezun olanların en az bir yıl öğretmenlik yapmış olma koşuluyla müracaat edebilecekleri bildirildi. Adayların hangi bölüme başvurdukları ve açık adreslerini bildirir dilekçeleriyle beraber kültür direktörlüğüne başvurmaları gerekmekteydi. Öte yandan Beden Eğitimi ve Resim İş bölümlerine seçilecek öğrenciler için ayrıca seçme sınavı yapılacağı haber verilmekteydi.[48]

Gazi Terbiye Enstitüsünün sınav ve öğrenci kabulü talimatnamesi 1937 yılında değiştirildi.[49] Söz konusu talimatname şu şekildedir:

"1-Gazi Terbiye Enstitüsünün Türkçe, Edebiyat, Pedagoji, Tarih, Coğrafya, Tabii İlimler, Resim-İş ve Beden Terbiyesi şubelerine öğrenci olabilmek için; T.C. vatandaşı olmak, (Yabancı uyruklular Kültür Bakanlığı'nın müsaadesi ile kabul olunur.) Öğretmen Okulu veya olgunluk diplomasını haiz ise lise mezunu olmak, 25 yaşından büyük olmamak, sağlam ve sıhhatli olmak. (Pepelik, kekemelik, kör-

46 **Anadolu Ajansı Haber Arşivi (AAHA),** 4/10/1935- 10.

47 Altunya, **Gazi Eğitim Enstitüsü,** s.758.

48 **AAHA,** 4/9/1935-15.

49 Yükseköğretim Direktörlüğü'nün 18 Şubat 1937 tarih, 607 sayılı yazısı için bkz. **TTK Kararları,** Karar Numarası: 32, Karar tarihi: 13 Mayıs 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

lük, tam sağırlık, şaşılık, topallık, çolaklık, kamburluk gibi uzvî kusurlarla trahom ve verem gibi sari ve müzmin hastalıklardan salim olmak), müsabaka veya seçme sınavlarında başarı göstermek.

2- Gazi Terbiye Enstitüsüne yatılı ve gündüzlü olmak üzere iki şekilde talebe alınır. Yatılı olarak girmek isteyenler bir müsabaka sınavına tabi tutulur. Bu sınavda başarı gösterenler enstitüye yatılı olarak kabul olunur.

3- Gazi Terbiye Enstitüsüne gündüzlü olarak girmek isteyen talebenin sayısı tespit olunan gündüzlü talebe kadrosundan fazlaysa aralarında bir seçme sınavı yapılır.

4- Gazi Terbiye Enstitüsüne girmek isteyenler, hangi okuldan hangi yıl mezun olduğunu, Enstitü'nün hangi şubesine girmek istediğini ve açık adresini bildirir bir dilekçe ile bağlı bulundukları kültür direktörlüğüne kendilerinden istenen bazı belgeleri de dilekçelerine ekleyerek müracaat ederler."

Bu talimatnamede okula giriş sınavları şubelere göre farklılık göstermekteydi. Beden Terbiyesi Şubesine giriş usulü şu şekildeydi:

"Bu şubeye yatılı olarak girmek isteyen öğrencilere İnsan Teşrih ve Fizyolojisi ve Beden Terbiyesi Tarihi derslerinden sınav uygulanırdı.

Bu şubeye girmek isteyenler ayrıca başka bir kâğıda;

1- 100 ve 300 m. mesafeleri ne kadar zamanda koştuğunu,

2- Ne kadar uzun ve yüksek atlayabildiğini,

3- Beş kiloluk bir ağırlığı (taş veya gülle) ne kadar uzağa atabildiğini,

4- Hangi sporda veya spor oyununda hususi bilgi ve tecrübesi olduğunu, yazarak bunu sınav kâğıdına iliştirecektir.

5- Beden Terbiyesi Şubesine kabul edilerek Enstitüye çağrılmış olan talebenin bildirdikleri beden kabiliyetini haiz olup olmadıkları bir kere de enstitü tarafından yoklanır."

Gazi Terbiye Enstitüsünün genel yapısında Talim Terbiye Kurulunun kararıyla sık sık değişiklikler yapılmaktaydı. Kurulun 88 sayı numarasıyla 30 Eylül 1936'da aldığı ve Kültür Bakanı Saffet Arıkan tarafından aynı gün onaylanarak yürürlüğe giren kararlar şu şekildeydi:[50]

"*Gazi Terbiye Enstitüsünün tahsil müddetleri üçer yıldan ibaret olan Beden Terbiyesi ve Resim-İş şubelerinin tahsil müddetlerinin ikişer yıla indirilmesi ve bu şubelere devam edecek talebenin çıktıkları şubeye göre ortaokullarda Beden Terbiyesi ve Resim-İş dersinden başka Türkçe, Tarih, Coğrafya derslerinden birini de salahi-*

50 **TTK Kararları,** Karar Numarası: 88, Karar tarihi: 30 Eylül 1936.

Levent Şahverdi Arşivi

yetle okutabilmesi için Türkçe, Tarih, Coğrafya derslerinden birini ilave ders olarak takip etmesi, Gazi Terbiye Enstitüsünün Beden Terbiyesi Şubesinden gayri şubelerin kız talebesinden okul doktoru tarafından mazereti kabul edilmeyenlerin askerlik dersleri saatlerinde spor ve beden terbiyesi yapmaları ve bu dersten öteki dersler gibi nota tâbi tutulmaları ve Beden Terbiyesi, Resim-İş ve Pedagoji şubeleri için yeniden tanzim olunan haftalık ders tevzi cetvellerinin kabulü uygun görüldü."

1938 yılı içinde Beden Eğitimi Bölümü ile ilgili yeni bir düzenleme yapıldı. "*Gazi Terbiye Enstitüsünde Beden Eğitimi öğretmeni olarak yetişecek olan talebeye meslekî bilgi ve itiyatların ancak üç yılda verilebileceği tecrübe ile anlaşıldığından*" Beden Eğitimi Şubesinin öğrenim süresinin 1938–1939 ders yılından itibaren bu şubeye alınacak olanlara ait olmak üzere üç yıla çıkarılması uygun görüldü.[51]

Beden Terbiyesi Bölümünün Dersleri, Hocaları ve Genel Uygulamalar

Beden Eğitimi Bölümü, ilk mezunlarını 1934–1935 öğretim yılında verdi. Tamamı erkek olan bu öğrencilerin sayısı 22'dir.[52] Bölüm, 1935–1936 öğretim yılında da 17 mezun verdi.[53]

1936 yılında bölümün genel yapısında Talim Terbiye Kurulunun kararıyla köklü değişiklikler yapıldı. Buna göre; Gazi Terbiye Enstitüsünün tahsil müddetleri üçer yıl olan Beden Terbiyesi ve Resim-İş şubelerinin eğitim sürelerinin ikişer yıla indirilmesi ve bu şubelere devam edecek öğrencilerin mezun oldukları şubeye göre ortaokullarda Beden Terbiyesi ve Resim-İş dersinden başka Türkçe, Tarih, Coğrafya derslerinden birini de salahiyetle okutabilmesi için Türkçe, Tarih, Coğrafya derslerinden birini ilave ders olarak takip etmesi kararlaştırıldı. Gazi Terbiye Enstitüsünün Beden Terbiyesi Şubesi dışındaki şubelerinde, kız öğrencilerden okul doktoru tarafından mazereti kabul edilmeyenlerin askerlik dersi saatlerinde spor ve beden terbiyesi yapmaları ve bu dersten öteki dersler gibi nota tâbi tutulmaları ve Beden Terbiyesi, Resim-İş ve Pedagoji şubeleri için yeni-

51 **TTK Kararları,** Karar Numarası: 79, Karar tarihi: 1 Ağustos 1938.

52 **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Arşivi (GÜGEFA),** Diploma Defteri 1926–1937. Mezun olan öğrenci sayısını Altunya 23 olarak vermektedir. Bkz. Altunya, Gazi Eğitim Enstitüsü, s.758, 760. Ancak mezun öğrenciler listesinde adını verdiği Recep Çekiç'in hastalanması nedeniyle eğitimine Beden Eğitimi Bölümünde devam edemediğini ve Pedagoji Bölümüne geçtiğini bildirmektedir. Bkz. Altunya, Gazi Eğitim Enstitüsü, s.758. Dolayısıyla okulun ilk mezunlarının sayısının 22 olma ihtimali çok daha güçlüdür. Ayrıca ilk mezunların sayısının 22 olduğu hakkında bkz ve krş. Hasan Âli Yücel, **Türkiye'de Orta Öğretim,** İstanbul 1938, s. 86.

53 Yücel, **Türkiye'de Orta Öğretim,** s. 86.

Levent Şahverdi Arşivi

den düzenlenen haftalık ders programlarının kabulü uygun görüldü. Bu kararlar Bakan Saffet Arıkan tarafından 30 Eylül 1936 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girdi. Buna göre Beden Terbiyesi Şubesinin ders programı şu şekildeydi.[54]

I	ESAS MESLEKÎ DERSLER	I	II	III	IV
1.	Terbiyevî Jimnastikler	4	3	3	-
2	Tıbbî Jimnastikler	-	-	2	1
3	Anatomi-Fizyoloji	2	2	2	1
4	Sıhhat Bilgisi	-	-	1	1
5	Antropometri	1	-	-	-
6	Beden Terbiyesi Tarihi	1	1	-	-
7	Spor	4	5	5	5
8	Oyun	1	1	1	1
9	Musiki	1	1	1	1
10	Ders Tatbikatı	-	-	-	5
11	Askerlik	4	4	4	4
Yekun		18	17	19	19
II.	**HER ŞUBENİN MÜŞTEREK DERSLERİ**				
1	Felsefe Tarihi	2	2	-	-
2	Ruhiyat (Çocuk Ruhiyatı)	1	1	-	-
3	Pedagoji	1	1	-	-
4	İçtimaiyat	1	1	-	-
5	Tedris Usulü	1	1	-	-
6	Yabancı Dil	4	4	4	4
Yekun		10	10	4	4
III	**İLAVE DERSLER**				
	Tarih veya Coğrafya veya Türkçedir.	4	3	3	3
Yekun		32	30	26	26

Öğrenim süresinin iki yıla indirilmesi nedeniyle 1936-1937 öğretim yılının başında yapılan bir imtihanla Beden Terbiyesi Bölümü öğrencileri bir yıl erken mezun oldu. Sayısı 11 olan mezunların isminin karşısında "*Beden Terbiyesi Şubesinin iki tahsil yılı müddetli mezunudur."* ibaresi yer almaktadır.[55] Öte yandan aynı yıl okula kız öğrenciler de kabul edilmeye başladı. Bölüm 1938–1939

54 **TTK Kararları,** Karar Numarası: 88, Karar tarihi: 30 Eylül 1936.

55 **GÜGEFA,** Diploma Defteri 1936-1937.

Levent Şahverdi Arşivi

öğretim yılında beşi kız, 15'i erkek olmak üzere 20 mezun verdi.[56] 1939–1940 öğretim yılında dokuzu kız olmak üzere toplam 27 öğrenci mezun olurken[57] bu sayı bir sonraki öğretim yılında biraz düştü. Bölüme devam eden yedisi kız 14'ü erkek 21 öğrenciden ancak 15'i mezun olabildi.[58]

Bölümün ilk hocaları Gazi Terbiye Enstitüsünde öğretmenlik yapan Nizamettin Kırşan ve Vildan Aşir Savaşır'dı. Bölümün açılmasıyla Zehra (Tahsin) Alagöz ve Almanya'dan gelen Kurt Dainas da bölümde göreve başladı. Türk öğretmenlerin üçü de İsveç'te eğitim görmüşlerdi. Dolayısıyla bölümde İsveç ve Alman jimnastiği rekabeti başlamıştı.[59]Bölümün açılışında büyük rolü olan Selim Sırrı Tarcan da sürekli olmasa da hızlandırılmış dersler vererek birikimini öğrencilere aktarmaktaydı.[60] Kendi mezunlarını vermesinin ardından bölüme, buradan yetişen öğrenciler de hoca olmaya başladı. Bu isimlerden ilki 1936 yılında bakanlık tarafından bölüme tayin edilen İlyas Sınal'dır. Bölümün mezunlarından Cevdet Arun, Hasan Örengil, Cemal Alpman ve Mehmet Arkan gibi isimler Almanya'da "*Berlin Sport Hoch Schole"* de eğitim görmelerinin ardından farklı tarihlerde bölümde göreve başlamışlardır.[61] 1936 yılında ritmik jimnastik derslerini vermek üzere Alman Freu Korge, atletizm dersleri için ise İngiliz Macking bölümün kadrosuna dâhil oldu.[62] Daha sonra İngiliz uzman J. D. Mc. Intyre ve Macar Ratkai Gyula da bölümde görev aldılar.[63]

Mustafa Kemal Paşa Gazi'de

Okulun Beden Eğitimi öğretmenlerinden Vildan Aşir, sürekli eşofman veya mayo ile gezer, öğrencileri spora teşvik eder, hatta onları yataklarından kaldırıp

56 **GÜGEFA,** Diploma Defteri 1938-1939.

57 **GÜGEFA**, Diploma Defteri 1939-1940.

58 **GÜGEFA,** Diploma Defteri 1940-1941.

59 Arman, **Anılar** I, s.82–83, 88. Beden Eğitimi salonu için öğrenciler "Cambazhane" tabirini kullanmaktaydı. Bkz. Aynı yer.

60 Altunya, **Gazi Eğitim Enstitüsü,** s.763.

61 Altunya, **Gazi Eğitim Enstitüsü,** s.764.

62 Bölümün öğretim elemanlarından Feriha Şakar'ın 1983 yılında üniversite yönetimine verdiği "Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor Bölümü'nün Tarihsel Gelişimi" adlı rapordan aktaran Altunya, **Gazi Eğitim Enstitüsü,** s.731.

63 Altunya, **Gazi Eğitim Enstitüsü,** s.766.

Levent Şahverdi Arşivi

koridorda sabah jimnastiği yapmaya zorlardı.[64] Vildan Aşir 11 Ocak 1931 tarihinde dersini bitirdikten sonra müdür muavini olduğu için ders arasında muavin odasına giderek bazı işlerini tamamlamak ister. Ancak o sırada harf inkılâbının okullarda uygulanıp uygulanmadığını teftiş etmek üzere okulda bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa bütün binayı dolaşır, derslere girer, öğrenci ve öğretmenlerle sohbet eder. Bu esnada muavin odasının önünden geçerler ve Paşa kapının neden kapalı olduğunu sorar. Diğer muavin Cevat Memduh Bey, Vildan Aşir Bey'in ders kıyafetleriyle içeride olduğunu tahmin eder ve kapıyı açmak istemez. Ancak Gazi, kapının açılmasını emreder ve Vildan Aşir'i mavi mayosuyla muavin odasında çalışırken bulur ve bu durumu hiç beğenmediğini okul yönetimine bildirir.[65]

Gazi Terbiye Enstitüsünün Kuruluş Amacı ve Beden Eğitimi Bölümünün Türkiye'de Beden Eğitimi ve Sporun Gelişmesindeki Rolü

Kurulduğunda Gazi Terbiye Enstitüsünden beklenenler şunlardı:

a) Ortaöğretime öğretmen ve eğitim alanlarına eğitimci, yönetici ve denetici yetiştirmek,

b) Okullarda, eğitim-öğretim yöntemlerinde sürekli araştırmalar yaparak uygulama alanlarındaki problemleri ortaya çıkarıp onları çözme yollarını aramak,

c) Yayınlarıyla eğitim ve öğretim alanlarındaki uygulamalara, gelişmelere ve inkılâplara önderlik etmek,

d) Dünyadaki yeni eğitim-öğretim akımlarını inceleyip izleyerek onları ülkemizde kendi milli özelliklerimize göre uyarlayarak okullarda uygulanabilmesini temin etmek.[66]

---

64 Arman, **Anılar** I, s.72.

65 Hıfzı Topuz, **Konuklar Geçiyor,** İstanbul 1975, s.57. Vildan Aşir, daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın "Maarifçiler radyoda konferans versin." emrine binaen Ankara radyosunda bir konferans verdiğini, bu sırada Türk Ocakları'nın halka Cumhuriyetin değerlerini anlatmakta yetersiz kaldığını, bunun yerini yepyeni bir müesseseye bırakması gerektiğini anlattığını ve bu müessesenin adının da "Halkevleri" olabileceği önerisinde bulunduğunu, Gazi'nin bunu çok beğendiğini ve Halkevlerinin kuruluşunda kendisinin de bu şekilde katkısı olduğunu ifade etmektedir. Hatta Vildan Aşir bu olaydan sonra, Gazi Mustafa Kemal'in kendisi için "*Zarar yok, mektepte çıplak da gezsin, ona yakışmış, öyle.*" dediğinin kendisine iletildiğini belirtmektedir. Bkz. Aynı yer, s.57-58.

66 M.Rauf İnan, "Atatürk'ün Devraldığı Eğitim, Öğretim Durumu ve Kurumları (Eğitim Düzeni)", **Atatürk Konferansları V 1971–1972**, TTK, Ankara, 1975, s. 161.

Levent Şahverdi Arşivi

Beden Eğitimi Bölümü de bu çalışmaları kendi alanında yapmakla sorumluydu. Ancak tüm çalışmalara rağmen bu alanın metodu diğer bölümlerden farklı olduğu için bilim dalı olduğu herkes tarafından kavranamadı. Bu, zaman zaman bölüm öğrencilerinin diğer bölümler tarafından dışlanmasına, bu da ayrı bir bina arayışına sebep oldu. Bölümün müstakil bir yapıya kavuşturulması bölüm yöneticilerinin en büyük amacı hâline geldi. Öte yandan bölümün sadece öğretmen yetiştirmekle kalmayıp Türk sporunun gelişmesine de katkı vermesi bekleniyordu. Türkiye'de beden eğitiminin önemi kavranıp bu konuda çeşitli çalışmalar yapılmışsa da bu çalışmalar sistemli değildi. Bu konuyla ilgili çalışmaların daha sistemli hâle getirilmesi, 29 Haziran 1938 tarihinde yürürlüğe giren 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu'nun çıkarılmasıyla gerçekleşti.[67] Bu kanunun 24. maddesi; "…*Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü teşkilatına, orduya ve Maarif Vekaleti'ne lüzumu olan yüksek vasıflı Beden Terbiyesi ve spor öğretmenleriyle antrenör ve monitörler yetiştirmek ve Beden Terbiyesi ve sporun sıhhi ve teknik kavaidini tespit ve sporcuların sıhhi kontrollerini tanzim etmek üzere Ankara'da bir Beden Terbiyesi Enstitüsü kurulması.."* 25. maddesi ise *"Hususi teşebbüslerle beden terbiyesi ve spor talimleri yapmak maksadıyla açılacak mektep, salon ve enstitüler Genel Direktörlüğün müsaadesine ve Devlet kontrolüne tâbidir."* hükmünü ihtiva etmektedir. Her ne kadar enstitünün kurulmasıyla ilgili olarak "*Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü'nün bütçesi müsait olduğu zaman*" kaydı yer almaktaysa da bu konudaki hazırlıkların yapılması gerekmekteydi. Bu nedenle; bir taraftan kamuoyunda kurulacak Beden Terbiyesi Enstitüsünün nasıl olması gerektiği tartışılırken[68] bir taraftan da bir komisyon kurmak suretiyle somut adımlar atıldı. Komisyona çeşitli makamlardan üye talep edildi. Bu makamlar arasında Ankara İmar Müdürlüğü, Gazi Terbiye Enstitüsü Beden Terbiyesi Direktörü, Nafia Vekâleti ve Beden Terbiyesi Ankara Bölgesi Direktörlüğü vardı. Komisyon, konunun tetkik, tespit ve neticelendirilmesiyle görevli olacaktı.[69] Konuyla ilgili komisyon kısa sürede oluşturuldu ve çalışmalara başladı. Komisyon başkanlığına Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in önerisi ve Başvekâlet Müsteşarı'nın onayıyla Beden Terbiyesi ve İzcilik Direktörü Vildan Aşir'in ge-

67 Beden Terbiyesi teşkilatı ile ilgili olarak çıkarılan kanunun tam metni için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc018/kanuntbmmc018/kanuntbmmc01803530.pdf

68 Nüzhet Baba, "Bir Beden Terbiyesi Enstitüsü Esasları", **Ülkü**, Sayı 91, cilt XVI, Eylül 1940, s.124–128.

69 **BCA,** 030 10 00 00 145 39 7 22.

Levent Şahverdi Arşivi

tirilmesi kararlaştırıldı.[70]Komisyonun gündemindeki en önemli konuysa Beden Terbiyesi Enstitüsünün kurulacağı yerin belirlenmesiydi. Komisyon üyeleri bu konuyu sonuçlandırmak için 6 Eylül 1937 ve 12 Eylül 1937'de toplanıp farklı yerleri gezerek inceledi. En uygun yer olarak Gazi Terbiye Enstitüsüne bitişik istasyon ile Rasat Tepe ve 19 Mayıs Stadyumu'na civar olan alan belirlendi. Söz konusu alan Jansen Şehir Planı'nda Tayyare Meydanı olarak geçen ve bu amaçla hazine tarafından 1936 yılında satın alınan fakat daha sonra havaalanı yapmaya elverişli olmadığı kararlaştırılan alandır. Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü, enstitü yapılmak üzere tespit edilen ve onayı alınan bu arazinin kendilerine devrini istemiş ancak Maliye Bakanlığı söz konusu arazinin durumunun ileride belirlenmesi ve şimdilik kendi uhdelerinde kalması hususunu bildirerek buna karşı çıkmıştır.[71]

70 **BCA,** 030 10 00 00 145 38 11 1.

71 **BCA,** 030 10 00 00 145 39 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Türkiye'de beden eğitimi ve spor ile ilgili çalışmalar XX. yüzyılda başladı. Bu çalışmalarda beden eğitiminin bir bilim dalı olduğu, tesadüfî olamayacağı, kol kuvvetine dayanan basit hareketlerden ibaret olmadığı ancak yurt dışında temaslarda bulunanlar tarafından fark edilebildi. Bu kişilerden ilki "Beden Terbiyesi" eğitimi almak üzere 1909'da İsveç'e gönderilen Selim Sırrı Bey (Tarcan), diğeri temaslarda bulunmak üzere bazı Avrupa ülkelerine giden Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey'dir. Özellikle Mustafa Necati Bey, beden eğitiminin bir bilim işi olduğunu yerinde gördükten sonra yetkili makam olmasının da etkisiyle bu anlayışı Türkiye'de de yerleştirmek için çalışmalar yaptı. Ancak bu konuda yetişmiş uzman sayısı son derece kısıtlıydı. Bu nedenle bir taraftan yurt dışından eğitim verecek hocalar getirtip beden eğitimi kursları düzenletirken bir taraftan da bazı Türk gençlerini eğitim almak üzere yurt dışına gönderdi. Ancak Türkiye'de hiç bilinmeyen bir bilimin yaygınlaşıp kabul ettirilmesi çok zordu. Bu zorluğun en büyük sebebi de beden eğitiminin basit hareketlere dayanan bir oyun olarak algılanmasıydı. Bu zorluğu aşmak için bir ilim müessesesi oluşturmak zaruriydi. Bu amaçla İstanbul'da bir okul açıldıysa da bu okul kısa süre sonra kapatıldı. Çünkü her şey gibi beden eğitiminin de merkezinin Ankara olması bu alanın daha kısa sürede gelişmesine vesile olabilirdi. Bu çalışmaların devamlılık gösteren ilk halkası Gazi Terbiye Enstitüsü bünyesinde açılan Beden Terbiyesi Şubesidir. İlk olması sebebiyle Gazi Beden Terbiyesi Şubesi şu konularda öncülük etti:

1- Beden eğitimi ve sporun bir bilim dalı olduğu konusunda çalışmalar yaparak bunu kabul ettirdi.

2- Cumhuriyet devrinin öğretmen yetiştiren en önemli kurumunun bir parçası olarak yurdun dört bir yanında görev yapan beden eğitimi öğretmenleri yetiştirdi.

3- Yurt dışında alanıyla ilgili yapılan çalışmaları takip ederek ülkeye getirdi.

4- Beden Eğitimi ve sporun önemini anlatan ve büyük kısmı bölüm hocaları tarafından yazılmış eserler yayınladı.

5- Bölümün hocaları bu konuyla ilgili olarak yurt içinde ve yurt dışında yapılan çalışmaları halka anlatarak sporun halk arasında yayılmasına vesile oldu.

6- Ülkeyi temsil eden sporcular ve bu sporcuları yetiştiren antrenörler burada eğitildi.

Levent Şahverdi Arşivi

7- Bölüm zamanla öğretmen, sporcu ve spor adamı yetiştirme misyonunu genişleterek bilim adamı yetiştiren bir kuruma dönüşmüştür. Bölüm bu özelliğini hâlâ devam ettirmektedir. Burada yetiştirilen bilim adamları Türkiye'nin dört bir yanında görev yapmaktadır. Türk sporunun uluslar arası standartlara kavuşmasında öncü rol üstlenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUİ), 95/2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030 0 18 01 01 026 64 16.

BCA, 0 30 0 18 01 01 029 33 10.

BCA, 030 0 18 01 02 10 26 006.

BCA. 030 0 18 01 02 56 55 005.

BCA, 30.. 18.1.2.55.49..18.

BCA, 30..18.1.2.56..51.1.

BCA, 030 10 00 00 145 39 7 22.

BCA, 030 10 00 00 145 38 11 1.

BCA, 030 10 00 00 145 39 7.

BCA, 0 30 0 18 01 02 35 24 017.

Milli Eğitim Bakanlığı Arşivi

Talim Terbiye Kurulu Kararları (TTK); Karar Numarası: 20, Karar tarihi: 17 Nisan 1928.

TTK, Karar Numarası: 4, Karar tarihi: 22 Ocak 1928.

TTK Kararları, Karar Numarası: 95, Karar Tarihi: 30 Temmuz 1929.

TTK Kararları, Karar Numarası: 131, Karar Tarihi: 16 Ekim 1929.

TTK Kararları, Karar Numarası: 88, Karar tarihi: 30 Eylül 1936.

TTK, Karar Numarası: 32, Karar tarihi: 13 Mayıs 1937.

TTK, Karar Numarası: 79, Karar tarihi: 1 Ağustos 1938.

TTK, Karar Numarası: 88, Karar tarihi: 30 Eylül 1936.

Diğer Arşivler

Anadolu Ajansı Haber Arşivi, 4.10.1935- 10.

Anadolu Ajansı Haber Arşivi, 4.9.1935–15.

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Arşivi (GÜGEFA), Diploma Defteri 1926–1937.

GÜGEFA, Diploma Defteri 1936–1937.

GÜGEFA, Diploma Defteri 1938–1939.

GÜGEFA, Diploma Defteri 1939–1940.

GÜGEFA, Diploma Defteri 1940–1941.

Levent Şahverdi Arşivi

Süreli Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye, "Türkiye'de Sokol Teşkilâtı Yapılacak", 8 Nisan 1927.

Cumhuriyet, 16 Haziran 1932.

Cumhuriyet, 27 Ağustos 1932.

Cumhuriyet, "İlk Beden Terbiyesi Kongresi", 4 Kanunusani, 1933.

Cumhuriyet, "Beden terbiyesi Hocası Dün Geldi", 8 Kanunusani 1933.

Beden Terbiyesi Enstitüsü ve Selim Sırrı Tarcan, Beden Terbiyesi ve Spor Mecmuası'nın 40. Sayısına Ek.

Türk Yurdu, Sayı: 39–233, cilt: 6–26, Mart 1931.

Resimli Şark, No: 35, Fevkalade Nüsha, 29 Birinci Teşrin 1933.

Vakit, 14 Mart 1925.

Yayımlanmış Eserler

ALTUNYA, Niyazi, **Gazi Eğitim Enstitüsü Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926–1980),** Ankara 2006.

ARMAN, Hürrem, **Anılar I Piramidin Tabanı Köy Enstitüleri ve Tonguç,** Ankara 1969.

BABA, Nüzhet, "Bir Beden Terbiyesi Enstitüsü Esasları", **Ülkü**, Sayı 91, cilt XVI, Eylül 1940, s.124–128.

Beşiktaş Jimnastik Kulübünün Kuruluşu Ve Muhtelif Sporlar Hakkında Küçük Bir Tarihçesi, İstanbul, Ekspres Basımevi, 1936.

CEYHAN, Erdal, **Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi, 1299–1997**, Ulusal Bellek Yayınları, Edirne 2004.

ERGİN, Osman Nuri, **Türkiye Maarif Tarihi,** cilt 3–4, İstanbul 1941.

ERGÜN, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi,** Ankara, 1982.

İNAN, M.Rauf, "Atatürk'ün Devraldığı Eğitim, Öğretim Durumu ve Kurumları (Eğitim Düzeni)", **Atatürk Konferansları V 1971–1972**, TTK, Ankara, 1975, ss. 117–161.

İNAN, M.Rauf, **Mustafa Necati,** Ankara 1980.

KAHRAMAN, Atıf, **Osmanlı Devleti'nde Spor,** Ankara, Kültür Bak. Yay., 1995.

OKAN, Kenan, **Türk Spor Tarihi,** Ankara, 1975.

ORAL, Mustafa, "Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sayı 53, cilt XVIII, Temmuz 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZER, Fuat, "Mustafa Necati Bey (1894-1 Ocak 1929)", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 8, Sayı 13, ss.165-185.

SARIHAN, Zeki, **1921 Maarif Kongresi,** Meb Yay., Ankara, 2009.

TARCAN, Selim Sırrı, **Hatıralarım,** İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1946.

Tedrisât-ı İptidadiye Kanunu Muvakkiti, İstanbul, 1329.

TEKİL, Süleyman, **Galatasaray Tarihi 1905–1985,** İstanbul, 1986.

TOPUZ, Hıfzı, **Konuklar Geçiyor,** İstanbul 1975.

UNAT, Faik Reşit, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış,** Ankara, 1964.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** 7. Baskı, Ülken Yay., (y.y.) 2001.

YAVUZ, Yıldırım, **Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi,** Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Ankara 1981.

YILDIZ, Doğan, **Türk Spor Tarihi,** İstanbul, 1979.

YÜCEL, Hasan Âli, **Türkiye'de Orta Öğretim,** İstanbul 1938.

İnternet Kaynakları:

http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c8s13/makale/c8s13m8.pdf, erişim, 21 Eylül 2013.

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc018/kanuntbmmc018/kanuntbmmc01803530.pdf, erişim, 21 Eylül 2013.

Levent Şahverdi Arşivi

EK: Jimnastik Dersi Yapan Medrese Öğrencileri, Beden Terbiyesi ve Spor Mecmuası'nın 40. Sayısına Ek.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TEŞKİLAT-I MAHSUSA VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDAKİ FAALİYETLERİ

Gönül GÜNEŞ*

ÖZET

Kuruluş tarihi tam olarak saptanamayan Teşkilat-ı Mahsusa geleneksel Osmanlıcılık fikrine bağlı gibi görünse de, teşkilat Panislamizm ve Pantürkizm fikrine dayanmıştır. İttihat Terakki'nin yönetimi ele almasından sonra örgütün ilk teşkili 17 Kasım 1913 tarihine rastlamaktadır. Bu örgüt Sadrazama bağlı olarak çalışmıştır. Bu bağlantı, idari bağlantıdan ileri gitmemiş ve örgüt çalışmalarında bütünüyle bağımsız hareket etmiştir. Örgüt başkanı sadece Sadrazam ve Harbiye Nazırına bilgi vermiştir. Bu teşkilat; Ağustos 1914 yılında yeniden örgütlendiğinde, Rusya, Fransa, İngiltere'ye karşı çalışmalar yürütmüştür. Bu üç devletin kontrolündeki bölgelerde çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Casusluk ve karşı casusluk için hücreler ve gizli gruplar kurmuştur. Askeri operasyonlar için düzensiz kuvvetleri silah altına almak, eğitmek ve idare etmek üzere çete savaşı uzman kadrolar oluşturulmuştur. Bazı bölgelerde Osmanlı topraklarını koruyan tek ittihatçı güç olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Teşkilat-ı Mahsusa, İttihat Terakki, Süleyman Askeri, Enver Paşa

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara/Türkiye, gonulgunes@hacettepe.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

THE SPECIAL ORGANIZATION AND ITS ACTIVITIES DURING THE YEARS OF WORLD WAR I

ABSTRACT

The Special Organization (Teşkilat-ı Mahsusa) whose exact date of establishment is not precisely known seemed to be committed to the idea of traditional Ottomanism, however the organization relied on the idea of Pan-Islamism and Pan-Turkism. After the Committee of Union and Progress Party took power, the organization was officially established when 17 November 1913. This organization was affiliated with the Grand Vizier. However, this affiliation was entirely administrative and the organization acted independently in conducting its mission. The head of the organization informed only the Grand Vizier and the Minister of War. When the organization was re-organized in August 1914, it conducted operations against Russia, France, and England. They engaged in activities in regions controlled by these three countries. They established cells and clandestine groups for espionage and counter-espionage activities. For conducting military operations, units that were experts in guerailla war were established in order to mobilize, train and manage irregular forces. It became the only Unionist power protecting the Ottoman lands in some areas.

Key words: Teşkilat-ı Mahsusa, İttihat Terakki, Special Organization, Süleyman Askeri, Enver Paşa

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Casusluk bir başka deyişle haber alma, insanların var olması ve toplum halinde yaşamaya başlamalarından itibaren görülmeye başlanmıştır. Hun, Göktürk, Uygur, Selçuklu, Osmanlı toprakları ile Balkanlar, Ortadoğu, Avrupa gibi yerler casusluğun görüldüğü topraklardı. Aslında casusluk her toplumda var olmuş; ancak stratejik öneme sahip yerlerde çok daha etkili bir şekilde yürütülmüştür, demek daha doğru olacaktır.[1] Savaşların kazanılması kadar barışların devam etmesi için de istihbaratın büyük rolü olmuş, ilgili devletin gelebilecek iç ve dış tehditlerden haberdar olmasını sağlamıştır.

Osmanlı imparatorluğu da istihbaratın önemini dikkate alarak, istihbarat faaliyetlerine önem vermiştir. Özellikle; II.Abdülhamit, istihbarat işlerini bizzat kendi idare etmiş bir kişi olarak bilinmektedir. Yıldız İstihbarat Teşkilatı da denilen haber alma örgütünün Batılı devletlerin emellerini gerçekleştirme yolunda bir engel olarak görüldüğünden onların boy hedefi haline gelmiştir. II.Meşrutiyet'in ilanından sonra bir çok kuruluş gibi bu teşkilat da dağıtılmış, görevleri Miralay Galip Bey idaresindeki Emniyet-i Umumiye devredilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve özellikle savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı düşman tarafından çok yoğun biçimde casusluk faaliyetleri gözlenmektedir. Başta İngilizler olmak üzere Ruslar, Fransızlar, Balkan Devletleri ve Almanlar Osmanlı topraklarında bu yönde faaliyette bulunmuşlardır. Bu devletler Osmanlı içerisinde kendilerine casusluk yapacak kişileri bulmakta zorluk çekmemişlerdir.[2] Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Sırplar, Bulgarlar, Ulahlar, Araplar ve bazı Arnavutlar düşman istihbarat teşkilatlarınca satın alınmışlardır.[3] Nitekim, gelişen olaylar karşısında kuvvetli bir istihbarat teşkilatına ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacın bir uzantısı olarak Birinci Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce Enver Paşa başkanlığında Teşkilat-ı Mahsusa kurulmuştur.

---

1 Casusluğun tarihsel gelişimi ve eski Türklerde casusluk kavramı için bkz: Ergun Hiçyılmaz, **Belgelerle Teşkilat-ı Mahsusa ve Casusluk örgütleri**, Ünsal Kitapevi, İstanbul.

2 Osmanlı İmparatorluğu dışında gizli örgütler kurulurken, Osmanlı yöneticileri de yanlış politika içindeydiler. Dış işlerinde çok fazla sayıda gayri müslimler görevlendirilmiştir. Bunların içinde Rumlar geniş yer tutmuşlardır. 1792'den itibaren Avrupa'da elçi ve temsilci bulunduran Osmanlıda görevli kişilerin yarıdan fazlası Hristiyandı. Örneğin 1866 yılında 12 ülkede sürekli temsilci bulundurulmuş, bu sürekli temsilcilerin 7'si Hıristiyan ve Rum kökenlilerden oluşmuş, katiplerin tümü ise Rum'du. Hiçyılmaz, **a.g.e.**, s.36.

3 Hasan Köni, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara, 1989, s.278-303.

Levent Şahverdi Arşivi

Teşkilat-ı Mahsusa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm politikalarının somut örneklerinden biri olduğu söylenebilir.

İTTİHAT ve TERAKKİ

İttihat ve Terakki'nin Doğuşu

Osmanlı İmparatorluğu 600 yıldan fazla bir zaman egemen bir devlet olarak kesintisiz yaşamını devam ettirmiştir. Tarih süreci içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuna bakacak olursak; XVII. yy'ın sonuna doğru hızla çöküşe geçtiği görülür. Çünkü, batının siyasi ve askeri üstünlüğü tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı üzerinde de etkili olmuştur. Kuzeyde Rusya kuvvetler dengesini Osmanlı aleyhine bozmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da bozulan dengeyi düzeltmek amacıyla çareler aramak zorunda kalmıştır.[4]

Batının gücünün arttığı sırada Osmanlı idare sistemi ve ordusu bozulmaya başlamıştır.[5] Bu şartlar altında Osmanlı İmparatorluğu reform hareketlerine başlamış; örnek olarak da Batıyı seçmiştir. Önceleri askeri alanda görülen batılılaşma çabaları XVIII yy'ın sonlarında hız kazanmış, XIX. yy'dan itibaren Batı kurumlarının yanında batı fikirlerinin de Osmanlıya girmeye başladığı görülmüştür.

III.Selim ve II.Mahmut döneminde gelişen reform hareketleri, özellikle; Tanzimat döneminde yapılan uygulamaların etkisiyle Osmanlı aydınında belli bir birikim meydana getirmiştir. Gerilemeye paralel olarak artan Batılılaşma hareketleri sonucunda meydana gelen bu birikim, devletin kurtuluşunun ancak padişahın yetkilerini kısıtlayan bir anayasanın yürürlüğe konmasıyla mümkün olabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Böylece Tanzimat dönemiyle başlayan Genç Osmanlılar hareketiyle 23 Aralık 1876'da Kanuni Esâsi hazırlanarak yürürlüğe konmuş ve parlamentoya dayalı meşruti bir idarenin kurulması sağlanmıştır. [6]

---

4 Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Afa Yay., 1996, s.29, 31.

5 Osmanlı idaresi ve ordu düzeni için bkz: Yusuf Hallaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yay., Ankara, 1995.

6 Aslında 1808'de Sened-i İttifak ile başlayan süreç Türk Manga Carta'sı olarak betimlenmiş ve 1839, 1856 fermanları, 1858 Toprak Kanunu ve 1876 Anayasası ile sürdürülmüştür. Bütün bu önlemler genelde özel mülkiyetin özelde toprak mülkiyetinin kabul edilmesi ve yasalara bağlanması için atılan adımlardı. Devletin müsadere hakkından vazgeçmesiyle birlikte gerçekleşen mülkiyet güvencesi, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal tarihinde bir dönüm noktasıdır

Levent Şahverdi Arşivi

23 Aralık 1876'da ilan olunan Kanun-i Esasi gereği ilk Osmanlı Meclisi 18 Mart 1877 tarihinde açılmış; fakat uzun ömürlü olamamıştır. 1877 yılında II.Abdülhamid'in Mithat Paşa'yı sürgüne göndermekle başlattığı baskı hareketi, Rus ordularının Ayastefanos'a ilerlemeline kadar devam etmiş ve Mebusan Meclisi 1878'de dağıtılmıştır. Bundan sonra II.Abdülhamid 1908 yılına kadar kendi mutlak idaresini kurarak imparatorluğu istibdat altına almıştır.[7]

II.Abdülhamid'in hürriyetleri birer birer yok edip Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırmasına karşı 1889 yılında İstanbul'da bulunan beş Askeri Tıbbiyeli öğrenci İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurmuştur.[8] Kurucuları İshak Sukutî, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Hüseyinzade Ali'dir. Kurulan gizli örgütün başlıca etkinliği, zaman zaman kendi aralarında toplanıp Namık Kemal ve benzeri özgürlükçü yazarların yapıtlarını okumaktı. Bir başka deyişle, dönemin gizli fikir örgütüydü. Bir müddet sonra İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti üyeleri, 1895 yılında Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile temas kurmuşlar ve örgütün adı Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti[9] olarak değiştirilmiştir.[10]

II.Abdülhamid yönetimine karşı olan kişileri bünyesinde toplayan cemiyet kısa zamanda gelişme göstererek, yurt içi ve yurt dışında faaliyetlerini arttırmıştır. Örgütün geliştirilebilmesi için yurdun hemen hemen her yerinde şubeler açılmaya çalışılmıştır. Çoğunluğu yüksek okul öğrencilerinden meydana gelen cemiyet zamanla çeşitli gruplarla ilişki kurarak mektep dışında da üye kaydına başlamak için eyleme geçmiştir. Daha fazla üye kaydedebilmek için nüfuzlu kişileri kazanmaya çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri zaman zaman içerideki baskı sonucu, yurt dışında da (Paris ve Mısır gibi)

denilebilir. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, Kaynak Yay., İstanbul, 2006, s.43.

7 Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İmge Yay., Ankara, 2006, s.33.

8 Ahmad, **Modern Türkiye..**, s.43. 1889 yılına kadar muhalefet hareketi olmamış değildir. Bu yıla kadar görülen muhalefet hareketlerini şu şekilde vermek doğru olacaktır: 1)Mithat Paşa'nın sadaretten azli ve Abdülhamit tarafından sürülmesi üzerine 3 Harbiyeli öğrencinin kurduğu fakat hakkında çok az bilgi bulunan gizli bir örgüt. 2) Çırağan Olayı (20 Mayıs 1878) 3) Scalieri-Aziz Bey Komitesi (Temmuz 1878 yılında yakalanmışlardır). 4) Scalieri-Aziz Bey Komitesi'nden Ali Şefkati Bey'in Napoli ve Cenevre'de 1879-1881 yılları arasında çıkarttığı İstiklal Gazetesi'dir. Bunların dışında önemli bir girişime rastlanılmamıştır. Akşin, **Jön Türkler.** s.35.

9 Kemal Karpat Türk Demokrasi Tarihi, Feroz Ahmad Modern Türkiye'nin Oluşumu adlı kitaplarda İttihat Terakki'nin kuruluş tarihini 1889 olarak vermektedirler.

10 Akşin, **Jön Türkler..**, s.35; Akşin, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yay., Ankara, 1996, s.38.

Levent Şahverdi Arşivi

faaliyetlerini sürdürmek için oradaki Jön Türklerle temasa geçme yolunu denemiştir.[11]

İttihat Terakki'nin çeşitli yüksek okul şubeleri dışında Beyrut, Kıbrıs, İzmir, Midilli, Rodos, Selanik, Şam, Taşlıca, Trablusgarp, Trabzon örgütleri ile Bulgaristan, Suriye, Girit merkez şubeleri de kurulmuştur. Bunların yanında Edirne, Erzurum, Adana, Mersin, Ankara şubeleri ile Humus, Hama gibi mahalli örgüt birimleri, İbrahim Temo'nun oluşturduğu Balkan teşkilatı ve İstanbul merkez şubesi ile Paris, Berlin, Cenevre, Mısır gibi merkezler de göz önüne alınırsa geniş bir teşkilatlanmanın varlığı dikkati çekmektedir.[12]

Bu kadar geniş bir örgütlenmeye sahip olan cemiyet üyeleri muhaliflerin Mahmut Celaleddin Paşa etrafında toplanmasını sağlamak için 1902 yılında Paris'te bir kongre toplamışlardır. Ancak yabancı devletlerin müdahalesinin kabul edilip edilmemesi yüzünden Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları ile Mahmut Celaleddin Paşa arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Kongrede grup ikiye bölünmüş, biri müdahaleden yana olmayan Ahmet Rıza Bey ve taraftarları ile diğeri Adem-i Merkeziyetçi Prens Sabahattin ve grubu olmuştur. Bunlardan Ahmet Rıza Bey'in grubu "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adı ile varlığını sürdürürken, Prens Sabahattin'in grubu da "Terakki" gazetesi çıkarmış ve "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"[13] adını almıştır.

Batı kurum ve geleneklerinin etkisi altında kalan, eskiye karşı yeniyi, dinin toplumdaki rollerine karşı bilimi savunan Cemiyet üyelerinin istekleri meşrutiyetin ilanını sağlamaktı. Bu konudaki görüşlerini kuruluşundan sonra yayınladığı 1895-1896 tarihli olduğu sanılan nizamnamesinde şöyle

---

11 M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902)**, C.1, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.173.

12 Hanioğlu, **a..g.e**, s. 193-196.

13 Amaç Türkiye'deki asayişle ilgili uluslar arası anlaşmaların ve bunlardan çıkan uluslar arası belgelerin uygulanması ve her birine yararlı olabilecek biçimde bunların devletin bütün vilayetlerine uyarlanmasıydı. Ademi Merkeziyet, hatta özerklik yönetimindeki müdahalenin bu denli onanması, üstelik onu davet için devletler nezdinde girişimlerde bulunulmasının istenmesi, müdahaleyi istemeyenlerin yani Ahmet Rıza ve arkadaşlarının kopmasına neden olmuştur. 1902 yılında yapılan bu Birinci Jön Türk Kongresi'nin en önemli sonucu fazla bir birlik gösterememiş olan Jön Türk hareketindeki ayrılıkları ortaya çıkarmıştır. Akşin, **Jön Türkler ve ..**, s.69-70.

Levent Şahverdi Arşivi

açıklamaktadır:[14] Mevcut hükümetin adalet, eşitlik ve özgürlük gibi insan haklarını yok eden ve Osmanlı Devleti'ni ilerlemeden alıkoyan, vatanı yabancıların saldırılarına maruz bırakan yönetimine karşı İslam ve Hıristiyanları uyarmak için kurulan cemiyet; bu düşünceleri gerçekleştirmek için hükümet yönetimini insan haklarının koruyucusu ve uygarlıkta ilerlemenin kaynağı olan "usul-û meşverete" döndürmeyi, genel eğitimin ilerlemesini genel olarak insanlık ve uygarlığa hizmet etmeyi amaçlamıştır.. Bunun için meşrutiyetin ilanını sağlamaya çalışan cemiyet, bundan sonra istediklerini uygulamaya çalışmıştır.

İttihat ve Terakki'nin Yapısı ve Programı

II.Meşrutiyet, 23 Temmuz 1908 günü İttihat Terakki'nin üyesi olan Manastır'daki mektepli subaylar tarafından II.Abdülhamid'e bir oldu-bitti karşısında ilan ettirilmiştir.[15]

II.Abdulhamid'e II.Meşrutiyet'i ilan ettiren İttihat Terakki üyelerinin genel özelliklerine bakılacak olursa;

1. İttihat Terakki üyeleri arasında Müslümanlar çoğunluktadır. Müslüman olmayanlar sayıca azdır ve çoğu hürriyetin ilanından önce girmiş, ayrılıkçı ve ulusçu iddiaları olmayan bazı Yahudi ve Ulahlardır. Müslümanların büyük çoğunluğu Türk'tür, ya da etnik bakımdan Türk olmasa da kendilerini Türk sayan ya da Türkçü eğilimler besleyen kişilerdir.

---

14 Nizamname Metni için bkz: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, İstanbul, 1984, s.39-44.; Nizamnamenin özeti için bkz: Akşin, **Jön Türkler ve..**, s.83.

15 3 Mart 1908 yılında İngiltere bir genelge göndererek 3 vilayete bir vali atanmasını , Osmanlı askerinin azaltılmasını istemiştir. İttihat Terakki bunu Makedonya'nın kopması yönünde çok tehlikeli bir gelişme olarak değerlendirmiş ve Manastır'da konsolosluklara yazı göndererek istibdada son vereceğini, desteklenmesi gerektiğini bildirmiştir. Abdülhamit bu hareketi bastırmak istemişse de Manastır'da Kolağası Niyazi Bey, Belediye Reisi ve Polis Müdürü dahil 200 asker dağa çıkmıştır. Bu hareketi bastırmakla görevli olan Şemsi Paşa öldürülmüş, Anadolu'dan gönderilen birlikleri isyanı bastırmayı reddetmişlerdir. İşler bu dereceye geldikten sonra Rumeli'nin büyük merkezlerinde Meşrutiyetin ilan edildiğini bildiren telgraflar çekilmiştir. Bir oldu bitti ile karşılaşan padişah isyancıların isteklerini kabul etmek zorunda kalmış, 24 Temmuz 1908 yılında gazetelerde seçimlerin emredildiğini bildiren bir duyuru çıkmıştır. Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yya., İstanbul, 2004, s.29; **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, Arba Yay., İstanbul, 1987, s 177-178.

Levent Şahverdi Arşivi

İttihat Terakki Üyelerinin Etnik Yapısı

Yıl	Toplam	Türk	Arap	Arnavut	Rum	Ermeni	Musevi	Slav
1908	288	147	60	27	26	14	4	10
1912	284	157	68	18	15	13	4	9
1914	259	144	84	-	12	14	4	-

2. İttihat Terakkicilerin çoğunluğu Batı tipi yüksek okul öğrencileri ya da memurlarından oluşmuş genç insanlardır. Bir başka deyişle genç ve yöneten sınıfından insanlardır.

3. İttihat Terakkicilerin amacı Türkleri Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri düzeyine yükseltmekti. Avrupa'nın gelişmesini burjuvazi oluşturarak gerçekleştirdiği düşünüldüğü için bu örgütünde amacı Türk toplumunu kapitalist (burjuva) toplumuna dönüştürerek gelişmesini sağlamaktı.[16]

Gizli bir örgüt olarak kurulan İttihat Terakki'nin yapısı ile ilgili bilgileri değişik tarihlerde yayınladığı nizamnamelerinden öğrenmekteyiz. 1895 tarihli yayınladığı nizamnamesinde İttihat Terakki'nin yapısı şu şekilde belirtilmiştir: Teşkilatın beyni bir reis ve dört üyeden oluşan İstanbul Meclis-i İdaresi'dir. Taşra örgütündeki Şube Meclis-i İdaresi'nde de bir reis ve iki üye bulunmakta idi. Şube üyeleri dahil cemiyetin bütün üyeleri, İstanbul Meclis-i İdaresini oluşturan beş kişiden her birinin başkanlığı altında beş kola ayrıldığı, her üyenin ancak üç kişiyi tanıdığı vurgulanmıştır. Bunlar, kendisini cemiyete sokan üstü ile onun üstünü ve kendisinin cemiyete alabileceği kişilerdir. Her üyeye bir numara verildiği, haberlerin aşağıdan yukarı, emirlerin ise yukarıdan aşağı doğru ulaştığı ifade edilmektedir.[17]

Örgütsel bir yapıyı amaçlayan cemiyet üyelerine, İtalyan "Carbonari" örgüt modelinde olduğu gibi şube ve sıra numaraları vermektedir. Örgüt, kendine

16 Akşin, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yay., Ankara, 1996, s.46.

17 1891 yılında yapılan toplantıda bu kararın alınmış olması, 1895 yılında da aynı olmasını şaşırtıcı kılmamaktadır. 1891 yılında yapılan toplantıda *"..her hafta muntazaman ve fakat muhtelif mahallelerde biliçtima müzakere etmek, mükemmel bir nizamname-i dahili kaleme almak üzere bir hey'et-i idare teşekkül etti. İanelerin muntazaman cem'i, azanın mensup oldukları şu'be ile şu'bedeki sıra numerosunu göstermek üzere deftere kaydı, her bir azaya bir numero verilmesi…"* nin karar altına alındığı görülmektedir. Hanioğlu, **a.g.e.**, s.175.

Levent Şahverdi Arşivi

özgü bazı prensipler belirlemiş ve bu prensiplerden taviz verilmesi söz konusu bile edilmemiştir.[18] 1902 kongresinden sonra yayınlanan nizamnamesinde de her yerde bir şube açılmasını esas alan Cemiyetin yapısı konusu hakkında şu bilgiler yer almaktadır: Başta beş üyeli bir Merkez-i Umumi'nin olduğu üst-ast sırayla Vilayet, Liva Kaza, Nahiye, Köy Merkez Heyetleri ve bunları yöneten üçer kişilik idare heyetlerinin bulunduğu belirtilmiştir. İttihat Terakki'nin ülkenin çoğu yerini kapsayan geniş bir örgütü vardı. Her yıl örgütün Umumi Kongresi yapılıyor, burada kongreden sonraki yetkili organ olan Merkezi Umumi seçiliyordu. Uzun süre İttihat Terakki'de başkanlık mevkii yoktu. Katibi Umumi vardı ama o da lider konumunda değildi. Ortaklaşa önderlik söz konusuydu. Talat Paşa ve Enver Paşa partinin sivrilen adamları olmasına rağmen Umumi Kongrelerin, Merkezi Umumi'nin önemi hiç azalmamıştır.[19]

Cemiyetin amacı vatanın ve milletin içinde bulunduğu durumdan kurtarılması olduğu hep vurgulanmıştır. Buna bağlı olarak Cemiyetin belirlediği kurallara uymayanların gerekli cezalara çarptırılacağı belirtilerek, buraya üyelik için kutsal kitap, hançer ve tabanca üzerinde din, vicdan, namus adına and içildiği eğer gerekirse canını vermeye hazır fedai üyelerinden oluşan fedai şubelerinin de bulunduğu ifade edilmiştir. İttihat Terakki ciddi kurulmuş bir örgüttü. Cemiyetin bir şifresi her şubede ayrı bir anahtarı bulunmaktaydı. Cemiyetin esas defterinin güvenlik nedeni ile yurt dışındaki şubelerin birinde bulunması kararı nizamnamesinin maddelerinin birinde yer almaktadır.[20]

İttihat Terakkinin dikkat çeken bir özelliği de "yap" yada "yapma" tarzında yönergeler veriyor olmasıdır. Bir bakıma denetle iktidarı oluşturmuş, istediklerini bu şekilde uygulatma yoluna gitmiştir. Nitekim 1913 yılında tam iktidar olmasından itibaren bu politikasından vazgeçmiştir.

Kendisini Türklüğün koruyucusu olarak gören İttihat Terakki bir dereceye kadar değişik kesimlerden insanların bir araya gelmesini sağlamıştır. O dönmede tek amaçta birleşilmiş, o da II.Abdülhamid yönetiminin yıkılması olmuştur. Bu düşünce ile kurulan cemiyet örgütlenerek Meşrutiyet'in ilanın sağlamış ve ülkenin kaderine hakim olmaya çalışmıştır.

---

18 Selma Yel, "İttihat ve Terakki'nin Kurucularından İbrahim Temo'nun Atatürk ve İnkılapları Hakkındaki Düşünceleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.18, S.52, Mart 2002.

19 Akşin, **Jön Türkler..**, s.15.

20 Akşin, **Jön Türkler..**, s.45.

Levent Şahverdi Arşivi

İttihat ve Terakki'nin İktidar Olması, Faaliyetleri ve Sonu

Meşrutiyet ilan edildikten sonra ülkede önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bilindiği gibi II.Abdülhamid Meşrutiyet'i ilan ettikten bir gün sonra gazetelerde seçimlerin yapılacağına ilişkin duyurular yer almıştır. 1878 yılında hazırlanan yasaya göre seçimler iki dereceliydi ve oy kullanma hakkı sadece erkeklere tanınıyordu. Ayrıca seçim bölgesi olarak sancak kabul edildiği için elli bin erkek Osmanlı vatandaşı için bir milletvekili seçme ilkesine karşılık bu nüfusun altındaki sancaklar yirmi beş bin erkek nüfusu için bir milletvekili seçebiliyordu. Ayrıca Kasım ve Aralık 1908 tarihinde yapılan seçimlere iki önemli siyasi parti katılmıştır. Bunlardan biri İttihat ve Terakki Cemiyeti diğeri ise Prens Sabahattin'in Teşebbüsü- Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne dahil çalışma arkadaşlarının oluşturdukları Ahrar Fırkası'dır. Yapılan seçimleri Sina Akşin'in tanımlamasıyla Türk, genç, yönetici, mektepli ve burjuva zihniyetli olarak nitelediği İttihat ve Terakki Cemiyeti[21] kazanmıştır.[22] Ne varki merkeziyetçi, milliyetçi, otoriter bir ölçüde devletçi ve laik prensiplere sahip olan Cemiyetin takip ettiği siyaset[23] değişik çevrelerin tepkisini üzerine çekmiştir. İlk önemli tepki 13 Nisan 1909 tarihinde meydana gelen 31 Mart Vak'ası olarak bilinen olaydır.[24] Olay sonucunda Abdülhamit tahttan indirilerek eski düzenin tasfiyesi yolunda önemli kararlar alınmıştır. Kanun-i Esasi'de yapılan değişikliklerle yasamada Meclis-i Mebusan üyeleri kanun tekliflerini padişah izni alınmadan yapma hakkına sahip olmuşlardır. Meclis-i Mebusan'ın padişah tarafından tek taraflı iradesi ile kapatılamayacağı

21 Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresine Mustafa Kemal'de katılmıştır. Yaptığı konuşmada Meşrutiyet'in ilanı ile sorunların bitmediğini, bunun bir inkılap değil yalnız bir ihtilal, başlangıç olduğunu belirttikten sonra Cemiyet'in siyasi parti haline getirilmesini, ordunun politikaya karışmamasını, cemiyet içinde eşitlik sağlanmasını din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını önermiştir. Mustafa Kemal Cumhuriyetçilikle suçlanıp önerileri reddedilmiştir. Cemiyet Ekim 1908 yılında "Fırka" adını almıştır. Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Zeus Yay., İzmir, 2006, s.28.

22 Ahrar Fırkası Meclisi Mebusan'a sadece bir milletvekili gönderebilmiştir. Karpat, **a.g.e.**, s.38.

23 Seçimlerden sonra sultanın yürütme yetkileri İttihat ve Terakki üyeleri ve taraftarlarının oluşturduğu yasama organınca sıkı kontrol edilmeye başlanmıştır. Halbuki Cemiyet her zaman siyasal bir parti değil kültürel bir dernek olduğunu ileri sürmüştü. Diğer taraftan da cemiyetin gizli merkez komitesi bütün siyasal faaliyetleri kontrol etmiştir. Karpat, **a.g.e.**, s.39.

24 Ayaklanmayı kimin çıkarttığına dair 3 görüş vardır. 1. İktidarını perçinlemek için İttihat ve Terakki çıkarttı. 2. Abdülhamit çıkattı 3.Başta Prens Sabahattin olmak üzere muhalefet çıkarttı. Akşin, **Türkiye'nin..**, s.49.

Levent Şahverdi Arşivi

vurgulanmış, padişaha istediği kişiyi sürgüne gönderme yetkisi veren 113. madde kaldırılmıştır.[25]

Hürriyetin ilanından Bab-ı Ali Baskını'na kadar geçen süre içinde İttihat Terakki fırka-cemiyet ikiliği içinde meclisin sorumluluğunu taşımaya çalışmış, tecrübesiz oldukları için iktidara aday olmamışlar ancak, kurulan kabinelere müdahalede bulunarak bir denetleme iktidarı ortaya çıkarmışlardır. 1909 yılındaki gelişmelerden sonra İttihat ve Terakki'ye karşı olan bütün grup, parti ve kişiler 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda birleşmeye başlamışlardır. Aynı yıl yapılan seçimi bir oy farkla kaybeden İttihat ve Terakki Partisi 1912 yılındaki "sopalı" seçimlerden sonra 1913 yılında yaptığı Bab-ı Ali Baskını ile iktidarı tamamen ele geçirmiş, bu tarihten sonra faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır.[26]

İttihat Terakki hükümeti 1914 yılında I.Dünya Savaşı'na Almanya saflarında girecektir. Kabinede Alman ittifakına taraftar olanların başında Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiyle Nazırı Talat Bey ve Meclis Reisi Halil Bey geliyordu. İttifak görüşmeleri 27 Temmuz'da İstanbul'da başlamış, 2 Ağustos 1914 tarihinde Türk-Alman ittifakı imzalanmıştır. 28 Haziran 1914 günü dünya savaşı başladığı zaman Osmanlı Devleti bu şekilde seçimini yapmış bulunuyordu. Bundan sora Almanya askeri heyeti Osmanlı Devletini savaşa sokmak için çabalamaya başlamıştır. Başta Harbiye Nazırı Enver Paşa olmak üzere, kabinenin bazı üyeleri de Devletin savaşa girmesini istemişler, Enver Paşa'nın emri ile Amiral Souchon Osmanlı donanmasını alarak 29- 30 Ekim 1914 gecesi Odesa ve Sivastopol gibi Rus limanlarını topa tutmuştur.[27] İşte böylece daha görüşmeler sürerken ve henüz bir sonuca varılmadan Karadeniz olaylarıyla Osmanlı Devleti bir anda savaşa katılmıştı.

---

25 Nazırın atanması padişah yetkisi dışına çıkartılmış, sadrazam ve şeyhülislamı seçme yetkisine dokunulmamıştır. Ancak nazır seçme görevi sadrazama verilmiş, yalnızca atamaların padişah tarafından onaylanma şartı konmuştur. Aynı biçimde Meclis-i Mebusan'ın başkan ve iki başkan vekilinin seçimide artık padişah tarafından yapılmamıştır. Son olarak padişaha devletin güvenliği için uygun gördüğü kişileri sürgüne gönderme yetkisi veren 113. madde içinde padişah kelimesi bile geçmeyecek şekilde değiştirilmiştir. Anayasanın bu yapılan değişiklikler sonunda *"padişah hükümdardı ancak artık hükmedemiyordu"* Ahmad, **İttihat ve..**, s.82-83.

26 Akşin, **Türkiye'nin..**, s.60-61.

27 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2:1914-1995)**, Alkım Yay., Ankara, s.109-110.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşın kaybedilmesiyle 30 Ekim 1918 yılında Mondros Mütarekesi imzalanacak, 5 Kasım 1918'de 4 çekimser, 9 olumsuz oya karşı 35 oyla İttihat Terakki adı tarihe karışacaktır.[28]

TEŞKİLAT-I MAHSUSA'NIN KURULUŞU

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kurucusu Enver Paşa

Enver Paşa İstanbul'da küçük bir devlet memurunun oğlu olarak 1880 tarihinde doğmuştur. 1902 yılında Harbiye'yi bitirerek 3. Orduya atanmıştır. Manastır'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, 1908 ayaklanmasının liderlerinden biri olarak ün yapmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra merkez komitesi üyesi olmuş, 1909 yılında ataşemiliter olarak Berlin'de bulunmuştur. Libya'da ve Balkanlar'da savaşmıştır. Liva[29] komutanlığına terfi etmiş, 1914 yılında Harbiye Nazırı olmuştur. Sarıkamış'ta kumandan olarak Rusların karşısında başarısız bir meydan savaşı vermiştir (1915). 1918'de Osmanlı ordusunun savaştan yenik çıkması üzerine, bazı ittihatçı liderlerle beraber yurt dışına kaçmıştır. Türkistan'da Bolşeviklere karşı savaşırken ölmüştür.[30] Enver Paşa'nın naşı 74 yıl sonra Türkistan'da bulunduğu yerden alınarak 1996 yılında Hürriyet-i Ebedi Tepesi'ne defnedilmiştir.

Enver Paşa okul sıralarındaki arkadaşları arasında dürüst, sakin, geçimli, çalışkan, ciddi, mazbut ve sözünde durur bir arkadaş, öğretmenleri tarafından gelecek vaat etmeyen, ihtiyatlı, çekingen bir öğrencidir. İsmet İnönü'ye göre; vasıflı, fedakar, kahraman, şahsi ahlakı örnek denecek kadar temiz, az konuşan birisidir. Atatürk'e göre ise zamanın en kuvvetli adamıdır.[31]

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Başkanlarından Süleyman Askerî Bey

Süleyman Askerî 1884 yılında Prisren'de doğmuştur. 14 Mart 1900 tarihinde Harp Akademisi'ne girmiş, 6 Aralık 1902'de mülazım-ı sani[32] rütbesiyle mezun

---

28 Akşin, **Jön Türkler ve..**, s.455.

29 Liva: tuğgeneral. Devellioğlu, **a.g.e.**, s.553.

30 Ahmad, **İttihat ve..**, s.205.

31 Mustafa Balcıoğlu, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete**, Nobel Yay., Ankara, 2001, s.12.

32 Mülazım-ı Sani:, Üsteğmen, Mülazım-ı Evvel: Teğmen. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Yay., Ankara, 2001.

Levent Şahverdi Arşivi

olmuştur. 4 Ocak 1904'te mülazım-ı evvel, 5 Kasım 1905'te mümtaz yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisi'nden mezun olup, 3. Ordu emrine verilmiştir.[33]

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanına yol açan olaylara faal olarak katılmıştır. 1909 yılında kolağası olmuş ve Bağdat'a jandarmaları organize etmek için gönderilmiştir. Trablusgarp Savaşı'nda Bingazi'de görev yapmış, aynı yıl 10. kolordu kurmaylığına tayin edilmiştir. 1913'te Bağdat'ta[34] jandarma okulu öğretmenliğine getirtilmiş, 1914'te Teşkilat-ı Mahsusa'nın yönetiminde Enver Paşa'dan sonraki ikinci adam olmuştur. 1915 yılında da Basra valisi olarak görevlendirilmiştir.[35]

Süleyman Askerî Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda önemli rol oynamıştır. Enver Paşa I.Dünya Savaşı çıkmadan bir süre önce Süleyman Askerî'yi Balkanlara yollamış; herhangi bir savaş çıkması halinde Sırplara karşı kullanmak üzere gizli bir kuvvet oluşturma görevi vermiştir. Süleyman Askerî'nin kısa ve kariyerinin en önemli evresini 1914-1915 yıllarında Irak'ta yaptığı faaliyetler oluşturmuştur.[36]

Süleyman Askerî 23 Aralık 1914 yılında Irak genel komutanlığına atandıktan sonra İngiliz ileri harekatını durdurmak, isterken piyade kurşunu ile iki bacağından vurulmuştur (20 Ocak 1915).

11 Nisan 1915'te İngilizler üzerine yaptığı taarruz (Şuayyibe Muharebesi), Arap aşiretlerinin de İngilizlere yardımıyla kaybedilmiş, Türkler çok miktarda kayıplar vermişlerdir. Kuvvetlerin geri çekilme önerileriyle karşılaşan Kurmay Yarbay Süleyman Askerî yaralı haldeyken arabasına bindirilmesini istemiş ve arabasının içinde tabancasıyla kendisini vurmuştur.[37] Süleyman Askeri'nin yerine atanan Nurettin Paşa da Basra'yı alamamıştır.[38]

Manastır'daki görev yıllarından itibaren Enver'in yakın arkadaşı olan Süleyman Askerî, Cemal Paşa'nın tarifi ile iyimser, biraz aceleci, atılgan bir

---

33 Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.12.

34 Süleyman Askeri Bağdat'ta Nuri Bey gidene kadar ikinci adam olmuştur.

35 Philip Hendrich Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Çev: Tansel Demirel, Arma Yay., İstanbul, 2003, s.101; Ergün Hiçyılmaz, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Mit'e**, Varlık Yay., İstanbul, 1990, s.23.

36 Stoddard, **a.g.e.**,s.102.

37 Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.14.

38 Atilla Çeliktepe, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu**, Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2002, s. 131.

Levent Şahverdi Arşivi

idareci ve fedakar bir subaydır. Eşref Sencer Kuşçubaşı Süleyman Askerî'yi tecrübeli bir çeteci, sadık bir ittihatçı olarak değerlendirmektedir. [39]

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Amaçları ve Örgütlenmesi

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluş tarihi tam olarak saptanamamıştır. Teşkilat-ı Mahsusa'ya isim veren kişi Miralay Rasim Bey olmuştur.[40] Teşkilat-ı Mahsusa, Enver Paşa ile çalışma arkadaşı Süleyman Askerî'nin idare ettiği ve İttihat Terakki'nin Batı Trakya'ya ilişkin kararlarını uygulamakla görevli bir örgütün büyüyüp gelişmesiyle meydana gelmiştir. Söz konusu örgütte Eşref, Salim Sami Kuşçubaşı, Çerkez Reşit ve Hüsrev Sami'de bulunmuşlardır.[41]

İttihat Terakki'nin yönetimi ele almasından sonra bu örgüt Sadrazama bağlı olarak çalışmıştır. Bu bağlantı idari bağlantıdan ileri gitmemiş ve örgüt çalışmalarında bütünüyle bağımsız hareket etmiştir. Örgüt başkanı sadece Sadrazam ve Harbiye Nazırına bilgi vermiştir.[42]

Teşkilatı Mahsusa'nın dayandığı politikalar açık seçik tanımlanamamıştır. Teşkilatın ajanları geleneksel Osmanlıcılık fikrine bağlı gibi görünseler de, teşkilat Panislamizm ve Pantürkizm fikirlerine dayanmışlardır.[43]

Bu teşkilat Ağustos 1914'te yeniden örgütlenip genişlediği zaman Rusya'ya, Fransa'ya, İngiltere'ye karşı çalışmıştır. Bu üç devletin kontrolündeki bölgelerde farklı ideolojik çağrılar yapmışlardır. I.Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'nın çeşitli faaliyetlerde bulunması amaçlanmıştır. Bunlar:

1. Yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele etmek, imparatorluk içindeki ayrılıkçı ve milliyetçi grupların düşmanla ilişkilerini engellemek.

2. Ajanları, İngiltere ve Fransız sömürgelerine ve Osmanlı İmparatorluğu'nun düşman işgaline uğrayabilecek yerlerine yerleştirmek.

3. Rus-Ermeni işbirliği ve planlarını önlemek, Rusya'da Müslüman Türkleri ayaklandırmak

---

39 Çeliktepe, **a.g.e.**, s.132.

40 Hiçyılmaz, **a.g.e.**, s.47.

41 Hiçyılmaz, **a.g.e.**, s.48-53.

42 Hiçyılmaz, **a.g.e.**, s.47-48.

43 Stoddard, **a.g.e.** s.56.

Levent Şahverdi Arşivi

4. Çeşitli askeri harekatlar yapmak (baskın, sabotaj, düşman haberleşme hatlarının tahribi gibi..)[44]

Bu örgütün yetiştirdiği ve idare ettiği yardımcı kuvvetlerin, askerlerin çoğunluğunu oluşturduğu harekâtlara Kürt, Çerkez, Dürzi ve Lazlardan gelen gönüllü birlikler, Yemenliler ve diğer paralı askerler katılmışlardır. Bu yardımcı kuvvetler çok kalabalık olmamıştır ama düzenli ordu ağır kayıplar verdiği zaman yararlı olmuşlardır. Örgütün ajanları genellikle doktor, mühendis, gazeteci, subay gibi uzman kişilerden oluşmuş ve bunlar örgüte adam toplamış ayrıca eğitmen kadrolarında yer almışlardır.[45]

Teşkilatın iki para kaynağı vardır. 1.Harbiye Nezareti'nin gizli bütçesinden verilen ödenekler 2.Alman askeri misyonu tarafından düzenli olarak İstanbul'a gönderilen altın aktarımıdır. Kaynakların tümünden teşkilatın eline geçen toplam miktar 4.000.000 altın lira (1918 fiyatlarıyla 18.000.000 dolar) civarında olmuştur. Almanlar zaman zaman kendi isteklerine uygun davranması için Türklere yapılan ödemeleri durdurmuş ancak bu taktik başarılı olamamıştır. Eşref Kuşçubaşı, 1914-1917 yılları arasında bir çok defa Almanya'ya ödemelerin düzenli yapılması için gitmiştir. Enver Paşa ile Alman genelkurmayı arasındaki yakın işbirliği sayesinde Almanya teşkilatın bazı faaliyetlerine kendi amaçları doğrultusunda şekil vermiş, bu durum çete savaşları yapan askerleri rahatsız etmiştir.[46]

TEŞKİLAT-I MAHSUSA'NIN FAALİYETLERİ

Trablusgarp ve Bingazi'de Teşkilat-ı Mahsusa

Osmanlı İmparatorluğu 1913-1914 tarih aralığında itilaf devletleri arasında durumunun belirlenmesinden önce paylaşım Trablusgarp Savaşı ile başlamıştır.[47] Bu savaşın çıkmasındaki en büyük sebep İtalyanların sömürgeci politikaları olmuştur. İtalya birliğini kurduktan sonra hammadde kaynaklarına pazar aramak için sömürgeci hareketlere başlamış, Dalmaçya kıyılarında girişeceği herhangi bir askeri harekatta karşısına batılı güçler çıkacağından gözünü başka topraklara

44 Stoddard, **a.g.e.**, s.57.

45 Stoddard, **a.g.e.**, s.58.

46 Stoddard, **a.g.e.**, s..61.

47 Çeliktepe, **a.g.e.**, s. 17.

Levent Şahverdi Arşivi

dikmiştir. Bunlar arasında Trablusgarp vardır.[48] İşgal öncesinde İtalya yıllarca ekonomik nüfuz kurma politikası izlemiş, İtalya'nın bu faaliyetlerine Almanya, Fransa ve İtalya karşı çıkmayarak razı olmuşlardır. Bu devletler İtalya'nın 1911 yılındaki saldırısıyla da çok fazla ilgilenir görünmemişlerdir.[49]

İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali ile burada direniş örgütleri kurulmaya başlamıştır. İtalyan ordusunun karaya çıkması ile beraber şehirdeki Araplar, ülkenin iç bölgelerindeki Bedevîler ve Sunusiye Tarikatı, eski Türk idaresine karşı nasıl birleşmişlerse, bu sefer de İtalya'ya karşı birleşmişlerdir. Bir bakıma bu birleşme padişah-halife sadakatinin izleridir. Buradaki direniş üçe ayrılmıştır. Bunlar: 1.İtalya'nın işgalinden Uşi Anlaşmasına kadar (1911-1912) Fedai Zabıtan, 2.Fedai Zabıtan'dan kalanların ve Sunusi Tarikatı'nın İtalya'ya karşı elde bulunan topraklarda tutunma hareketi (1912-1915), 3.İtalya ile Osmanlı Devleti'nin Seyid-el-Şerifel Sunusi'nin İstanbul'a gelmesi (Teşkilat-ı Mahsusa) (1911-1915).[50]

1915 yılı yazında Osmanlı Devleti ve İtalya birbirleriyle resmi olarak savaşa girmişlerdir. Böylece Kuzey Afrika'daki koşullarda büyük değişiklik meydana gelmiştir. Almanya müttefiki Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'a büyük bir kuvvet göndermesine yardımcı olmuştur.[51] Bölgede İtalyanlara karşı bir takım direniş hareketleri yapılmış çoğunluğu da başarı kazanmıştır. Savaş bütün hızı ile tüm cephelerde devam ederken Enver Paşa bölgeye silah ve cephane yetiştirmeye, personel takviyesi yapmaya çalışmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın sevkiyat memuru Hacı Kemal Bey'in ölmeden önce yapmakla meşgul olduğu işler bunu daha iyi ortaya koymaktadır. Bunlar: 1.Umur-i Şarkiye Müdüriyeti tarafından gönderilecek tüm mühimmatı ve diğer nesneleri teslim almak ve Polo (Adriyatik sahilinde) ambarında muhafaza etmek, 2.İstanbul'dan gidecek postayı deniz altına

48 Aslında bunun en büyük sebebi 1881 yılında Tunus'un işgali, 1882 yılında da İngilizlerin Mısır'ı işgali vardır. Çünkü buraların alınmış olması İtalya'nın Kuzey Afrika'daki daha büyük emellerini daraltmıştır. Hamit Pehlivanlı, "Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da (1914-1918)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.16, S.47, Temmuz 2000, s.1.

49 Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih (1789-1960)**, A.Ü Hukuk Fak. Yay., Ankara, 1975, s.202.

50 Fedai Zabıtan ve Sunusi Tarikatı işlenmemiş, konumuz dahilinde olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetlerine değinilmiştir. Ancak Fedai Zabitan'a katılan subaylar arasında Ethem Paşa, Halil Muzaffer, Hasan Fehmi, Tahir, Kaymakam Muhittin (geçici donanma subayı) olduğu bilinmektedir. Emin Demirel, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler**, Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2000, s.140.

51 Stoddard, **a.g.e.**, s.80.

Levent Şahverdi Arşivi

verecek, Afrika'dan gelecek postayı Viyana Ataşemiliterliği aracılığıyla İstanbul'a göndermek, 3.İstanbul'dan Afrika gruplarına gidecek subaylar için Viyana'da bir pansiyonda yer ayırtmak, ancak denizaltı hareketinden iki gün önce onları Polo'ya getirtmek.[52]

Almanların yenilmeye başlamasıyla beraber "Afrika Gruplar Komutanlığı" na Nuri Paşa'nın yerine Nisan 1918 yılında atanmış olan Prens Osman Fuad Harbiye Nezareti'ne 24 Ekim'de çektiği telgrafta rahatsızlığından dolayı İstanbul'a dönmek istediğini bildirmiş, izin istemiştir. 30 Ekim 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine bu mümkün olmamıştır. Mütareke gereği İtalyanlara teslim olmaları gerekmektedir. Trablusgarp-Tunus sınırında Fransızlara teslim olan heyet İtalyanlara teslim edilmiştir. Ancak 3 Ekim 1919'da İstanbul'a ulaşabilmişlerdir. Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup Türk birliklerinin buradan ayrılmasıyla birlikte büyük bir destekten yoksun kalan Libya'daki Müslümanlar dirençlerini kaybetmişler, bölge Türklerin elinden kesin olarak çıkmıştır.[53]

Mısır'da Teşkilat-ı Mahsusa

Osmanlı'nın Kuzey Afrika'da kalan son topraklarını kurtarmak amacı ile girişilen faaliyetler başarıya ulaşamamıştır. Bunun başında da Teşkilat-ı Mahsusa'nın karşısında İngiltere, İtalya ve Fransa gibi büyük güçlerin bulunması gelmektedir. Devrin en büyük askeri güçlerine sahip devletlerin karşısında bir avuç vatansever çok çaba sarf etmişse de başarılı olamamıştır. Yapılan planlar Teşkilat-ı Mahsusa'nın üstünde bir güç gerektiğini göstermiştir.

Almanya Mısır'da bulunan İngilizleri oyalayarak Avrupa cephelerinde başarı sağlamayı planlamıştı. Burası Arabistan, Suriye ve boğazlarda bulunan Osmanlı ordusuna yönelik saldırılar için son bir dayanak ve İslam birliği hareketinin batıya ve güneye yayılmasının önünde önemli bir engeldi. Bu yüzden Mısır İngiltere için öneminin yanında Teşkilat-ı Mahsusa'nın da ana hedefi haline gelmiştir.[54]

---

52 Vahdet Keleşyılmaz, "Türk Ordusunda Bir Vefa Örneği ve Teşkilat-ı Mahsusa Belgeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.15, S.44, Temmuz 1999, s.645.

53 Pehlivanlı, **a.g.m.**, s.11.

54 Mustafa Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.44.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Paşa komutasındaki 4. Ordunun Kanal Harekatı'nı desteklemek ve İngiliz kuvvetlerini iki taraftan sıkıştırıp imha etmeye yönelik bir plan yapılmıştır. Nuri Paşa emrindeki Teşkilat-ı Mahsusa ve Sunusi birlikleri batıdan Mısır'a saldırarak Cemal Paşa'nın işlerini kolaylaştıracaklardır. Ancak modern silah ve teçhizata sahip İngiliz birlikleri karşısında, ilk başlarda başarı sağlanmışsa da sonuç üzücü olmuş, 4. Ordunun Kanal harekatı başarı ile sonuçlanamamıştır.[55] Bunun yanında İngilizlerin sömürgelerinden Mısır'a getirtilerek Avrupa cephelerine gönderilmek istenen otuz beş bin asker burada oyalanmıştı. İngilizlere ekonomik olarak da büyük bir darbe vurulmuş, çöl demiryollarına, çöl arabalarına ve daha bir çok hesapta olmayan işlere para harcamak zorunda kalmışlarıdır. Bu sonuç geçici de olsa Almanların işine yaramıştır.[56]

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Mısır'da ayaklanma çıkarmaya yönelik casusluk faaliyetleri de başarı sağlamamıştır. Mısır'da çıkacak bir ayaklanmanın stratejik önemi İngiltere tarafından iyi bilinmekteydi. Teşkilat-ı Mahsusa'nın yoğun çabalarına rağmen Mısırlıların çoğu hareketsiz kalmış ya da İngilizlerin yanında yer almışlardır. II.Abdülhamit devri sürgünleri, özellikle Suriye'den gelen Arap milliyetçileri, Cemal Paşa'nın gizli polis teşkilatından Mısır'a kaçmış bulunan diğer ittihatçı aleyhtarları sürekli propaganda yapmışlardır. Çünkü Osmanlı'nın Teşkilat-ı Mahsusa propagandası aracılığıyla Mısır'ı bir savaş meydanına dönüştüreceğini düşünmüşlerdi. Teşkilat-ı Mahsusa kendi deyişiyle, Mısırlıların bu tür yenilgiye razı olma ve pasif kalma tutumlarını değiştirecek etkili tedbirler getirememiştir.[57]

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Mısır'da başarılı olamayışının nedenleri şu şekilde sıralanabilir: 1.İngiltere'nin karşı tedbirleri, teşkilatın umduğundan daha etkili olması, 2.Teşkilatın İslam birliği fikrinin Mısır'da daha büyük bir yankı yapacağını düşünmesi fakat yanılması, 3.Mısırlıların İngiliz yönetimine duyduğu

---

55 Cemal Paşa Kanal harekatı sırasında Eşref'e gönderdiği mektubunda *"…göreyim seni Eşref ben gelinceye kadar kanal üzerinde her şeyi hazırla. Şu an İngiliz alçaklarına bir satır atarsak ötesi hakkın inayeti ile yoluna girer.."* diyordu. Fakat İngilizler her şeyden haberli ve hazırlıklı olmuşlardır. Cemal Kutay kitabında bununla ilgili şunları yazmıştır: *"..Eşref Bey'in ilk akın yaptığı sıradaki gafletleri, artık tam bir intibah içindedir ve günde çöle iki kilometre demiryolu döşeyerek, 1917 baharında cephemizi yıkacaklardır. Çünkü tarih kaybedilmiş fırsatları affetmiyor."*, Cemal Kutay, **Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Genci**, Tarih Yay., İstanbul, 1962, s.165.

56 Pehlivanlı, **a.g.m.**, s.12.

57 Stoddard, **a.g.e.**, s.97-98.

Levent Şahverdi Arşivi

tepkinin, Osmanlı Devleti'ne yakınlık duyuyor gibi algılanmış olması, 4.Kanal cephesinde kazanılacak zaferin Mısırlıları Osmanlının yanında yer almaya iteceği düşünülmüş, ancak bu düşünce de boş çıkmıştır. Zaten, Kanal harekatı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 5.Kanal'ı sabote etme ve Mısır içine teröristler yerleştirme[58] çabalarının küçük çaplı ve iyi tasarlanmamış olması, 6.Silah altına aldığı kişilerin (özellikle Bedevi yardımcı kuvvetlerin) savaş yeteneği, göreve bağlılığı konusunda tahmin ettikleri gibi çıkmayışı sayılabilir. Buna karşın, İngiltere ve müttefikleri, Filistin ve Suriye'de doğuya ve kuzeye doğru ilerlemeye geçmeden önce Mısır'da üç yıl oyalanmış, bu hem zaman hem de maddi bir kaybı beraberinde getirmiştir.[59]

Irak'ta Teşkilat-ı Mahsusa

Osmanlı Devleti'nin tam olarak etkinlik kuramadığı Irak, özelikle XIX. yüzyılda petrolün ortaya çıkmasıyla beraber Avrupalı güçler arasında çatışmaların yaşandığı yer haline gelmiştir. Irak üzerindeki güç mücadelesi Almanya'nın Bağdat'a kadar uzanan demiryolu projesi ile daha fazla belirginleşmiştir. İngiltere'nin de Irak'ta yürüttüğü siyasal etkinlikler kısa bir zamanda etkisini göstermiş, Arap aşiretlerinin büyük kısmı İngiltere kontrolüne girmiştir.

I.Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra İngiltere Irak'ta askeri bir cephe açma çabasına girmiştir. Bunun nedeni: 1.Irak yolu ile Hindistan'a yönelecek tehlikeleri önlemek ve güney-batı İran'daki petrol yataklarını korumak. 2.Güney Irak'ta İngiliz himayesinde bulunan Arap şeyh ve emirleri üzerindeki İngiltere etkisini kontrol altında tutmak. 3.Hicaz, İran, Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanların İngiltere'ye karşı cihadını engellemek. 4.Basra'nın Alman denizatlıları tarafından kullanılmasını önlemek.[60] Bu amaçlar doğrultusunda İngilizler Kasım 1914 yılından itibaren harekete geçmişlerdir. İngiltere'nin 22

58 Teşkilat-ı Mahsusa'da 1914 yılından itibaren bu terör ve çeteleri yerleştirme emrini verenlerden birisi Cevat Bey'dir. Gerçekten bu örgüt I.Dünya Savaşı yıllarında faal bir biçimde emir komuta zincirini tam olarak uygulamıştır. İttihat terakki'nin 1919 yılında yargılanmaları sırasında bu konu ile ilgili de açıklamalarda bulunmuşlardır. *"Teşkilatı ikmal edilmiş olan çetelerin mahalli mürettiplerine sevkleri, sevk edilmişlerin istihdamlar, çete teşkilatına nihayet verilerek badema bu gibi efradın malum ve gayrı malum olduklarına nazaran kıt'aata veya depo taburlarına tenzili lazımdır"* Osman Selim Kocahanoğlu, **İttihat Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)**, Temel Yay., İstanbul, 1998, s.165.

59 Stoddard, **a.g.e.**, s.99.

60 Mustafa Balcıoğlu, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete**, Nobel Yay., İstanbul, 2001, s.131.

Levent Şahverdi Arşivi

Kasım 1914'te Basra'yı ele geçirmesi İstanbul'da büyük endişe yaratmış ve Irak'ta az bulunan Osmanlı kuvvetlerine yeni takviyeler gönderilmesini gerektirmiştir. Enver Paşa Teşkilat-ı Mahsusa'nın ikinci adamı olan Süleyman Askerî Bey'i Irak'a göndermiştir. Süleyman Askeri'nin görevi; İngilizlerin kuzeye doğru ilerlemesini durdurmak, Bedevî, düzensiz hareketlerden ve yeni silah altına alınmış kuvvetlerden oluşan bir orduyu Basra'ya göndermekti. Süleyman Askerî'nin ilk işi düzenli bir ordu oluşturabilmek olmuştur. Teşkilat-ı Mahsusa'nın düzensiz birlikleri toplama gayreti, karışık ve ince pazarlıklara dayanmalıydı. Ancak bu tam olarak hesap edilememiş, Süleyman Askerî Trablusgarp'taki kadar Irak'ta başarılı olamamıştır. İstikrarsız, sorumsuz aşiret mensuplarıyla ilgili Teşkilat-ı Mahsusa'nın yaptığı hesap doğru çıkmamıştır. Ayrıca, Araplar disiplinsiz ve yağmaya girişme eğilimindeydiler. Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarının Irak'ta Arapları toplama ve İngilizlere karşı kullanma planları başarısız kalmıştır. Zaten gayri nizami bir ordunun, batılı subayların orduları karşısında başarılı olması çok zordu. Teşkilat-ı Mahsusa'nın cihat propagandası İngilizler tarafından cömertçe verilen altınların yerini tutamamış, aşiret mensupları kimin parası çok ise o tarafa geçmişlerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki bir çok aşiret Osmanlı Devleti'ni İngiltere kadar uzak ve yabancı görülmüştü.[61]

I.Dünya Savaşı'nın başlarında Irak'ta yaşananlar, Teşkilat-ı Mahsusa'nın cihat ve aşiret politikasının başarısız olması, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda karşılaştığı acı gerçeğin devamını oluşturmuştur.[62] Bunun nedeni Osmanlı Devleti'nin kendi dünyasının dışındaki değişikliklerin çok gerisinde kalmış olmasından kaynaklanmaktadır. Kutsal cihat çağrısı teknolojik üstünlüğün, bilimsel yöntemlerin önünde sadece sözde kalmıştır. Aslında aşiretler için değişen tek şey efendiler olmuştur.

---

61 Stoddard, **a.g.e.**, s.107-108.

62 Teşkilat-ı Mahsusa aşiretlerin ihanet etmesini önlemek için tedbir almamış değildir , ancak alınan tedbirler sonuca bakıldığında yetersiz kalmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın aşiretler için aldığı tedbirler: a)Aşiret reisi hükümet tarafından kendilerine verilen mukataa vesikasıyla nüfus sahibi oldukları için hükümet şeyh'ten vesikayı geri almalı ve mukataanın feshini ilan etmelidir. Böylece reisin aşiret üzerinde hiçbir etkisi kalmayacaktır. b)Bütün aşiretler affedilmeli, bundan sonra ihanet edecekler cezalandırılmalıdır. c)Harbe katılan aşiretlerin sözünde durması için şeyhin oğlu ve kardeşi hükümet nezdinde tutulmalı. d)Aşiretler arasında kıskançlıklar yaratılmalı, bu reisleri idare etmek için kullanılmalıdır. e)Irak ve havalisine şiddet kullanılmalı. Çünkü bu halk şiddet gösterilmezse isyan eder. f)Bütün aşiretler aynı anda savaşa sokulmamalı, her biri için ayrı zaman belirlenmelidir. Aşiretler gece Türk askerleri gündüz savaştırılmalıdır şeklinde ortaya konabilir. Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.133, 156.

Levent Şahverdi Arşivi

Lübnan ve Suriye'de Teşkilat-ı Mahsusa

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arap ihtilalci faaliyetleriyle ilgilenmesi Trablusgarp Savaşı'ndan bile önce başlamıştır. Osmanlı parlamentosundaki Arap mebuslarından bazılarının faaliyetleri nedeniyle İttihat Terakki Halep, Şam, Beyrut, Kahire, Kudüs, Derne ve Sana'da hücreler oluşturulmuş, Arap kökenli İttihatçılar buralara gönderilmişlerdir.

1914 yılının sonlarına kadar Suriye'de Mümtaz ve Eşref Bey idaresinde Teşkilat-ı Mahsusa hücreleri şeklinde örgütlenen Osmanlı ajanları, bozguncu faaliyette bulunduklarından şüphelendikleri bir çok Osmanlı subayı hakkında dosya oluşturmuşlardır. Bu çerçevede Teşkilat-ı Mahsusa bu subayları; Fransa ile ayrı barış yapmayı planlama, Suriye'nin bağımsızlığını ilan etmeyi tasarlama ve birlikleri komuta eden Türk subaylarına suikast düzenlemekle suçlamışlardır. Bu subaylar, hapis cezası ile cezalandırılmamış, Suriye içinde başka bölgelere ya da Avrupa'ya gönderilmiştir.[63]

Cemal Paşa sivil memurlara karşı çok daha sert tedbirler almıştır.[64] Teşkilat-ı Mahsusa 1914 yılında Fransız Konsolosluğuna el koymuş[65] fakat hiçbir işlem yapılmamıştır. Çünkü Enver Paşa Arabistan'da görüşmeler devam ederken, İtilaf Devletleri'nin ne zaman nereye saldıracağı anlaşılıncaya kadar statükoyu değiştirecek hiçbir şey yapılmaması yolunda emir vermiştir.[66]

Teşkilat-ı Mahsusa sadece belgelerde adı geçen değil, aynı zamanda şüpheli her kişi için dosya tutmuştur. Bütün sanıklar yargılamalar sonunda suçlu

---

63 Stoddard, **a.g.e.**, s.123.

64 Sert tedbirlerin alınması.; 1 Gelibolu, Kafkaslar, Beerşeba ve Medine'ye çok sayıda asker gönderilmesinden dolayı, Suriye'de Osmanlı ordusu zayıf kalmıştı 2.Cemal Paşa'nın Suriyelilerin desteğini kazanmaya yönelik uzlaşma siyasetleri başarılı sonuç getirmemişti. Birçok Lübnanlı Fransa'ya sempati duyuyordu. Kahire'de bulunan Suriye cemiyeti İngilizlerin yardımıyla Suriye'de Osmanlılara karşı komplolar hazırlıyordu. Sonunda Arap ahalinin yakınlığı ve desteği tamamen kaybedilmiştir ama Suriye asayiş içinde tutulmuştur. 3.Savaşın başlamasıyla Beyrut ve Şam'daki Fransız konsolosluklarında ele geçirilen belgeler Fransa'nın Suriye'deki emelleri konusunda Osmanlıların duyduğu endişelerin haklılığını ortaya koymuştur.

65 *"Teşkilat-ı Mahsusa Fransız Konsolosluğu'nu basar…konsoloslukta bulunan bazı evraklarda bu baskında Teşkilat-ı Mahsusa'nın eline geçer. Fransız Konsolosluğu'nun basılmasından sonra ele geçirilen belgele incelendiğinde İstanbul'da Arap milliyetçiliği için mücadele eden bir gizli örgütün varlığı ortaya çıkar."* Emin Demirel, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler**, Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2002, s.163.

66 Demirel, **a.g.e.**, s.125.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmuş ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.[67] Ölüm cezası alanlar Ağustos 1915 ve Mayıs 1916 yıllarında Beyrut ve Şam'da halkın gözü önünde idam edilmişlerdir. [68]

Teşkilat-ı Mahsusa Arap milliyetçiliğini körükleyen hareketleri sıkı bir gözetim altına almıştır. Osmanlı topraklarında alabildiğince çoğalan yabancı konsolosluklar, dostluk kuruluşları, kültürel ve edebi cemiyetler, yabancı hastaneler, yardım ocakları, öğrenim kurumaları bu gözetimlere tâbi tutulmuştur.[69] Arap bölgelerinde Amerikalı misyonerler başarılı olamamıştır. Amerikalı misyonerlerin asıl görevi Ermeniler üzerineydi. Misyoner merkezlerinin büyük çoğunluğu bunlar için teşkil edilmiş, Amerikalı misyonerler Arap bölgelerinde faaliyetlere geç başlamışlardı.

Araplar, Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetlerini Arap özgürlük ve bağımsızlık ateşini söndürmeyi amaçlayan İttihat Terakki'nin düşmanca komploları olarak değerlendirmişlerdir. Ama Teşkilat-ı Mahsusa Osmanlı Devleti'ne yönelik Arap ayrılıkçılığına ve batı emperyalizmi tehlikesine karşı durmakta ittihatçıların kullandığı en önemli araç olmuştur.

Hindistan'da Teşkilat-ı Mahsusa

Almanya'nın I.Dünya Savaşı başlamasından sonra Osmanlı'yı da yanına almasında en büyük beklentilerinden birisi, Panislamizm propagandası ile halife ve Müslümanların dostu sıfatını kullanarak düşmanlarını yeneceğini düşünmesidir. Durum böyleyken Almanya'nın Hint Müslümanlarını bundan ayrı tutması düşünülemezdi. I.Dünya Savaşı'na Osmanlı'nın girmesiyle

---

67 Arap milliyetçilerin bozguncu faaliyetlerini önlemek için tedbirler alan Cemal Paşa 1916 yılında tutuklananların bir bölümü idam edilince Suriye ve Lübnan Arapları O'na "Kasap Cemal" lakabını takmışlardır.

68 Eşref Kuşçubaşı bu mahkemeleri Osmanlı adalet mekanizmasının çökmüş olmasından dolayı yapıldığını, ne kadar üzücü de olsa acele kararlar verilmesinin şart olduğunu söylemiştir. Bu inancını şöyle dile getirmiştir: *"Mahkemeler Arap milliyetçiliği hareketinin belini kırmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğini ve bütünlüğünü, Osmanlılık'ın ifade ettiği gibi her şeyi muhafaza etmek için zaruriydi…Zaten hiçbir hükümet her hangi bir tür ihanete, hele harp zamanında göz yumamaz ve her şey olup bittikten sonra Arapların bize karşı hislerine rağmen, bu mahkemelerde ne kaybettiğimizi bana söyleyebilecek olan var mı?"* Şunu vurgulamak gerekir; Eşref Bey ittihatçı yönetime Arapların desteğinin 1916'daki idamlardan çok önce kaybedildiğini sezmiştir. Stoddard, **a.g.e.**, s.125.

69 Atilla Çeliktepe, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu**, Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2002, s.95.

Levent Şahverdi Arşivi

Cihad-ı Ekber ilan edilmiştir. "Cihad-ı Ekber Fetva-yı Şerife"si beş hükümden oluşmaktadır. İlk fetva bütün Müslümanlar üzerine cihadın farz olduğunu belirtmekte, ikinci fetva İtilaf Devletleri tebaası olan Müslümanların da cihada katılması gerektiğini vurgulamakta, üçüncü fetva cihada girmeyen Müslümanların dinen cezayı hak etmiş olacaklarını işaret etmekte, dördüncü fetva her türlü tehdit ve baskı olsa da itilaf devleti tebaası olan Müslüman askerlerin İslam askerleri ile savaşmasının cehennem azabını gerektireceği hakkındadır. Son fetvada itilaf devletleri tebaası olan Müslüman askerlerin İslam hükümetine yardımcı olan Almanya ve Avusturya aleyhine savaşmalarının da elim bir azabı getireceği hakkındadır.[70]

İngiltere boş durmamış panislamizmin Müslüman uyrukları üzerinde meydana getirebileceği etkileri kırmaya çalışmıştır. İngiltere'nin bu çalışmalarını şu şekilde sıralamak mümkündür: a) Cihadın İslamın esaslarından olmadığını ve sonradan dahil olduğunu ispata çalışmak, b) Hindistan'ın Dar-ül Harp değil Dar-ül İslam olduğunu ispata çalışmak, c) Halifelik makamının Osmanlıların değil Kureyşlilerin hakkı olduğunu ve dolayısıyla Hint Müslümanlarının Türkler ve dışarıdaki Müslümanlarla ilgilenmemeleri gerektiğini ispata çalışmak ç) Kabiliyetli gençleri çağdaş eğitime teşvik etmek[71]

Hindistan'da İngiliz idaresini çökertmek için, hem Türkler hemde Almanlar gönüllü işbirliği içine girmişlerdir. Almanya Avrupa'da siyasi bakımdan faal Hintlileri bir araya getirerek *"Hint Milliyetçi Partisi"* adıyla bir örgüt kurmalarına yardımcı olmuştur. Avrupa'da bulunan bu Hint milliyetçilerin önderi olarak bilinen Har-Dayal'ın katkılarıyla Hindistan'ın kuzey-batı eyaletlerinde Pahtan kabilelerinin ayaklanmasını sağlamak üzere 1915 yılında planlar yapılmıştır. Türk kaynaklarında bu konu hakkında bilginin bulunmaması Teşkilat-ı Mahsusa'nın bu işte parmağı olduğunu akla getirmektedir. Zaten Har-Dayal tarafından Enver Paşa ve Teşkilat-ı Mahsusa yetkililerine 20 Mayıs 1915 tarihli bir program sunulmuştur. Har-Dayal'ın sunduğu bu program Alman hükümetinin maddi yardımıyla Hintlileri özgürleştirme programıdır. Anlaşıldığına göre Har-Dayal'dan Enver Paşa'nın daha önceden haberi vardır. Dolayısıyla Teşkilat-ı Mahsusa vasıtasıyla operasyonlar başlatmıştır. İstanbul'da da Hindistan'ın bağımsızlığını savunan cemiyetler kurulmuştur. Bunlar: Genç Hindistan

70 Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, s. 36-37.

71 Bkz: Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C.3, Ankara, 1950, s.355-356.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemiyeti, Seyfi Hindistan Cemiyeti ismi ile bilinen cemiyetlerdir. Bu cemiyetler Türk hükümetinin izin ve onayı olmaksızın hiçbir girişimde bulunulmayacağını belirtmişlerdir. [72]

I. Dünya Savaşı'nda bölücü hareketlerde bulunmak için Alman Genelkurmayı ile Enver Paşa tarafından teşkil edilen ve amacı; İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiliz aleyhine ihtilaller çıkarmak olan "Rauf Bey Müfrezesi" hazırlanmıştır. Enver Paşa bu görevi Hamidiye Kahramanı olarak ün yapmış olan Hüseyin Rauf Bey'e vermiştir. Bu görevde söz konusu bölgelerin durumuna vakıf olan Afganlı, Hintli ve İranlı kişiler de bulunmaktadır.[73]

Hindistan'a bir çok Teşkilat-ı Mahsusa ajanı gönderilmiştir. Ancak bu ajanların daha İstanbul'dan ayrılmadan İngilizler tarafından belirlenmiş olması, İngiltere'nin Hindistan üzerinde aldığı tedbirleri göstermektedir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın eksik kalan bir yönü ise bu örgütün istihbarat tecrübesinden yoksun sivil ve askeri şahıslardan oluşmasıdır. Müttefikimiz olan Almanlarla gerçekleştirilmeye çalışılan bu harekat daha başlarda Türk-Alman çekişmesine dönüşmüş hatta silahlı çatışmalara bile varmıştır. Böylesi bir ortamda kurulan Rauf Bey Müfrezesi bir seneyi aşkın bir süre faaliyette bulunmuş ancak başarı gösterememiştir.[74]

Cihad-ı Ekber'den umulan sonucun çıkmamasında[75] İngiliz karşı propagandası ve panislamist tehlike için daha önce almış oldukları tedbirler baskın çıkmıştır.

Hindistan'a ulaşımın zorluğu Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetlerini bir hayli zorlaştırmıştır. Karayolu ile İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'a gidebilmek çok zor da olsa mümkün olabilmiş, deniz yolu ile ulaşım adeta olanaksız olmuştur. Afganistan Emiri Habibullah ise her türlü, çağrı, teklif, vaat ve ısrara rağmen Türk ajanlarının sınırdaki faaliyetlerine göz yummakla beraber İngiliz isteği doğrultusunda yansızlığını sürdürmüştür. Savaşın Alman-Türk ittifakının

---

72 Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s.64-65.

73 Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.70-71.

74 Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.92-93.

75 I.Dünya Savaşı'nda Cihad-ı Ekber konusu ile ilgili olarak İngilizler çoğunluğunu Hitli Müslümanların oluşturduğu 550 bini savaşçı, 391 bini geri hizmette olmak üzere 941 bin kişiyi seferber ettiği ve bu kuvvetlerin 428 bini savaşçı ve 328 bini geri hizmette olan 756 bin kişinin Türklere karşı savaştığı düşünüldüğünde halifenin İslam nüfusu üzerinde hiçbir etkisinin kalmadığı açıkça görülmektedir. Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s.47.

Levent Şahverdi Arşivi

aleyhine sonuçlanması özgürlük yanlısı Hintlilerin amaçlarına ulaşmasını engellemiştir.[76]

Rusya'da Teşkilat-ı Mahsusa

İttihat ve Terakki I.Dünya Savaşında seferberliğin ilan edilmesinden sonra Teşkilat-ı Mahsusa üyelerini çeşitli bölgelerde görevlendirmiştir. Bunlardan bazıları Erzurum'a gönderilen Bahattin Şakir ile Ömer Naci'dir.

Osmanlı ordusunda sınır taburunda Ermeniler de bulunmaktaydı. Bunlar doğu illerinden kaçan Ermenilerin Rusya'ya geçmelerine yardım ettikleri için daha içerideki taburlara nakli istenmişti. Teşkilat-ı Mahsusa gibi Ermeniler de çeteler oluşturmaya başlamışlar, ancak bunlar Çarlık Rusya'sı ile işbirliği içinde olan Taşnak Komitesi'ne bağlıydılar. Teşkilat-ı Mahsusa Ermenilerin Rusya içinde ayaklanmalarını, Rusya'ya karşı ihtilalci bir tavır almalarını istiyordu. Ermeniler Çarlık Rusya'nın yanında Osmanlının yenilmesi için ellerinden geleni yapmışlardır.[77]

I.Dünya Savaşı'nın Avrupa'da başlamasından bir ay sonra Bahaddin Şakir'in Talat Paşa'ya gönderdiği raporda Ruslara karşı yaptıkları mücadeleyi şöyle anlatmaktadır: 1.*"Bir haftadan beri Narman ve Hazarkale teşkilatımızı teftiş ettiriyordum. Günden güne büyüyen teşkilatımız için pek ümit varım. Tecrübe ettik, her yerde Rus kuvvetlerini bozduk"* 2.*"Milis teşkilatı eski zamandan kalma bir gönüllü teşkilatı değildir"* 3.*"..Van'a Trabzon'a silah gönderiyorsunuz. Fakat en mühim mıntıkayı[78] dikkate almıyorsunuz silah ve bilhassa çok miktarda cephane isterim"* 4.*"…Buranın serkomiseri Ermeni'dir. İkide hınzır Ermeni polis vardır. Bunların içerilere alınarak serkomiserliğe bizim Hamal Ferid'in tayinde mümkündür"*

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere Bahaddin Şakir zor koşullar altında teşkilatını geliştirmeye, askeri gücünü arttırmaya çalışmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa elemanları Rusya içinden aldıkları bilgileri Bahaddin Şakir'e ulaştırmışlardır. Ancak Ermeniler de Rus Konsolosluğunun istihbaratına büyük yardım etmişlerdir.[79]

---

76 Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s.149-150.

77 Hikmet Çiçek, **Dr. Bahattin Şakir (İttihad ve Terakki'den Teşkilat-ı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni),** Kaynak Yay., İstanbul, 2004, s.122.

78 Sözü edilen mıntıka Erzurum'dur.

79 Çiçek, **a.g.e.**, s.123.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum'da Bahaddin Şakir, Van'da Ömer Naci Kafkasya ve İran Müslümanlarına bir çok vaatlerde bulunan mektuplar yayınlamışlardır. Bu mektupların amacı halife ve Türk çatısı altında Ruslara karşı birleşmeyi sağlamak olmuştur. Mektupların amacını görmek açısından bir tanesini vermekte yarar vardır: *"Ey Müslüman Kardeşlerimiz!...dünyada ancak hakim olmak için yarattığı Müslümanların artık düşman esaretinden kurtulacağı zaman geldi. Yüzlerce senedir daima dindaşlarımızın kanlarını döken, şehirlerini zapteden, beşikteki masum evlatlarını süngülerle parçalayan, kızların ırz ve namusuna geçen, camilerinden kilise, mescitlerinden ahır, mezarlarından bahçe yapan zalim Rusların katil pençesinden yakamızı kurtarmak için Allahuekber sedalarıyla daldığımız derin uykudan uyanalım ve hiçbir şeyden korkmayarak silaha sarılalım…Yeryüzündeki 300 milyon İslam'ın halifesi olan kudretli padişahımız siz biçare İslamları esaretten kurtarmak ve gene peygamber efendimizin mukaddes sancağı altında toplanmak için orduyu hümayunlarını silah altına topladı…Bununla beraber sizin de mücahit kardeşlerimizin galebesini kolaylaştırmak için düşmana zarar verecek her türlü fedakarlıkta bulunmanız farzdır"* [80]

Erzurum'da Teşkilat-ı Mahsusa Eylül 1914 ortalarına doğru yani Osmanlı Devleti'nin Savaşa girmesinden 1.5 ay sonra çete teşkilatını tamamlamış, harekete hazır duruma gelmiştir. Ancak Rus ordusunun ani saldırısı karşısında bu çetelerden umulan fayda görülmemiş, çeteler o civar halkından oluşturulduğu için çoğu kendi ailesini kurtarma derdine düşmüştür. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa mahkum olanları hapishanelerden çıkartarak subaylar komutasında çeteler oluşturmuş, bu yolla mahkum taburları kurmuştur.[81]

Teşkilat-ı Mahsusa'nın bu kuruluşlarına karşılık Ruslar da kendi içlerinde *"Milli Teşkilat"* adı altında Ermeni ve Gürcü taburları kurmuşlardır. Ruslarla savaş başladıktan sonra özellikle Kafkas cephesinde teşkilatın faa-

80 Arif Cemil, **I.Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**,Arba Yay., İstanbul, 1997, s.32-33.

81 Bununla ilgili ilk kanun 1913 yılında çıkartılmıştır. Yasanın adı *"Dar'ül-harbe Gidecek Eşhas Hakkındaki Takibat ve Mücazatın Teciline Dair Kanunı Muvakkat"* tır. Kanunun 1. maddesine göre; askerlik yaşına girmiş bir yıl veya daha fazla hapis, neyfi muvakkat (geçici sürgün) cezasıyla veya mücazatı terhibiye (ağır cezalı suçlar) ile mahkum bulunanlar ve askerlik yaşına girmemiş hafif ve ağır cezalı mahkumlar savaş alanlarına gönderilebilmelerini isteyebilir. Bunlardan ahlak ve vücut bakımından gerekli niteliklere sahip olanlar askeri kıtalara yollanırlar… Ancak ırza geçme ve utanç verici suçlardan dolayı mahkum olanlar bu durumdan yararlanamazlar. Bu kişilerin seçimi Harbiye, Dahiliye ve Adliye Nezaretleri ile Sıhhiye Müdüriyet-i Umumisi'nce kurulacak adliye mensupları ve askeri memurların katıldığı komisyonlar tarafından yapılmıştır. Çiçek, **a.g.e.**, s.128-129.

Levent Şahverdi Arşivi

liyeti Ruslarla çarpışmalar yapmak ve Rus hücumlarını durdurmaktan ibaret olmuştur. Bahaddin Şakir beş ay kaldığı Kafkas cephesinde Ermeni çetelerin orduyu arkadan vurma girişimlerine Rus ordusuna yaptıkları yardımlara bire bir şahit olmuştur. Teşkilat-ı Mahsusa harici düşmanlardan önce iç düşmanlarına karşı önlem alma zorunda kalmıştır.[82] Savaş halindeki Türk ordusunun cephe gerisini korumak, isyan ve ayaklanmalarını önlemek amacıyla 27 Mayıs 1915 yılında *"Savaş Zamanında Hükümet Uygulamalarına Karşı Gelenler İçin Asker Tarafından Uygulanacak Önlem Hakkında Geçici Kanun"* kabul edilmiştir.[83]

Teşkilat-ı Mahsusa'nın aldığı bütün tedbirlere rağmen Osmanlı Devleti orduları Kafkasya'da yenilmiştir. Fakat Teşkilat-ı Mahsusa Türkistan'da elini Bolşeviklerden önce tutması gerektiğini biliyordu.[84] Türkistan'da faaliyetlere girişeceği "Türkistan Muhtariyeti" sağlayacağı düşüncesi ile Bakü'ye ulaşıldığı zaman, Türkistan Osmanlı yardımıyla Rus esaretinden kurtulacağı ümidini duymuş ancak Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 yılında Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır.[85]

---

82 *"İlanı harbi müteakip Ortodoks kilisesi namına Rus Çarı Nikola'da Ortodoksların reisi sıfatıyla bütün bu kilise sakinini kıyama davet eylemiş idi. Kafkas cephesindeki ordumuzun gerileri evvelce Ermeni teşkilatı ve Ordu-yu Osmani'den silahları ile firar eden ve işbu teşkilata iltihak eyleyen Ermeni çeteleri tarafından vuruluyordu…"* Osman Selim Kocahanoğlu, **İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)**, Temel Yay., İstanbul, 1998, s.104.

83 Çiçek, **a.g.e.**, s.135.

84 Kırım Türkleri Teşkilat-ı Mahsusa tarafından ne yazık ki kurtarılamamıştır. Kırım Türklerinin yardım çağrısı amacıyla Teşkilat-ı Mahsusa'ya göndermiş oldukları mektup için bkz: Balcıoğlu, "Teşkilat-ı Mahsusa Belgelerine Göre Bolşevik İhtilali Sırasında Kırım Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi," **Türk Kültürü**, C.32, S.343, 1991, s.695.

85 İsrafil Kurtcephe, "Teşkilat-ı Mahsusa Belgelerine göre 1917 Rus İhtilali Sırasında Türkistan," **Atatürk Yolu**, C.3, S.62, Kasım 1993, s.408-409.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara gelmesiyle beraber Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başlamıştır. İtalyanların Trablusgarp'a saldırmasıyla bir kısım Osmanlı gönüllü askeri bölgeye koşmuştur. Burada başarı sağlanacaksa da İtalyanların imdadına 1912 yılında Balkan Savaşları yetişmiştir. Türk subayları bölgeden ayrılarak, haksız yere işgale uğrayan bir başka vatan toprağını savunmaya gitmişlerdir. Osmanlı Devleti bir çok bölgede uğradığı bu saldırıları önleyebilmek için bilgi toplayacak ve gerilla taktiği uygulayacak bir teşkilat kuracaktır. Mahiyeti hakkında çok şey yazılıp söylenen bu teşkilatın adı "Teşkilat-ı Mahsusa"dır.

Teşkilat-ı Mahsusa amaçları vatanı kurtarmak olan kişilerden oluşmuştur. Teşkilat-ı Mahsusa kurulduğu sırada Osmanlı sistemi her açıdan çökmüş durumdadır. Bu durumda olan Osmanlı Devleti'ni tehdit eden güçlere karşı bazı başarılar elde etmiş olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Teşkilat-ı Mahsusacılar, Enver Paşa'nın verdiği görevleri yerine getirmeye çalışmışlar, bunun için de bir takım teknikler kullanmışlardır. İslam birliği propagandasıyla, dünyadaki bütün Müslümanların Osmanlı Devleti lehine desteğini kazanmaya çalışmışlar, özellikle Hindistan, Mısır, Kuzey Afrika ve Orta Asya'da isyanlar çıkartmaya yönelmişlerdir. Osmanlı sınırları içinde yaşayan Müslüman liderlerle Osmanlı askeri harekatına maddi, manevi destek verme konusunda onları ikna etmek için görüşmeler yapılmıştır. Casusluk ve karşı casusluk için hücreler ve gizli gruplar kurulmuştur. Askeri operasyonlar için düzensiz kuvvetleri silah altına almak, eğitmek ve idare etmek üzere çete savaşı uzman kadroları oluşturulmuştur. Bazı bölgelerde Osmanlı topraklarını koruyan tek ittihatçı güç olmuştur.

Sınırlı sayıdaki başarısı Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir bütün olarak savaşın akışını etkilemeye yetmemiştir. Teşkilat, Panislamizm politikalarına çok güvenmiş, düzensiz kuvvetlerin askeri değerini olduğundan büyük sanmıştır.

Ancak şu bir gerçektir ki, Teşkilat-ı Mahsusa İtilaf Devletlerinin insan ve malzeme kaybının artmasına yol açmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa mensupları bozulmuş bir devlet sistemini korumak için gayretle çalışmışlar, içlerinden çoğu bu uğurda hayatlarını kaybetmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

AHMAD, Faroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yay., İstanbul, 2004.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, Kaynak Yay., İstanbul, 2006.

AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İmge Yay., Ankara, 2006.

AKŞİN, Sina, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yay., Ankara, 1996.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2:1914-1995)**, Alkım Yay., Ankara.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Zeus Yay., İzmir, 2006.

BALCIOĞLU, Mustafa, "Teşkilat-ı Mahsusa Belgelerine Göre Bolşevik İhtilali Sırasında Kırım Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi," **Türk Kültürü**, C. 32, S. 343, 1991.

BALCIOĞLU, Mustafa, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete**, Nobel Yay., Ankara, 2001.

BAYUR, Hikmet, **Hindistan Tarihi**, C. 3, Ankara, 1950.

CEMİL, Arif, **I.Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, Arba Yay., İstanbul, 1997.

ÇELİKTEPE, Atilla, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu**, Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2002.

ÇİÇEK, Hikmet, **Dr. Bahattin Şakir (İttihad ve Terakki'den Teşkilat-ı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni),** Kaynak Yay., İstanbul, 2004.

DEMİREL, Emin, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler**, Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2000.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yay., Ankara, 1995.

HANİOĞLU, M. Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902)**, C. 1, İletişim Yay., İstanbul, 1985.

HİÇYILMAZ, Ergün, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Mit'e**, Varlık Yay., İstanbul, 1990.

KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Afa Yay., 1996.

Levent Şahverdi Arşivi

KELEŞYILMAZ, Vahdet, "Türk Ordusunda Bir Vefa Örneği ve Teşkilat-ı Mahsusa Belgeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 15, S. 44, Temmuz 1999.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, **İttihat Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)**, Temel Yay., İstanbul, 1998.

KURTCEPHE, İsrafil, "Teşkilat-ı Mahsusa Belgelerine göre 1917 Rus İhtilali Sırasında Türkistan," **Atatürk Yolu**, C. 3, S. 62, Kasım 1993.

KUTAY, Cemal, **Birinci Dünya Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Genci**, Tarih Yay., İstanbul, 1962.

PEHLİVANLI, Hamit, "Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da (1914-1918)," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 16, S. 47, Temmuz 2000.

STODDARD, Philip Hendrich, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Çev: Tansel Demirel, Arma Yay., İstanbul, 2003.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. I, İstanbul, 1984.

ÜÇOK, Coşkun, **Siyasal Tarih (1789-1960)**, A.Ü Hukuk Fak. Yay., Ankara, 1975.

YEL, Selma, "İttihat ve Terakki'nin Kurucularından İbrahim Temo'nun Atatürk ve İnkılapları Hakkındaki Düşünceleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 18, S. 52, Mart 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

KADINLARA SEÇME VE SEÇİLME HAKKI VERİLMESİNİN TÜRK KAMUOYUNDAKİ YANKILARI

Sevilay ÖZER*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Batı ile artan münasebetler sonucu kadının toplumdaki yeri ve önemi çeşitli yönleriyle tartışılır hale gelmiştir. Bu süreçte kurulmaya başlanılan kadın teşkilatları sayısının II. Meşrutiyet Dönemi'nde çok daha artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Türk kadını Milli Mücadele Dönemi'nde de etkin olarak direniş faaliyetleri içerisinde yer almış ve mücadeleci kimliğini ortaya koymaktan çekinmemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Tevhid-i Tedrisat ve Medeni Kanunun kabulüyle, eğitim alanında ve sosyal alanda erkeklerle eşit haklara sahip olan kadınların siyasi hakları elde etmesinde Türk Kadın Birliği ve Türk Ocakları'nın önemli katkısı olmuştur. Kadınların siyasi hakları kazanmasına yönelik tartışmalar zaman zaman meclis gündemine taşınmış olmakla beraber kadınlar, 1930 yılında belediye seçimlerine katılma, 1933 yılında muhtar seçme ve seçilme ve son olarak 1934 yılında da milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir. Türk kadını mutluluğunu İstanbul'dan Ankara'ya, İzmir'den Adana'ya değin memleketin dört bir tarafında büyük bir heyecanla ve çoşkuyla kutlamıştır. Bu çalışmada, Cumhuriyet'in ilanından sonra kadın hakları alanındaki gelişmelere yer verilerek, kadınların siyasi hakları elde etmesinin yankıları, basında yer alan haber ve yazılarla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kadını, Seçme ve Seçilme Hakkı, Türk Kadınlar Birliği

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas/Türkiye, sevilayozer07@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

REFLECTIONS OF GIVING RIGHT TO ELECT AND BE ELECTED TO WOMEN ON TURKISH PUBLIC OPINION

ABSTRACT

The place and significance of women in society had started to be discussed with the declaration of Imperial Edict of Gülhane (Reorganization) in Ottoman Empire. The number of women organizations remarkably increased in the Second Constitutionalist Period. Turkish women took action in national resistance movement and put forward their fighting abilities. In the first years of Republic, with the adoption of the law on unification of education (Tevhid-I Tedrisat) and Civil Code, Turkish women gained the equal rights with men in education and social fields; Turkish Women Association and Turkish hearts had significant contributions in this process. Discussions about women's gaining political rights had been brought to the parliament agenda and in 1930, women gained the right to attend in municipal elections, in 1933, the right to elect and be elected as mukhtar and finally in 1934, the right to elect and be elected as deputy. Turkish women celebrated their happiness all around the country, from İstanbul to Ankara, from İzmir to Adana with great excitement and enthusiasm. In this study, developments in the field of women's rights after the proclamation of Republic will be analyzed and the feedbacks of women's gaining political rights will be explained through news and articles in media.

Key Words: Turkish Women, Right to Elect and Be Elected, Turkish Women's Union.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte batının etkisi Osmanlı Devleti üzerinde çok daha belirgin olarak hissedilmeye başlanmış olup, idari, siyasi, eğitim ve mali-alanlarda birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler arasında kadınlara yönelik olarak;1859 yılında Kız Rüştiyeleri (Ortaokul), 1870 yılında Kız Sanayi Mektebi (Sanat) ve yine aynı yıl Dârül Muallimat okulları (Öğretmen Okulları) açılmıştır. Açılan bu okulların sayısı II. Abdülhamit Dönemi'nde daha da artırılmıştır[1]. Dönemin aydınları Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında geri kalması üzerineyazdıkları yazılarda,nüfusun yarısını oluşturan ve eğitimden yoksun kadınların durumunadikkat çekmişlerdir. Türk kadınının hem eş hem de anne olarak Türk milletinin geleceği açısından önemine vurgu yaparak, kadının iyi bir ev hanımıolması yanında kültürel anlamda iyi yetişmesinin sağlanması bakımından, kız çocuklarının okutulması ve iyi terbiye görmesi fikrini makale ve romanlarında tema olarak işlemişlerdir[2].

Kadının farklı yönleriyle ele alındığı bu süreçte Şinasi[3] "*Şair Evlenmesi'nde*" görücü usulü ile evlenmenin zararlarını, Ahmet Mithat[4] ise çok kadınla evlenmeyi eleştirmiştir. Namık Kemal[5] "*İbret"* ve *"Tasvir-i Efkâr"* gazetelerinde kadınların haklarını savunan yazılar yazmış, Hüseyin Rahmi Gürpınar[6] da eserlerinde kadın-erkek eşitsizliğine vurgu yapmıştır. 1893 yılında haftada iki defa yayınlanan "*Hanımlara Mahsus Gazete"*[7] çıkarılmaya başlanmıştır[8].

---

1 Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960***),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998, s. 8.

2 Melin Has-Er, **Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Kahramanlar,** Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 406.

3 Şinasi (1826-1871): Şair, yazar ve gazeteci kimliği ile tanınan Şinasi, meşrutiyet yanlısı, parlamento düşüncesini benimsemiş bir Tanzimat aydınıdır.**Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi,** (Editör: Murat Yalçın), C.II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 769-771.

4 Ahmet Mithat (1844-1912): Yazar, gazeteci ve yayımcıdır. **A.g.e.,** s. 27-31.

5 Namık Kemal (1840-1888): Şair, yazar, fikir adamıdır. **A.g.e.,** s. 583-586.

6 Hüseyin Rahmi Gürpınar (1864-1944): Öykücü ve romancıdır. **A.g.e.,** C.I, s. 394-398.

7 Hanımlara Mahsus Gazete'nin imtiyaz sahibi İbnü'l-Hakkı Tahir Bey, idare müdürü ise Ahmet Reşit Bey'dir. İstanbul kütüphanelerinde bulunan sayılarına dayanılarak 1893-1907 yılları arasında çıktığı söylenmektedir. Resimli olan gazetede erkeklerden çok hanımların imzalarına rastlanmaktadır. Fatma Aliye Hanım, Nigâr Hanım, Saide Hanım gibi.. Şefika Kurnaz, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s. 89-90.

8 Sami Ateş, "Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Zaman İçindeki Yeri", **Kemalist Atılım,** Eylül-Ekim 1986, Yıl.4, S. 38-39, s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

Kadın haklarına ilişkin çalışmalar II. Meşrutiyet Döneminde daha sistemli bir hale getirilmiştir. Bu dönemde yardım amaçlı kadın cemiyetlerinin çoğalmasının yanı sıra kadın haklarını savunan cemiyetlerin de kurulduğu görülmüştür. Bunlar arasında en dikkat çekeni 1909 yılında dönemin az sayıdaki eğitimli kadınlarından biri olan Halid Edip[9] tarafından kurulan "Kadınların Yükselmesi (Teali-i Nisvân) Cemiyeti'dir[10]. Bununla yetinmeyen Halide Edip, Türk kızlarının eğitim hakkını elde etmesi için çeşitli yazılar yazmış ve romanlarında kadın-erkek eşitsizliğine yer vermiştir. Bu konuya Ziya Gökalp'in[11] de oldukça duyarlı olduğu Malta'ya sürgün olarak gönderildiği süreçte kızına yazdığı *"Yeni hayat ne zaman başlayacak? Ne zaman ki, kadınlar da erkekler kadar tahsil görerek, cemiyetin idaresindeki rollerini icraya başlarsa..."* gibi ifadelere yer verdiği mektubundan da anlaşılmaktadır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde ortaya atılan fikirlerin katkısıyladır ki; 1917 yılında Aile Hukuku Kararnamesi çıkarılmıştır. Söz konusu kararname, kadına evlenme sırasında mukavele ile tek eşliliği şart koşma hakkı tanımışsa da kararnameye yönelik tepkilerin artmasıyla birlikte 1918 yılında ülke topraklarının işgale uğraması sürecinde azınlık din adamlarının isteği doğrultusunda yürürlükten kaldırılmıştır [12].

Bu çalışmada, Cumhuriyet'in ilanından kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanındığı 1934 yılına kadar geçen süreçte yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Kadınların 1930, 1933 ve 1934 yılında elde ettiği siyasi haklar meclis zabıtları ve dönemin gazetelerinde çıkan haberler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bunlara ek olarak elde eldilen siyasi hakların Türk kadını açısından önemine vurgu yapılarak, kutlamalara dair detaylar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

---

9 Seçkin bir Osmanlı ailesine mensup olan Halide Edip (1884-1964) kültürel ve politik faaliyetleriyle dikkat çeker.Balkan savaşlarındagönüllü hastabakıcılık, mütareke yıllarında ise etkili hatiplik yapmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda mücadeleci kadro içerisinde görev alan Halide Edip, yazar kimliğinin yanı sıra Kadın Hareketi'nin en önemli isimlerinden biridir. Nebahat Göçeri, **Kadın Hareketi Tarihi**, Sivas 2010, s. 200-203.

10 Kadının bilgi ve görgüsünü artırmak amacıyla kurulan cemiyete üye olabilmek için; İngilizce bilmek, yazıyla kendini ifade edebilmek gibi şartlar getirilmiştir. Üyeleri arasında bulunan Nezihe Muhiddin'in cemiyetin kurulmasından dolayı Halide Edip'e duyduğu saygı dikkat çekicidir.Göçeri, **a.g.e.**, s. 146.

11 Ziya Gökalp (1876-1924): Şair, yazar, fikir adamı ve sosyologdur. **Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, C.II, s. 937-938.

12 **Turhan Feyzioğlu,** "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C.2, Sayı.6'dan ayrı basım, Temmuz 1986, s.588-591.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Cumhuriyet'in İlanından Sonra Kadın Haklarındaki Gelişmeler

Kadınlara siyasi haklar verilmesine ilişkin görüşler daha Milli Mücadele Dönemi'nde meclis gündeminde tartışmalara neden olmuştur. 1923 yılında İntihabı Mebusan Kanunu'nun bazı maddelerinin tadilini içeren kanunun birinci *maddesinde "Türkiye Büyük Millet Meclisi âzası Türkiye Devleti halkından her yirmi bin nüfusu zükûrda [erkek] bir nefer olmak üzere intihap olunur"* denmektedir. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey[13] kanuna ilişkin görüşlerini şöyle aktarmıştır: *"Mesela evvelce elli bin nüfusu zükûr üzerine tanzim edilmiş bir kanun vardı. Bu defa, bu teklifi yapan arkadaşlarımız, kadınların mevkiini de nazarı dikkate alarak hareket etmişlerdir. Her şeyin bir derecesi, bir vesilei tekemmülü var, kanun teklifinde, kadınlar tekemmül edip de, rey hakkını istimal etmek derecesine gelinceye kadar onlar aile efradı beyninde aile reislerine rey vermiş gibi telâkki edilerek yirmi bin nüfusu zükûrda bir mebus intihabını esas ittihaz etmiştir."* Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey[14] bu konuşma üzerine *"Bilmem ama böyle bir tev'il akıl ve hayale gelebilir mi?"* dedikten sonra "*İntihap etmek ve edilmek hakkını vermiyorsunuz; fakat kadınları saymıyorsunuz da"* diyerek tepkisini dile getirmiştir[15]. Her ne kadar o günlerde kadınlara seçimlere katılma hakkı verilmemişse de 1923 yılında ikinci meclisin kurulması için yapılan seçimlerde Kilis, Kastamonu, Malatya, Ankara, Yozgat, Gaziantep, Tarsus, Antalya, Düzce, Konya , Elazığ, Burdur ve İzmir'de ikinci seçmenlerin kendi insiyatifleri doğrultusunda Latife, Mevhibe (İnönü), Galibe (Okyar)

13 Hüseyin Avni Ulaş (1887-1948): Mebusan Meclisi'nin son döneminde Erzurum'dan milletvekili seçilen Hüseyin Avni Bey, meclisin kapatılmasından sonra Heyet-i Temsiliye'nin talimatına uyarak Ankara'ya gelmiştir.Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul yönetim kurulunda görev almıştır.Atatürk'e suikast girişimi nedeniyle tutuklanmışsa da yapılan yargılama sonucu beraat etmiştir. **Türk Parlamento Tarihi,** Milli Mücadele ve TBMM, I. Dönem 1919-1923, III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, s. 391-392.

14 Tunalı Hilmi Bey (1871-1928): İstanbul Mebusan Meclisi'nin son dönemi için yapılan seçimlerde Bolu'dan milletvekili seçilmiştir. Meclisin feshinden sonra Ankara'ya gelerek TBMM'ye katılmıştır. II.ve III. Dönemde de Zonguldak'tan milletvekili seçilmiştir. **A.g.e.,** s. 197-199.

15 **TBMM ZC**., D.1, C.28, İ.4, 17. İçtima (3.4.1339/ 3.4.1923), s. 326-329.

Levent Şahverdi Arşivi

Müfide Ferit (Tek)[16] hanım ile halk kahramanı Kara Fatma'ya[17] oy verdiği görülmüştür[18].

Konu ile ilgili mecliste bir başka tartışma 1924 yılında, anayasa metni üzerinde yapılan görüşmeler sırasında yaşanmıştır. Zira metnin onuncu maddesinde *"18 yaşını bitiren her Türk'ün milletvekili seçimlerine katılabileceği"*, on birinci maddesinde de *"30 yaşını bitiren her Türk'ün milletvekili seçilebileceği"* ibaresine yer verilmiştir[19]. Bunun üzerine söz alan Bayazıt Milletvekili Şefik Bey[20] *"her Türk"* sözünün içine kadınların da dahil olduğunu hatırlatması üzerine Dersim Milletvekili Feridun Bey[21], *"Zaten maksadımız odur, kadınlar da rey verecektir"* demiştir. Ancak Karesi Milletvekili Ahmet Süreyya Bey'in[22] Türk tabirinin içinde kadınların olmadığı yönündeki açıklaması üzerine söz alan Kütahya Milletvekili Recep Peker[23] *"...Biz diyoruz ki Türkiye bir halk devletidir, bir halk*

16 Müfide Ferit Tek (1892-1971): Romancı ve yazar olan Müfide Ferit, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Türk Ocakları'nda konferanslar vermiş, Türk Yurdu ve Şehbal dergilerinde yazılar yazmış, öyküler yayınlamıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'ya geçerek Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan yazılarıyla Milli Mücadeyi destekleyen Müfide Ferit, Cumhuriyet'in ilanından sonra da Türk kadınına ilişkin çeşitli yazılar yazarak konferanslar vermiştir. **Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, C.II, s. 808-809.

17 Erzurumlu Yusuf Ağa'nın kızı olan Fatma Seher, nâm-ı diğer Kara Fatma, Milli Mücadele'nin başlangıcından Anadolu'nun düşmandan tamamen temizlenmesine kadar geçen süreçte cephede hem komutan, hem asker hem de ana olmuştur. Önce çavuşluk, daha sonra teğmenlik ve üsteğmenlik rütbelerine kadar yükselen Kara Fatma'nın ünü kısa zamanda dört bir tarafa yayılmıştır. Güldane Çolak-Lale Uçan, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Basında Kadın Öncüler**, Heyamola Yayınları, İstanbul 2008, s. 45-46.

18 Sami N. Özerdim, "Atatürk ve Kadın Hakları 2", **Kemalist Ülkü**, Özel Sayı, Kasım 1985, s. 18.

19 "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Şubat 1924.

20 M. Şefik Baydar (1865-1936): Van Merkez Savcısı bulunduğu sırada Meclis-i Mebusan'a üye seçilmiştir. Mebusluğu III. ve IV. Dönemlerde de yenilenmiştir. Meclisin feshi üzerine 1920'de Sivas Mahkemesi Temyiz üyeliğine atanan Şefik Bey TBMM'nin ikinci dönem seçimlerinde Bayazıt'tan milletvekili seçilmiştir. III. Dönemde de aynı seçim bölgesinden milletvekili seçilmiştir. **Türk Parlamento Tarihi,** TBMM II. Dönem (1923-1927), III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, s. 124-125.

21 Feridun Fikri Düşünsel (1892-1958): TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katılarak Dersim'den milletvekili seçilen Düşünsel, Bingöl'den VI, VII, VIII ve IX. Dönemlerde milletvekili seçilmiştir.**A.g.e.,** s. 225-226.

22 Ahmet Süreyya Örge (Evren) (1888-1969): TBMM'nin II. Dönem seçimlerinde Karesi (Balıkesir) milletvekilliğine seçilmiştir. Balıkesir'den V, VII, VIII, Aksaray'dan IV ve Bitlis'ten VI. Dönem milletvekili seçilmiştir. **A.g.e.,** s. 465-466.

23 Recep Peker (1889-1950): TBMM'nin II. Dönem seçimlerinde Kütahya'dan milletvekili seçilmiştir. 22 Kasım 1924-3 Mart 1925 tarihleri arasında Dahiliye Vekâletine ve Vekaleten

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyetidir. Efendiler, Türk kadını bu Türk halkının hiç olmazsa yarısı değil midir? Bendeniz bu noktai nazardan Süreyya Beyefendi'nin ifadelerine muhalif olarak bu <<Her Türk>> kelimesi içinde otuz yaşını ikmal etmiş kadınları da dahil addederek el kaldırdım" diyerek görüşünü ortaya koymuştur. Bunun üzerine Urfa Milletvekili Yahya Kemal Bey[24] *"30 yaşını ikmal eden, kadın ve erkek her Türk mebus intihab edilmek salâhiyetine haizdir"* şeklinde bir değişiklik teklifinde bulunmuşsa da meclisteki çoğunluk tarafından kabul edilmemiştir. Recep Peker bu durum karşısında *"Kadına hak vermediniz. Bari alkışlamayın yahu!"* diyerek tepkisini dile getirmiştir. Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey[25] karışıklığa meydan vermemek için *"erkek"* kelimesinin ilave edilmesini teklif etmiş ve kabul edilmesiyle de "*her Türk*" yerine "*her erkek Türk*" ibaresi getirilmiştir[26]. Hatta söz konusu bu tartışma Hakimiyet-i Milliye gazetesinin manşetine taşınmıştır:

"Projede intihaba iştirak ve intihab olunmak hakları muayyen sene ve asıl muayyen şeraiti haiz her Türk'e temin olunuyordu. Türk kelimesinin mübhemiyetini izale için bu kelimenin zükur ve inas her iki cinsi de şamil olup olmadığına aid vaki bir suale karşı encümen azalarının kelimeyi yalnız zükura aid olmak üzere kabul etmiş oldukları izah olunur olunmaz; mecliste bir tufan koptu. Her taraftan protesto edildi. Birçok hatipler Türk kadınının hukukunu müdafaa için söz istediler. Bu nasıl oluyor?

Türk kadını mücadele-i milliyenin bütün safhalarına iştirak eder, arkasında ve arabasında ordu için mühimmat ve erzak taşır; köyün içtimai hayatında en müessir amil olur. Eker, saçar, biçer, alır, satar, hülasa erkekten ziyade çalışır.

Mübadele, İmar ve İskân Vekilliği'ne getirilmiştir. 4 Mart 1925'te Millî Savunma Bakanlığı olmuştur. 1927'de Bayındırlık Bakanı olmuştur. 1928 yılında CHP Meclis Grubu Başkanı seçilen Peker, 1931'de CHP Genel Katipliğe seçilmiştir. Saraçoğlu kabinesinde İçişleri Bakanlığı yapmıştır. 7 Ağustos 1946 ile 9 Eylül 1947 tarihleri arasında Başbakan olarak görev yapmıştır. Kütahya'dan III, IV, V, VI, VII. Dönemlerde ve İstanbul'dan VIII. Dönemde milletvekili seçilmiştir. **A.g.e.,** s. 572-573.

24 Yahya Kemal (1884-1958): TBMM'nin II. Dönem seçimlerinde Urfa'dan milletvekili seçildi. Sonrasında Yozgat'tan IV, Tekirdağ'dan V ve VI, İstanbul'dan VII. Dönem milletvekili olmuştur. **A.g.e.,** s. 767-768.

25 Celal Nuri İleri (1882-1938): Mebusan Meclisi'nin son dönemi için yapılan seçimlerde Gelibolu milletvekili olmuştur. İstanbul'un işgali ile birlikte Malta adasına sürgüne gönderilen Celal Nuri serbest bırakıldıktan sonra TBMM'de görevine başlamıştır. II. Dönemde yine Gelibolu, III. ve IV. Dönemde Tekirdağ'dan milletvekili seçilmiştir. **Türk Parlamento Tarihi,** Milli Mücadele ve TBMM..., s.435-436.

26 **TBMM ZC.,** D.2, C.7-1, İ.2, 13. İçtima (16.3.1340/ 16.3.1924), s. 540-543.

Levent Şahverdi Arşivi

Erkekden ziyade iktisadi ve içtimai faaliyetler ibraz eder ve sonrada aynı hayatın idare ve tanzimine, tertib ve teşkiline iştirak ettirilmez! Neden aynı kadının zevci, oğlu, kardeşi iştirak ettiriliyor da o ettirilmiyor? Acaba bu köy erkekleri, ondan irfan, akıl, şuur veyahud vazife şinaslıkça daha yüksek midir? Millet kürsüsünden serd olunan bu ve buna müşabih mütalâalar büyük bir dikkat ve tasvible dinlendi. Bu manzara karşısında memnun ve mesrûr olmamak kâbil değildi. Bütün şarkda kadınlığı müdafaa yolunda, ilk kere Türk Millet Meclisi'nde; bu gibi hararetli nutuklar irâd olunuyordu. Kadınlık hakkında şarkda asırlardan beri tekevvün etmiş olan tarz-ı telakkiyi unutmamalıdır."[27]

Aslında Cumhuriyet rejiminin kadınlara hak ettiği itibarı vereceğini, Atatürk yaptığı konuşmalarda sıklıkla dile getirmiştir. Bunlardan biri de 31 Ocak 1923'te İzmir'de yaptığı konuşmadır:

"...Bir toplum, cinsinden yalnız birinin zamanın gereklerini kazanmasıyla yetinirse o toplum yarıdan fazla eksiklik içinde kalır. Bir millet gelişmek ve medenileşmek isterse özellikle bu noktayı temel olarak kabul etmek mecburiyetindedir. Bizim toplumumuzun başarısızlığının nedeni, kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz ilgisizlik ve kusurdan doğmaktadır... Bundan dolayı bizim toplumumuz için ilim ve fen gerekli ise bunları aynı derecede hem erkek ve hem de kadınlarımızın kazanmaları gerekir... Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya karar vermiştir. Bugünün gereklerinden biri de kadınlarımızın her konuda yükselmelerini sağlamaktır. Bundan dolayı kadınlarımız da bilgin ve ilme açık olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün öğrenim derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar sosyal hayatta erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin yardımcısı ve destekçisi olacaklardır."[28]

Cumhuriyet'in ilanı ile uygumaya konulan çok yönlü inkılap hareketleri içerisinde kadın hakları açısından önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kadın ve erkeğin eşit öğretim imkânlarından yararlanması sağlanmıştır[29]. Kadınların hak ettiği itibarı kazan-

27 "Teşkilatı Esasiye Kanunu Mecliste", **Hâkimiyet-i Milliye,** 18 Mart 1924.

28 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006, s. 452. Atatürk daha 1906/1907 yıllarında Bulgar Türkoloğu Manolof'a ilerisi için tasarılarını şöyle özetlemiştir: *" Saltanat yıkılmalıdır. Devlet yapısı, mütecanis unsura dayanmalıdır. Din ve devlet, birbirinden ayrılmalı, Doğu medeniyetinden benliğimizi sıyırarak Batı medeniyetine aktarmalıyız. Kadın ve erkek arasındaki farklar silinerek yeni bir sosyal nizam kurmalıyız."* Sami N. Özerdim, "Atatürk ve Kadın Hakları 1*",* **Kemalist Ülkü**, S. 204, Ekim 1985, s. 15-16.

29 Emel Doğramacı, **Türkiye'de Kadın Hakları,** 1982, s. 86-87.

Levent Şahverdi Arşivi

masına yönelik bir diğer önemli adım Medeni Kanunun kabulüdür. Söz konusu kanunla birden fazla kadınla evlilik kaldırılmış, evlilik akdi için resmi nikah şartı getirilmiş ve ayrıca evlenmede kadın ve erkek için yaş sınırı getirilerek çok küçük yaşta evlenmeler yasaklanmıştır. Bunların yanı sıra boşanmada keyfilik kaldırılarak boşanma halinde kadının ve çocuğun hakları güvence altına alınmıştır. Miras hukukunda kadın ve erkek eşitliği sağlanmıştır[30].

1924 yılında kurulan ve kadınların haklarını elde etmesinde önemli çalışmaları gözardı edilemeyecek bir cemiyet olan Türk Kadın Birliği'nin[31] 1927 yılında, seçimlerin hemen öncesinde tüzüğüne kadınların siyasi haklar kazanmasını sağlamaya yönelik bir madde eklemesi yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir[32]. Birlik Başkanı Nezihe Muhiddin[33] *"İnkılapları doğuran hamlelerdir. Bu hamlelerimize her seçimde devam edeceğiz ve nihayet bu hakka bizler de her vatandaş gibi katılacağız. Kanunlar sosyal hayatın ihtiyaçlarına intibak eder."* diyerek görüşünü açıklamıştır[34].

Ancak tartışmalar bununla sınırlı kalmamış, 21 Haziran 1927 tarihinde TBMM'de görüşülen Askeri Mükellefiyet Kanunu çerçevesinde konu tekrar meclis gündemine gelmiş ve Giresun milletvekili Hakkı Tarık (Us)'un[35] yorumu üzerine tartışmaya açılmıştır. Hakkı Tarık Bey konuşmasında *"...Kadınlar benim noktai nazarımdan hem intihap edebilirler, hem intihap olunabilirler. Fakat ne zaman intihap etmeye başlayacaklardır, yahut ne zaman initihap edilmeye başlıyacaklardır, bu belki bir zaman meselesi, nihayet küçük bir münakaşa zemini-*

30 Feyzioğlu, **a.g.e.,** s. 596.

31 7 Şubat 1924 tarihinde Nezihe Muhiddin Hanım başkanlığında kurulan Türk Kadın Birliği, siyasi nitelik taşımayan her türlü etkinliği yapmak, toplum hayatında kadınların ilerlemesi ve yükselmesi için faaliyet göstermek, Cumhuriyet rejimini benimsetmek gibi amaçlar doğrultusunda hareket etmiştir. 1927 yılında Türk Kadın Birliği'nin tüzüğünde yapılan değişiklikle, cemiyetin daha çok kadınların siyasi haklarını elde etmesi adına çalışmalarda bulunduğu görülmüştür. Kaplan, **a.g.e.,** s. 141-142.

32 Burhan Göksel, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk Araştıma Merkezi Dergisi**, C.1, S.1, Kasım 1984, s. 229.

33 Türk Kadın Birliği'nin kurucuları arasında yer alan Nezihe Muhiddin, eğitimci, dernekçi, gazeteci, yazar kimliğiyle öne çıkan isimlerden biridir. Perihan Ergun, **Cumhuriyet Aydınlanmasında Öncü Kadınlarımız,** Tekin Yayınevi, İstanbul 1998, s. 107.

34 Tezer Taşkıran, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları,** Başbakanlık Basımevi, 1973, s. 124.

35 Hakkı Tarık Us (1889-1956): TBMM'nin II. Dönem seçimlerinde Giresun milletvekili seçilmiştir. III, IV, V. Dönemlerde de Giresun milletvekili seçilmiştir. **Türk Parlamento Tarihi,** TBMM II. Dönem (1923-1927)..., s. 356-357.

Levent Şahverdi Arşivi

dir. Yalnız, mebus olmak, mebusluk intihabına iştirak etmek vatani bir mesele ise, memleketin müdafaasına iştirak etmek de öyle bir hak, öyle bir vazifedir." diyerek kadınların da askerlik yapması yönündeki görüşünü ortaya koymuştur[36].

Milli Savunma Bakanı Recep (Peker) de Kadınlar Birliği'nin, kadınların seçimlere katılmasına dair isteğine çok olumlu bir yaklaşım sergilememiştir: *"... Madem ki devletin teşkilatı içtimaiye ve siyasiyesine iştirak etmek isteyen bir kadınlık zümresi mevzubahistir, o zümreye şunu hatırlatmak lâzım gelir ki bir vatanın mesaîi umumiyesine iştirak, yalnız intihabatın nazarî mücadelâtına ve meclislerin kürsülerde geçen münakaşatına iştirak etmek kâfi değildir. Mademki Türk vataniyle ve mukadderatı ile fiilen meşgul olmak arzusundasınız, o halde bu meşguliyeti fiiliyenin diğer şerefli bir cephesi vardır ki sizi oraya davet ederim."*[37] Ancak Peker'in bu konuşmasının, 1924 anayasasının metni üzerinde yapılan çalışmalar sırasında yaptığı konuşması ile örtüşmediği görülmektedir. Tabii bu noktada kesin hüküm vermek mümkün olmamakla beraber o gün için Recep Peker'in Kadınlar Birliği'nin girişimini doğru bulmadığı anlamı çıkarılabilir.

Yunus Nadi Bey[38] ise yapılan yorumlara karşı görüşünü şöyle ifade etmiştir: *"Kadınların intihabata iştiraklari Teşkilât-ı Esasiye'de muhtemel ve birgün mümkün ve muhakkak bir mesele olarak tespit edilmiştir ve Türk kadınlığını bu seviyei itilâya vasıl olmuş görmekle iftihar eddeceğiz. Bugünkü hareket bir mukaddime olabilir."*[39] Bu gelişmelerden Kadın Birliği'nin gerçekte 1927 seçimlerine katılmak arzusunda olduğu çok açık olmakla birlikte, siyasi iktidarın bu isteğe o dönemde çok olumlu yaklaşmadığı görülmüştür. O gün için böyle bir girişimde bulunulmamış olmasının en önemli sebebini, siyasi otoritenin diğer inkılaplarda olduğu gibi kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi için en doğru zaman ve zemini yakalamak adına bir süre daha beklemeyi uygun görmüş olmasında aramak gerekir.

---

36 **TBMM ZC.,** D.2, C.33, İ.IV, 79. İnikat (21.6.1927), s. 385.

37 **TBMM ZC.,** D.2, C.33, İ.IV, 79. İnikat (21.6.1927), s. 385.

38 Yunus Nadi Abalıoğlu (1880-1945): Mebusan Meclisi'nin son dönemi için yapılan seçimlerde İzmir'den milletvekili olarak seçilmiştir. İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'ya gelerek meclisin açılışında hazır bulunan Abalıoğlu, II. Dönemde Menteşe'den (Muğla) milletvekili seçilmiştir. III, IV, V ve VI. Dönemlerde yine Muğla'dan milletvekili seçilmiştir. **Türk Parlamento Tarihi,** Milli Mücadele ve TBMM, I. Dönem 1919-1923..., s. 530-531.

39 **TBMM ZC.,** D.2, C.33, İ.IV, 79. İnikat (21.6.1927), s. 386.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Kadınlara Belediye Seçimlerine Katılma Hakkı Verilmesi (1930)

Kadınlar belediye seçimlerine katılma hakkını, 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Belediye Kanunu'nun[40], 23 ve 24 maddesine dayanarak hak kazanmışlardır[41]. Kadınların bu hakkı kazanmasında Türk Kadın Birliği gibi Türk Ocakları'nın da büyük rolü olmuştur[42]. Zira daha 1926 yılında kadınlara siyasi hak vermenin zamanının geldiğine yönelik söylemler Türk Ocakları'nda yapılan toplantılarda dile getirilmiştir[43]. Kadınlara siyasi hakların verildiği Belediye Kanunu'nun meclis oturumunda Dahiliye Vekili Şükrü Kaya[44] görüşünü şöyle ortaya koymuştur:

"Muhterem efendiler! Bu lâyihanın açık vasıflarından ve inkılapçı hükümlerinden biri de Türk kadınının Türk erkeği ile zaten müsavi olan şerefli hakkını belediye işlerinde de tamamı ile tayin etmesidir. Türk tarihinin her sahasında ve her safhasında erkeğiile yan yana her fedakarlığı yapan millet ve vatan işlerinde büyük feragatla her mahrumiyete, her cefaya ve her acıya katlanan milletin, vatanın felaket ve saadetlerine ayni hisle iştirak eden büyük kalpli ve yüksek faziletli Türk kadını müşterek eseri olan bu Cumhuriyet'te elbette ve elbette, kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerinde de temiz ve ciddi mevkiini alacaktır." demiştir[45].

Kars Milletvekili Ahmet Ağaoğlu[46] ise kadınlara verilen bu haktan duyduğu memnuniyeti şöyle dile getirmiştir:

---

40 **TBMM ZC.,** D.3, C.18, İ.3, 43. İnikat (3.4.1930), s. 3-8.

41 23. ve 24. maddelerin içeriği için bkz. **TBMM ZC.,** D.3, C.17, İ.3, 37. İnikat (20.3.1930), s. 68.

42 Hale Şıvgın, "Atatürk ve Türk Kadın Hakları", **Erdem**, C.11, S.31, Mayıs 1999, s. 255-259. Ayrıca bkz. Hayri Domaniç, **Yaradılıştan Bu Yana Kadın Haklarının Gelişimi ve Sorunları,** İstanbul 2007, s. 120.

43 Kaplan, **a.g.e.**, s. 163.

44 Şükrü Kaya (1883-1959): TBMM'nin II.Dönem seçimlerine katılarak Muğla'dan milletvekili seçilmiştir. III, IV ve V. Dönemlerde milletvekili seçilen Kaya, Ziraat Vekili, Hariciye Vekili ve çeşitli tarih aralıklarında beş kez Dahiliye Vekilliği yapmıştır.**Türk Parlamento Tarihi,**TBMM II. Dönem (1923-1927)...,s. 616-618.

45 **TBMM ZC.,** D.3, C.17, İ.3, 37. İnikat (20.3.1930), s. 24.

46 Ahmet Ağaoğlu (1869-1939): Türk Milliyetçisi ve Batı uygarlığı savunucusu olan Ahmet Ağaoğlu, TBMM'nin II. ve III. Dönem seçimlerinde Kars'tan milletvekili seçilmiştir. **Türk Parlamento Tarihi,**TBMM II. Dönem (1923-1927)...,s. 473-474.

Levent Şahverdi Arşivi

"...Efendiler; demin Dahiliye Vekili Beyefendi bize; kadınlarımıza belediye intihabına iştirak salahiyetinin verildigini tebşir buyurdular. Ben bunu kanundan daanlamıştım. Ben, öteden beri kadınlarımızın serbest hür ve müterakki Türk anasıolmaları taraftarıyım. Bu kanunla bu maksadın da hasıl oldugunu görmeklebahtiyarım. Kendilerini büyük bir hürmetle selamlar ve tebrik ederim. Kadınlarımızın bu müesseselere iştirakinden, alelûmum müesseselere iştiraklerinden yine erkekler önünde terbiyetkâr birer uzuv olacaklarına hiç süphe yoktur (Alkışlar). Efendiler, belediyenin istinat ettigi esas, temsil noktai nazarından meclisin istinat ettigi esastan daha vasi olacaktır. Çünkü mecliste yalnız erkekler müntahiptir. Belediyelerde ise hem erkekler, hem de kadınlar tarafından intihabat yapılacaktır. Demek temsil salahiyetleri daha vasi olacaktır. Binaenaleyh kendilerini bir defa daha selamlarım. Cumhuriyet mefhumu bunu iktiza ederdi. Bir gün gelecek kadınlar da mebus intihabatına iştirak edecekler..."[47]

Kadınlara verilen bu haklarmemleketin dört bir tarafında bayram havasında kutlanmıştır[48]. 3 Nisan 1930'da Ankara'daki Türk Ocakları merkezinde Atatürk, İsmet İnönü ve Kazım Paşa'nın da bulunduğu kalabalığın önünde konuşma yapan Afet Hanım[49] kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinden dolayı şu değerlendirmeyi yapmıştır: *"Hanımlar, Efendiler! İntihap hakkındır, vazifendir. İntihabın esaslı ciheti vatandaşın reyini kullanmasıdır, intihapta millî halkçılık prensibinin fiilen tatbikidir. (Alkışlar) Kadınlara intihap etmek ve edilmek hakkının verilmesi millî hakimiyetin ifadesidir. Sabilerden, delilerden maada bütün vatandaşlar kadın ve erkek intihap hakkına maliktirler. Millîhakimiyet hiçbir faikiyeti kabul etmez. Bundan şüphe edenler millî hakimiyeti ve demokrasiyi bilmeyen acizlerdir."*[50]Yunus Nadi Bey de *"Kadına hakkı olan mevkii vermekle Türk cemiyeti maddeten ve mübalağasız bir misli artmış ve lâakall manen yüz bin*

47 **TBMM ZC.,** D.3, C.17, İ.3, 37. İnikat (20.3.1930), s. 26.

48 "Kadınların Şenlikleri", **Cumhuriyet,** 3 Nisan 1930.

49 Afet İnan (1908-1985): Kadın Sosyal Hayatını Araştırma ve İnceleme Derneği'nin kurucusu ve Türkiye'nin ilk tarihçi ve sosyoloji profesörüdür. Arkeoloji ile de ilgilenmiştir. Cumhuriyet Dönemi kadınlarının en önemli isimlerinden biridir. Batı'da yapılan çalışmalarla Türkiye arasında köprü olmuş bir eğitimcidir. Atatürk'ün manevi kızlarındandır. Fatma Ayhan, "Afet İnan (1908-1985)", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi (1920-1938),** C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2009, s. 411-412.

50 "Muallim Afet Hanım'ın Konferansı", **Cumhuriyet,** 4 Nisan 1930. "Afet Hanımın Konferansı", **Vakit**, 4 Nisan 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

kere yükselmiştir." diyerek kadınlara verilen bu haktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir[51].

İstanbul'da iseKadın Birliği, İstanbul hanımları Darülfunun talebeleri ve kız mekteplerinin katılımıyla oluşturulan alay, şehir bandosunun da katılımıyla Taksim'deki Gazi abidesininönüne gelmiştir. Burada konuşmalar yapılmıştır. Ancak İstanbul'daki kutlamalar bununla sınırlı kalmamış,Kadın Birliği 11 Nisan 1930 Cuma günü yapılacak olan mitingekatılması için Türk kadınını davet etmiştir[52].Planlamaya göre tezahüratın ilk safhası Sultan Ahmet meydanında ikinci safhası ise Taksim'de olacaktır[53]. 11 Nisan günü sabah saatlerinde Sultan Ahmet Meydanı'nda toplanan kalabalığın önünde Kadın Birliği Reisi Latife Bekir Hanım bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında *"Pek yakın bir mazide kâbuslar altında inleyen büyük milletimizin İstanbul'daki kardeşlerini şefik sinesinde toplayarak onların acıklı hasbihallerini dinleyen şu tarihi meydan bugün o büyük milletin azimkâr annelerini aguşuna alıyor"* demiştir. Burada yapılan konuşmalardan sonra *"Yaşasın Kadınlar"* sloganıyla tramvay yolunu takiben alay Taksim'e gelmiştir. Burada abideye çelenk konulduktan sonra Saime Faik ve Mediha Fazlı Hanımlar konuşma yapmışlardır[54]. Saime Hanım konuşmasında *"Aziz Hemşireler, Türk kadınının kazandığı büyük şeref ve zaferi tes'it için bugün buraya toplandık. Avrupa'nın birçok şehirlerinde bile nail olunmayan bu şerefe Türk kadınının mazhar olması Büyük Gazi'nin millete açtığı nurlu yolun ışığıdır."*demiştir. Mediha Vasfi Hanım da *"Arkadaşlar! Kadınlığın en şerefli günü bu gündür. Çünkü senelerden beri hasretle özlediği bu gayeye vasıl olmuştur"* diyerek sevinci kendisini dinleyenlerle paylaşmıştır[55].

Ancak 1930 yılında daha çok erkeklerin katılımıyla gerçekleştirilen mitingin Ankara ve İstanbul Hanımları tarafından sönük bulunarak eleştirilmesi Kadın Birliği'ni memnun etmemiştir[56]. Türk Kadın Birliği Reisi Latife Bekir ve

---

51 Yunus Nadi, "Kadınların İntihap Hakkı", **Cumhuriyet,** 4 Nisan 1930.

52 "Cuma Sabahı Sultanahmed Meydanına Girmeyi Unutmayınız!", **Vakit,** 7 Nisan 1930.

53 "Miting! Türk Kadını, Yarınki İçtimaa Sen de Gel!", **Cumhuriyet,** 10 Nisan 1930.

54 "Kadınların Mitingi", **Cumhuriyet,** 12 Nisan 1930. Ayrıca programın detayları için bkz. "Bugün Miting Var", **Cumhuriyet,** 11 Nisan 1930.

55 "Kadınlar Haklarını Tes'it Ettiler", **Vakit,** 12 Nisan 1930.

56 "Miting Niçin Muvaffak Olmadı", **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1930. "Kadınlar Birliği İdare Heyeti'de", **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1930."Kadınlar Birliği'nde Asabiyet", **Vakit**, 17 Nisan 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

azalardan Saime Hanım gazetecileri kabul ederek kendilerine yönelik eleştirilere şöyle yanıt vermişlerdir: *"Biz mitingin iyi olduğuna kaniiz ve dürüst olduğunu da biliyoruz. Miting yapacaktık, sözümüzden dönmedik, gelen geldi. Biz de daha iyisini yapmak isterdik fakat olmadı. Gerek Ankara ve gerek İstanbul hanımlarının aleyhimizde böyle sözler söyleyeceklerini ümit etmezdik. Matbuat da aleyhimizde bulundu. Ankara'da daha iyisi yapılırsa memnun oluruz."*[57]

Bu süreçte basına yansıyan bir diğer görüş kadınların siyasi hayata girmeleriyle kadınlık vasfından uzaklaşacaklarına dair ileri sürülen görüştür. Efzayiş Suat Hanım verdiği konferansta bu eleştirilere şöyle yanıt vermiştir: *"Memleketimizin yarısını biz kadınlar teşkil ediyoruz. Bizden beklenilen hizmeti hüsnü ifa etmemiz için Cumhuriyet hükümeti bize de hak veriyor. Bu hakkı istimal ederken birçoklarının ihtiraz ettikleri gibi erkeklerin ellerinden işlerini almıyacağız. Yalnız taksimi mesai kaidesine riayet ederek yüklerini hafifleteceğiz. Ve gene bazılarının zannettikleri gibi cinsimizi inkâr ederek erkekleşmeyeceğiz. Bilâkis kadınlığımızdan bir zerre bile kaybetmeyeceğiz."*[58]

Kadınların belediye işlerinde söz sahibi olmalarına ilişkin Vakit gazetesi tarafından bir anket düzenlemiş ve bu çerçevede birçok kişiden görüş talep edilmiştir. Ankete verilen cevaplar daha çok olumlu olmakla birlikte olumsuz bakış açısını dile getirenler de yok değildir. Hüseyin Rahmi Bey bunlardan bir tanesidir. Kadınların son dönemlerde birçok mesleğe el attıklarını belirterek *"Kadın erkeğe mahkum olmak için yaratılmış olduğunu unutuyor"* diyerek oldukça sert bir üslupla eleştirmiştir[59]. Konuya çocukların sağlığı noktasında yaklaşan uzman doktor Kadir Raşit Paşa ise kadının çocuğuyla layıkıyla ilgilenebilmesi onu yeterince emzirebilmesi bakımından kadının yerinin siyaset sahnesi değil aile ocağı olması gerektiğini belirtmiştir[60].

Buna karşın Avukat İclal Hanım, insanları kadın ve erkek diye iki sınıfa ayırmanın doğru olmadığını söylemiş ve ardından *"Bir erkeğin fikrinden ne gibi bir başkalığı olabilir derim. Ve bu arada erkeğin fikrini niçin merak etmediğinizi sorarım"* diyerek görüşünü ortaya koymuştur[61]. İstanbul'da çıkmakta olan

57 "Sinir Hali", **Cumhuriyet,** 17 Nisan 1930.

58 "Erkekler Müsterih Olunuz", **Vakit,** 1 Nisan 1930.

59 "Kadın Erkeğe Mağlup Olmak İçin Yaratılmıştır", **Vakit,** 4 Nisan 1930.

60 "Kadınların Yeri Siyaset Sahnesi Değil, Aile Ocağı'dır", **Vakit,** 18 Nisan 1930.

61 "Belediyecilik, Hakimlik, Mebusluk Bahsinde Kadınlar", **Vakit,** 2 Nisan 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ermeni Kadını" isimli mecmuada da Türk kadınının belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını almasının önemine değinilmiş Ermeni kadınlarından Hayganuş Mark, Türk kadınının cemiyette hakları olan mevkilerini aldıklarını dile getirmiştir[62].

Kadınlara verilen bu hak üzerine CHF Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa'nın başkanlığında yapılan toplantı da Paşa, kadınların fırkaya dahil olmaları için lazım gelen talimatı vermiştir. Bu talimata göre fırkaya kadınlar da erkekler gibi dahil olacaklardır. Kadınlar mensup oldukları ocaklara müracaat edeceklerdir. Ancak kendilerini iki aza, fırkaya takdim ve tavsiye edecektir. Bu azaların aynı ocakta olması şart değildir[63].Partiye giren ilk kadın üye Afet İnan'dır[64]. İstanbul'da kadınların fırkaya kayıt muamelesi 7 Nisan 1930 tarihinde başlamıştır[65]. İstanbul'da fırkaya ilk kaydını yaptıran Hakkı Şinasi Paşa'nın eşi Resmiye Hakkı Şinasi Hanım[66], İzmir'de ise Benal Nevzat Hanım'dır[67].

III. Kadınlara Muhtar Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesi (1933)

Kadınların köy muhtarlığına ve ihtiyar heyeti azalığına seçilmesine dair olan kanun layıhası meclisteki görüşmelerden sonra26 Ekim 1933 tarihinde kabul edilmiştir[68]. Köylü kadınınına verilen haklardan dolayı Nakiye Hanım Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul merkezine teşekkürname göndermiştir[69]. Kanunun müzakeresi esnasında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Türk kadınının köy hayatındaki rolüne değindikten sonra sözlerine şöyle bitirmiştir: *"Ona köyde muhtar olmak ve muhtar intihap etmek hakkını vermekle kendisine karşı bir şükran eseri göstermiyoruz, kendisinin zaten ve tabiaten haiz olduğu hakkı-*

62 "Asrî Türk Kadını ve Cemiyette Rolü", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1930.

63 "Fırkaya Aza Kaydı", **Cumhuriyet,** 7 Nisan 1930. "Kadınlar ve Fırka", **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1930.

64 "Kadınların Şenlikleri", **Cumhuriyet,** 3 Nisan 1930.

65 "Yarından İtiberen Hanımlar Fırkaya Kaydedileceklerdir", **Vakit**, 6 Nisan 1930. "Kadınlar Nihayet Muzaffer Oldular", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1930. "Kadınların Yarından itibaren Fırkaya Kayıtlarına Başlanıyor", **Milliyet**, 6 Nisan 1930.

66 "Fırkaya Aza Kaydı", **Cumhuriyet,** 7 Nisan 1930

67 "Kadınlar ve Fırka", **Cumhuriyet,** 8 Nisan 1930.

68 "Kadınlar ve Mebus", **Akşam,** 27 Teşrinevvel 1933. "Mecliste Hararetli Bir Celse", **Son Posta**, 27 Birinciteşrin 1933.

69 "Nakiye Hanım'ın Teşekkür Mektubu", **Akşam,** 28 Teşrinevvel 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

nı kanunen ifade etmiş oluyoruz. Bu köy kanunu hakkında göstereceğimiz alâka, Türk kadını için şurada diktiğimiz âbideden daha güzel, daha insanî bir âbide olacaktır. Kanunun heyeti umumiyesi, Türk kadınına köylerde de haklarınıveren bir kanundur." Kütahya Milletvekili Recep Peker ise kanun layıhasının önemini şöyle dikkat çekmiştir:

"Biz belediye intihabında Türk kadınına, şehir ve kasabalarda reye iştirak haklarını kendilerine vermek suretiyle iki, iki buçuk milyon kadar vatandaşın şehirlerin siyasi ve idari hayatında tesirlerini tanımıştık. Bu kanunu kabul ettiğimiz takdirde, küsuratı nazarı itibare almamak şartı ile yuvarlak olarak beş milyon Türk vatandaşı kadının idari ve siyasi nüfuzunu bulunduğu sahada kullanabilmesini temin etmiş oluyoruz. Bu itibarla onuncu Cumhuriyet bayramına girdiğimiz gün hükümetin yerinde yaptığı bu teklif, Heyeti Celilenizin de tasvibi ile kanuniyet kesbedecek olursa Türkiye'de Türk kadınlığı için büyük bir iş yapılmış ve inkılap namına bu yolda büyük bir safha atlanılmış olacaktır."[70]

442 sayılı köy kanununun 20 nci ve 30 uncu maddeleri değiştirilmiştir. Buna göre Köy Kanunu'nun 20. Maddesi "Her köyde bir köy derneği, bir köy muhtarı, bir de ihtiyar meclisi bulunur. Köyde 24 üncü maddeye göre köy muhtarını ve ihtiyar meclisi azalarını seçmeye hakkı olan kadın ve erkek köylülerin toplanmasına köy derneği derler. Köy muhtarı ve ihtiyar meclisi azaları doğrudan doğruya köy derneği tarafından ve köylü kadın ve erkekler arasından seçilir. Köy muhtan ihtiyar meclisinin başıdır" şeklinde, 30 uncu maddesi ise aşağıdaki gibi değiştirilmiştir:

"Ana, baba, kız, oğul, gelin, güvey ve kardeşlerin ihtiyar meclisinde aza olarak bir arada bulunmalan yasaktır. Bunların seçilmiş olduğu görülür ise içlerinden en çok sayı kazanmış olan kadın veya erkek azalıkta bırakılır. Sayıları beraber olur ise evli olan, ikisi de evli ise yaşı büyük olan, yaşları da beraber ise çocuğu çok olan tercih olunur. Çocuk adedi de beraber olur ise kura çekilerek kurada adı önce çıkan azalığa alınır."[71]

---

70 **TBMM ZC**., D.4, C.17, İ.2, 76.İnikat (26.10.1933), s. 48-49. "Türk Kadını ve İntihap Hakkı", **Vakit,** 27 Birinciteşrin 1933. "Dünkü Meclis İçtimai", **Cumhuriyet,** 27 Teşrinevel 1933. Benal Nevzat Arıman; 1903'te İzmir'de doğmuştur. Sorbon Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Fransızca, Rumca, Edebiyat, Sosyal Bilgiler ve Belediyecilik konularında eğitim görmüştür. 1935 genel seçimlerinde İzmir'den milletvekili olmuştur**. Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in ilk Yıllarında Kadınlarımız,** T.C. Milli Savunma Bakanlığı, s. 171.

71 **TBMM ZC.,** D.4, C.17, İ.2, 76.İnikat (26.10.1933), s. 49-50.

Levent Şahverdi Arşivi

1933 yılında kadınların muhtar seçme ve seçilebilme hakkını elde etmesine ilişkin spekülasyon yaratacak herhangi bir farklı görüşe rastlanmamış, basın daha çok kanunun meclis görüşmelerine yer vermiştir.

IV. Kadınlara Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesi (1934)

Kadınların seçme ve seçilme hakkını alabilmesi için anayasa ile seçim kanununda değişiklik yapılması şarttı. İsmet İnönü ve 191 arkadaşı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 10. ve 11. maddeleri ile İntihabı Mebusan Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin bir teklifi meclise sunmuşlardır[72]. İsmet İnönü teklifin gerekçesini açıklarken "Yüce arkadaşlar, Türk inkılabını tarih anlatırken bunun bir kurtuluş olduğunu söyleyecektir. Bu kurtuluşun muhtelif safhalarıiçinde de, bilhassa kadınların kurtulmasını anacaktır.Bizim inkılabımızın, bu memlekette görülenbirçok ıslahat teşebbüslerinden en başayırımlarından biri, kadınlığa verdiğimiz mevkive kadın haklarını tanımakta gösterdiğimiz isabettir. Türk inkılabı denildiği vakit, bunun, kadının kurtuluş inkılabı olduğu beraber söylenecektir.Şimdi almakta olduğumuz teşebbüs, bukurtuluş istikametinin tamamlanması, neticelenmesive en verimli bir hâle getirilmesidir.Gelecek Büyük Millet Meclisi'nde kadın saylavlarla beraber çalışmak, Büyük Millet Meclisi'nin, kuruluşundan beri, bu memlekete getirdiği feyizlerin daha çok genişlemesini, daha ileri verimlerde bulunmasını temin edecektir kanaatindeyiz. Temiz, duru kanaatimiz budur." demiştir.

Şebinkarahisar Milletvekili Sadri Maksudi[73] ise kadınların parlamento hayatına girmesindeki faydaları anlatmıştır:

"Fiilen Avrupa'da bugün bu hakları vermiş memleketler var mıdır? Evet üç milyon nüfusu olan Finlandiya bu küçük memlekette kadınlar siyasî hakkı 30 seneden beri haizdirler. Finlândiya'da amele lehinde, çocukluk, kadınlık lehinde çıkan kanunların ekserisi kadın mebusların teşebbüsü veya onların tesiri

72 **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940,** (Yay. Kurulu: Hasan Ersel ve diğerleri), C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 228.

73 Sadri Maksudi Arsal (1880-1957): TBMM'nin IV. ve V. Dönem seçimlerinde Şebinkarahisar'dan milletvekili seçilmiştir. Aynı zamanda Hukuk Profesörü de olan Sadri Maksudi TBMM'nin IX. Dönem seçimlerinde Demokrat Parti lstesinden parlamentoya girmiştir. **Türk Parlamento Tarihi,** TBMM-IV. Dönem 1931-1935, II. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, s. 538-539.

Levent Şahverdi Arşivi

ile olmuştur. Finlandiya kadınların siyasî hakka iştirakinden çok memnundur. Bundan sonra İngiltere'de, Amerika'nın birçok yerlerinde kadınların siyasî hukukunun tanınmış olduğunu görüyoruz. Rusya'da parlâmento yoktur, kongrelere kadınlar da iştirak etmektedir. Ancak bugün demokrasi rejiminden farklı rejimler tesis etmekte olan memleketlerde kadınlar siyasî haklardan mahrum edilmişlerdir. Kadınlara siyasal hakların verilmesi, Türkiye'nin demokratlık yolunda inkişafının tabiî bir neticesidir."[74]

Meclisteki görüşmelerin ardından Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu ve İntihabı Mebusan Kanunu'nda yapılması istenen değişiklikler kabul edilmiştir. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 10. ve 11 maddeleri şöyle değiştirilmiştir:

Mad. 10. Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir.

Mad.11. Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir.

İntihabı Mebusan Kanunu'nda yapılan değişiklik ise şöyledir:

Mad.1 TBMM'nin üyeleri Türkiye devleti halkından her kırk bin nüfusta bir kişi olmak üzere seçilir. Bir intihap dairesinin nüfusu kırk binden aşağı olsa dahi her halde bir mebus seçmeye hakkı olacağı gibi nüfusun kırk binden yukarısı için şöyle muamele yapılır: Elli beş bine kadar bir, elli beş bin birden doksan beş bine kadar iki, doksan beş bin birden yüz otuz beş bine kadar üç, yüz otuz beş bin birden yüz yetmiş bine kadar dört mebus seçilecek ve bu miktardan ziyadesi bu yolda artırılacaktır.

Mad.2. İntihabı Mebusan Kanunu'nun 5, 11, 16, 23, 58'inci maddelerindeki 18 yaşını bitiren kaydı 22 yaşını bitiren şeklinde değiştirilmiş ve maddelerdeki *"zükûr"* kaydı kaldırılarak yerine kadın, erkek ibaresi konulmuştur.

Mad.3. Rey verenlerden rey verirken hüviyet ve şahsiyetleri belli olmayanların reyi kabul olunmaz[75].

---

74 **TBMM ZC.,** D.4, C.25, İ.4, 12. İnikat (5.12.1934), s. 84. "Başvekil'in Nutku Heyecanla Dinlendi", **Akşam,** 6 Kanunuvvel 1934.

75 **BCA,** Fon Kodu: 490.1, Yer No: 2.9.15. **Düstur,** 3.Tertip, C.16, Başvekalet Matbaası, Ankara 1935, s. 35-36. Ayrıca bkz. "Kadınlar Mebus Olacak", **Zaman,** 6 Aralık 1935. "Meclis Bugün Tarihi Kararını Veriyor", **Son Posta,** 5 Birincikanun 1934. "Türk Kadınının Mebus Seçmeleri ve Seçilmeleri Hakkındaki Teklif Bugün Mecliste Görüşülecek", **Milliyet**, 5 Kanunuevvel 1935. "Türk Kadınının Yüce Hakkı", **Milliyet**, 6 Kanunuevvel 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilebilme hakkının verilmesi ülke çapında büyük sevinç gösterilerine neden olmuştur[76]. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi üzerine Ankara Halkevi'nde kız lisesi muallimleri ve kadınlar 6 Aralık 1934 tarihinde bir toplantı yapmışlardır. Toplantıda Necip Ali ve Afet İnan Türk inkılabından bahsederek Atatürk'e olan minnetdarlıklarını dile getirmişlerdir[77]. Ankara Halkevi'nde toplanan kadınlar namına Afet İnan ve bir grup kadın TBMM'ye bir mektup göndermiştir. Mektupta duygularını şöyle ifade etmişlerdir:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığı'na

Dün Büyük Millet Meclisi Türk kadınlarının saylav seçmek, saylav seçilmek kanununa onay verdi. Biz Türk kadınları bundan gönenç duyduk. Gerekli olan iş yapıldı. Türk kadını bundan sonra daha eyi anlaşılacaktır. Bu hakikati anlayan, ortaya koyan, kanunla teyit eden Büyük Türk ulusunun mümessillerine minnet."[78]

8 Aralık 1934'te de Adana Halkevi'nde kadınlar toplanmıştır. Burada konuşma yapan Güzin Evren, Esma Nayman[79] ve Şemsa İscen Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı verilmesinin önemini anlatmışlardır. Ayrıca Siirt'te, Antalya'da, Kilis'te, Zonguldak'ta, Maraş'ta, Ordu'da, Samsun'da, Kars'ta, Denizli'de ve memleketin birçok yerinde bu tarzda toplantılar yapılarak Atatürk'e ve TBMM Başkanlığı'na teşekkür telgrafları gönderilmiştir[80].

Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi üzerine Kadın Birliği 7 Aralık 1934'te İstanbul'da bir miting yapmaya karar vermiştir[81]. Miting için gelen ka-

---

76 "Türk Kadınlığı Sevinç ve Heyecan İçinde", **Cumhuriyet,** 6 Birincikanun 1934. "Türk Kadını Sevinç İçindedir", **Yeni Asır,** 7 Kanunuevvel 1934. "Türk Kadınlığının Kıvancı", **Yeni Asır,** 9 Kanunuevvel 1934. "Türk Kadını Mebus", **Zaman,** 4 Aralık 1934.

77 Ankara Halkevin'ndeki bu toplantının arkasından ardından hep beraber meclise giderek meclis sıralarını doldurmuşlardır. "Türk Kadınının Sevinci", **Cumhuriyet**, 7 Birincikanun 1934.

78 **TBMM ZC**., D.4, C.25, İ.4, 13. İnikat (6.12.1934), s. 90-91. "Kadınlarımızın Bitiği Alkışlarla Karşılandı", **Milliyet**, 7 Kanunuevvel 1934.

79 1899 yılında İstanbul'da doğmuştur. Özel Fransız Okulunda öğretmenlik yapmıştır. 1917'den 1924 senesine kadar Bezmialem Kız Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. 1926'dan itibaren Adana'da bulunarak Adana meclis üyeliğine ve belediye katipliğine seçilmiştir. 1935 seçimlerinde Seyhan milletvekili olarak meclise girmiştir. **Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in**..., s. 176.

80 "Kadınlarımızın Toplantıları", **Akşam,** 9 Kanunuevvel 1934. Ayrıca bkz. "Ayancık Kadınları", **Akşam**, 11 Kanunuevvel 1934. "Kadınlarımız Bugün Miting Yapıyorlar", **Akşam,** 7 Kanunuevvel 1934.

81 "Kadınlarımız Bugün Miting Yapıyorlar", **Akşam,** 7 Kanunuevvel 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

dınlar arasında şehir meclisi azâsından Nakiye, Vali Muhiddin Üstündağ'ın eşi, Kadınlar Birliği Reisi Latife Bekir[82], umumi katibi Aliye Esat göze çarpmıştır[83]. İstanbul'da Kadın Birliği'nin önderliğinde yapılan miting çok sayıda vatandaşın Beyazıt meydanında toplanmasıyla başlamıştır. İstiklal Marşı'nın çalınmasıyla başlayan merasim Kadın Birliği azalarından Saadet Rıfat'ın konuşmasıyla devam etmiştir. Saadet Rıfat konuşmasında:

"Arkadaşlar!

Biz Türk kadınlarına verilen bu ulusal ve siyasal hakkın pek büyük değeri vardır. Bunu almak değil, kullanabilmek davasını kazanmak öz işimizdir. Dünya kadınlığının pek azına verilen bu işin başarılması yüzümüzü ağartacak işlerimizin öncesi olacaktır. Türk kadını, yüce ulus kurultayında da yerini her yerde olduğu gibi Türk soysallığına yakışan asil bir ağırbaşlılıkla geleceğe kadar götürecektir. Yaşama yolunda bütün zorukları paylaşan kadın bu işte de erkeği ile omuz omuza, başbaşa ve yanyana yürümesini bilecektir." demiştir.

Bu konuşmayı takiben şehir meclisi azasından Nakiye Hanım [Elgün][84] kürsüye gelmiş ve *"Bugün bütün dünyaya karşı Türk evladını tertemiz ortaya çıkaran, Türk kadınına bütün haklarını veren Ulu Önderimiz Atatürk'e şükranlarımızı bidirir telgraflar çekeceğim, müsaade verir misiniz?"* demiş ve bu esnada büyük bir alkış sesiyle çınlayan meydanda bandonun da katılımıyla 10. Yıl Marşı okunmaya başlanmıştır. Daha sonra alay Taksim'e gelmiştir. Burada İstanbul Meclisi Azaları, Türk Kadın Birliği, Hilal-i Ahmer Sanat Evi, Türk Hastabakıcılar ve Anneler Birliği ve Çocuk Esirgeme Kurumu adına abideye beş büyük çelenk konulmuştur.

---

82 Kadınlar Birliği Başkanı Latife Bekir'in teşekkür telgrafına Atatürk "*Erdemli Türk kadınlığının yeni çalışma yolunda kendine düşen işi güvenle başaracağına kuşku yoktur."* diye karşılık vermiştir. "Atatürk'ün Cevabı", **Akşam**, 8 Kanunuvvel 1934.

83 "İstanbul Kadınları Bugün de Bir Toplantı Yapıyorlar", **Milliyet,** 9 Kanunuevvel 1934.

84 Nakiye Elgün 1882 İstanbul doğumludur. Tahsilini İstanbul Öğretmen Okulu'nda tamamladıktan sonra aynı okulda öğretmenlik ve müdür yardımcılığı yapmıştır. 1914 yılında istifa ederek vakıf okullarının ıslahı vazifesini almıştır. Sonrasında çeşitli okullarda idarecilik görevinde bulunan Nakiye Hanım 1930 Belediye Kanunu ile yapılan seçimde İstanbul umum meclis üyeliğine seçildiğinden okuldan ayrılarak meclise girmiştir. Meclis daimi encümen üyeliğine seçilerek 4 senelik devreyi bu vazife ile geçirmiştir. 1934 seçiminde İstanbul umum meclis ve daimi encümende görev almıştır. Milletvekilliğine seçilinceye kadar bu görevi sürdürmüştür. Erzurum milletvekili olarak meclise girmiştir.**Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kadınlarımız**..., s. 179.

Levent Şahverdi Arşivi

Burada ateşli bir konuşma yapan İffet H. Oruz[85] ise Türk kadınına şöyle seslenmiştir: *"...Türk kadını düşün ki bağrına bastığın Türk yavrusu gibi yurdunun bütün işleri bugün senin kucağına bırakılmıştır. O kucağın Atatürkler yetiştiren sıcak duygusu, yurd işlerini her yönden sardıkça yeryüzü kadın erkek varlığını tek benlik içinde toplayan ve bu gücü acuna tanıtan ulusun neler yapabileceğini bir kere daha görecektir. Türk kadını sevin, Türk kadını çalış! Bugün senin sevinç günündür. Çalışmak ise sana tarladan başlayarak işte ulus kurultayına kadar açıktır..."* Mitingden sonra Atatürk'e, İsmet İnönü'ye, TBMM'ye ve fırka merkezine yıldırım telgrafları çekilmiştir[86]. Ayrıca Kadın Birliği 9 Aralık 1934 akşamı kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinden dolayı radyoda İngilizce, Fransızca ve Almanca konferanslar vermiştir[87].

İzmir kadınları da 7 Aralık 1934 tarihinde halkevinde toplanmış ve kadınlara verilen siyasi haklardan duydukları memnuniyeti Atatürk heykeli önünde yaptıkları tezahürat ile göstermişlerdir[88]. Burada CHF idare heyeti üyelerinden Benal Nevzad yaptığı konuşmada *"Artık kadın kendi mayasındaki özlüğü açıkça gösterecek, yurt işlerinde ulus işlerinde el atından gizli gizli çalışacağına, göğsünü ger gere açık alınla iş görecek yurduna olan borcunu kafası ile bilgisi ile ödeyecektir."* demiştir[89]. Ardından hep beraber 10. Yıl Marşı'nı şöylemişlerdir[90]. Görüldüğü üzere kutlamalar sadece Ankara, İstanbul ve İzmir ile sınırlı kalmamıştır[91].

Ahmet Ağaoğlu İngiliz kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkının 1924 senesinde verildiğini belirttikten sonra daha 1860-1870 senelerinde huku-

---

85 İffet Halim Oruz (1904-?): Şair ve yazar olan İffet Halim, başta Türk Ocağı ve Halkevi olmak üzere pek çok dernekte çalışmıştır. Türk Kadınlar Birliği'nin Diyarbakır şubesini kurmuş, bu derneğin İstanbul şubesi başkanlığını ve genel başkan vekilliğini yapmıştır. İlk yazılarını Diyarbakır'da Halk Sesi adlı gazetede yayımlayan, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin "Kadınlık" adlı sütununda ve Ulus gazetesinde yazan İffet Halim Kadın gazetesini daha sonra 32 yıl aralıksız yayımlamıştır.**Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, C.II, s. 631.

86 "Kadınlığın Kutlu Sesi', **Cumhuriyet,** 8 Birincikanun 1934. Ayrıca bkz. "Dün Memleketin Her Tarafında Kadınlar Bayram Yaptılar", **Akşam,** 8 kanunuevvel 1934.

87 "İstanbul Kadınları Bugün de Bir Toplantı Yapıyorlar", **Milliyet,**9 Kanunuevvel 1934.

88 "Türk Kadınlığının Şenliği", **Halkın Sesi,** 8 Birincikanun 1934.

89 "Türk Kadınlığının Kıvancı", **Yeni Asır,** 9 Kanunuevvel 1934.

90 "Türk Kadınlığının Şenliği", **Halkın Sesi,** 8 Birincikanun 1934.

91 "Dün Memleketin Her Tarafında Kadınlar Bayram Yaptılar", **Akşam,** 8 Kanunuevvel 1934. "Türk Kadınının Büyüklerimize Saygısı", **Son Posta,** 15 Birincikanun 1934. Ayrıca bkz. "Gönen'de Kadınlar Toplantısı", **Akşam,** 28 Kanunuevvel 1934. "Memlekette Bayram", **Cumhuriyet,** 9 Birincikanun 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

ku için mücadele eden *"Suffraget"*[92] adlı bir İngiliz kadın cemiyetinin varlığından bahsetmiştir. Bu cemiyetin daha o tarihlerde gösteriler yaptığı, parlamentoya karşı eylemlerde bulunduğunu belirtmiş, ancak 60-70 seneden sonra bu hakkını elde ettiğine dikkat çekmiştir. İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda, Almanya, Avusturya ve Kuzey Amerika yani az çok Anglo-Sakson veyahut o ırka yakın olan milletlerin İngiltere'yi bu hususta takip ettiğini ifade etmiştir[93]. Ağaoğlu Türkiye'de kadınlara verilen bu haklardan ötürü Fransız, İtalyan ve Belçika kadınlarının Türkiye'ye gıpta ile baktıklarını dile getirmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: *"Hulâsa başka muhitler kadınlarının hasret çektiği hukuka Türk kadını bugün tamamiyle nail olmuştur. Bu nimeti Türk kadınına Cumhuriyet temin etmiştir. Hiç şüphe yoktur ki buna mukabil de Türk kadını Cumhuriyet'e karşı derin bir şükran, minnet ve bağlılık hissi besleyecektir."*[94]

Abidin Daver de Cumhuriyet gazetesindeki yazısında Türk kadınına verilen hakkın Fransız kadının da bile olmadığını şöyle dile getirmiştir: *"...Ve böylece on sene içinde Fransız kadınını da geçtin. O, saylav seçmek ve saylav olmak şöyle dursun, belediye meclislerine girmekşöyle dursun, belediye seçimlerinde rey vermek için uğraşıyor. Türk kadını sevin, kıvanç duy ki Kemal Atatürk seni, on sene içinde hürriyetin anası olan Fransa'nın kızlarından daha yükseklere çıkardı."*[95] Yine Abidin Daver Cumhuriyet idaresinin Türk kadınını layık olduğu mevkiye çı-

---

92 Sanayi devriminden sonra İngiliz kadınlarının, kadınların toplumdaki yeri ve haklarına yönelik talepleri nedeniyle başlattıkları hareketinin adıdır. Suffraget Latince'de oy/rey anlamına gelmaktedir. Göçeri, **a.g.e.,** s.62.

93 Diğer ülkelerde kadın hakları mücadelelerine ilişkin ayrıca bkz. Nurettin Ünen, "Kadın Hakları Türkiye'de Daha Önce Verildi", **Atatürk Türkiyesi,** S. 39-40, Ağustos-Eylül 1977, s. 13-15.

94 Ahmet Ağaoğlu, "Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı", **Cumhuriyet**, 6 Birincikanun 1934. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı Finlandiya'da 1906'da, İngiltere'de belli koşullar ve sınırlamalarla 1918'de tanınmıştır. Bu sınırlamaların kaldırıldığı tarih 1928 yılıdır. İsveç'te belli sınırlamalarla 1919'da, Norveç'te yine belli koşullar ve sınırlamalarla 1907'de verilmiştir. Norveç'te sınırlamaların kaldırıldığı tarih 1913'tür. Danimarka'da kadınlara seçme ve seçilme hakkı 1915'te, Hollanda'da seçilme hakkı 1917'de, seçme hakkı 1919'da, Almanya ve Avusturya'da 1918'de, ABD'de seçilme hakkı 1788'de, seçme hakkı 1920'de, Fransa'da 1944 yılında, Bulgaristan'da 1944, İtalya'da 1945, Belçika'da seçme hakkı belli koşullar ve sınırlamalarla 1919'da, seçilme hakkı 1921'de verilmiş, sınırlamalar ise 1948 yılında tamamen kaldırılmıştır. Mısır'da kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanındığı tarih 1956, İsviçre'de ise 1971 yılıdır. **Türkiye Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009,** (Haz. Semra Gökçimen ve diğerleri), Ankara 2009, s. 1-4.

95 Abidin Daver, "Türk Kadını Sevin ve Kıvanç Duy", **Cumhuriyet,** 7 Şubat 1935.

Levent Şahverdi Arşivi

karmış olduğunu söyleyerek 5 Aralık 1934 tarihinin Türk kadınlığının bayram günü olması gerektiğini söylemiştir[96].

Fransa'da yayınlanan "*Le Journal*" gazetesi Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesini şöyle değerlendirmiştir: *"Yeni Türkiye zimamdarları çok parlak bir eser yaratacaklardır. Memlekete, büyük mazisine layık bir istikbal temin etmek istiyorlar. Herşeyden evvel ulusal duygunun ihyasıyla işe başladılar. Bu işte anaların büyük rolleri vardır ve mecliste yer almış bulunuyorlar."*[97] Türk kadınının milletvekiliği seçme ve seçilme hakkı kazanması bu hakları o gün itibariyle elde edememiş olan Fransa kadınını çok etkilemiştir. Birçok Fransız bayanı büyük elçiyi tebrik etmiştir. Bunlar arasında Paris avukatlarından Madam Grimpere, Bronsvick gibi isimler sayılabilir[98]. Büyükelçi Suat Bey Türk bayanlarının bayramından dolayı Fransız bayanları için elçilikte bir çay toplantısı yapmıştır[99]. 20 Aralık 1934 tarihinde Mısır Kadınlar Birliği Reisi bayan Roda Charoni tarafından Kahire'deki Türk elçiliğine tebrik mektubu gönderilmiştir[100]. Bir başka tebrik telgrafını Türk Kadın Birliği'ne Londra'dan Uluslararası Kadınlar Kongresi Reisi Karbetaşhin çekmiştir: *"Siz Türk kadınlarına, siyasi haklarınızı kazandığınız için binbir tebrik...Kongrenizin uğurlu olması dileklerini sunarım."*[101] Bulgar Kadın Birliği azâlarından bir grup, Türk kadınının elde ettiği haklar nedeniyle Ankara'yı ziyaret edeceklerini bildirmişlerdir[102]. İsviçreli Profesör Malş Türk kadını ile Avrupa kadını arasında büyük bir fark kalmadığından bahisle Türk kadınının ticaret evlerinden laboratuvarlara, üniversitelerden adliyeye kadar pekçok görevi başarıyla yürüttüğünü söylemiştir[103].

---

96 Abidin Daver, "Türk Kadını Büyük Millet Meclisi'nde", **Cumhuriyet,** 8 Kanunuevvel 1934.

97 "Türk Kadınının Saylavlığı", **Zaman,** 12 Şubat 1934.

98 "Türk Kadınının Zaferi Hariçte Derin Akisler Yaptı", **Cumhuriyet,** 25 Birincikanun 1934.

99 "Tanınmış Fransız Kadınları Paris Elçimizi Kutladılar", **Akşam,** 25 Kanunuevvel 1934. "Kadınımızın Mebusluğu", **Son Posta,** 25 Birincikanun 1935. "Fransız Kadınları Türk Kadınına Gıpta Ediyorlar", **Milliyet,** 25 Kanunuevvel 1934.

100 "Mısır Kadınlarının Tebriki", **Halkın Sesi**, 2 Şubat 1935.

101 "Saylav Seçimi Gözetleme Kurumları Faaliyette", **Cumhuriyet,** 10 Birincikanun 1934.

102 "Bulgar Kadınının Türk Kadınına Merakı", **Halkın Sesi,** 15 Şubat 1935.

103 "Türk Kadınlığı İçin", **Son Posta**, 26 Birincikanun 1934. Cumhuriyet 'in rejimine geçilmesi ile kadınların pekçok meslekte iş hayatına atıldıkları görülmektedir. İlk kadın avukat Süreyya Ağaoğlu, ilk kadın parti üyesi Afet İnan, ilk kadın dişçi Şaziye Yusuf, ilk kadın hükümet tabibi Dr. Müfide Kazım, ilk kadın dışişleri görevlisi Adile Maksudi (Ayda), ilk kadın yargıcımız Nezahat Güreli ve Beyhan Hanım'dır. Sami N. Özerdim, "Atatürk ve Kadın Hakları 3",**Kemalist Ülkü,** *S. 206, Aralık 1985, s. 9.* Ayrıca bkz."İlk Kadın Hakimler", **Milliyet,** 29 Nisan 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

Kadın milletvekilleri hakkında söz alan erkek milletvekilleri genelde kadınların meclise girmesi ile daha şefkatli kanunlar çıkacağını söylemişlerdir. Kadınların seçme ve seçilme hakkını kazanmasına dair *"Bazı hisler, bazı sevinçler vardır ki bunları anlatmaya kelimeler kâfi gelmez. Bu kazanılan büyük hakkın karşısında içimizin sarsıntısı o kadar fazla, o kadar çoktur ki ben kelime bulamıyorum. Türk kadını her girdiği sahada muvaffak olmuştur. Bu işte de biricik ülkümüz meclis kürsüsünde de muvaffakiyet göstermek, memlekete yararlı olmaktır."* diyerek görüşünü ortaya koyan İffet Halim Oruz, milletvekilliğinde de bir kadın ayrılığı gözetmediğini dile getirmiştir. Bu esnada bazı milletvekilleri siyasi hakkı alan kadının yurt müdafasında da vazife alması yönünde görüş bildirerek, bazı memleketlerde olduğu gibi kadın alayları teşkili ile kadınların geri ve sıhhî hizmetlerde görev almasının mümkün olacağını dile getirmişlerdir. Hükümetin böyle bir düşüncesinin olmadığı anlaşılmasına rağmen söz konusu bu düşünce basında tartışmaya açılmıştır[104]. İffet Halim Oruz kadınların askere alınmaları hususunda olumlu görüş bildirmiştir. Türk kadınının hiç tereddütsüz asker olabileceğine inanlardan olduğunu söyleyen Oruz, ister geri hizmeti olsun ister ileri hizmeti olsun kadınların rahatlıkla vazife alacağını söylemiştir. Kadınlar Birliği umumi katibi Aliye Esad da kadınların seçme ve seçilme hakkının verilmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Askerlikle ilgili olarak ise *"Bize mebusluk hakkını verenler <<Asker olacaksınız!>> derlerse can ve gönülden <<Derhal!>> der ve vatan müdafaasına koşarız"* demiştir. Yine kadın hatiplerden Meliha Avni Sözen askerlikle ilgili olarak *"Şimdi askerlikten önce kadınlar için olacak birşey var: Mebusluk!.."* demiştir. Saadet Hüseyin ise askerliği kadınlar için uygun görmediğini *"Ben kadının askerlikten önce birçok vazifeler göreceğine kailim. Askerliği kadın için uygun bir vazife bulmuyorum"* diyerek ortaya koymuştur[105].

Cumhuriyet gazetesinin başlatmış olduğu "*Saylav Olsaydınız Ne Yapardınız"* anketine milletvekili adayı Bursa Burgaz köyü çiftçilerinden Hatice Çiftçi şu cevabı vermiştir: *"Kadın, insan varlığının âmili olmak itibariyle hiç şüphesiz ki insan için, insanın tekemmül etmesi için erkekten daha derin, daha yüksek, daha alâkalı düşünür ve görür. Zira; onun gayesi yetiştirmek, yetiştirdiğini görmek ve ondan istifade etmektir."* Ankete İzmir'den cevap veren Şefika Hanım *"Saylav olursam mecliste ilk müdafaam yoksul yavrulara, muhtacı muavenet ailelere devlet bütçesinden yardım edilmesini temin etmek olurdu. Okuyamayacak kadar fakir*

104 "Kadınlar Asker Olacaklar mı?", **Akşam**, 6 Kanunuevvel 1934.

105 "Kadınlarımızın Haklı Sevinci", **Akşam**, 9 Kanunuevvel 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

yavrulara hiç olmazsa ilk tahsili verebilecek ilk yatı mektepleri açmak ve onları okutmak lazımdır" demiştir. Muallim Saadet Saadet Öğdül de ilkmekteplerin ıslahına çaba göstereceğini belirterek memlekette ilk tahsilini bitirmemiş hiçbir vatandaşın kalmamasının önemine değinmiştir[106]. Söz konusu ankete katılan hukuk mezunu ve muallimlerden Saadet Zihni Sezer kadın milletvekillerinin daha ziyade hayır kurumlarına, kimsesizlere yardım etmesi yönündeki görüşlere karşı çıkarak hangi hususta çok faydalı olabilecekse o hususta gayret göstermesinin daha doğru olacağını söyleyerek *"Zaten kurultay kapısından girerken kadın ve erkek sözü yoktur artık!"* yorumda bulunmuştur[107].

Kuzguncuk'ta Şükriye Unkınay ise farklı bir bakış açısıyla milletvekili olacak kadının kırkını geçmiş, tahsilini tamamlamış kadınlardan seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak her ikisinin de kadının asker olması fikrine sıcak baktığı görülmüştür[108]. Dönemin basınında sıklıkla konu ile ilgili karikatürlere yer verilmiştir[109].

V. 1935 Genel Seçimleri

Yeni mebus seçimi hakkında meclisin verdiği karar Başvekaletten geçerek İçişleri Bakanlığı'na gelmiş ve bütün vilayetlere bildirilmiştir. Bunu takiben seçmen defterlerinin doldurulması için çalışmalar başlatılmıştır. Saylav seçecek kadınların da kaydına başlanmıştır[110]. CHF genel katibi Recep Peker kadınların milletvekili seçme ve seçilme hakkı kazanması üzerine fırkaya yeni vazifeler düştüğünü belirtmiştir. Peker, seçim iki dereceli olunca ikinci seçmenler arasında kadınların da bulunması gerektiğinden hareketle, fırka nizamnamesi gereğince fırkanın dışından rey veren yurttaşların cezalandırılması gerektiğini hatırlatmıştır. Kadın yurttaşların biran önce fırkaya kayıtlarını yaptırmaları gerektiğini belirten Peker, ikinci seçmen seçimi hatta bundan evvelki yoklama gelmeden ikinci seçmen olacak kadınların fırka üyesi sıfatı kazanması gerektiğinin önemi-

106 "Kadın Saylav Olursa", **Cumhuriyet,** 4 Şubat 1934.

107 Kadınlar Asker Olacaklar mı?", **Akşam,** 6 Kanunuevvel 1934.

108 "Kadın Saylav Olursa", **Cumhuriyet,** 5 Şubat 1934.

109 "Kadınlar Mebus Olunca", **Halkın Sesi,** 4 Birincikanun 1934. "Saylav Seçecek Kadınlar Sayılıyor", **Son Posta**, 15 Birincikanun 1934.

110 "Saylav Seçimi Gözetleme Kurumları Faaliyette", **Cumhuriyet**, 10 Birincikanun 1934. "Kadınlarımız Fırkaya Yazılmak İçin Kalabalık Müracaatlar Oluyor", **Son Posta,** 17 Birincikanun 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

ne değinmiştir[111]. Seçim yasasında yapılan değişiklik üzerine çalışmalar başlatılmış, seçim defterlerinin tamamlanması ve askıya asılmasının aciliyeti üzerinde durulmuştur[112]. Vilayet ve belediyelerdeki seçim hazırlıkları nedeniyle defterlerin yetişmemesi söz konusu olduğundan şirketlerden, müesseselerden ve daktilo mekteplerinden daktilo alınmıştır[113]. İçişleri Bakanlığı'ndan gelen talimata göre 22 Aralık 1934 tarihi itibariyle bütün vilayetlerde seçim defterleri asılmaya başlanmıştır. Defterler 15 gün asılı olarak duracak ve 5 Ocak 1935 Cumartesi günü indirilecektir. Bu müddet zarfında isimleri yazılı bulunmayanlar şubelere başvurarak isimlerini ilave ettirmeleri istenmiştir[114]. Kadınlar kendilerine verilen haklardan yararlanmak üzere Halk Fırkası'nın çeşitli şubelerine yazılmak için müracaat etmişlerdir. Fırka teşkilatı bu müracaatları kolaylaştırmış, fırka heyeti idareleri arasına kadın aza da almıştır[115]. CHF umumi reislik divanı Atatürk'ün başkanlığında 2 Şubat'ta Dolmabahçe'de toplanarak fırka mebus adaylarını tesbite başlamıştır[116]. Aday seçim sonuçları 4 Şubat'ta tamamlanarak[117] 5 Şubat'ta bütün yurda ilan edilmiştir[118].

Afyon	Mebrure Gönenç (Mersin Belediye üyesi)
Ankara	Satı Çırpan (Ankara Bitik Nahiyesi Kazanköy Muhtarı)
Antalya	Türkan Baştuğ (Antalya'da Lise Müdürü)
Balıkesir	Sabiha Gökçül (İzmir Kız Muallim Mektebi Müdürü)
Bursa	Şekibe İnsel (İnegöl İsaviran'da Çiftçi)
Edirne	Dr. Fatma Şakir (Gureba Hastanesi İç Hastalıkları Mütehassısı)

111 "Fırka Bildirimi", **Halkın Sesi,** 13 Birincikanun 1934. "Mebus Seçimi", **Akşam,** 13 Kanunuevvel 1934.

112 "Seçme Hazırlığı", **Akşam,** 7 Kanunuevvel 1934

113 "Seçim Hazırlığı", **Akşam,** 14 Kanunuevvel 1934.

114 "İntihab Defterleri Dün Heryerde Askıya kondu", **Cumhuriyet,** 23 Birincikanun 1934.

115 "Fırkaya Yazılmak İçin Akın Akın Müracaat Ediyorlar", **Akşam,** 17 Kanunuevvel 1934."Kadınlarımız Fırkaya Giriyorlar", **Akşam**, 19 Kanunuevvel 1934.

116 "Saylav Namzed Listesi", **Halkın Sesi**, 2 Şubat 1935. Seçim öncesi muhtemel kadın milletvekili adaylarının tahmini için bkz. "Seçim Hazırlığı", **Akşam,** 10 Kanunuevvel 1934. "Kuvvetle Söylenen İsimler", **Akşam,** 23 Kanunuevvel 1934.

117 "Atatürk ve Saylav Namzetleri", **Halkın Sesi,** 5 Birincikanun 1934.

118 "Fırka Saylav Namzedleri Listesi Dün Neşredildi", **Cumhuriyet,** 5 Şubat 1924. Kadın milletvekili adayları hakkında bilgi için bkz. "Saylavlığa Namzetlikleri Konulan Bayanların Tercümei Halleri", **Zaman,** 6 Şubat 1935.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum	Nakiye Elgün (İstanbul Şehir Meclisi Üyesi)
İstanbul	Fakihe Öymen (Bursa Kız Lisesi Müdürü)
İzmir	Benal Nevzad (CHF Vilayet İdare Meclisi Üyesi)
Kayseri	Ferruh Güpgüp (Kayseri Belediye Üyesi)
Konya	Bediz Aydilek (Bolu Belediye Üyesi)
Malatya	Mihri Pektaş (Türkçe Muallimi)
Samsun	Meliha Ulaş (Samsun Lisesi Muallimlerinden)
Seyhan	Esma Nayman (Adana Belediye Üyesi)
Sivas	Sabiha Görkey (Tokat Ortamektep Muallimi)
Trabzon	Seniha Hizal (Eski Maarif Umum Müfettişi ve Yeni Türkiye Mektebi Müdürü)
Diyarbakır	Huriye Baha Öniz (Pedogoji Muallimi)[119]

İstanbul'da seçim günü, 1908'den beri İstanbul mebuslarının seçildiği tarihi rey sandığı sabah saat 8'de çiçeklerle ve Türk bayraklarıyla süslenmiş bir kamyona konularak Cumhuriyet abidesinin önüne götürülmüştür[120]. Burada Vali Muhiddin Üstündağ'ın abideye çelenk koymasına müteakiben şehir meclisi azasından ve mebus adaylarından Nakiye Hanım ve yine şehir meclisi azasından Refik Ahmed Sevengil kürsüye çıkarak bir konuşma yapmıştır. Bundan sonra İstiklal Marşı söylenmiş ve alay Taksim Meydanı'ndan hareket etmiştir. Konvoy halinde İstiklal Caddesi'nden geçen alay çevredeki halk tarafından şiddetle alkışlanmış ve evlerin pencerelerinden konfetiler, serpantiler atılmıştır. Üniversiteye getirilen oy sandığı saat 11'de Vali, Belediye Reisi, Teftiş Heyeti Reisi tarafından açılarak teftiş heyeti tarafından mühürlenmiştir. İlk reyi fırka umumi katibi Recep Peker ve eşi kullanmıştır[121]. Yine Türk Ermeniler Laik İdare Heyeti Vahan Sürenyan'ın reisliği altında bir toplantı yapılarak mebusluk seçimi dolayısıyla yapılacak merasime ve sandık alayına Türk Ermenilerinin de katılmasına karar verilmiştir. Laik İdare Heyeti Türk Ermenilerine hitaben yayınladığı beyanna-

119 "Fırka Saylav Namzedleri Listesi Dün Neşredildi", **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1934. Kadın milletvekilleri hakkında geniş bilgi için bkz. **Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kadınlarımız**..., s. 162-179.

120 "Seçim İstanbul'da Büyük Merasimle Kutlandı", Cu**mhuriyet,** 9 Şubat 1935. "Saylav Seçimi Bu Sabah Başladı", **Son Posta**, 8 Şubat 1935. "Bu Sabah Onbirde Reylerin Atılmasına Başlandı", **Akşam**, 8 Şubat 1934.

121 "Fırka Namzedleri Her Tarafta İttifakla Saylav Seçildiler", **Akşam,** 9 Şubat 1935.

Levent Şahverdi Arşivi

mede *"Türk vatandaşı sıfatıyla Türk Ermenilerinin son müntehibi sani seçimine kendiliklerinden iştirak ettikleri görülmüştür. Saylav namzedleri arasında gayrimüslim namzedlerin mevcudiyeti bu sevincimizi bir kat daha artırmıştır."* Bu tebliğin yayınlanması üzerine merasime iştirak etmek için hazırlıklara başlanmış ve yanı sıra bütün Ermeni mektepleri ve müesseseleri bayraklarla süslenerek aydınlatması yapılmıştır[122]. 8 Şubat 1935 Cuma günü memleketin her tarafında yapılan milletvekili seçimi aynı gün tamamlanmış ve 17 kadın milletvekili meclise girmiştir[123]. 1936 yılında yapılan ara seçimlerde Hatice Özgener'in Çankırı'dan milletvekili seçilmesiyle meclisteki kadın milletvekili sayısı 18'e yükselmiştir[124].

122 "İkinci Seçiciler Bugün Yurdun Hr Yanında Saylav Seçecekler", **Cumhuriyet,** 8 Şubat 1935.

123 "Fırka Adayları Her Tarafta İttifakla Saylav Seçildiler", **Akşam,** 9 Şubat 1935. "Dün Yurtta Saylav Seçimi Bitti", **Halkın Sesi,**9 Şubat 1935.

124 Kaplan, **a.g.e.,** s.201.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemiyle birlikte kadınların toplum içindeki statüleri sorgulanmaya başlanmıştır. Eğitim hayatından mahrum bırakılan kadınlar ile toplumun geri kalmışlığı arasında bir ilişkilendirme yapılarak gelecek nesilleri yetiştirecek olan kadınların hak ettiği itibarı alması için mücadele başlatılmıştır. Kadınların erkeklerle eşit yaşam seviyesine ulaşması adına daha çok basın yoluyla yürütülen mücadele II. Meşrutiyet yıllarında da devam ettirilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ile konunun zaman zaman meclis gündemine taşındığı görülmüş olmakla beraber 1927 yılı seçimleri öncesinde Kadın Birliği'nin seçimlere iştirak etme düşüncesini paylaşması tartışmayı çok daha alevlendirmiştir. O gün için anayasada ve seçim kanununda değişiklik yapılması gerektiği ve bunun için de geç kalındığı belirtilerek konuya açıklık getirilmişsede gerçekte bu hakların verilmeye başlanması için en doğru zaman olarak 1930 yılının uygun görüldüğü anlaşılmaktadır.

1930 yılında kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı, 1933 yılında muhtar seçme ve seçilme, 1934 yılında da milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Türk kadınına verilen bu hakların zamanlamasına ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan ilkine göre söz konusu haklar, tek parti diktatoryasına dönüşen Almanya örneği karşısında Türkiye'nin demokrasi yolunda ilerlediğine kanıt olarak gösterilmek için verilmiştir[125]. İkinci görüşe göre; bu haklar Kemalist reformların devamlılığını teşkil etmektedir. Üçüncü görüşe göre ise bu haklar parti-devlet bütünleşmesi çerçevesi içinde kadın nüfusun ulusal siyasete dahil edilmesi anlayışı içinde verilmiştir[126]. Basında yer alan yazı ve haberlerde bu hakların veriliş nedeninden ziyade Türk kadınlığı için önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca diğer ülkelerdeki kadınlara siyasi hakların veriliş süreci ile karşılaştırma yapılarak Türk kadınının söz konusu hakları çok kısa zaman içinde almış olduğuna işaret edilmiş ve daha ziyade Türk kadınının bundan duyduğu memnuniyete değinilmiştir. Zira kazanılan siyasi haklar üzerine Türk kadını büyük sevinç yaşamıştır. 1930 ve 1933 yıllarında İstanbul'da Kadın Birliği önderliğinde iki büyük miting düzenlenmiştir.

125 Şirin Tekeli, **Kadınlar ve Siyasal ve Toplumsal Hayat,** Birikim Yayınları, İstanbul 1982, s. 215-217.

126 Ayşen Doyran, "1934'te Basındaki Tartışmalar Kadınlar, Kadınlar Milletvekili Seçilirken...", **Toplumsal Tarih**, S. 39, Mart 1997, s. 27-28.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara, İzmir, Adana gibi büyük şehirlerde halkevlerinde yapılan toplantılarda kadınlar, siyasi hakları kazanmanın mutluluğunu söylemleriyle olduğu kadar Atatürk'e ve TBMM'ye çektikleri teşekkür telgraflarıyla da göstermeye çalışmışlardır. Yurdun dört bir tarafında âdeta bir bayram havası yaşanmıştır. Tüm bu gelişmeler aslında Türk kadınının, verilen hakları fazlasıyla sahiplendiğini göstermesi açısında önemlidir.

Bu süreçte kadınların milletvekilliği hakkını kazanmasına ilişkin çeşitli yorumlar da basına yansımıştır. Çoğunluk Türk kadınının bu görevi layıkıyla yerine getireceğine şüphesiz inanmakta ise de farklı düşünenlerde yok değildir. Bunlardan bazıları Türk kadınının erkeğine mahkum olduğunu söyleyerek verilen haklara karşı çıkarken bazıları da bu hakların kadını erkekleştireceğini söyleyerek olumsuz görüş bildirmiştir. Kadın milletvekillerinin daha çok şefkatli kanunlar çıkarmak hususunda rolleri olacağını söyleyenler ise kadının meclisteki rolünü bir nevi sınırlandırmıştır. Bu tartışmalar arasında yapılan seçimlerde 18 milletvekili kadının mecliste yerini alması hem Türk kadınının hak ettiği itibarı kazanması adına, hem de Türk kadınına bakış açısının değişmesi adına oldukça çarpıcı bir gelişme olarak tarihteki yerini almıştır.

Ne var ki, Türkiye adına çok önemli olan bu tarihi gelişme aynı heyecan ve başarı ile günümüze dek sürdürülememiştir. Oysaki Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildiği tarihte, henüz pek çok dünya devletindeki kadınların bu haklara sahip olmadığı bilinmektedir. Bu nedenle Türkiye'de kadının siyasete katılımı noktasında günümüzdeki beklentilerin yüksek olması çok şaşırtıcı olmasa gerektir.

Levent Şahverdi Arşivi

(1935-2011) TBMM'de Kadın Milletvekilleri[127]

Seçim Yılı	Toplam Milletvekili Sayısı	Kadın Milletvekili Sayısı	Temsil Oranı (%)
1935	399	18	4,5
1939	429	16	3,7
1943	455	16	3,5
1946	465	9	1,9
1950	487	3	0,6
1954	541	4	0,7
1957	610	8	1,3
1961	450	3	0,7
1965	450	8	1,8
1969	450	5	1,1
1973	450	6	1,3
1977	450	4	0,9
1983	399	12	3,0
1987	450	6	1,3
1991	450	8	1,8
1995	550	13	2,4
1999	550	23	4,2
2002	550	24	4,4
2007	550	50	9,1
2011	550	79	14,4

Yukarıdaki verilerde görüldüğü üzere son yıllarda TBMM'de kadın milletvekili sayısında belirgin bir artış söz konusudur. Ancak bu artışın istenilen oranın çok altında kaldığı diğer devletlerle yapılacak bir karşılaştırma ile ortaya çıkacaktır. 2013 yılı itibariyle diğer devletlerden bazılarında kadın milletvekili sayısının tüm milletvekillerine oranı şöyledir:

İsveç	%44.7	İtalya	%31.4
Finlandiya	%42.5	Fransa	%26.7
Norveç	%39.6	Bulgaristan	%24.6
Almanya	%36.3	Çin	%24.4
İspanya	%36.0	Yunanistan	%21.0

127 **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, TUİK Yayınları, Ankara 2012, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye, Haziran 2011 seçim sonuçlarına göre %14.4'lük kadın milletvekili oranı ile ülke sıralamasında 93. sırada bulunmaktadır[128]. Üzerinde durulması gereken diğer bir önemli husus ise kadınların siyasi karar alma mekanizması içerisinde çok sınırlı olan faaliyet alanlarının genişletilmesi gerektiğidir. Bu bakımdan hedeflenen noktaya ulaşmak adına kadınların meclisteki yerinin hem sayı itibariyle artırılması hem de karar organları içerisinde etkinliklerinin artırılmasıyla mümkün olacağı hatırdan çıkarılmamalı ve bu yönde yapılan çalışmalar büyük bir gayret ve inançla sürdürülmelidir.

128 http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm/ 17.11.2013.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

BCA, Fon Kodu: 490.1, Yer No: 2.9.15.

TBMM ZC., D.1, C.28, İ.4, 17. İçtima (3.4.1339/ 3.4.1923)

TBMM ZC., D.2, C.7-1, İ.2, 13. İçtima (16.3.1340/ 16.3.1924)

TBMM ZC., D.2, C.33, İ.IV, 79. İnikat (21.6. 1927)

TBMM ZC., D.3, C.17, İ.3, 37. İnikat (20.3.1930)

TBMM ZC., D.3, C.18, İ.3, 43. İnikat (3.4.1930)

TBMM ZC., D.4, C.17, İ.2, 76.İnikat (26.10.1933)

TBMM ZC., D.4, C.25, İ.4, 12. İnikat (5.12.1934)

TBMM ZC., D.4, C.25, İ.4, 13. İnikat (6.12.1934)

Düstur, 3.Tertip, C.16, Başvekalet Matbaası, Ankara 1935.

Gazeteler

Akşam, (1933, 1934, 1935)

Cumhuriyet, (1930, 1933, 1934, 1935)

Hâkimiyet-i Milliye, (1924)

Halkın Sesi, (1934, 1935)

Milliyet, (1930, 1934, 1935)

Son Posta, (1933, 1934, 1935)

Vakit, (1930, 1933)

Yeni Asır, (1934)

Zaman, (1934, 19

Kitap ve Makaleler

AĞAOĞLU, Ahmet, "Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı", **Cumhuriyet**, 6 Birincikanun 1934, s. 9.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.

ATEŞ, Sami, "Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Zaman İçindeki Yeri", **Kemalist Atılım,** Eylül-Ekim 1986, Yıl.4, S 38-39, s. 24-30.

Levent Şahverdi Arşivi

AYHAN, Fatma, "Afet İnan (1908-1985)", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi (1920-1938),** C 1, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2009, s. 411-413.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, (Yay. Kurulu: Hasan Ersel ve diğerleri), C 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

ÇOLAK, Güldane-Lale Uçan, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Basında Kadın Öncüler**, Heyamola Yayınları, İstanbul 2008.

DAVER, Abidin, "Türk Kadını Büyük Millet Meclisi'nde", **Cumhuriyet**, 8 Birincikanun 1934, s. 1-2.

DAVER, Abidin, "Türk Kadını Sevin ve Kıvanç Duy", **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1935, s. 1.

DOĞRAMACI, Emel, **Türkiye'de Kadın Hakları**, 1982.

DOMANİÇ, Hayri, **Yaradılıştan Bu Yana Kadın Haklarının Gelişimi ve Sorunları**, İstanbul 2007.

DOYRAN, Ayşen, "1934'te Basındaki Tartışmalar Kadınlar, Kadınlar Milletvekili Seçilirken...", **Toplumsal Tarih,** S 39, Mart 1997, s. 27-34.

ERGUN, Perihan**, Cumhuriyet Aydınlanmasında Öncü Kadınlarımız,** Tekin Yayınevi, İstanbul 1998.

FEYZİOĞLU, Turhan, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 2, S 6'dan ayrı basım, Temmuz 1986, s. 585-601.

GÖÇERİ, Nebahat, **Kadın Hareketi Tarihi**, Sivas 2010.

GÖKSEL, Burhan, "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürk Araştıma Merkezi Dergisi**, C 1, S 1, Kasım 1984, s. 213-235.

HAS-ER, Melin, **Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

IPU Web Sayfası, http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm/17.11.2013.

KAPLAN, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998.

KURNAZ, Şefika, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, TUİK Yayınları, Ankara 2012.

Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kadınlarımız, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 1998.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNEN, Nurettin, "Kadın Hakları Türkiye'de Daha Önce Verildi", **Atatürk Türkiyesi**, S 39-40, Ağustos-Eylül 1977, s. 13-15.

ÖZERDİM, Sami N., "Atatürk ve Kadın Hakları 1", **Kemalist Ülkü**, S 204, Ekim 1985, s. 15-16.

ÖZERDİM, Sami N., "Atatürk ve Kadın Hakları 2", **Kemalist Ülkü**, Özel Sayı, Kasım 1985, s. 16-18.

ÖZERDİM, Sami N., "Atatürk ve Kadın Hakları 3",**Kemalist Ülkü**, S 206, Aralık 1985, s. 9-10.

ŞIVGIN, Hale, "Atatürk ve Türk Kadın Hakları", **Erdem,** C 11, S 31, Mayıs 1999, s. 245-258.

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, (Editör: Murat Yalçın), C I-II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

TAŞKIRAN, Tezer, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları,** Başbakanlık Basımevi, 1973.

TEKELİ, Şirin, **Kadınlar ve Siyasal ve Toplumsal Hayat**, Birikim Yayınları, İstanbul 1982.

Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM, I. Dönem (1919-1923), III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923-1927), III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-1935, II. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları.

Türkiye Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009, (Haz. Semra Gökçimen ve diğerleri), Ankara 2009.

ÜNEN, Nurettin, "Kadın Hakları Türkiye'de Daha Önce Verildi", **Atatürk Türkiyesi,** S 39-40, Ağustos-Eylül 1977, s. 13-15.

YUNUS NADİ, "Kadınların İntihap Hakkı", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1930, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-1[129]

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İNTİHABI MEB'USAN KANUNUNUN BAZI MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİNE VE KANUNABIR MADDE İLAVESİNE DAİR KANUN

Kanun № : 2598 Kabul tarihi : 5/12/934

Madde 1.- İntihabı meb'usan kanununun muaddel ikinci maddesi esasında olduğu gibi değiştirilmiştir :

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Üyeleri Türkiye devleti halkından her kırk bin nüfusta bir kişi olmak üzre seçilir . Bir intihap dairesinin nufusu kırk binden aşağı olsa dahi her halde bir Meb'us seçmeğe hakkı olacağı gibi nüfusun kırk binden yukarısı için aşağıdaki gibi muamele yapılır :

Elli beş bine kadar bir , elli beş bin birden doksan beş bine kadar iki , doksan beş bin birden yüz otuz beş bine kadar üç , yüz otuz beş bin birden yüz yetmiş beş bine kadar dört meb'us seçilecek ve bu miktardan ziyadesi bu yolda artırılacaktır .

Madde 2.- İntihabı Meb'usan kanununun 5, 11, 16, 23, 58 inci maddelerindeki 18 yaşını bitirenler kaydı 22 yaşını bitirenler şeklinde değiştirilmiş ve bu maddelerdeki (Zükûr) kaydı kaldırılarak yerine kadın , erkek konulmuştur .

Madde 3.- Rey verenlerden , rey verirken hüviyet ve şahsiyetleri belli olmayanların reyi kabul olunmaz .

Madde 4.- Bu kanun hükümleri neşri tarihinden başlar .

Madde 5.- Bu kanunun icrasına Icra Vekilleri heyeti memurdur .

TEŞKİLATI ESASİYE KANUNUNUN 10 VE 11 İNCİ MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ HAKKINDA KANUN

Kanun №. : 2599 Kabul tarihi : 5.12.934

Madde 1.- Teşkilâtı esasiye kanununun onuncu ve onbirinci maddeleri aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir :

Madde 10.- Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her türk Meb'us seçmek hakkını haizdir .

Madde 11.- Otuz yaşını bitiren kadın , erkek her türk Meb'us seçilebilir .

Madde 2.- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir .

490 01 2 9 15 2

129 **BCA,** Fon Kodu: 490.1, Yer No: 2.9.15.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-2

Ek-2-1[130]

Kadın Birliğinin daveti

Türk kadını!

Büyük Atatürk Yüce Önder Türk kadınının hakkını verdi. Saylav seçmek ve seçilmek Büyük Ulus Kurultayınca kabul edildi.

Türk kadını unutma ki Türk içtimaî hayatının temelisin. Buna İstiklâl savaşının kara günlerinde sırtında cepane taşıyarak kara sapanla toprak kazıyarak eriştin.

Hız alan inkılâbda aldığın yerle kendi mevkiini kendin kurdun. Lâyık olduğun siyasî hak sana verilmiştir. Bu mes'ud günü bugün hep beraber kutlulayacağız. Saat 10 da Beyazıd Cumhuriyet meydanına gel.

Türk Kadın Birliği

Ek-2-2[131]

Kadın Birliğinin beyannamesi

Türk kadını;

Cumhuriyet hükûmetimizin inkişaf ettirdiği kadınlık bugün bir zafer kazanmıştır. Şimdiye kadar yurdunun bütün felâket ve acı zamanlarında erkeğine yardım eden, tarlalarda, güneş karşısında kavrulan, harp cephesinde sırtına yaralar açarak siperden sipere koşan bu fedakâr Türk kadını dünkü ihmal ve nisyan felâketinden kurtulmağa ve siyasî haklara da tam bir vatandaş gibi iştirake hak kazandığını göstermek fırsatını bulmuştur.

Türk Kadın Birliği bu kanaatle siz hemşirelerinden cesaret ve ilham alarak mücadelesinde devam etmiş ve ilk muvaffakiyeti olan belediyede intihap etmek ve edilmek hakkını almıştır. Kadın zaferinin ve kadın hakkının tarihe geçtiği bu ilk nümayiş ve tes'itte her Türk kadınının bulunamk hakkıdır.

Bu nümayişi tes'it için bütün Türk kadınlığının ve kız mekteplerinin iştirakile büyük bir alay tertip edilecektir.

Şehremaneti, Halk Fırkası ve Birlik merkezi önünde nutuklar irat edilecek, Taksim'deki Gazi abidesine bir çelenk vazedilecektir.

Memleketini seven ve hakkına hürmet etmeği bilen her Türk kadını 11 nisan cuma günü saat 9 da Sultanahmet meydanına gelmelidir.

Türk kadını;

Bu hak senin, bu şeref senin, bu zafer senindir.

Kadın Birliği

130 "Kadın Birliğinin Daveti", **Cumhuriyet,** 7 Birincikanun 1934.

131 "Kadın Birliğinin Beyannamesi", **Cumhuriyet,** 7 Nisan 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE'DE TÜRKİYE'DE AZALAN NÜFUS VE İZDİVAC MESELESİ

Cengiz MUTLU*

ÖZET

Tarih boyunca kurulan her devlet, Türk devlet geleneğinde de görülebildiği üzere nüfus gücüne dayanarak hayatiyetini devam ettirme politikası takip etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan büyük bir yıkım ile çıkan Osmanlı Devleti'ndeki tartışmalardan biri de azalan nüfus meselesiydi. Azalan nüfus için alınabilecek önlemler, dönemin aydınları arasında tartışıldığı gibi TBMM'de kanun teklifleri olarak gündeme gelmiştir. Konunun önemine vakıf bir insan olan Mustafa Kemal Atatürk de Türk kamuoyu ile düşüncelerini paylaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Salgın Hastalıklar, Ölümler, Evlilik, Bekarlık Vergisi

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Ünv., Adapazarı/Türkiye, cengiz.mutlu@windowslive.com

Levent Şahverdi Arşivi

DECREASING POPULATION AND MARRIAGE ISSUES WITHIN TURKEY DURING NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

Each and every state established throughout the history perpetuated its existence by the policy of depending on its power of population as it can be seen in the tradition of Turkish states. One of the arguments in Ottoman Empire, which came out of the first World War in desolation, was the decreasing population issue. Precautions taken against the decreasing population came as the bill of law in the Grand National Assembly of Turkey as it was argued among the intelligentsia. Mustafa Kemal Atatürk as a person aware of the importance of the issue shared his ideas with the Turkish community.

Key words: Population, epidemic diseases, deaths, marriage, bachelor's tax

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Devletler kuruluşlarından itibaren genişlemek, genişlerken de askeri endişelerle nüfuslarını korumak isterler. Eski Yunan'da Isparta'da süregelen savaşlardaki kayıpları telafi edebilmek için doğal olarak sağlıklı gençliğe ihtiyaç duyulmuştu. Bu yüzden evlenme zorunluluğu ile birlikte çok çocuklu babalara çeşitli imtiyazlar bahşedilmişti[1]. Aristo ve Eflatun gibi düşünürler devletin askeri bakımdan güçlü sayılabilmesi için fazla nüfusun önemi üzerinde durmuşlardı. Nüfus artışının teşvik edildiği, çocukların beslenip-yetiştirilmesinin bir kamu hizmeti sayıldığı Roma'da, bazı dönemlerde ortaya çıkan nüfus azalmasının önlenebilmesi için Sezar ve Augüst tarafından kısır ve bekarlar aleyhine kanunlar çıkartılmakta, veraset düzeni ise evli olan aile bireylerini sakınacak şekilde kurgulanmaktaydı. Buradaki hareket noktası; askeri ve siyasi prestij sağlamak, fütühat yapmak ve hakimiyet sahasını genişletmekti[2]. Fazla nüfusun siyasal güç ve üstünlük unsuru olduğu görüşü tarih boyunca süregelmiştir. Avrupa'da fazla nüfusu teşvik eden politikalar Machiavel'in *"Prens"* kitabında da görülebilmektedir. Aynı durum Kral IV. Henry'nin *"Kral ve prenslerin kudret ve zenginliği tebasının çokluğu ve bolluğuna dayandığı"* şeklindeki fikrinde tezahür ederken[3], gerek semavi gerekse semavi olmayan dinlerde de nüfus meselesine önem verilegelmiştir. Sözgelimi Zerdüştlük, üç hareketi, *"bir ağaç dikmek, bir tarla sürmek, ve bir çocuk sahibi olmak"* kutsamıştır. Yine eski Hintte kadınların çocuk yapmak için yaratıldıkları işlenirken, Musevilerde çocuğu olmayan kadın aşağılanmakta ve kısırlık *"talihin kadınlara musallat edebileceği bir zillet"* olarak tanımlanmaktadır. İncil'in bu konudaki görüşü ise, *"velud ol, çoğal, arzı doldur"* ifadesinde

---

1 Ratip Yüceuluğ, "İnsanların Nüfus Hakkındaki Telakkileri ve Nüfus Nazariyelerine Kısa Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**, 1963, sayı 176, s. 4. Nüfus oranına tesir tesir eden etkenler hususunda bkz. Kenan Gürtan, "Faal Nüfus Oranına Tesir Eden Amiller", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.21, Ekim1959-Temmuz 1960.

2 Kenan Gürtan, **Demografik Analiz Metodları**, İstanbul 1969, s. 24.

3 Her ne kadar teknolojinin gelişimi insan unsurunun önemini azaltır görülse de, teknolojik güçte eşitlik sağlandığı taktirde, nüfus yine siyasal kudret göstergesi olarak rolünü koruyacaktır. II. Dünya Savaşı'dan önce İtalya'da nüfusun artması iktisadi açıdan mahzurlu görülse de Mussolini doğumları arttırmak için özel bir program yapmıştır. Mihver bloğunun karşısındaki ABD, Fransa, Rusya ekseninde de siyasi-askeri endişelerle nüfusu arttırma yarışı başlamıştı. Bu konuda bkz. Kayıhan Özoğuz, "Nüfus Hacmi ve Artışı Üzerine Çağlar Boyu Süregelen Tartışmalar", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 32, Ekim 1972-Eylül 1973, s. 46-47.

Levent Şahverdi Arşivi

yer bulurken, Luther *"Tanrı her kulunun rızkını verir"* sözleriyle destek bulmaktaydı[4]. Kur'an-ı Kerim'in Enam Suresi'nin 151. ayetinde, *"Yoksulluk yüzünden evladınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını biz veririz"*[5] vurgusu varken, Hz. Muhammed (s.a.v)'de hadislerinde *"Evleniniz! Çünkü ben sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere karşı övüneceğim. Hali vakti yerinde olan evlensin"*[6] diyerek nüfus artışının önemine dikkat çekmekteydi.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla Türkistan'dan İslam ülkelerine doğru göç dalgası gözlemlenmiştir. Malazgirt Savaşı'na kadar Selçuklular, gerek Bizans üzerinde baskı kurmak, gerekse ülkedeki iç huzursuzlukları önlemek amacıyla Türkmen nüfusun Anadolu'ya göçünü teşvik etmişti. Selçukluların bu politikası ilk etapta Bizans askeri gücünün zayıflamasını getirmiştir[7]. Devletin kuruluşunda asıl yükü sırtlayan Türkmenler, zamanla kenarda kalmış, bu sorunu da devlet göçebe Türkmenleri Anadolu'ya özellikle de batı uçlarına, Suriye'ye sevk etmekte bulmuştu. Başlarında tanınmış kumandanların bulunduğu Türkmenlerden devlet, bilhassa Anadolu'nun batısında faydalanma siyaseti gütmüştü[8]. Büyük Selçuklular tarafından Bizans sınırına sevkedilen Türkmenlerin göçü Anadolu Selçukluları zamanında da devam etmiştir[9]. Türkmenleri Anadolu'nun batısına yönlendiren Selçuklular Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşma sürecini başlattıkları gibi, Bizans'a karşı nüfus üstünlüğü sağlamaya başlamışlardı. Önce Haçlı Seferleri ardından Moğollar tarafından zayıflatılan Anadolu'daki Türk gücü kayılar tarafından kurulan yeni bir devletle yine yükselişe geçmişti. Kurulan Osmanlı Devleti selefi gibi önce Anadolu'nun batısına ve ardından Rumeli'ye Türk unsurunu yerleştirme siyaseti takip etmiştir[10].

---

4 K. Özoğuz, "Nüfus Hacmi ve Artışı Üzerine Çağlar Boyu Süregelen Tartışmalar", s.49.

5 **Kur'anı Kerim ve Meali**, (Yay. Haz.) Elmalılı Hamdi Yazır, İstanbul 1998, s.147.

6 Mehmed Soysaldı, "Nisa Suresi 24. Ayeti Işığında Mut'a Nikahı", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 2, Elazığ, 1997.

7 Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul, Boğaziçi Yay, 1993, s. 35-36.

8 Selçuklulardaki devlet teşkilatı başlarda Türkmenlere dayanmakla birlikte, daha sonra yavaş yavaş İran halkı ve gulam sistemine göre yetiştirilmiş Türkler onların yerini almıştır. Bu konuda bkz. Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamanı**, C.III, Ankara, TTK, 1992, s.49-50.

9 Zeki Velidi TOGAN, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s. 140.

10 Türkistan'dan gelen Türkmen kitleleriyle birlikte birçok şeyh de Anadolu'nun batısına yerleşmekte, bunların bir kısmı gazilerle birlikte fütühat yapmakta, bir kısmı ise boş topraklara yerleşmek suretiyle zaviyeler tesisi ve o civarın imarında rol almaktaydılar. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri", **Vakıflar Dergisi**, sayı II, Ankara 1942, s. 279-304.

Levent Şahverdi Arşivi

Fütühat telakkisiyle yükselen Osmanlı Devleti, yine kendisine karşı ittifaklar halinde sürdürülen savaşlarla geri çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, 1450'den 1900'e kadar zamanının % 61'ini muharebe meydanlarında tüketmiştir. Ortalama hesapla yarım yüzyılın 30.5 yılı savaşla geçmiştir. Osmanlı tarihinde yanlız bir kez 1739'dan 1763'e kadar çeyrek yüzyıl barış-toparlanma dönemiydi[11]. İmparatorluğun en uzun ve zor yüzyılı olarak nitelenen 19. yüzyılda uzun süren savaşlar İmparatorluğun yükünü çeken Türk nüfusun azalmasına sebebiyet veriyordu. Konu hakkında ünlü Alman uzmanlardan Dr. Von During tarafından Sultan II. Abdülhamit'e bir rapor sunulmuştur. Dr. Von During'e göre, yaygın olan hastalıkları kontrol için radikal önlemler alınmazsa Türk unsuru iki nesil sonra yok olacaktı. Endişeye kapılan Sultan Abdülhamid doktorun Türkiye'de kalması için maaşını iki katına çıkarma teklifi yapmıştı. Artan Gayrimüslim nüfusa karşılık sürekli azalan bir Müslüman nüfus vardı. Nitekim İngiltere'nin Ankara Konsolosu Mr. Gavin Gatheral, demiryolu yapılmadan evvel İzmit'ten Ankara'ya kadar sadece on iki kasabayla birlikte iki veya üç cami gördüğünü kaydetmekteydi. Bu Müslüman nüfusu besleyen ise Rusya ve Merkezi Asya'dan süregelen göçlerdi[12]. Kırım Savaşı'na kadar Anadolu'daki Müslüman unsuru sürekli destekleyen Merkezi Asya'dan yapılan göç, savaşla birlikte azalmaya başlamıştı. Kafkasya ve Gürcistan'ı işgal eden Ruslar, bu desteğe son vermişlerdi[13]. Osmanlı Devleti'nde askerlik yükünü genelde İmparatorluğun Türk-Müslüman unsuru sırtlamaktaydı. Alınan tüm tedbirlere rağmen geniş olan ülkede karışıklıklar eksik olmuyordu. İmparatorluğun her tarafına

---

11 Bu ortalamayı geçen tek ülke, beher 50 yılda 33.5 yıl savaşla İspanya'dır. İmparatorlukla Cumhuriyet arasındaki karışıklık belirgindi. Osmanlı uyrukları arasında temeli oluşturan Türkler, 19. yüzyıldaki toprak kayıplarına kadar azınlıkta kalmıştı. Hanedanlık ve İslâm Dini ilkeleri üzerine inşa edilen İmparatorluğa karşı Cumhuriyet, laik, belli bir toprağa dayalı millet sistemi üzerine bina edilmişti. Bu konuda bkz. Dankwart A. Rustow, "Bir Millet Devletinin Kuruluşu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ocak 2001, sayı 48.

12 Sir Edwin Pears, **Turkey and Its People**, London 1911, s.26-28

13 Sir Edwin Pears, **Forty Years in Constantinople**, London 1915, s.378. 1828-29 Osmanlı-Rus, Kırım Harbi, 93 Harbi, Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı'daki nüfusunda önemli hareketler gözlemlenmişti. Kafkas, Girit ve Rumeli'den gelen yaklaşık 5 milyonluk nüfusun 3.5 milyonu Osmanlı merkez bünyesine dahil olmuştur. 3.5 milyonluk nüfus o dönemin Osmanlısı için % 30'ları ifade ediyordu. Osmanlı Devleti Kırım Harbi, 93 Harbi'nde askere giden nüfusunun ancak 3/10'unun geri dönebildiği kayıplar yaşamış olmasına rağmen, yeni gelen unsurları zaafa uğramadan sistemle bütünleştirebilmişti. Bu konuda bkz. Gülfettin Çelik, **Osmanlı'da Nüfus ve İskân Politikaları-Osmanlı'da İskân Tarihi ve Ömer L. Barkan'ın Eserlerine Giriş**, Bilim ve Sanat Vakfı Yay, İstanbul 2009, s.19.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk askerinin gönderilmesi, bu unsurun erimesini beraberinde getirmekteydi. Belli bir vergi karşılığında askerlikten muaf olan Gayrimüslimler ise artmakta, iktisadi hayata hakim mevkileri işgal etmekteydiler. Türk ordusunun ıslahı için Almanya'dan gelen Von Der Goltz Paşa, Abdülhamit'le görüşmesinde hali hazırdaki durumun devamı neticesinde Türk unsurunun Osmanlı ordusu içinde esas varlığını kaybedeceğini söylemiştir. Yine imparatorluğu gezen bir Amerikalı siyasi de Sultan Abdülhamid'e gayri-Türk unsurların devletin umumi hayatına hakim olduklarını söylemiştir[14].

I.Dünya Savaşı'nda herhangi bir Osmanlı askeri için yaralanma veya hastalıktan ölüm riski Avrupalı meslektaşlarına göre daha yüksekti. Savaşta yaralanan 1.037.000 kişiden 385.000'i ölmüştür. Çeşitli hastalıklar sebebiyle sahra hastanelerine kabul edilen 3.000.000 kişinin 400.000'i hayatını kaybetmiştir. Bu da savaştaki kayıplara ilave olarak ordunun yedide birinin hastalıklara yenik düşmesi anlamına geliyordu. Dizanteri, tifüs, koleranın kırıp geçirdiği Osmanlı Ordusu'ndaki bu durumu olağan bir batı ordusunda görmek mümkün değildi[15]. Savaş sebebiyle erkek nüfusun azalması Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı harekete geçirmiştir. 24 Ağustos 1916'da Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Naciye Sultan'ın teşebbüsüyle, savaş zamanında ihtiyaç duyulan kollarda çalışacak işçi açığını kapatmak ve cephedeki askerin evlerinde terk ettikleri kadınların nafakalarının tedarikine yardımcı olunmak amacıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tesis edilmiştir[16]. Cemiyet, kadınları çalıştırmanın aile hayatını etkileyecek tarzda tesirleri olabileceğini dikkate alarak memur ve işçiler için evlenmeyi mecburi kılmıştı. Bu kararda hiç kuşkusuz ahlaki kaygılarla birlikte azalan nüfusu yukarı çekme endişesi ağır basmaktaydı. Cemiyet bünyesindeki erkekler azami 25, bayanlar 20 yaşında evlenmek mecburiyetindeydi. Cemiyet içerisinden evlenen çiftlerin maaşlarına ilk olarak % 20 oranında, ayrıca doğacak çocuk için de % 20 ek zam yapılması kararlaştırılmıştı[17].

---

14 Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul 1980, s.94.

15 Erik J. Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma**, (Çev.Ergun Aydınoğlu), Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul 2005, s.198–199.

16 **Vakit,** 9 Şubat 1918.

17 **Türk Yurdu,** yıl: 6, XIII, sayı: 8, 20 Aralık 1917, s.3672. Savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin nüfusu hızla azalmaktaydı. Savaşın sonlarında İstanbul'un nüfusu 1.085.593 kişiydi. Alman ve Avusturyalılar ise azalan nüfusu arttırmak için çeşitli alternatifler üretmişlerdir. Viyana'da da hükümet, "Nüfus Siyaseti Cemiyeti" isminde bir cemiyet teşkil etmiş, cemiyet adına ilim adamları birçok şehirde konferanslar vermiştir; *Vakit*, 14 Mart 1918. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Tiğinçe Oktar, **Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi**, Bilim Teknik Yay, İstanbul 1998.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için büyük bir yıkım ile sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda 1285-1315 doğumlulardan toplamda 2.608.000 nefer silah altına alınmıştı. Bu rakama savaştan once silah altında bulunan 1307-1309 doğumlular dahildir. 2.608.000 kişiden Mondros Mütarekesi'ne kadar 400.000 yaralı, 240.000 hastalık sebebiyle ölüm, 35.000 alınan yaralar sonucu ölüm, 50.000 savaş alanlarında şehit, 1.560.000 hasta, firar, esir ve kayıp olmak üzere toplamda 2.285.000 kişi muharebe dışı kalmıştır[18].

Mütareke Döneminde Sıhhi Durum ve Nüfus Azalması Meselesi

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman kredileri ile ayakta kalan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan büyük bir insan kaybı ile çıkmasına ek olarak mütareke döneminde tam bir iflasla karşı karşıyaydı. Savaş sona erdiğinde bir çok aile ihtiyarlar, çocuklar ve dullardan ibaret kalırken, geleneksel Osmanlı hayat tarzında ise yavaş yavaş dönüşüm başlamıştı. Toplumdan koparılan kadın artık sıkça iş yerlerinde görülebilmekteydi. Bebek ölümlerinde tifo, tifüs, gripten ölümler göze çarpmaktaysa da verem öteki hastalıklardan çok daha fazla göze çarpıyordu[19].

Savaş sırasında görülen salgın hastalıklar nüfusun hızla erimesini getirmişti. Nitekim, bu durum mütareke döneminde General Harbord'un Türkiye gezisinin ardından Amerikan Senatosu'na sunduğu raporda gözler önüne serilmekteydi: *"… İstanbul'dan Mardin'e kadar olan bütün bölgeleri gezdik. Milliyetçi hareketin amacı Türklüğün şerefini kurtarmaktır. Türkiye hastalık ve harplerden nüfusunun yüzde 20'sini kaybetmiştir…"*[20]. "Ermenilerin katledildiğine ilişkin haberlerin çoğunun söylentiye dayandığını ifade eden General Harbord, savaşta 600.000 Türk askerinin tifodan öldüğünü, seferberliğe giden gençlerden % 80-90'ının köylerine dönemediğini, sağlık koşullarının ise çok kötü olduğunu belirtmekteydi[21].

---

18 Cemalettin Taşkıran, **Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri**, İş Bankası Yay, İstanbul 2001, s.47. Osmanlı Ordusu'nun kaybıyla ilgili başka bir istatistikte ise, savaşın başında mobilize olan 2.873.000 neferden, savaşın sonunda; 305.085 ölü ve kayıp, 466.759 hastalıktan ölüm, 145.104 esir, 303.150 yaralı, 500.000 kaçak olmak üzere toplamda 1.720.098 kayıp verildiği belirtilmektedir. Bkz. Edward J. Erickson, **Ordered to Die A History of Ottoman Army in the First World War**, Greenwod Press, London 2001, s.243.

19 Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul**, İletişim Yay, İstanbul 1993, s.41-57.

20 Erol Ulubelen, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, Aykaç Kitabevi, İstanbul 1967, s.212.

21 Nurşen Mazıcı, **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu**, Pozitif Yay, İstanbul 2005, s.57

Levent Şahverdi Arşivi

Savaştan büyük bir yıkım ile çıkan devletlerin başında Osmanlı Devleti gelmekteydi. 18 Ocak 1919'da toplanacak Paris Barış Konferansı'nda Wilson İlkeleri'nden mülhem olarak milletlerin geleceğini, sahip oldukları nüfusları belirleyecekti. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin eksikliği göze çarpmaktaydı. Dönemin basınında, mütareke döneminde elde kalan arazide Türklerin ekseriyeti korudukları gözlemlenmekteyse de, aynı gidişatın devamı durumunda ekseriyetin korunabileceği şüpheli görülmekteydi. Bu tarihlerde savaşın sadece cephede değil, iktisat sahasında cereyan edeceği, iktisaden mağlup milletlere hayat hakkı tanınmayacağı tartışılmaktaydı. Zira, iktisadi gelişimin nüfus ile inkar edilemez bir ilişkisi vardı. Birinci Dünya Savaşı ve getirdiği sefalet, muhaceret Osmanlı Devleti'nin nüfusunu büyük oranda zedelemişti. Buradaki en büyük payı devletin kurucu unsuru olan Türk unsuru almıştı. Savaş sırasında uygulanan zorunlu sevk sırasında ölen Gayrimüslimlere nispetle Türklerin kaybı sekiz on kat daha fazlaydı. Sözgelimi, sadece Diyarbakır içinde muhaceretten vefat kışın günde 100'ü geçmekteydi. Düşmandan kurtarılan yerlerdeki eski nüfus ile o tarihteki nüfus arasında korkunç farklar vardı. Dört doğu vilayeti ile Çukurova'daki Türkler tek bir vilayette toplansa yine de araziye nispetle nüfus dengesi sağlanamamaktaydı. Nüfus azalmasının en büyük sebeplerinden biri olan sıtma, frengi, verem gibi hastalıkların vasıflandırılarak bunlara karşı mücadeleden bahsetmekle hastalıkların önü alınamamaktaydı. Dönemin basını, gazetelerde yer alan yazıların hastalıkları önlemede yetersiz olduğunu gördüğünden, halka bu hastalıkların kötü sonuçları hususunda bilgi verilmesini öne sürmekteydiler. Bunun için hükümetin organize bir sağlık teşkilatına sahip olması gerekiyordu. İkinci olarak da bu iş için çalışacak hususi cemiyetlerin teşkili savunulmaktaydı. Memleketin geleceği için hayati öneme sahip olan nüfus azalması konusunda hükümetin harekete geçmesi bekleniliyordu. O dönemde hükümetten beklenen sert kanunlar ve mahalli ihtiyaçlara uygun sıhhi teşkilat yapılması iken, merkezi hükümet kadar vilayetlerin de çaba göstermesi istenilmekteydi. Sıhhiye müdüriyetlerinin vilayetlerde az da olsa teşkilatı olmasına rağmen teşkilatı idare edecek ne kalifiye elemanları, ne de doktorları vardı. Hali hazırdaki doktorlar ise merkezlerde kümelenmekte ve taşraya çıkmak istemediklerinden taşra doktorsuzluktan adeta *"feryad etmekteydi".* Dönemin kamuoyunda nüfus azalması *"genel sıhhat meselesi"* olarak nitelendirilmekte, genel sıhhati temin ise

Levent Şahverdi Arşivi

doktorların sorumluluğunda görülmekteydi[22]. Nüfus dönemin gazetelerinden *"İleri"*de çoğunluk kanunu olarak tanımlanırken, Türkiye'deki nüfusun gözle görülür bir şekilde azalması ise *"lakaydi"* olarak nitelenmekteydi. Nüfus meselesinin ihmal edilerek kayıtsızlığın ebedi tahribatına mukaddermiş gibi boyun eğmek Celal Nuri Bey'e göre, büyük bir hataydı. Celal Nuri Bey, peşpeşe nüfusu kemiren sebeplerin başında milletin kendini koruma hususunda gösterdiği kayıtsızlığı görmekteydi. Anadolu'yu baştan başa kaplayan bedensel hastalıklar, iklimin tesirleri ve bu olumsuzlukları gidermedeki biganelik durumu daha da kötüleştirmekteydi. Celal Nuri Bey, her şeyi hükümetten beklemeyi zaaf göstergesi olarak görürken, hükümetin de millete yardım ettiği müddetçe var olduğu görüşündeydi. Ona göre, içtimai hedef için her türlü fedakarlık yapılmalı, zira bu fedakarlıkları gereği gibi yapanlar medeniyeti en iyi temsil edenlerdi. Ancak maddi kuvvetlerini bu uğurda sarf edenler sayesinde cemiyetlerin yaşaması mümkündü. Türk Milleti'nin bekası hususunda ferdlere büyük sorumluluklar ve fedakarlıklar düşmekteydi. Nüfus meselesi hususunda hükümet kudretinin ölçüsünde uğraşırken, ferdlerin de fikren, bedenen hizmet etmekten sakınması kabul edilemezdi. Ona göre, *"terazinin gözünü dolduran ekseriyetti."* Ayrıca kayıplar hususunda ise Celal Nuri Bey, elde doğru istatistiklerin olması halinde dehşete varan oranların ortaya çıkacağını söylemekteydi. Kendisi bu durumu, *"bereketli nesil ile meşhur olan milletimizin tenakıs-ı nüfus kadar acıklı bir şeyi olamazdı"* sözleriyle nitelemekteydi. Sürekli seferberlikler, genel sağlığa yeteri önemi vermeme, cehalet ve dalalet Türk Milleti'nin nüfusunu gözle görülür bir şekilde düşürdüğü gibi, maddi-manevi gelişimi de tıkamıştı. Sadece Anadolu'da değil İstanbul'da dahi savaş, ardında kimsesiz kalan çocuklar ordusu doğurmuştu. Sokaklarda, kaldırımlarda elbisesiz dolaşan birçok çocuk Celal Nuri Bey'in ifadesiyle, *"yar ve agyarın önünde acı bir ceriha-i milliye örneğiydi."* Kendisi sözlerini şu şekilde sürdürmüştü. *"yaşadığımız bu toprağın muhafazası için kanını*

22 **İkdam,** 14 Kanun-i Evvel 1918. Savaş sonrasının yoksulluğu, sıhhi şartların olumsuzluğu dönemin roman ve şiirlerinde yer bulabilmekteydi. Nitekim, M. Akif Ersoy'un Safahat'inin *"Hasta"* şiirinde, *"edecek yok, çocuk artık yola girmiş, gidiyor. Sol taraftan akciğerin zirvesi tekmil çürümüş, hastalık seyr-i tabisini almış, yürümüş. Devr-i salisteki asarı o melun marazın, var tamamıyla, değil hiçbir arazın…"* dizeleri yer ederken, yine Safahat'ta babası ölüp küfesiyle ailesine bakmak zorunda olan Küçük Hasan'ın durumu şu satırlarda ifadesini bulmaktaydı: *"cılız bacaklarının dizden altı çırçıplak. Bir ince mintanın altında titriyor, donacak. Ayakta kundura yok, başta var mı fes? Ne gezer. Düğümlü alnının üstünde sade bir çember. Nefes değil o soluklar, kesik kesik feryad…Bu bir ayaklı sefalet ki yalnayak, baş açık…"*; Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, İnci Ofset, Konya Tarihsiz, s. 33, 43.

Levent Şahverdi Arşivi

dökmüş bir takım şüheda isimlerine müsadif oluruz. Yediğimiz ekmeğe varıncaya kadar kendilerine minnet duyduğumuz şüheda evlatlarına karşı gösterilen bu lâkaydıya nankörlük demek olur. Hissedeceğimiz tesir-i elemi teskin edemezsiniz." Bununla beraber vazifesini layıkıyla yapanlar olduğu gibi, kendisi bu konudaki çalışmalarından dolayı Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne teşekkür ederken, gücü nispetinde herkesi cemiyete yardım etmeye çağırmaktaydı. Zira, korunmaya alınan bu çocuklar Türkiye'nin yarınki nüfusunu oluşturacaktı[23].

Her ülkede büyük şehirlerdeki nüfus ile köy nüfusu arasında belli bir oran vadır. Herhangi bir ülkede şehir-köy nüfusu arasında oran bozulursa oradaki doğal hayatın devamı sekteye uğrayacağından o ülkenin ekonomisi bozulur. Mütareke döneminde şehir nüfusu ile köy nüfusu arasında büyük dengesizlikler göze çarpmaktaydı. Nitekim, mütareke döneminin Anadolusu dahilindeki köylerin mevcud nüfusu savaş sırasında büyük oranda değişime uğramıştı. Dört yıl süren savaş Anadolu'daki köylerin nüfusunu yarı yarıya indirmişti. Harbin getirdiği olağanüstü durumdan dolayı köylerde eşkıyalık artmış, nüfus ve servet sahibi köy eşrafı kasabalara göç etmişti. Özellikle İzmir'in işgalinin ardından başlayan muhaceretlerle bu durum daha da kötüleşmişti. Muhacirlerin büyük kısmı İstanbul'a geldiğinden, köy-şehir nüfus oranı bozulmaktaydı. Büyük şehirlere gelen nüfusun geldikleri köylerde olduğu gibi üretici olmalarına imkân olmadığından tüketici konumuna dönüşüyorlardı. Bu durumun devamı gelecek için ciddi iktisadi olumsuzlukların da habercisiydi[24]. Türk basınındaki nüfus tartış-

23 **İleri,** 10 Haziran 1919. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin çalışmaları için bkz. Cüneyd Okay, **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923**, Şule Yay, İstanbul 1999; Makbule Sarıkaya, **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011. Mütareke döneminde Yunanistan hızla Adalar ve Kafkasya'dan Türkiye'ye taşıdığı Rumlarla demografik yapıyı lehine bozmak için faaliyetlere başlamıştır. Yunanistan'ın bu politikasını Türk siyasi çevreleri olduğu kadar kamuoyu da takip etmekteydi. Bu konuda bkz. Serdar Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)**, IQ Yay, İstanbul 2006.

24 **Vakit,** 26 Eylül 1920. Dahiliye Nazırı Mayısın ilk Perşembe gününü izdivac günü addederek bütün nişanlıları müsrifsizce evliliğe teşvik etmiştir. Dahiliye Nazırı genelgesinde, *"pek tabii olduğu üzere köyleri mamur, köylüleri müreffeh ve mesut olmayan memleketlerin şehir ve kasabalarında görülebilecek asar-ı huzur ve imran temelleri çürük bir binanın bazı aksamındaki mazarrat-ı zahire kabilindedir. Vatan, evlad-ı vatan denince hatıra her şeyden evvel köyler, köylüler gelmeli. Köyler olmazsa aç, çıplak kalacağız. Köylüler bulunmazsa vatanın en fedakar, en necip müstafilerinden mahrum kalacağız. Herkes, alelhusus, biz idare memurları hiç unutmamalıdır."* ifadelerinin altını çizmişti. Rumeli'den Hicaz'a kadar devletin bir çok yerinde vazife gördüğünü belirten Dahiliye Nazırı, mutasarrıfların, kaymakamların köylülerle baba-oğul gibi olmalarını, görevlerinin sadece köylüden vergi alma olmadığını, en önemli görevlerinin köylülerin huzur ve saadetlerini temine yönelik olduğunu söylemişti; **İkdam**, 26 Şubat 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

maları Ankara'daki mecliste de gözlemlenebilmekteydi. Meclisin 25 Aralık 1920 tarihli oturumunda Bursa Mebusu Operatör Emin Bey, I. Dünya Savaşı'ndan önce memlekette erkek nüfusa nispetle kadın nüfusun yaklaşık olarak dört misli daha fazla olduğunu, fakat savaşın getirdiği kayıplarla bu oranın beş-altı misline ulaştığını söylemiştir. Emin Bey şahsi gözlemlerine göre, erkeklerin dış tesirlere kadınlardan daha fazla mağruz kalmaları sebebiyle frenginin sıklıkla erkeklerde görüldüğünü, bazı şehirlerde görülen oranları ise, Burdur'da % 60, Bursa'da % 45, Konya'da % 40 olarak vermiştir[25].

Dönemin gazetelerinde zaman zaman azalan nüfustan dolayı evlenmeyi teşvik edici haberler yayımlanmaktaydı. Bu habelere olumlu veya olumsuz tepkiler gelebilmekteydi. İkdam Gazetesi'nde çıkan bir habere atfen Beşiktaş'ta oturan doktorlardan Niyazi Ali Bey, azalan nüfusun sebepleri hakkında bir yazı yazmıştır. Nüfus azalmasının asıl sebebini halkın sıhhi kaidelere riayet etmemesinde gören Niyazi Ali Bey, sadece Anadolu'nun ücra köylerinde değil, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde de halkın hıfzıssıhhaya karşı kayıtsızlığı üzerinde durmaktaydı. Ona göre, okullarda özellikle inas mekteplerinde lüzumsuz bazı derslerin yerine hıfzıssıhha gibi önemli bir ders koyulmalıydı. Bazı okullarda hıfzıssıhha dersi muadili dersler varsa da bunlar yetersizdi. Müfredata koyulacak dersler günün ilmi şartlarına uygun, kapsamlı, batı standartlarında olmalıydı. Kazalarda ve rüştiye mektebi bulunan yerlerde dersi daha geniş bir şekilde vermek için mutlaka mahalli doktorlar, daha küçük yerlerde sıhhiye memurları kullanılmalıydı. Bu şekilde hareket edilmesi bütçeye de yük olmazdı. Savaşın getirdiği ortamdan dolayı frengi, verem gibi hastalıklarda gözle görülür bir artış olduğunu ifade eden Niyazi Ali Bey, frenginin zavallı köylüler, hatta tahsilli insanlarda bile görülebildiğini, bu durumun ise Türkiye'nin gelecek neslini tehlikeye attığının altını çizmekteydi. Bir çok ocağı söndüren verem ise fizyolojik zayıflıktan ötürü zuhur etmekteydi. Niyazi Ali Bey, nüfus azalmasını milletin geleceğini etkileyen önemli bir sorun olarak gördüğünden sadece mekteplerdeki eğitimle değil, halka açık yerlerde konferanslar verilmek suretiyle umuma teşmilini istemekteydi. Köylüler nezdinde eğitim tamamlayıncaya, kavranıncaya kadar meşihat makamı tarafından köylere eğitim amaçlı vaizler gönderilmeliydi. Niyazi Ali Bey, iyi tertip edilmiş bir programla sıhhi kaidelerin köylüye telkininin müessir olacağı kanaatindeydi. Hükümet bu önlemlerden başka seyyar

25 **TBMM Zabıt Ceridesi**, c. 7, Devre I, İctima Senesi 1, 125. İçtima, Ankara 1958, s.71-72.

Levent Şahverdi Arşivi

frengi doktorluğu teşkilatını yaygınlaştırmalı, evliliklere ise ciddi sıhhi kayıtlar dahilinde müsaade etmeliydi[26].

Anadolu'nun nüfusunu arttırmak için her şeyden yararlanılması düşünülmekteydi. Dönemin gazetelerinden İkdam'da Ahmet Cevdet Bey, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı usullerden olan devşirmenin Anadolu nüfusunun daha çabuk azalmasını önlediği görüşündeydi. Ona göre, savaşlarda esir edilen erkek-kadınların Müslüman olup evlenmeleri bir taraftan Osmanlı Devleti'ndeki nüfusa olumlu katkı yaparken diğer taraftan ırkın yenilenmesine yardımcı olmaktaydı. Fakat bu durumun *"güzel kadın almak sevdasıyla hiç tekemmül geçirmemiş milletleri de kanımıza çok fazla karıştırmışız. Bunun netayici evlatlarında görülmüştür."* tarzında sakıncaları da vardı. İslamiyeti ve Osmanlı tabiiyetini kabul etmek şartıyla ülke dışından gelecek unsurlara devlet kapılarını açmalıydı. Özellikle gelişmiş ülkelerden gelecek insanların evlendirilip, sahip oldukları çağdaş ilimleri öğretmeleri memleketin geleceği açısından yararlı olurdu. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek dışarıdan gelen insanların imar ettiği A.B.D. idi. Anadolu'ya vakit geçirmeksizin 500-600.000 muhacir getirtilmeliydi. Ahmet Cevdet Bey'in tavsiyelerinden biri, Anadolu'da aydın insanlarla meskun numune çiftliği vazifesini görecek köyler kurulmasıydı. Sorumluluğu ise memleket için hiçbir şey yapmadıklarını söylediği hükümetin Ziraat Nezareti ve onun müfettişlerinde görmekteydi. Bazı köyler peynir imalini bilmediğinden sütlerden istifade edilememekte, Anadolu'nun bir çok beldesinde meyve ağaçları kesilmiş veya yakılmıştı. Anadolu'da bazı yerlerin halkı en zaruri ihtiyaçlarını bile karşılayamadığından açtı. Ahmet Cevdet Bey'e göre memleketin İsviçre örneğindeki gibi imar edilmesi gerekiyordu. En kısa sürede Türkiye'nin belirli bir coğrafyası olmalı, hangi bölgelerin verimli veya hangi bölgelerde ne tür hastalıkların görüldüğü tespit edilmeliydi. Daha sonra memleketin sanayi, zirai, sıhhi haritası çizilmeli, doğum ile ölüm arasındaki oranlar tespit edilmeli ve buralara vazifesini layıkıyla yapan, çağdaş bilgilerle donatılmış memurlar gönderilmeliydi. Türkiye için hayati öneme haiz olan nüfus meselesi hususunda Ahmet Cevdet Bey, milletin ölümden korunup nüfusunun artmasını sağlayacak belirli bir teşkilatın olmadığından bahsetmekteydi. Ahmet Cevdet Bey'e göre, bu konu her ailenin üç çocuk sahibi olması, 9-10 yıl zarfında nüfusun 20-25 milyona ulaşması gibi kişisel önlemlerle çözümlenemezdi. Bazı yerlerde Türk unsurunun frengiden yok

26 **İkdam**, 24 Mart 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

olmaktan korunması için o yerlerdeki erkekler eğitime tabi tutulmalıydı. Zira, bu erkeklerden doğacak çocuklardan memlekete fayda gelmesi beklenemezdi. Memleketi tahrip eden, Türk kadınına hakaret olan fuhuş, aynı zamanda nüfusu eksi yönde etkilemekteydi. Erkekleri sadece evliliğe sevk etmek soruna bir çare değildi. Meşru sebepler olmadan eşi boşamak, çocukları perişan halde bırakmak kabul edilemezdi. Aile ocağı vatan kavramının başlangıç noktası olduğundan kadınlar da belli bir eğitimden geçirilmeliydi. Boşanan aile çocuklarının vatana hizmet edebilmeleri şüpheliydi. Ahlaken kuvvetli bir toplum oluşturulduğunda dinamik bir nüfus elde edilebileceğini söyleyen Ahmet Cevdet Bey, önceki devirlerde bir Türkün 25 yaşına kadar evlendiğini, bu sayede fuhşun az olduğunu ifade etmekteydi. Ahmet Cevdet Bey, hükümet memurlarının bilmesi gerekli bir diğer ilmi ise istatistik olarak görmekteydi. Zira, tüm devlet dairelerinin belli istatistiklere ihtiyaç duyduğu o devirlerde Bulgaristan'da bile nahiyelerde sayım cedvelleri mevcutken, Türkiye'de ise müsbet veriler yoktu. Yapılan kanunların Avrupa'da olduğu gibi istatistik ilmi dikkate alınarak yapılması gerekiyordu. Aksi taktirde şahsi veya taklidi yapılan kanunlarla memleketin herhangibir fayda sağlaması beklenemezdi.[27]

Nüfus İstatistikleri

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nde nüfus açısından büyük bir yıkımla sonuçlanmıştı. Sözgelimi, 1918 yılının ilk 6 ayı içinde vuku bulan doğum miktarı önceki seneye nispetle 6.324 nüfus noksan, ve vefat miktarı da 304 nüfus fazla olduğu görülmekteydi[28].

Nüfus meselesi Paris Barış Konferansının en önemli konularından biriydi. Çünkü bu sorun ekonominin en önemli meselelerinden birini teşkil etmekteydi. Zira senelerce süren savaşta fabrikalarda çalışacak milyonlarca genç insanın ölüme gönderilmesi tüm dünya ekonomisine büyük bir darbe vurmuştur. Savaş sonu çocuğu fazla olan ailelere ikramiye verilmesi, evliliğe teşvik, bekarlık vergisi tarhı gibi vasıtalar nüfusu arttırmaya yönelik tedbirler olarak göze çarpmaktaydı. Tüm bu mesaiye rağmen Avrupanın her yerinde vefata nispetli doğumun azlığı, doğum-ölüm dengesini bozmaktaydı. Mütareke döneminde doğumlar ölüm oranları hemen hemen dengeli olan tek memleket İsveçti. Istanbul'da ise

27 **İkdam**, 17 Mart 1923.

28 **Vakit**, 21 Kanun-i Evvel 1918.

Levent Şahverdi Arşivi

bu durum kıyas kabul etmeyecek bir derecedeydi. Istanbul nüfusu 1919 senesi istatistiklerine göre doğum 6105 iken, vefat 9319, nikah 10182, boşanma ise 2054 idi. Bu durumun devam etmesi zaten yetersiz olan nüfusun tümden yok olması manasına geliyordu. Ayrıca nüfusun azalması memleketin zirai kabiliyet ve ekonomiden istifadesini imkansız hale getirmekteydi. Nüfus azalmasının önüne geçerek doğumları arttıracak önlemlerin arttırılması gerekiyordu. Bunu temin edebilmek ise ekonomi, sağlık ve eğitim meseleleriyle alakalıydı. Nüfus artışının bir millete getirdiği en önemli artılardan biri de servet artışıydı. Herkesçe malum olan meselenin en önemli taraflarından birini sağlık oluştururken gözden kaçan ise eğitimdi. Mütareke döneminde bebek ölümleri çok sık görülmekteydi. Buna en büyük sebep olarak da annelerin çocuk sağlığına, çocuk büyütmesine vakıf olmamaları gözükmekteydi. Kız mekteplerinde bilhassa İstanbul Darülmuallimatı'nda çocuk yetiştirme hususunda bir ders yoktu. Özellikle Kız Öğretmen Okulu'nda talebelere pedogoji ile beraber sağlık dersleri de verilmekteydi. Daha sonra bu öğretmenlerin gittikleri köylerdeki kadınlara konferanslar vermek suretiyle onları aydınlatmaları tavsiye edilmekteydi. Vefatı azaltmak, doğumu arttırmak ve yaşayanlara mesud bir hayat sunmak üzere eğitimle ilgili bir diğer vasıta da ırk ıslahı meselesiydi. Bu dönemde özellikle Amerika ve İngiltere'de öğretilmekte olan bu ilmin en önemli hedefi doğumu arttırmak buna karşın vefatı azaltmak çarelerini araştırmaktı[29].

Milli Mücadele yıllarında dönemin gazetelerinde İstanbul'un nüfusu görülebilmekteydi. İstanbul Nüfus Müdüriyetinin 1920 senesi Ocak, Şubat, Mart, Nisan ayları arasındaki verdiği istatistiklere göre, dört ay zarfında İstanbul'da doğum 1663 kişi, ölümler ise 3793 kişiydi. Ölümlerin doğumlardan fazla olması elbette düşündürücüydü. Istatistiklerde erkek doğumu 882 iken kadın doğumu 776, erkek ölümü 1952 iken kadın ölümü 1841 idi. Doğumlar en fazla Nisan ayında, vefat ise Ocaktaydı. Ölümlerin en fazla görüldüğü yaş aralığı 5-6 yaşlarıydı. 20 yaşına kadar en fazla vefat edenler 1-5 yaş arası gruplardı. Bir milyon nüfusa sahip İstanbul'da; 3725 nikaha karşılık, 704 boşanma vakası görülmüştür. Ocak ve Nisan aylarında eşit sayıda olan nikahlara karşı boşanmalar Nisan ayında daha çoktu. 20-25 yaşları arasında olanlar, 30-40 yaşları arasında olanlardan fazlaydı. Dört ay zarfında ilk kez evlenen kadınların sayısı 456, ikinci kez 160, üçüncü kez evlenenlerin sayısı da 78 olarak verilmiştir[30].

29 **İkdam**, 13 Nisan 1920.

30 **İkdam**, 25 Mayıs 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul Nüfus Müdüriyetinin 1920 senesi Mayıs, Haziran, Temmuz ayları arasındaki verdiği istatistiklere göre, üç ayda 1281 doğuma karşı, 1491 vefat vardı. Doğumların 693'ü erkek, 588'i kızdı. Vefatın % 70'i 40 yaşına kadar olanlardı. 1-5 yaşına kadar olanlarda 124 vefat olmasına rağmen, 80 ve üzerindekilerde 51, 30-40 yaşında olanlardan 182 kişi ölmüştü. 30-50 yaşa aralığındakilerde ise 395 vefat vardı. Yapılan nikah sayısı da 1275'ti.[31]

İstanbul Nüfus Müdüriyeti tarafından İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar merkez ve mülhakatı şubelerinden gönderilen istatistiklerde Ağustos, Eylül, Ekim ayları için yapılan istatistikler şu şekildeydi;[32]

Üç ay zarfındaki doğumlar

	Erkek	Kız
Ağustos	221	187
Eylül	189	276
Ekim	226	184
Toplam	636	647

Üç ay zarfındaki ölümler

	Erkek	Kız
Ağustos	289	223
Eylül	378	272
Ekim	361	256
Toplam	1028	751

Doğumların 1283 olmasına karşı, ölümlerin 1779 olması bize ölümlerin doğuma nispetle % 28 fazla olduğunu göstermektedir.

Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin İzdivac Kanunu Teklifleri

Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin, mecburi evlilik hakkındaki ilk kanun teklifi TBMM'nin 17 Şubat 1921 tarihli oturumundaydı. Salih Efendi, konuşmasına memleketin çeşitli kısımlarında zaman zaman ortaya çıkıp, sürekli ge-

31 **Vakit**, 24 Ağustos 1920

32 **Vakit**, 22 Teşrin-i Sani 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

nişleme itiyadı gösteren iki hastalık olan verem ve frengiye atıf yaparak başlamıştır. Bu iki hastalık hakkında yapılanların sadece muayene ve tedaviden ibaret olduğunu, hastalıkların temelindeki sebeplerin ise araştırılmadığına vurgu yapan Salih Efendi, alınan tedbirleri yeterli görmemekteydi. Zira, kendisi bu durumu *"hilkat ve tabiat itibariyle melekiyetten uzak olan Hazreti beşeriyet tab'an yer, içer, erkeklik, dişilik yapar ve hiç bir kuvvet bunun önüne geçemez."* sözleriyle nitelemekteydi. Salih Efendi, ayrıca memleketin genel sağlığı hakkında görüştüğü kişilerin de kendisiyle aynı fikirde olduğunu, frenginin fuhuş ve sefahatten, veremin düşünce ve sefaletten ileri geldiğini söylemiştir. Her erkek babalık, her kadın analıkla görevliyken, sosyal hayatın faydalarından habersiz olan bir kısım bekar, aile hayatından sakınmakta, fuhşa ve sefahate düşkün olmaları sebebiyle memleket topraklarında firenginin yayılmasına sebep olmaktaydılar. Salih Bey'e göre, memlekette firengi yayılırken, birçok genç kız ve sahipsiz kalan dullar kendilerine uygun bir koca bulamadıkları düşüncesiyle felakete, sefalete ve sonuçta vereme maruz kalmaktaydılar. Ayrıca I. Dünya Savaşı kısmen ahlakı zedelerken, genel nüfusu erittiğinden ovalar dağa dönmekteydi. Erkekler hızla azalırken kadınlar artmakta bu durum ise evliliği mecburi, çok eşliliği lüzumlu hale getirmekteydi. Ona göre, bu vahim durumu görmemek *"hamakata delalet"* etmekteydi. Sonsuza kadar hür ve müstakil yaşamak isteyen bir millet her şeyden evvel sağlığını ve nüfusunu korumak zorundaydı. Zira, sağlık ve servet bir milletin bekasını, hastalıklar ise aynı milletin mahfolmasını getirirdi. Bu yüzden TBMM Hükümeti dahilinde bulunan bekarları fuhuş ve safahatten korumak, genel sağlığı hastalıklardan kurtarmak ve milli varlığın bekasını sağlamak için tüm bekarların *"velayet-i amme"* hükümlerine göre mecburi evlilikleri bir kanun olarak teklif edilmiştir. Bu kanun şu hükümleri içermekteydi:

Madde 1. TBMM'nin nüfuzu dahilinde isteğe bağlı evliliğin başlangıcı on sekiz, sonu ise yirmi beştir. Yirmi beş yaşını tamamlayıp mazeretsiz olarak evlenmeyenler evlilikle mükellef tutulacaktır.

Madde 2. Yirmi beş yaşında olup da doktor muayenesi sonucu evlilikleri sağlıklarına, sağlıkları evliliklerine mani olanların ise evlilikleri düzenlenecek müşterek raporla belli bir süreye kadar ertelenecektir. Tedavisi mümkün olmayanlar evlilikten men edilecektir.

Madde 3. Esasta memlekette evli olup ticaret veya memuriyetten dolayı diğer mahallere bekar olarak gidip, orada iki yıl bekar olarak ikamet mecburi-

Levent Şahverdi Arşivi

yetinde bulunacağını, mahalli hükümete vermek mecburiyetinde bulunduğunu beyanname ile bildirenler veya mazeretlerinden dolayı ailesini yanına getiremeyeceği sabit olanlar mecburi evliliğe tabi olacak ve iki sene sonunda her iki zevcesini aynı mahalde toplamak mecburiyetinde olacaklardır.

Madde 4. Yirmi beş yaşını tamamlayıp da evlenmeyenler başta olmak üzere, orduda vatani görevle muvazzaf veya bir suç sebebiyle hapis olduğu veyahutta sıhhi bir sebeple mazereti olduğu kayıtlı olanlar evleninceye kadar her yıl gelir, hasılat ve aylık ticaretinin dörtte biri yargıyı gidilmeksizin, zabıta kuvveti ile tahsil edilerek mahallinin belediyesi vasıtasıyla Ziraat Bankalarına ödenecekti. Ayrıca evlenecek fukaraya bir mukayese nisbetinde ikramiye olarak verilecektir.

Madde 5. Bir memleketin asli sakinlerinden olmayıp da evil olduğu halde asli sanat-ticaret kasdıyla diğer mahalle bekar olarak gidip üçüncü maddedeki açıklanan tekliflere altı ay zarfında muta olmayanların ticaret-hasılatlarının % 15'i, dördüncü maddede açıklanan usule göre sarfolunacaktı. İki senelik ikametin ardından ailesinin yanına getirmeyen veya evlenmeyenler zabıta kuvveti ile memleketteki ailesinin yanına iade edilecektir.

Madde 6: Yirmi beş yaşını tamamlayıp evlenmeyenler, dördüncü maddedeki cezadan başka hiç bir sebep ve bahane ile devletin genel hizmetlerinden ve milletin seçilmiş heyetinden herhangibir vazife alamayacaklardır.

Madde 7: Elli yaşında olup gerek mali durumları gerekse bedeni şartları müsait olan tek zevceli erkekler, memleketin sosyal ihtiyacı sebebiyle ikinci bir evlilik vergisiyle mükellefti. Makul olmayan sebeplerden dolayı vergiye uygun olmayanlar, memleketin müdafası uğruna hayatını kaybetmiş olan şehitlerin sahipsiz kalan evlatlarından servetleri oranında birden üçe kadarının iaşelerini teminle mükellef olacaktır.

Madde 8: Yirmi beş yaşından önce evlenipte emsalleri silah altına davet edilenler, hali hazırdaki orduda talim görmek üzere bir buçuk yıl askerlikle mükellefti. Belirlenen yaşa dahil olup evlenen veya evlenmeyenler üç yıl askerlik hizmetiyle mükellef olacaklardı.

Madde 9: Birinci maddede açıklanan evliliğin başlangıç ve sonu arasında evlenecek olan erkekler arasında topraksız çiftciler varsa, bu gibilere ikametgahlarına en yakın yerde yüzden üçyüz dönüme kadar toprak bedelsiz olarak verilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde 10. Sanat ve ticaret erbabından olup fakrü zaruretleri sebebiyle sermayesi olmayanlar yirmi beş yaşından once evlendikleri taktirde kendilerine üç yıl içinde faizsiz ödenmek şartıyla elliden yüz liraya kadar sermaye verilecektir.

Madde 11. Pederi-validesi ve reşid yaşına ulaşan erkek, kardeşi olamayan kız veya kadınların eşleriyle keza pederi, valide ve reşid yaşına ulaşmış erkek kardeşi olmayan erkekler yaş mükellefiyetinden önce evlendikleri taktirde askerlikleri tecil olunacaktır.

Madde 12. Yirmi beş yaşından önce evlenipte üç çocuğu olanlardan ikisi, beş çocuğu olanlardan üçü, hükümetin gece mekteplerine ücretsiz olarak kabul edileceklerdi. Beşten fazla çocuğu olanların ikisi müstesna olmak üzere kalanlarına, köylü ise senelik bin, şehirli ise senelik iki bin kuruş devlet tarafından on üçer yaşına kadar ayrıca iaşe bedeli ödenecektir. Üstelik dörtten fazla erkek çocuğu doğuran kadınlara bir kereye mahsus olmak üzere üç bin kuruş ikramiye verilecektir.

Madde 13. Mekatib-i Aliyye öğrencilerinden olup da eğitimle ilgilenenler, gerek hükümetin tayini, gerekse milletin seçimiyle memleketten uzak yerlerde vatan hizmetiyle meşgul olanlar görevlerinin sonuna kadar evlilik vergisinden muaf olacaklardı.

Madde 14. Yirmi beş yaşını tamamlayıp da hükümetin evlilik kanuna uymayarak fuhuş ve sefaleti alışkanlık edinenler, sanat-ticari mesleklerinden hiçbirine girmeyen ve sosyal milli kanunlara uymayıp *"serseriyane vakit geçirmeği kendisine meslek ittihaz edenler"* yirmi altı yaşına kadar ıslahı halletmedikleri taktirde mecburen amele hizmetlerinde iaşesini temine kafi ücretle istihdam ettirilecekti.

Madde 15. Elli yaşını tamamlayanlar bu kanun teklifine tabi tutulamaz.

Madde 16. Kanun neşir tarihinden itibaren üç ay sonra uygulanacaktır.

Madde 17. Kanunun uygulanmasından Dahiliye, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye, Adliye ve Maliye vekillerinin sorumlu olması kararlaştırılmıştı.

Kanun teklifinin müzakereye konup konulmaması hakkında mebuslar arasında tartışmalar olmuştur. Bunun üzerine Salih Efendi, mecliste evli bir kaç mebus hariç, diğerlerinin gerçeği gördüklerini, evliliğin dini bir emir, ibadete takaddüm edecek noktaları olduğunu söyleme gereği duymuştur. Ona göre, genç erkeklerin ve kadınların bir kısmı kendilerini kötü işlere sevk eden amillerin tıb-

Levent Şahverdi Arşivi

bi, fikri sebeplerini anlayamamaktaydılar. Nüfusun azalması ordunun çürümesi, mevcut kuvvetlerin zaafa uğramasını getirmekteydi. Üstelik bunu dünyadaki her devlet görebilmekteydi. Kırşehir Mebusu Müfit Efendi'nin Türkiye'nin sadece kendisine benzediğini serd etmesi üzerine Salih Efendi, konunun memleketin hayati meselesi olduğunu söylemiştir. Söz alan Kastamonu Mebusu Dr. Suat Efendi, encümende aynı esasta bir layiha olduğunu söylemesinin ardından oturum başkanı, kanun teklifinin müzakere edilip edilmeyeceğini oya koymuştur. Mebusların aleyhte el kaldırmalarıyla Salih Efendi'nin kanun teklifi müzakereye açılmadan reddedilmiştir.[33] Fakat Salih Efendi, teklifin reddinden dolayı umutsuzluğa kapılmayıp yeniden sunmayı düşünmekteydi. Konu hakkında Vakit Gazetesi muhabirine bir demeç vermiştir. Anadolu'nun her tarafını dolaştığını, memleket için kanunun gerekliliğine inandığını söyleyen Salih Efendi, kanun teklifinde bazı noksanların görülmekle birlikte kanunun lehte ve aleyhinde söz söyleme hakkının ilim adamlarında olduğunu söylemiştir. Salih Efendi, heyet-i umumiye kararının olumsuz olduğunu görür görmez kendi kendini evlenmeye zorlamak suretiyle şahsi davasının savunmasında hiçbir noksan bırakmamıştı. Salih Efendi'ye göre, meclisin meşgul olduğu meselelerin başında olan hali hazırdaki savaş ve getirdiği hem cephe hem de gerisindeki yıkım, teklif lehine bir hava oluşturacaktı. Evlenmenin ciddi bir safhası da, nüfus meselesinde evliliğin ilk şart olduğu gerçeğiydi[34].

Salih Efendi'nin bu mücadelesi birinci meclisin mebusu ve iktisat encümeni üyesi Damar Arıkoğlu'nun hatıralarında yer bulmuştu. Meclisteki kulis çalışmalarında adı geçen mebustan destek isteyen Salih Efendi, öncelikle savaş sırasında doğu cephesindeki bozgun ve getirdiği nüfus kaybı ardından Ermeni çetelerin saldırılarıyla geriye kalan kadın ve çocuklardan bahsetmiştir. Yaşamak için yiyecek-giyeceğin yanında ikinci olarak tabiat kanunlarının emrettiği ihtiyaçlar vardı. Kadınların çokluğuna karşı erkeklerin azlığından, bunların bir kısmının ise sinir hastası olduğuna dikkat çeken Salih Efendi, bu durumdaki insanlara yardım etmeyi vicdani bir vazife addetmekteydi. Salih Efendi, sözlerine şu şekilde devam etmiştir. Damar Arıkoğlu ile aralarında şu konuşma geçmişti:

---

33 **TBMM Zabıt Ceridesi,** c. 8, Devre I, İctima Senesi 1, 155. İctima, Ankara 1945, s. 358-361; Yaşar Semiz, "1923–1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Entitüsü Dergisi**, yıl 2010, sayı 27.

34 **Vakit**, 14 Mayıs 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

"Oğul, kanunumun özü her erkeğin dört kadın alması mecburiyetidir. Aksi hareket edenlerin tecziyesini talep eder. Hele bekar olup ta evlenmeyenler hakkında kanunumda vazettiğim ahkam çok ağırdır… mebusların eline evrağı tutuşturdu. Kayıtsız şartsız mevcud azaların hepsi hocanın parlak düşüncesini tebrik ederek, kanun layihasına imza attılar. Bende imzamı attım. Hoca Salih çok memnun ve müteşekkir…" Birkaç gün içinde meclis üyelerinin yarısından çoğunun imzasını alan Salih Efendi'ye göre, kanuna imza en büyük vatanperverlikti. Davasının zaferinden emin olan Salih Efendi'nin neşesi, kanun teklifinin müzakeresi için yapılan oylamada üç lehte oy çıkmasıyla sona ermişti.[35]

Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin TBMM'ye verdiği ve akabinde görüşülüp reddedildiği *"izdivac ve ta'dad-ı zevcat"* hakkındaki kanun teklifinin üzerinden bir yıl geçmişti. Teklifi reddedilmiş olmakla Salih Efendi bu fikrinden vaz geçmemiş, geçen bir yıl boyunca fikrini arkadaşlarına kabul ettirmeye çalışmıştır. Salih Efendi, kanun teklifini yeniden TBMM'nin genel kuruluna takdimle kabulünü teklif etmişti. Meclis iç tüzüğüne göre, reddedilen bir teklifin yeniden yapılabilmesi için en azından bir yıl geçmiş olması gerektiğinden Salih Efendi bir yıl beklemek zorunda kalmıştır. Salih Efendi, kendisiyle görüşen Yenigün muhabirine bir demeç vermiştir. Bu defaki kanun teklifinin 104 arkadaşı tarafından imzalandığını, bu yüzden kabul edileceğinden ümitli olduğunu söyleyen Salih Efendi, arkadaşlarını ikna hususunda yoğun mesai harcadığının altını çizmekteydi. Salih Efendi, sözlerini şöyle sürdürmüştür; *"nokta-i nazarıma göre, memleketin halâsı için her şeyden evvel iktisadi bir hayat uyandırılmalı, aynı zamanda nüfus meselesine ehemmiyet verilmelidir. Benim teklifim kabul edilirse nüfus meselesi tamamıyla ve pek iyi surette hal edilecektir. İktisadi hayatın canlanmasını da mütehassısları düşünsün"*[36].

Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin iki yıl evvel meclise verdiği ilk okunduğunda alkışlarla karşılanan kanun teklifi, encümen tarafından kabul edilmemişti. Yeni hazırladığı kanunda Salih Efendi yeni bir tarz benimsemişti. İlk teklifte 104 arkadaşının imzasını alan Salih Efendi, ikinci teklif için neredeyse meclisin ekseriyetine yakın imzaya ulaştığından sonuçtan emin bir şekilde teklifini meclise vermiştir. Meclis heyet-i umumiyesince layiha encümenine gönderilen teklif,

35 Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, Tan Matbaası, İstanbul 1961, s.267-268. I. Meclisin en renkli kişilerinden biri olarak kabul edilen Salih Efendi hakkında ayrıca bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**, Çağ Yay, İstanbul 1990, s.138.

36 **İkdam**, 16 Şubat 1922.

Levent Şahverdi Arşivi

encümende müzakereye uygun bulunarak bir mazbata ile tekrar heyet-i umumiyeye sevk edilmiştir. Daha sonra teklif konusu itibariyle sıhhiye ve muavenet-i içtimaiye encümenine havale edilmiştir. Kabul edilen teklif müzakere için tekrar heyet-i umumiyeye sevk edilmiştir. Fakat, mecliste bekarların sayıca fazlalığı teklifin kabulünü engelleyecekti[37]. TBMM'nin 7 Nisan 1923 Cumartesi günkü oturumunda Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin, *"Mecburi İzdivaç ve Taaddüd-i Zevcat"* hakkında kânun teklifi görüşülmüştür. Kanunun memleketin nüfus ve namusuyla alakalı hayati bir mesele olduğunu, kanunun ilmi bir nazarla bir profesör dimağıyla ele alınmasını, bu yüzden müzakeresine başlanılmasını isteyen Salih Efendi, şayet teklifin reddi halinde ikinci meclise katılacak arkadaşlarına kanunu *"vasiyeti vicdaniye olmak üzere ve bir memleket borcu olmak üzere tevdi"* ettiğini eklemiştir. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey ise, *"Çoban koçları, koyunlardan ayırdığı gibi siz de kadınları ayırdınız"* sözüyle karşılık vermiştir. Ardından meclis başkanı, kanun teklifinin müzakere edilip edilmeyeceği hususunda mebusların ellerini kaldırmalarını istemiştir. Fakat mebuslar teklifin müzakeresini reddetmişlerdir[38]. Salih Efendi'nin gayet vatanperverane olan kanun teklifleri o günün koşullarında en acil kabul edilmesi gerekli kanunlardı. Fakat uzun vadede düşünüldüğünde etkili olacağı şüphe götürmekteydi.

İzdivaç Kanununa Tepkiler ve Türk Kamuoyu'ndaki Tartışmalar

İzdivaç kanun teklifi ve gençlerin evlenmesiyle ilgili Vakit Gazetesi muhabirlerinden Ahmet Şükrü Bey, isminin zikredilmesini istemeyen bir doktor ile mülakat yapmıştır. Doktor, bir erkeğin kendi yaşıyla münasip olmayacak derecede genç bir kadınla evlenmesinin zararlı olduğu görüşündeydi. Üstelik ona göre yaşlı erkeklerin genç kadınlarla evlenmesine mani olmak için kanun yapılmalıydı. Besim Ömer Paşa ise Türk gibi *"güçlü kuvvetli"* çocuklar yetiştirmek için erkek ile kadın arasında yaş münasebetinin bulunması gerekliliğine işaret etmiştir. İsmini vermek istemeyen doktora Vakit Muhabiri Ahmet Şükrü Bey, elli yaşındaki bir erkekle yirmi yaşındaki bir kızın evlenip evlenemeyeceği ve hangi yaşlardaki erkeklerle kızların evlilik yapabileceklerini sormuştur. Doktora göre bu durum kabul edilemeyeceğinden elli yaşındaki bir erkeğin kırk yaşında

37 **İkdam**, 28 Şubat 1923.

38 TBMM Zabıt Ceridesi, c. 18, Devre I, İctima Senesi 4, 19. İçtima, Ankara 1959, s.53. İzdivaç kanun teklifi bir kez daha reddedilen Salih Efendi'nin genel af ilanına dair verdiği takrir de reddedilmişti; **İkdam**, 8 Nisan 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

bir bayanla evlenmesi gerekliydi. Evliliklerde erkekle kadın arasındaki yaş nispeti öncelikle ahlaken lazımdı. Zira taraflar arasında yaş münasebeti bulunmaması halinde arzu ve hevesler tatmin edilemeyeceği için ahlaksızlığa yol açılırdı. Sosyal açıdan düşünüldüğünde yaşlı bir erkeğin çocuk sahibi olması çok zordu veya çocuk olsa dahi çocuk haylaz ve zayıf olurdu ki bu milletin geleceğini de etkilerdi. Bunu engellemek için yaşlı erkeklerin genç kızlarla evlenmelerine mani olunmalıydı. Doktora göre bunun başarılması bir kanunla mümkün olmayıp tahsil ve terbiye işiydi. Doktor evlilikte erkeğin kadından on yaş daha büyük olması görüşündeydi. Vakit Gazetesi muhabiri, Doktor Kadri Raşit Paşa'yla da görüşmüştür. Kadir Raşit Paşa elli yaşındaki bir erkeğin otuz iki yaşındaki bir kadınla evlenmesi taraftarıydı. Kadri Raşit Paşa'nın formülüyle erkeğin yaşı ikiye bölünerek yedi eklendiğinde ideal kadın yaşı bulunabilmekteydi. Kadir Raşit Paşa'ya göre yapılan evliliklerin daha sağlıklı yapılabilmesi için ortaya koyduğu formülden hareket edilmeli ve yaş nisbetini gözeten bir kanun yapılmalıydı[39].

Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin mecburi izdivac hakkındaki kanun teklifi hakkında Vakit Gazetesi muhabirlerinden biri, Dr. Mazhar Osman Bey'in fikrini sormuştur. Evlenecek çiftlerin yaşları için genel bir kaide konulabileceğini, büluğ yaşını tamamlayan bir kızın vücuduyla orantılı olarak evlenebileceğini söyleyen Mazhar Osman Bey, bu durumun istisnaları olabileceği kanaatindeydi. Osman Bey'e göre memleket sıcak olduğu için erkek ve kızların mümkün olduğunca erken evlenmelerine bazı durumlarda müsaade edilmeliydi. Sözgelimi 16 yaşını tamamlayan sağlıklı kız ve erkeklerin evlenmeleri gayet doğaldı. Daha önceleri ekonomik şartlardan ötürü 16 yaşına gelen bir kız evlenirken, o dönemlerde kızların evlilik yaşı 20'li yaşları bulabilmekteydi. Evliliklerde ebeveyinler çocuklarının sıhhi durumlarından ziyade ekonomik şartları düşünmekteydiler. O dönemde evliliği ahlaki ve bedeni hastalıklar için bir tür kalkan olarak görenler vardı. Hatta içki müptelası bir genci dahi bu hastalıktan kurtarmak için evlilik tavsiye edilmekteydi. Sinir hastalığı olan bir genç kızı dahi tedavi edilmesi düşünülmeden evlendirilirse iyi olacağı kanaati hakimdi. Osman Bey, sağlıklı, henüz 17 yaşını tamamlamamış bulunan bir gencin evliliğinde bir mahzur bulmazken, 25 yaşını tamamlayıp sağlığı müsaid olmayan bir gencin evlenmesini doğru bulmadığından, mümkünse bunların evliliklerine mani olunması taraftarıydı. Bu yüzden evlilikte yaşı, kesin olarak belirli bir sınır dahiline almak doğru

39 **Vakit**, 8 Şubat 1922.

Levent Şahverdi Arşivi

olmadığından yaştan ziyade sağlığa dikkat edilmeliydi. Sağlıklı olan her insan her yaşta evlenebilirdi. Yaşlı bir erkeğin genç bir kızla evlenmesi uygun görünmese de bunun istisnaları vardı. Mazhar Osman Bey, evlilik yaşının tespitinde Kadri Raşid Paşa'nın tavsiyesine -erkeğin yaşının yarısına yedi eklenerek erkek için uygun kız yaşının tespiti- katılmaktaydı. Kendisi evlilik kurumunu bir kanundan ziyade terbiye-eğitim işi olarak görmekteydi. Kanunla yapılan evlilikler mevcut kötülükleri zahiri olarak kaldırır gibi görünse de, aynı kötülükler göze çarpmamakla beraber yok olmazdı. Daha tehlikeli ve gizli şekillerde ortaya çıkarlardı. Elbetteki sosyal tehlikenin tahribatı daha fazla genişlerdi. İstanbul'a gelen gençlerin bazıları gayri meşru ilişkilere girmek suretiyle hastalık kaptıklarından daha sonraki aile ilişkilerinde bu hastalığın kötü neticeleri görülebilmekteydi. İktisadi buhran eğitim cehaleti Türk neslini yok oluşa doğru sürüklemekteydi. O halde yapılması gereken evlenecek olanların tüm yurt çapında sağlık raporu almasını sağlamaktı. Mazhar Osman Bey, kanunla, zorunlu olarak evlililiğe karşıydı. Ona göre, ekonomik durumu müsait olan herkes tıbben evliliğe mütemayil olduğundan sosyal muhiti hazırlamak yeterliydi. Bir fikir olarak gördüğü bekarlardan vergi alınmasını ise hazinenin ihtiyacı için düşünülebileceğini öne sürmekteydi. Evlenen her erkek çocuk yapmadığından bu yolda alınacak tedbirlerin etkili olacağı garanti değildi. Zira, evli bir erkeği çocuk yapmaya zorlamak abesti. Tükiye'deki nüfusun azlığı doğumun azlığından değil, doğan çocukların yaşatılamamasıydı. Yapılması gerekenin kendi kendine yetişen çocukların hayat ve sağlıklarının korunmasının gaye edinmesi olduğunu savunan M. Osman Bey, sağlık konusunda teoriye değil pratiğe önem verilmesi fikrindeydi[40].

Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin mecburi izdivac hakkındaki kanun teklifi üzerine İkdam Gazetesi İmtiyaz Sahibi Ahmet Cevdet Bey, köşesinde bir makale yazmıştır. Kanun teklifinin bazı gençleri iktisadi bir endişeyle korkuttuğunu, evli bir insanın bekarlara göre daha sıhhatli olduğunu söyleyen Ahmet Cevdet Bey, evliliğin bir başka faydasını da vatana bağlılık hissinin artması olarak görmekteydi. Zira, aile ile vatan arasında güçlü bir bağlantı olduğundan, vatan aileden doğmakta ve aileye dayanmaktaydı. Teşkilatı mükemmel olan memleketlerde evlenmek zor değildi. Ona göre, izdivacı mecburi etmeden önce müsait bir çevre tesis edilmeliydi. Bunun için yapılması gereken öncelikle iyi bir tahsil-terbiye vermek ve o kişiye bir iş vermekti. Fakat İstanbul'un tahsil

40 **Vakit**, 13 Şubat 1922.

Levent Şahverdi Arşivi

vasıtaları buna engeldi. Çocuklar için o dönemde sayıları yetersiz olan ücretsiz ibtidai mektepler gerekiyordu. Nüfusun arttırılması Türkiye için *farzdı.* Ahmet Cevdet Bey, nüfusun erimesine yol açan sebeplerin başında hastalıkları özellikle de malarya ve sıtmayı görmekteydi. O dönemde sıcak memleketler malaryası bile Türkiye'de bir çok yerde görülmekteydi. Vakit geçirmeden nehir kenarları temizlenmeli, halk kinin ile tedavi edilmeli, ihtiyaç olan yerelere doktorlar gönderilmeliydi. Nüfus artışının önündeki en büyük engellerden biri salgın hastalıklarla gelen çocuk ölümleriydi. Yeniden evlendirmeden evvel eskilerin zevce ve çocuklarının korunması gerekiyordu. Türkiye'de bir diğer eksiklik de istatistiklerin yokluğuydu. Ahmet Cevdet Bey'e göre, şayet Bulgar nahiye müdiriyetlerinde olduğu gibi bizde de her türlü istatistiklere esas olacak kayıtlar ve siciller mevcut olsa gerçek durum gözler önüne serilirdi. Nitekim, Bulgaristan bu kayıtlardan çok büyük faydalar sağlamaktaydı. Eski Osmanlı idari yapısından bu tür fenni teşkilatlar yoktu. Mektubi kaleminden terfiyle valiliğe gelen bir memurda fenni bilgiler bulunamazdı. Büyük memuriyetleri işgal eden bir memurun hem sosyal ilimlere vukufiyeti, hemde devlet işlerinde tecrübe sahibi olması gerekiyordu. Ahmet Cevdet Bey, valilerin sık sık değiştirilmesine de karşıydı. Çünkü bir valinin vilayeti fenni olarak tanıyabilmesi için zamana ihtiyacı vardı. Dönemin memurlarının diğer bir hatası da bulundukları vilayetleri gezerek tanımamalarıydı. Ahmet Cevdet Bey, Macaristan'da arazi sahibi olmayan Macar köylülerinin Anadolu'ya yerleştirilmesi taraftarıydı. Böylelikle nüfus da artacaktı. Kendisi sözlerine şu şekilde devam etmekteydi: *"bunlarla biz aynı cinsteyiz. Halis Macarların bize çok muhabbetleri vardır. Macaristan merkezi Avrupa'da en ileri memleketlerden biridir. Yugoslavlar, Romenler Macarlara göre pek geridir. Macarlar özellikle zirai teşkilat hususunda ileri gitmiş bir milletti. Ben Anadolu'ya lazım olan fen memurlarının tamamını Macarlardan seçerdim."* Ahmet Cevdet Bey, Salih Efendi'yi Anadolu'da kasaba ve köylerde küçük doğumevleri yapılması hususunda uyarmaktaydı. Zira, Anadolu'nun birçok kasabasında ebe, doktor olmadığından ehliyetsiz insanların elinde birçok çocuk ölmekteydi. İşgal yıllarında Anadolu'da kadın ve çocuklarda ölüm oranının çok yüksek olması ve hali hazırdaki durumun devamı nüfusu erittiğinden mecburi izdivacın nüfus artışına bir katkısı olmazdı. Doktor olmayan bir memlekette gençleri evliliğe zorlamak bir şey ifade etmeyecekti. O dönemin münevverleri tahsillerini tamamlamalarının ardından asli vazifeleri doğdukları yere hizmet iken dönmeyip İstanbul'da kalmaktaydılar. Ahmet Cevdet Bey, sorunun çözüm

Levent Şahverdi Arşivi

yollarından biri olarak da Viyana'da kullanılan bazı salonları göstermekteydi. Halkı aydınlatmak için kullanılan salonlarda siyaset, tarih hatta çeşitli zührevi hastalıklar ve bulaşma yolları anlatılmaktaydı[41].

Lozan Barış Antlaşmasının görüşmelerinin yapıldığı devrede İsviçre'de bulunan Ahmet Cevdet Bey Anadolu'daki nüfus meselesini iktisadi meselelerin en önemlilerinden biri olarak görmekteydi. Hükümetin büyük kusurunu gördüğü bu meselede çözüm için herkes bildiğini söylemeliydi. Ona gore, meselenin kökeninde bir buçuk asırdan beri sürüp giden savaşlar ve getirdiği muhaceret, diğer tarafta ise sağlık kaidelerinin gözardı edilmesi vardı. Ziraat ve sanatı iyi olan yerlerde nüfus çoğalırken, refah ve yaşam koşulları kötü olan yerlerde ise nüfus azalmaktaydı. Nitekim bu durum Almanya ve İngiltere'de müşahade edilebilmekteydi. Bu şekilde ziraatte çocuk canlı sermaye olduğundan çiftçi de çoluk çocuğuyla yaşamını idame ettiriyordu. Ahmet Cevdet Bey, zorunlu izdivacın mümkün olmaması halinde onun yerini alabilecek tedbirlerden bahsetmiştir. Ona göre, önce hükümet kendi memurları içerisinde geçim sıkıntısı olmayanlara izdivacın lüzumunu anlatmalıydı. Evlilik lüzumu bazı insanlar için sıhhi sebepler dolayısıyla mümkün olmayabilirdi. Zira, böyle vakalar Amerika'da sık sık görülüyordu. Ahmet Cevdet Bey, belli hastalıklar taşıyanların evlatlarından da o millete hiçbir hayır gelmeyeceği kanaatindeydi. Bu konuda çaba göstermek ırkın yok olmasına sebebiyet verebilirdi. Zorunlu izdivacın gerektiği bir diğer beklenti ise vergi tarhı idi. Nitekim bu konuda Almanya'da buna benzer bir kanun yapılmıştır. Bir bekardan alınan vergi ile, bir evliden özellikle evlat sahibi olandan alınan vergiler arasında büyük farklar vardı. Nüfus hususunda bir diğer mesele de hastalıklardı. Bu konuda en belirgin olanı ise frengiydi. Bir diğer mesele de askerlikti. Ona göre, bir mahallin efradını uzak yerlere getirip askerlik yaptırmak usülü terkedilmeliydi. Fakat savaşta, savunma noktasında bulunan askerin diğer yerlerden gelmiş askerlerden ibaret olmasında büyük fayda olduğu söylenilmekteydi. Bulunduğu yerde askerlik hizmetini yapan efradın intizama riayet etmedikleri ve sık sık kışlalarını bırakıp evlerine gittikleri söylenilmekteydi. Askerlikten bizar olan efradın bu haline mani olmak için onlara izin vermek suretiyle evlerine göndermek gerekiyordu. Bu sayede genel ahlak da korunmuş olacağı gibi, nüfus artışı da sağlanacaktı. Bir memleketi askerlik hayatına alıştırmak için başka tedbirlerin de olduğu İngiltere ve Amerika örneğinde görü-

41 **İkdam,** 13 Mart 1922.

Levent Şahverdi Arşivi

lebilmekteydi. İsviçre'de olduğu gibi talimgahlar tesis etmek suretiyle senenin belli aylarında atış talimi yaptırılabilirdi. Ahmet Cevdet Bey'e göre, yapılması gerekenlerden biri spora önem vermekti. Şayet millet küçük yaşlardan itibaren spora alışırsa iyi bir askere de sahip olurdu. Dönemin Türkiyesi'nde köylerin küçüklüğü ve birbirlerine uzaklıkları sadece eğitim hususunda değil, sosyal alanda da ilerlemeye maniydi. Avrupa ülkelerinde her köyde bulunan spor merkezleri ile buralardaki gençler sabah akşam spora teşvik edilmekteydi. Mesela Cuma günü namazdan sonra camilerin etrafında gençlere spor yaptırılabilirdi. Istanbul'da bazı mahallelerin çocukları dönemin oyunlarıyla Cuma günleri meşgul olmaktaydı. Bu sayede diğer mahalle çocuklarına karşı üstün bir konuma yükselmekteydiler. Kendisi de Aksaraylı olan Ahmet Cevdet Bey, Suriçibostanı denilen büyük bir sahaya sahip oldukları için kendisini şanslı saymaktaydı[42].

Ahmet Cevdet Bey, nüfus nispetinden teşekkül etmediği, sınırları, belirli bir vatanı da olmadığı için Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde büyük hatası olduğu fikrindeydi. Üstelik bu devlet Kuzey Afrika sahillerinden Rusya'ya İtalya'dan İran'a Yemen'e kadar her gittiği yerde kanını dökmüştü. Gittiği yerlerdeki milletleri olduğu gibi bırakan bu devletin kurucu unsuru olan Türkler ise sürekli zayıflamıştır. Bu durumu, *"İşte bizim felaketimizin başlangıcı buradandır"* sözleriyle niteleyen Ahmet Cevdet Bey, Bulgaristan'daki Hristiyan ahalinin çoğunluğunun Müslüman olmayı arzu ettikleri halde haraç vergisi azalacak diye bu müracatlarının kabul edilmediğini iddia etmekteydi. Osmanlı Devleti'nde vali ve mutasarrıflar kalemiyeden yetiştiklerinden bunlar arasında ekonomiden vakıf insanlar yoktu. Darülfünunlar tesisi ile Avrupada gittikçe artan yeni bilgilerden devlet yoksundu. Avrupanın yanıbaşında olmasına rağmen Osmanlı Devleti ilmi, fenni, sanayi gelişmelerden habersizdi. Bu durumun sorumlusu olarak da Ahmet Cevdet Bey, dönemin idarecilerini görmekteydi. O günlerde TBMM'nin çabasıyla muayyen bir vatana sahip olduklarını söyleyen Ahmet Cevdet Bey, vatan toprakları içindeki nüfus nispetiyle hudutların içinde yaşaması gereken nüfus mütenasip değildi. Buradan hareketle Ahmet Cevdet Bey, Erzurum mebusu Salih Efendinin kanun teklifini teşekküre şayan bulmaktaydı. Yunanlıları her neye mal olursa olsun Anadolu'dan çıkarmayı hayati bir görev sayan Türk Milleti benzeri görülmemiş bir fedakarlık göstermişti. Lozan görüşmelerinin yapıldığı bu devre sükun ve istirahat devresiydi. Nüfus konusunda

42 **İkdam**, 24 Şubat 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

diğer devletlerdeki özellikle de Türklerle aynı ırka mensup Macarları örnek göstermekteydi. Yüz yıl evvel nüfusu az toprağı işlenmemiş, bozkır halde yoksul bir memleket olan Macaristanda, şekavet, hırsızlık kol gezmekteydi. Yüz yıl sonra ise Macaristan, ülke topraklarının tamamen ekili-dikili olduğu, eşkiyalıktan eser kalmadığı, şimendiferlerin, yolların, fabrikaların çokça görüldüğü bir cennet olmuştu. Servet ve mamuriyetin yüzleri güldürdüğü Macaristanda iki milyonluk halk on milyona çıkmıştı. Keza Büyük Petro zamanındaki nüfusu 20 milyonu bulmayan Rusya yüz yıl sonra yüz milyona ulaşmıştı. Bu iki memleketin zenginliğine yol açan ziraatti. Anadolu içinde bir tahminde bulunan Ahmet Cevdet Bey, yüz yıl sonra Anadolu nüfusunun 30-35 milyona çıkacağını iddia etmekteydi. Bunun şartını da memleketin bilgili idareci ve memurlara bağlı olduğunu eklemekteydi. Bu konuda Avrupa ülkeleri örnek alınmalı ve uzmanlaşmaya geçilmeliydi. Ahmet Cevdet Bey'e göre, memleketi ihya edebilmek, nüfusunu çoğaltmak için öncelikli olarak yapılması gereken, çiftçi memleketi olan Macaristan ve Rusya'da olduğu gibi fen ve ziraata önem verilmesiydi. Fakat dönemin Türkiye'si ziraat konusunda çağdaş bilgilere sahip olmadığı gibi hali hazırdaki bilgileri edinmeye kapalıydı. Savaştan sonra Romanya, Macaristan'dan verimli topraklar almış olmasına rağmen, Macarlar zamanındaki hasılatın yarısını bile alamamışlardı. Ahmet Cevdet Bey, yabancıların Türkiye'de şehirlerin dışında arazi almaları taraftarıydı. Ona göre kapitülasyonların ortadan kalkmasından sonra bir korkuya mahal yoktu. Türkiye'de çiftlik açacak ve idare edecek yabancı ziraat uzmanlarına Türkiye'nin ihtiyacı vardı. Anadolu gibi verimli topraklarda modern metodlarda birçok şey yetiştirilebilirdi. İstatistiklere göre çiftçiliğe dayanan yerlerde ziraatin ilerlemesine önem verildiğinde milletin nüfusu büyük oranda artıyordu. Bu yapılırken doğan çocuklar hastalıklardan, ölümlerden korunursa çok daha hızlı bir nüfus artışı sağlanabilirdi. Aksi taktirde Lozan görüşmelerinin yapıldığı dönemdeki gibi çocuk ölümleri artmaya devam ederse Türkiye nüfusunun sadece evliliklerle artması beklenemezdi. Bebeklerin hayatının korunması konusunda *"Hand Worterbuch der Sozialen Hygiene"* adlı eserin tercüme edilerek memurlara dağıtılmasını isteyen Ahmet Cevdet Bey, bir Macar arkadaşının kendisine tavsiyelerini sütununa taşımıştır. Adı verilmeyen Macar'a göre, halka refah ve saadet temin edilmedikçe zevcelerin çokluğuyla nüfus artışı sağlanamazdı. Çocuklara muhtaç olan çiftçi onlar sayesinde daha fazla mahsul alır ve işçi masrafından kurtulabilmekteydi. Türk Milleti'nin alicenaplığına vurgu yapan Macar, din farkı olmasa ülkesindeki çiftçilerin Türk topraklarına gel-

Levent Şahverdi Arşivi

mek suretiyle modern zirai teknikleri öğretebileceklerini ifade etmekteydi. Artık savaş ve politika döneminin kapatılarak ekonomi ile uğraşılmasını salık veren Macar ,*"şüphe yok ki, meydana büyük bir millet çıkarırsınız"*[43] sözleriyle barış içinde yaşayan bir Türkiye'nin gerek iktisadi, gerekse askeri yönden Osmanlının son döneminden çok daha güçlü olacağının sinyalini vermişti.

Mecburi izdivaç kanununa bir tepki de Kable Kadriye imzasıyla bir bayandan gelmiştir. Mecburi izdivacın ahlak açısından gayet olumlu bir adım olarak takdir eden Kadriye Hanım, bir de eskiden beri süregelen bir adete atıf yapmıştır. Kadriye Hanım, erkeklerin kızlara talip olmasını batıl bir zihniyet olarak görmekte ve eleştirmekteydi. Bazı özel şartlar dahilinde kızların erkeklere talip oldukları görülebilmekteyse de bu durum istisnaiydi. Ona göre, kızların erkeklere talip olabilmesi tüm halk tabakasını kapsayacak bir imtiyaz haline gelmeliydi. Bu şekilde yapılan izdivaçların sayısı da artacaktı. Arz ve talep iki taraflı olursa hem izdivac kolaylaşacak hem de kızlara hak verilmiş olacaktı[44].

Atatürk'ün Konu Hakkında Görüşleri

Anadolu'da işgaller başladığında Yunanistan'ın amacı öncelikle nüfus çoğunluğunu sağlayarak işgal topraklarını Yunanlaştırmak, böylece bir plebisit, bir oldu bitti ile ilhaka giden yolu aralamaktı. Yunanların Batı Anadolu'da, Trakya'da Türklere karşı uyguladığı sistematik katliamların-sürgünlerin temelinde yatan, Rum nüfusu arttırıp Türk nüfusu eritmek ve Anadolu'da demografik yapıyı kendi lehine değiştirmekti[45]. Nitekim, bu durum Atatürk'ün büyük Nutkunda yer almıştır. Mütarekeden sonra Karadeniz'deki Rumların bağımsız bir Pontos hükümeti teşkil etmek için silahlandırıldığını ifade eden Gazi Mustafa Kemal Paşa, bazı devletlerin Pontos teşkiline arka çıkacaklarını beyan ettiklerini açıklamaktaydı. Paşa, ayrıca bu amaçla Samsun ve havalisindeki Rum nüfusunu arttırmak için de Rusya'daki Rum ve Ermenilerin Batum'da toplanmaya başladığını belirtmiştir[46]. Aynı durum doğu illerimizde de gözlemlenebilmekteydi. Milli Mücadele devam ederken doğuda Ermenilerin taleplerine karşı organize olan Türkler, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin

43 **İkdam**, 27 Şubat 1923.

44 **Vakit**, 31 Mart 1923.

45 Serdar Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)**, s.170-171.

46 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, C. II, 1920-1927, TTK, Ankara 2010, s. 836.

Levent Şahverdi Arşivi

şemsiyesi altına girmişti. Cemiyetin ilk Erzurum şubesini teşkil eden kişilerin üzerinde durdukları en önemli noktalardan biri kesinlikle bölgeden göç etmemekti. Zira, aksi durumda demografik yapı Gayrimüslimler lehine değişebilirdi[47]. Urfa'da yapılan muharebeler Kuva-yi Milliye'nin aleyhine geliştiği için halk heyecan içinde göçe hazırlanmaktaydı. Nüfusun önemine vakıf bir lider olan Mustafa Kemal Paşa, Şubat 1920'de Urfa'ya gönderdiği emirde, mümkün olan tedbirlerin alınarak halkın göç etmekten vazgeçirilmesini ve sükunetle yerlerinde kalmalarının teminini istemiştir[48].

Lozan görüşmeleri sürerken Gazi Mustafa Kemal Paşa, 14 Ocak 1923 günü uzun bir yurtiçi gezisine çıkmıştı. Gezinin amacı son zaferden beri sadece eğitimle meşgul olan Türk ordusunun durumunu gözlemek ve halk ile yakın temas sağlamaktı. Yanındaki gazetecilerle sohbetinde Gazi, nüfus meselesine değinmiştir. Savaştan harap bir vaziyette çıkan memleketin o dönemde tahmini nüfusu 8 milyon civarındaydı. Gazi, Anadolu'daki bu derece az nüfusla imparatorluk tesisini, her fütuhat yapılan yere Anadolu halkının götürülmesini hata olarak görmekteydi. Kendisi bu durumu şu şekilde değerlendirmiştir: *"…Süveyş Kanalı açılalı 45 sene olduğu halde, bu müddet zarfında Yemen'e gidip ölen Anadolu çocuklarının miktarı zannederim 1.5 milyondur. Suriye'yi, Irak'ı, Afrika'yı muhafaza edebilmek için öldürdüğümüz Türklerin adedini düşünürsek, yekünları milyonlara baliğ olacaktır. Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz..."* Hiç şüphesiz bu durumun telafisi ise sıhhi ve sosyal şartların iyileştirilmesine bağlıydı. Bunun için Türkiye'de uzman yoksa dışarıdan uzman getirtilecekti. Atatürk'e gore, milli sınırlar haricinde kalan aynı ırk ve kültüre sahip unsurları da getirtmek ve onları müreffeh bir halde yaşatarak Türkiye'nin nüfusunu arttırmak gerekiyordu. Şayet Rusya'dan getirtmek gerekirse oradan, bu başarılamazsa Makedonya'dan, Batı Trakya'dan tüm Türkleri getirtmek ve bir kez daha Avrupa'ya sefer yaparak oralara gitmek düşünülmemeliydi. Zira, Almanya'nın iki katı genişlikte olan Türkiye'de 8 milyon nüfus varken Almanya'da 70 milyon nüfus vardı. Atatürk, Türkiye'deki nüfusun beslenmemekten değil cehaletten öldüğü kanaatindeydi. Bu durumu düzeltmek için yapılması gereken fetih fikrinden vazgeçmek, milletin üzerindeki askerlik yükünü hafifletmek ve askeri hayatı bir mektep haline koymaktı. Bu sayede vatanı müdaafa edecek derecede askeri sanat öğrenebilecek, hemde bu askerler memleketlerine döndükleri zaman çevrelerine yararlı

47 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, C. I, 1919-1920, s.6.

48 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C.6, (1919-1920), İstanbul 2001, s.415.

Levent Şahverdi Arşivi

olabilecek işleri de öğrenmiş olacaklardı. *"Bu memleket o kadar vâsidir ki, bu nüfus bittabi bu memleketi işlemeğe gayr-ı kâfidir."* Ona göre, cihangirlik ve fetih sevdasında bulunulmamalıydı. *"O zihniyetin takibinden hasıl olan hataların en ağır cezalarını çekmekteyiz. Çok tenâkus çekmiş olan nüfusumuzu teksir etmek lazımdır"*[49].

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 16-17 Ocak 1923 tarihinde İzmit Kasrı'nda gazetecilerle sohbet etmekteydi. Mülakata katılan gazetecilerden Ahmet Emin Bey, Gazi'ye; nüfus meselesi, muhaceret meselesi, mevcut nüfusu yaşatmak, savaş ve sefalet sebebiyle azalan nüfusun artması, dışardan muhacir getirtilmesi ve mevcut nüfusun yaşatılması için ne gibi tedbirler alınabileceği hususunda soru yöneltmiştir[50]. Memleketin nüfusunun üzüntü verici bir oranda olduğunu söyleyen Gazi Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun nüfusunun sekiz milyon olduğuna dikkatleri şu sözlerle bir kez daha çekmiştir. *"Fakat biz, Anadolu halkı ile sekiz milyonluk bir idare yapmak için değil, büyük imparatorluklar tesisine heves ettik ve fetihler yaptık. Her zapt ettiğimiz yere Anadolu halkını götürdük ve Anadolu halkını öldürdük."* Nüfusuyla kıyas kabul etmeyecek bir şekilde geniş olan Türkiye, topraklarının işlenmesi için yeterli nüfusa sahip değildi. Gazi, nüfus artışına yönelik en iyi örneklerden biri olarak Amerika'yı vermişti. Zira, kuruluş tarihinde kuzey kısmına yerleştirdikleri sekiz-on milyon nüfus 1923'e gelindiğinde kırk sekiz milyondu[51]. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 19 Ocak'ta yine İzmit'te sinema binasında halkla sohbet etmiştir. Kendisi geçmişin hatalarına değinirken şu cümlelerin altını çizmekteydi. *"Bütün cihanı istila ederken sahip*

---

49 Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir – İzmit Konuşmaları**, TTK, Ankara 1996, s.54, 110. 7 Temmuz 1918 günü Mustafa Kemal Paşa, arkadaşı Seyfi Bey'in eşi Mebruke Hanım'la konuşmasında, bazı Türk kızlarının Türk erkeklerini düşük eğitim seviyesi sebebiyle tercih etmedikleri, din değiştirmek suretiyle Alman subaylarıyla evlenen Türk kızları olduğuna değinmişti. Gençliğinde eğitim, kültür seviyesi ve görgülerinden dolayı Avrupalı bir kızla evleneceği itirafını yapan Mustafa Kemal Paşa, fakat evlilikte uyumun sağlanabilmesi, devam edebilmesi için din, milliyet, çevreden aldığı görgü, ahlakı alışkanlıkları farklı iki insanın birleşmesindeki garabete-zorluklara dikkatleri çekme ihtiyacı hissetmişti. Bkz. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, İstanbul 2001, Kaynak Yay, C. 2, (1915-1919), s.195.

50 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 14, (1922-1923), İstanbul 2004, s. 264. Türk Kurtuluş Savaşı sırasında sadece Batı Anadolu'da 1.200.000'den fazla insan hayatını kaybetmişti. Balkan Savaşları, I.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda toplamda hemen hemen 3.000.000 Müslüman-Türk ve diğer etnik gruplardan Müslümanlar yaşamını yitirmişti. Bu konuda bkz. Justin Mccarthy, **Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları**, (Çev. Mehmet Tuncel), Etkileşim Yay, İstanbul 2006, s.267

51 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 14, (1922-1923), s. 277-278.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğumuz nüfusu hatırlayınız. Bir de bugün nüfusumuzun sekiz milyon kadar az bir rakama nasıl düştüğünü araştırınız. Bu suretle vicdanların ne kadar müteessir olacağını taktir ederim. Anlaşıldı ki, millet muhafaza edilmiş değildir; hiç olmazsa sekiz milyonluk bakiye müreffeh ve mesutmudur? Hiç olmazsa şu elimizde kalan bir avuç toprak mamur mudur? Cevabı açıktır. Memlekete bakınız! Baştan nihayete kadar harabezardır. Baykuş yuvasıdır. Memlekette yol yok, memlekette hiç bir medeni müessese yoktur. Memleket kalplere acı ve keder veren, gözlerden kanlı yaş akıtan bir fecaat manzarası arz ediyor. Milletin refah ve saadetinden de bahse hacet yok. Ahali çok fakirdir, sefil ve çıplaktır." Buradan hareketle Gazi Mustafa Kemal Paşa, milletin başındaki geçmiş hükümetleri milletin gerek mevcudiyet, gerekse refah ve saaadetini düşünmedikleri gerekçesiyle suçlamaktaydı.[52] 2 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de halkla buluşmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ortadoğu ve Afrika topraklarını korumak için artık asker gönderilmeyeceğinden yoğunlaşmış bir halde kendi topraklarımızın içinde bulunduğumuzu ifade etmişti. Böylelikle Türk Milleti eskisinden daha kuvvetli bir durumdaydı. Türk Milleti'nin daha kuvvetli olması gereğinin altını çizen Gazi bu durumu, *"Fakat bu insanları sekiz milyondan seksen milyona çıkarmak lazımdır ve şüphe yok, bunun için her bakımdan icap eden vasıtalara girişilecektir, sıhhi, iktisadi vesaire…Fakat biz bunu bekleyemeyiz. İnsan noksanını başka bir şeyle telafi etmek mecburiyetindeyiz ki, o da fennin bahşetmiş olduğu vasıtalardır. Ve onun adına makine derler…"*[53] 1 Mart 1923'te meclisi açış konuşmasında nüfus meselesini bir memleketin en hayati meselelerinden biri olarak gören Gazi Mustafa Kemal Paşa; idari, askeri, mali ve iktisadi meselelerde ülke nüfusunun gerçek sayısını bilmenin gerekliliği üzerinde durmuştur. Gazi'ye göre, bir diğer önemli husus ise her sene yapılacak istatistikler ile nüfusun artma veya azalma oranlarının sebeplerini ortaya koymak suretiyle gerekli tedbirlerin alınmasıydı. Ülkenin içinde bulunduğu gaile ve meşguliyetler sebebiyle o tarihe kadar milli hükümetin ilgilenmediği nüfus meselesi dikkate alınmalı ve genel nüfus sayımına gidilmeliydi[54]. 16 Mart 1923 tarihinde Adana'daki çiftçilerle söyleşisinde Gazi Mustafa Kemal Paşa, Nil Nehri'nin suladığı Mısır deltası ile üç nehrin suladığı Adana ovaları karşılaştırıyordu. Modern teknikler kullanılan Nil Nehri Mısır'a hayat verirken, fenni imkanlar-

52 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 14, (1922-1923), s. 331-332.

53 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 15, (1923), İstanbul 2005, s. 92.

54 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 15, (1923), s. 165.

Levent Şahverdi Arşivi

dan yoksun, taşkınların sık sık gözlemlendiği Adana'da nakliye kesilmekteydi. Ovalar ise bataklıklar yüzünden sıtma kaynağıydı. Artan hastalıklar halkın çalışmasına sekte vurmakta ve bu durum vilayetin nüfusuna darbe indirmekteydi. Halbuki, Adana'nın sadece ova ve nehirler arası Mısır'dan fazlaydı. Nüfus açısından mukayese edildiğinde ise Gazi, dikkatleri Adana'daki 400.000 nüfusa karşılık, Mısır'daki 15 milyon nüfusa çekmiştir. Bunun 9 milyonu Adana Ovası'ndan daha küçük olan Mısır deltasında yaşamaktaydı. Böylelikle deltanın nüfusunun Adana Ovası'ndan yirmi kat daha fazla olduğu ortaya çıktığı gibi, bu vilayetin ovaları daha yirmi kat nüfusu beslemeye kafiydi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, reçeteyi şu şekilde sunmaktaydı. *"Bu nüfusu bugünkü tabii ve müşkil şartlar içinde az zamanda temine imkan yoktur. Nüfusu arttırmaya ait bütün tedbirlerimizi almakla beraber, bu tedbirler ne kadar geniş ve kuvvetli olursa olsun, bu nüfus boşluğunu telafiye kafi değildir. Bu boşluğu ancak makine ile telafi edeceğiz."*[55]

Dış politikada sürekli olarak barışa vurgu yapan hatta dış politikasının özeti olarak nitelenen 1930'larda söylediği *"Yurtta Barış Dünyada Barış"* sözü bize göre, bir bakıma da Türk Devleti'nin derlenip toparlanarak, nüfusunun artmasına yardımcı olmuştur. Bunun için yapılması gereken ise, milletin hayatına kastedilmedikçe savaşılmamasıydı. Savaşa karşı olduğunu her fırsatta ifade eden Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, 16 Mart 1923 tarihinde Adana çiftçileriyle yaptığı konuşmada şu sözleri dikkat çekiciydi: *"Şükretmeğe ve övünmeye değerdir ki, bu bağımsızlığı bugün fiilen elde etmiş bir yerde bulunuyoruz. Ancak fiilen sahip olduğumuz bu bağımsızlığı düşmanlarımıza şeklen ve resmen de onaylatmak gerekmektedir. Devletin ve milletin son amacı işte bu noktayı sağlamaya yönelmiştir. Kuvvetle ümit ediyoruz ki, bu noktayı sağlamada başarı gerçekleşecektir. Bu nokta o kadar hayati ki, onu mutlaka elde edeceğiz...Mutlaka şu ve bu sebepler için, milleti savaşa sürüklemek taraftarı değilim. Savaş mecburi ve hayati olmalı. Gerçek düşüncem şudur: Milleti savaşa götürünce vicadanımda azap duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı, "ölmeyeceğiz" diye savaşa girebiliriz. Lâkin, millet hayatı tehlikeye maruz kalmayınca, savaş cinayettir."*[56]

---

55 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 15, (1923), s. 211.

56 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Yay.Haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.517-518.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Darülfünun heyetini 11 Şubat 1924 günü İzmir'de kabulü ve nüfus meselesi üzerindeki görüşlerini şöyle aktarmaktaydı. *"…Cesaret ettim, nüfus siyasetimiz bahsini açtım. Gazi'nin bu bahse ne derece büyük ehemmiyet verdiğini gözlerinin keskin pırıltısından anlıyordum. O gece, Yüz milyonluk Türkiye! Sözünü bir kaç defa duymuştum…"*[57]

Nüfusun korunma ve arttırılması lüzumunu her fırsatta dile getiren Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924 tarihinde meclisin toplanma yılını açış konuşmasında yine aynı mesele üzerinde durmuştu. *"Genel sıhhat için esaslı olarak göz önünde tutulan tedbirler devamlı olarak tamamlanmalı ve genişletilmelidir. Bereketli ve doğurgan olan Türk Milleti devamlı ve fenni sıhhat tedbirlerine mazhar olunca Türk vatanını süratle dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimsenin şüphesi yoktur."*[58]

57 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 16, (1924), İstanbul 2005, s. 233.

58 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 16, (1924), s. 228. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1924'te meclisi açış konuşmasında Türkiye için nüfusun korunması, arttırılması ve çalışanların gerek kuvvet, gerekse zindeliğini temin eden tedbirlerin başında sıtma mücadelesini görmekteydi. Bkz. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 17, (1924-1925), İstanbul 2005, s. 120.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'ndan yıkım ile çıkan Osmanlı Devleti, belki de en büyük darbeyi savaş meydanlarında bıraktığı genç-üretken nüfusundan yemişti. Nüfusun azalması memleketin geleceğini ilgilendirdiğinden önemli bir sorun olarak gerek dönemin kamuoyunda, gerekse siyasi çevrelerinde tartışılan konulardan biriydi. Akla ilk gelen çare ise, nüfusun hızla arttırılmasıydı. Hatta TBMM'nin kurulmasından sonra bir kanunla evliliğin zorunlu hale getirtilerek nüfusun arttırılması dahi düşünülmüşse de, bu girişim akamete uğramıştı. Yapılması gereken çocuk ölümlerinin çok sık görüldüğü Anadolu topraklarında, sıhhi ve beslenme şartlarının iyileştirilip uzun vadede nüfus artışının teşvik edilmesiydi. Fakat eldeki imkanlar savaş ekonomisine entegre edildiğinden zaruri önlemlerin alınması çok zordu. Nüfusun ne denli hayati bir mesele olduğunu bilen Atatürk, zaman zaman Türk kamuoyuyla konuyu paylaşma ihtiyacı hissetmiştir. Genç Türkiye cumhuriyetinin kuruluş devirlerinde en önemli sorunu harap bir vaziyete gelen Anadolu topraklarını mamur etmekti. Bu amaçla düşünülen projelerden biri yurtdışında aynı ırk ve kültüre sahip unsurları Türkiye'ye getirtmekti. Reel politiğe son derece vâkıf bir lider olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, güneydeki yani İskenderun (Hatay Sancağı) ve Kerkük-Süleymaniye'deki Türkleri değil de, ileriki yıllarda müdahil olamayacağı Yunanistan gibi Batılı devletler sistemine dahil olan ülkedeki soydaşları getirmeyi -üstelik Osmanlı politikasına paralel şekilde- uygun bulmuştur. Zira, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türkiye'ye ilk ilhak etmek istediği yerler Musul ve Hatay'dı.

Buradan hareket eden genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları, mübadele yoluyla Türkiye sınırları dışındaki Türkleri anavatana getirtmek için yaptığı girişimle Yunanistan'dan 500.000 kişiyi Türkiye'ye getirtmiştir.

Bir zamanlar Avrupa'nın hasta adamı olarak nitelenen Osmanlı Devleti'nin yerine geçen Türkiye Cumhuriyeti genç nüfusuyla çok daha güçlü olarak Anadolu'da yaşamaktadır. Tarihin garip bir cilvesi olarak özellikle son ekonomik krizin ardından günümüzde Avrupa'nın hasta adamı olarak Batılı basın, Yunanistan'ı nitelemektedir. Sadece Yunanistan değil, Avrupa'nın içinde olduğu ekonomik krizin temelinde yaşlı nüfusun olduğu hususunda yorumlar yapılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Gazete ve Dergiler

İkdam

İleri

Türk Yurdu

Vakit

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Eserler

ARIKOĞLU, Damar, **Hatıralarım**, Tan Matbaası, İstanbul 1961.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, C. I, 1919-1920, TTK, Ankara 2010.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Yay. Haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

BARKAN, Ömer Lütfi, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri", **Vakıflar Dergisi**, sayı II, Ankara 1942.

CRİSS, Bilge, **İşgal Altında İstanbul**, İletişim Yay, İstanbul 1993.

ÇELİK, Gülfettin, **Osmanlı'da Nüfus ve İskân Politikaları-Osmanlı'da İskân Tarihi ve Ömer L. Barkan'ın Eserlerine Giriş**, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul 2009.

ERICKSON, Edward J., **Ordered to Die A History of Ottoman Army in the First World War**, Greenwod Press, London 2001.

ERSOY, Mehmet Akif, **Safahat**, İnci Ofset, Konya Tarihsiz.

GÜRTAN, Kenan, "Faal Nüfus Oranına Tesir Eden Amiller", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.21, Ekim1959-Temmuz 1960.

GÜRTAN, Kenan, **Demografik Analiz Metodları**, İstanbul 1969.

İNAN, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir – İzmit Konuşmaları**, TTK, Ankara 1996.

Levent Şahverdi Arşivi

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamanı**, C.III, Ankara, TTK, 1992.

Kur'anı Kerim ve Meali, (Yay. Haz.) Elmalılı Hamdi Yazır, İstanbul 1998

OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul 1980.

ÖZOĞUZ, Kayıhan, "Nüfus Hacmi ve Artışı Üzerine Çağlar Boyu Süregelen Tartışmalar", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 32, Ekim 1972-Eylül 1973.

PEARS, Sir Edwin, **Turkey and Its People**, London 1911.

PEARS, Sir Edwin, **Forty Years in Constantinople**, London 1915.

RUSTOW, Dankwart A., "Bir Millet Devletinin Kuruluşu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ocak 2001, sayı 48.

SOYSALDI, Mehmed, "Nisa Suresi 24. Ayeti Işığında Mut'a Nikahı", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 2, Elazığ, 1997.

ULUBELEN, Erol, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, Aykaç Kitabevi, İstanbul 1967.

MAZICI, Nurşen, **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu**, Pozitif Yay, İstanbul 2005.

MCCARTHY, Justin, **Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları**, (Çev. Mehmet Tuncel), Etkileşim Yay, İstanbul 2006.

OKAY, Cüneyd, **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923**, Şule Yay, İstanbul 1999.

SARIKAYA, Makbule, **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011.

SARISIR, Serdar, **Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)**, IQ Yay, İstanbul 2006.

SEMİZ, Yaşar, "1923–1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Entitüsü Dergisi**, yıl 2010, sayı 27.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **İlk İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**, Çağ Yay, İstanbul 1990.

TAŞKIRAN, Cemalettin, **Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri**, İş Bankası Yay, İstanbul 2001.

Levent Şahverdi Arşivi

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981.

TURAN, Osman, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul, Boğaziçi Yay, 1993.

YÜCEULUĞ, Ratip, "İnsanların Nüfus Hakkındaki Telakkileri ve Nüfus Nazariyelerine Kısa Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**, 1963, sayı 176.

ZÜRCHER, Erik J., **Savaş, Devrim ve Uluslaşma**, (Çev.Ergun Aydınoğlu), (Bilgi Üniversitesi Yay), İstanbul 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK SİYASİ TARİHİNDE ERZURUM (1923-1950)

ERZURUM IN TURKISH POLITICAL HISTORY (1923-1950)

Mukaddes ARSLAN*

Erzurum en eski çağlardan beri önemli ticari ve askeri yolların kavşak noktasında yer almıştır. Zengin akarsu kaynaklarına ve doğal savunma zeminine sahiptir. Erzurum adı, Erzen'in Selçuklular tarafından fethedilmesi üzerine, bu kelimeye Anadolu'ya ait olduğunu belirtmek üzere Rum kelimesi ilave edilerek, Erzen al-Rum denilmesinden kaynaklanmıştır. Erzurum yakın tarihte, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda temel hadiselerden birisi olan milli bir kongreye de ev sahipliği yapmıştır. Erzurum Kongresi, 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum'da toplanmıştır. Kongrede, Türk İstiklal Savaşı'na öncülük yapacak önemli kararlar alınmıştır.

Erzurum'da siyasi hayat yakın dönemlere kadar çok hareketli bir şekilde devam etmiştir. Erzurum siyasi hayatı boyunca, her dönemde önemini korumuş ve korumaktadır. Bu bağlamda Türk siyasi tarihinde Erzurum'un 1923-1950 dönemini araştıran oldukça geniş kapsamlı mufassal bir araştırma eser, Murat Küçükuğurlu tarafından yayına hazırlanmış ve Atatürk Araştırma Merkezi tarafından basılmıştır. Eserin künyesi şu şekildedir: Murat Küçükuğurlu, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950),* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2012, X+678 s.

Eser altı bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde: Erzurum'da Cumhuriyet Halk Partisi Teşkilatı: Merkez CHP Teşkilatı, İlçelerde CHP Teşkilatları; İkinci Bölümde: Erzurum Türk Ocağı ve Halkevi Teşkilatları: Erzurum'da Türk Ocağı Teşkilatları, Erzurum Halkevi; Üçüncü Bölümde: Tek Parti Döneminde Erzurum Mebusları ve Seçimler: Erzurum Mebusları, Çok Partili Dönem Öncesinde Yaşananlar; Dördüncü Bölümde: Erzurum'da Çok Partili Hayata Geçiş: Demokrat Parti Teşkilatı ve CHP, Çok Partili

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Uzmanı, Ankara / Türkiye, mukaddesarslan11@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

Dönemin İlk Seçimleri; Beşinci Bölümde: Genel Siyasi Gelişmelerin Erzurum'a Yansımaları: Şeyh Sait İsyanı ve Erzurum, Erzurum'da Şapka Hadisesi, Ağrı İsyanları ve Sonrasında Erzurum, Türkiye'nin Doğu Politikası ve Erzurum; Altıncı Bölümde: Cumhuriyet Döneminde Atatürk-İnönü ve Erzurum İlişkileri: Atatürk ve Erzurum, İsmet İnönü ve Erzurum konuları ele alınmıştır.

Yazar Murat Küçükuğurlu, eserinin önsözünde Erzurum'un Türk siyasi hayatındaki yeri ve önemine işaret etmekte ve "*Cumhuriyet dönemi Türk siyasî hayatını tam olarak anlayabilmek için, özellikle bazı şehirlerdeki siyasî gelişmelerin dikkatle takip edilmesi gerekir. Siyasi hayattaki önemli gelişmeler, büyük değişimler ve kırılma noktaları, çoğunlukla bu şehirlerin tutum ve davranışlarıyla yakından ilişkilidir. Bu şehirlerin siyasî tutum ve davranışları ya genel gidişatın yönünü tayin etmiş veya siyasî dönüşüm projelerine olumlu-olumsuz ilk tepkiler bu şehirlerden çıkmıştır. Bütün bu özelliklere bir arada sahip olan şehirlerin başında, belki de Erzurum gelmektedir. Nitekim Milli Mücadele'nin başlangıcından, bu çalışmanın üst sınırını oluşturan 1950 yılına kadar meydana gelen önemli siyasi gelişmelere bir göz atmak, bu tezin doğruluğunu kendiliğinden ortaya çıkaracaktır. Fakat Erzurum'un siyasi karakterinin oluşumunu tam olarak anlayabilmek için, biraz daha eskiye gitmek gerekir*" demektedir (s.1). Osmanlı Devleti zamanında II. Meşrutiyet öncesinden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Erzurum'un tarihi önemi büyüktür. Mesela İttihat ve Terakki ile Teşkilat-ı Mahsusa Erzurum'a ayrı bir önem vermektedir. Erzurum 93 Harbi olarak anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, siyasi, sosyal ve ekonomik yönlerden önemli olaylara sahne olmuştur. Burada yaşanan Ermeni isyanları, aşiret ayaklanmaları, yaşanan kıtlıklar, Rus işgali, Erzurum'un kaderini çizen hadiseler olarak tarihe geçmiştir (s.1-2).

Yazar, Mondros Mütarekesi sonrasında, Millî Mücadele fikrini savunan illerin başında Erzurum'un geldiğini belirtmekte ve "*1919'da Erzurum'da toplanan kongre, ülke çapında siyasî bir oluşumun başlangıç noktasıdır. Bu kongrede oluşturulan Heyet-i Temsiliye ise, bu siyasî oluşumun ilk idare heyeti şeklinde örgütlenmiştir. Nitekim bu örgütlenmenin nihaî şekli Cumhuriyet Halk Partisi -CHP- olmuştur. İşte bu sürece paralel olarak, Cumhuriyet fikrinin ilk kez dillendirildiği yer de Erzurum'dur*" ifadelerini kullanmaktadır (s.2). Millî Mücadele sonrası Cumhuriyet'in kurulma aşamalarında yapılmak istenen bazı projelere karşı oluşan tepkilerde Erzurum kenti de vardır. Bolşevizm'in gündemde olduğu 1920 tarihlerinde Erzurum'da kurulmak istenen halk hükümeti, dini hususiyetleri ile ön plana çıkan Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti, Erzurum mebuslarının

Levent Şahverdi Arşivi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda ki aktif rolleri, kıyafet devrimine karşı Erzurum'da yaşanan Şapka Hadisesi, CHP'nin büyük bir hezimet yaşadığı 1950 Erzurum seçimleri Erzurum'un siyasi hayatını ortaya koyan hadiselerdir (s. 3). Yazar önsöz kısmında ayrıca, eserinin konusu olan Tek Parti Dönemi'nde Erzurum'da yaşanan siyasi gelişmelerin irdelenmesi gereken önemli bir konu olduğunu ve eserini hazırlarken Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi başta olmak üzere, Erzurum'daki yönetim kademelerinin kısıtlı arşivlerinden, birçok arşiv ve kütüphaneden, incelenen dönemde Erzurum'da bizzat yaşamış olan şahıslardan faydalandığını belirtmektedir (s. 3-5).

Eserin Giriş kısmında Erzurum'un tarihi önemine değinilmektedir. Erzurum Kafkasya ile İran'dan Anadolu'ya gelen yolların kesiştiği stratejik bir noktada, Kafkasya, İran, Anadolu üçgeninin ortasında bulunmaktadır. Rusya'nın I. Dünya Savaşı sırasında, sıcak denizlere inme politikaları ve Doğu Anadolu'yu ele geçirme fikri neticesinde 1916'da Erzurum'u işgal etmiştir. Ancak Rusya 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında Doğu Anadolu'yu boşaltarak yerini silahlı Ermeni çetelerine bırakmış, böylece Erzurum ve çevresinde Ermeni mezalimi başlamıştır. 12 Mart 1918'de ise Erzurum, Türk ordusu tarafından bu zulümden kurtarılmıştır. Savaş ve işgaller nedeniyle Erzurum büyük göç vermiş ve harabeye dönmüştü. Savaş sonrasında ve Milli Mücadele döneminde Erzurum'da toplanan Erzurum Kongresi'nde, Anadolu'daki Milli Mücadele'nin temel taşları atılmıştır. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Milli Mücadele başlamış ve zaferle sonuçlanmıştır (s.9-10). "*Erzurum Kongresi'ndeki Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti, Sivas Kongresi ile ülke çapında genişletilerek Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti ismini almış ve Millî Mücadele'nin yönlendirilmesinde büyük rol oynamıştı. Bu yeni oluşum bir müddet sonra partiye dönüştürülmüş ve Erzurum'da sağlam bir teşkilat kurmak için bazı adımlar atmıştır. Erzurum, CHP teşkilatı bakımından Doğu Anadolu'daki dikkate değer bir şehir olmuştur*" (s.11).

"Erzurum'da CHP Teşkilatı" konulu birinci bölümde, Merkez CHP teşkilatı ve İlçelerde CHP teşkilatlarından bahsedilmektedir. Bu bölümde Erzurum'da CHP teşkilatının kurulması ve teşkilatlanmada yaşanan sıkıntılar, Teşkilatın Merkez ile bağlantı kanalları, Parti-devlet bütünleşmesi, Bölge müfettişleri, çok partili hayata geçişte Erzurum CHP teşkilatı, ilçelerde CHP teşkilatlarının kurulması, yapılan faaliyetler, hizmetler ve yaşanan sıkıntılar ele alınmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi ile Erzurum arasındaki ilişki, Milli Mücadele yıllarına dayanmaktadır. Erzurum'da seçilmiş olan Heyet-i Temsiliye, Sivas Kongresi'nin

Levent Şahverdi Arşivi

de temel unsurunu oluşturmuş ve Erzurum'da tespit edilmiş olan cemiyet tüzüğü Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti'nin tüzüğü olarak kabul edilmiştir. Bu cemiyet 9 Eylül 1923'ten itibaren Halk Fırkası şeklinde örgütlenmiş, 10 Kasım 1924'te ise Cumhuriyet Halk Fırkası ismini almıştır. Erzurum kenti ise bu tarihi süreçte önemli bir yere sahip olmuştur (s.15-16). CHP genel idare heyetince, Türkiye 14 müfettişlik dairesine ayrılmış ve Amasya Mebusu Esat Uras Bey Erzurum Bölgesi Müfettişi olarak belirlenmiş ve 1925'de Erzurum'a gelmiştir (s.18).

İkinci bölümde "Erzurum Türk Ocağı ve Halkevi Teşkilatları" başlığı altında; Erzurum'da Türk Ocağı ve Halkevi Teşkilatlarının kurulması ve faaliyetleri konularına açıklık getiriliyor. Bu bölümde Erzurum'un sosyal ve kültürel durumu hakkında bilgiler verilmektedir. I. Dünya Savaşı'nda Rus işgali ve Ermeni katliamını yaşayan Erzurum, Cumhuriyetin ilanına giden yolda önemli bir rol oynamış ve yeni devletin kurulma aşamalarında özellikle Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanan Erzurum Kongresi'ne vermiş olduğu katkı ile tarihteki önemli yerini korumuştur (s.127). Ancak I. Dünya Savaşı Erzurum'da önemli tahribata sebebiyet vermiş ve Erzurum büyük göçlere sahne olmuştur. Eserde, Erzurum'un bir taş yığını, harabe ve yangın yeri haline geldiğinden bahsedilmektedir (s.128). Erzurum maddi alanda olduğu kadar, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında da büyük sıkıntılar yaşamakta idi. 1924'te kurulan Erzurum Muallimler Birliği, Erzurum'un eğitim ve kültür hayatında önemli rol oynadı. Özellikle bu yıllarda Erzurum'da görev yapan Ahmet Hamdi Tanpınar, Cemal Gültekin, Remzi Oğuz Arık, Şevket Süreyya Aydemir gibi eğitimcilerin kültür hayatına katkıları oldu (s. 130).

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminde 1912'de İstanbul'daki aydınlar tarafından kurulan Türk Ocağının Erzurum Şubesi 9 Temmuz 1925'te açılmıştır (s.132-133). Cemal Gültekin başkanlığında açılan Erzurum Türk Ocağı, Erzurum halkının ilim ve irfan ocağı olarak, kentin kültür hayatına katkılarda bulunmaya çalışmış, 10 Nisan 1931'de ise feshedilmiş, bu kuruluşun tüm varlığı CHP'ye devredilmiştir (s.136-137). Türk Ocakları'nın kapatılması neticesinde, Türkiye genelinde Halkevleri açılmış ve 19 Şubat 1932'de 14 vilayette Halkevi açılmıştı. Erzurum Halkevi ise 23 Şubat 1934'te açıldı (s.147). Halkevi çok partili hayata geçiş sonrasında 1951'de kapatıldı. Yazar, Erzurum Halkevinin, özellikle 1940 yılı ortalarında, bir kültür, sanat ve edebiyat okulu gibi hizmet verdiğinden bahisle, *"Erzurum Halkevi, köklü bir şehir olan Erzurum'un kültür ve tarih dokusunun ortaya çıkarılması ve yeniden yorumlanması bakımından üzerine düşen*

Levent Şahverdi Arşivi

görevi yapmıştır. Unutulmaya yüz tutmuş olan şehrin tarihi şahsiyetleri hakkında çeşitli incelemeler yapılmış, bunlar makaleler ve konferanslar halinde ilim âlemine ve halka tanıtılmış; aynı şekilde tarihi mekânlar, kitabeler, camiler, çeşmeler ile ilgili araştırmalar yine Halkevi vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Hakikaten Erzurum Halkevi, Ahmet Erverdi, Murat Uraz ve Sıtkı Dursunoğlu gibi, yaşadığı şehir ve halkıyla barışık olan ve ilmî ve edebî ağırlıkları bulunan başkanlara sahip olduğu için şanslıdır. Yine Halkevi bünyesinde görev yapan veya bu kurum vasıtasıyla araştırmalar yapıp yayınlama fırsatı bulan Cemaleddin Server Revnakoğlu, Bahattin Ögel, Abdurrahim Şerif Beygu gibi ilim adamlarını da unutmamak gerekir. Denilebilir ki, bulunduğu muhitin tarihi, kültürel ve folklorik yapısını tetkik edip ortaya çıkarma konusunda en başarılı Halkevlerinden birisi Erzurum Halkevi'dir" demektedir (s.220-222).

Üçüncü Bölümde, "Tek Parti Döneminde Erzurum Mebusları ve Seçimler" başlığı altında, Cumhuriyet döneminin Erzurum Mebusları, faaliyetleri ve çok partili dönem öncesinde yaşananlar dile getirilmektedir. Birinci Meclis'in yerine geçen İkinci TBMM, Cumhuriyet'in ilanından önce yapılan seçimler sonucunda oluştu. 1 Nisan 1923 tarihli ve 369 sayılı Meclis kararı ile seçimlerin yenilenmesine karar verildi. Daha sonra Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Grubu'nun partileşmesi sağlandı. Yeni parti, Halk Fırkası adını aldı. Erzurum'da aralarında eski paşalar, mebuslar ve eşraftan pek çok isim Müdâfaa-i Hukûk çatısı altında seçime girmek için başvuruda bulundu (s.237-238). "*Sonuç olarak, 1923 seçimlerinde bir muhalefet partisi bulunmamasına rağmen, Erzurum'da bağımsız olarak aday olanların, bir muhalefet grubu şeklinde hareket etmeye çalıştıklarını söylemek yanlış sayılmaz. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, seçim propagandaları ve çalışmaları sırasında iki önemli cephe ortaya çıkmıştı. Bir tarafta Birinci Meclis'in önemli isimlerinden ve etkili muhaliflerden Hüseyin Avni ile Necati Beylerin başını çektiği bir grup varken, onların karşısında Hoca Raif Efendi ve Rüşdü Paşa'nın destekçisi olan karşı grup bulunuyordu*" (s.241). İkinci Meclis seçimlerinde iki grup mücadelesi etkindi. Erzurum'da seçimler 29 Temmuz 1923'de tamamlandı ve yeni Erzurum mebusları seçildi. Bu seçim sonucunda Birinci Meclis'te görev yapan Erzurum mebuslarından hiçbiri, İkinci Meclis'te yer alamadı (s.242).

Erzurum'da yapılan ikinci Meclis seçimlerini Müdâfaa-i Hukûk adayları olarak Fırka Kumandanı Rüşdü Paşa, Hoca Râif Efendi, Ziyaeddin (Gözübüyük) Efendi, Zırnıklızade Cazim (Duru) Efendi, Muş Mutasarrıfı Halet (Sağıroğlu) Bey ve Karahisar Mutasarrıfı Bayburtlu Münir Hüsrev (Göle) Bey kazandı ve Erzurum mebusu olarak görev aldılar. Müdâfaa-i Hukûk Erzurum adayları

Levent Şahverdi Arşivi

olarak İkinci Meclis'e seçilen mebuslar, daha sonra Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasında önemli rol oynadılar (s.242-243). Eserin bundan sonraki kısmında yazar, Erzurum Kongresi'nde kurulan Temsil Heyeti'nin Sivas Kongresi'nde genişletilmesi, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti'nin kurulması, bu cemiyetin daha sonradan partiye dönüştürülmesi sürecinden bahsetmekte ve "*Erzurum'da Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti'nin kurulması ve Şapka Hadisesi'nin yaşanması, TCF'nin kurulması ve Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesi gibi CHP yönetimini rahatsız eden hadiseler, Erzurum ile CHP genel merkezi arasında gerginliğe neden olmuştu. Bu gerginlikler İzmir Suikastı ile dönüm noktasına ulaştı. 1927'deki Üçüncü TBMM seçimleri işte böyle bir ortamda gerçekleşti"* ifadelerine yer vermektedir (s. 257). 1 Kasım 1927'de Üçüncü Meclis'e Erzurum mebusu olarak Ahmet Fikri, Hüseyin Aziz, Nafi Atuf, Asım Vasfi, Necip Asım, Mehmet Nafiz ve Hasan Tahsin Beyler seçildiler (s.258).

SCF'nin kapatılması sonrası yapılan 1931 genel seçimlerinde, Asım Vasfi (Mühürdaroğlu), Aziz (Akyürek), Ahmet Fikri (Tüzer), Nafi Atuf (Kansu), Nafiz (Dumlu), Necip Asım (Yazuksuz) Beyler ve Hakkı Şinasi (Erel) Paşa Erzurum mebusu seçildi (s. 263). 1935 seçimlerine Birinci Meclis muhalif grubundan ve İkinci Grup liderlerinden Hüseyin Avni Bey, CHP listesi dışından katılmak üzere adaylığını koydu ve bundan sonra önemli siyasi gelişmeler yaşandı (s. 264-276). 1935 seçimlerinde Aziz Akyürek, Dr. Ahmet Fikri Tuzer, Nafi Atuf Kansu, Nafiz Dumlu, Necip Asım Yazuksuz, Tahsin Uzer, Nakiye Elgün, Zeki Soydemir, Fuat Sirmen ve Şükrü Koçak Erzurum mebusları olarak seçildiler. Bu seçimde Nakiye Elgün, Erzurum'un ilk bayan mebusu oldu. Milli Mücadele'de yapılan Sultanahmet Mitingi'nde Öğretmenler Derneği Başkanı olarak yaptığı konuşmalarla tanınmıştı. 1935'te Erzurum mebusu olduğu tarihte, İstanbul il genel meclisi üyesi idi. 1935'de ilk kez Erzurum mebusu seçilen altı kişi arasında Erzurumlu yoktu (s. 277-280).

Eserde 'Çok Partili dönem öncesinde yaşananlar kısmında' Atatürk Sonrası Dönemin İlk Erzurum Mebusları hakkında bilgiler verilmektedir. Altıncı dönem seçimleri 3 Nisan 1939'da yapılmış ve şu Erzurum mebusları seçilmişlerdir: Ahmet Fikri Tuzer, Aziz Akyürek, Pertev Demirhan, Nafiz Dumlu, Nakiye Elgün, Şükrü Koçak, Zeki Soydemir, Münir Hüsrev Göle ve Salim Altuğ (s.281). 1943 genel seçimlerinde Erzurum genelinde Şükrü Koçak, Zeki Soydemir, Münir Hüsrev Göle, Nakiye Elgün, Salim Altuğ, Pertev Demirhan, Aziz Akyürek, Râif Dinç, Nafiz Dumlu mebus seçildiler (s. 288-291).

Levent Şahverdi Arşivi

"Erzurum'da Çok Partili Hayata Geçiş", dördüncü bölüm konusudur. Bu bölümde, Demokrat Parti Teşkilatının kuruluşu, muhalefet partisi kurma girişimleri, halkın yöneticilerin tepkileri, Erzurum'da CHP-DP ilişkileri, yaşanan sıkıntılar, faaliyetler ve çok partili dönemin ilk seçimleri önemli olaylar olarak sıralanmaktadır. Bu kısımda Yazar, Türk siyasî hayatında 1946-1950 döneminin öneminden bahsetmekte ve *"Bu dönemde, Cumhuriyet'in ilanından beri ülkedeki yegâne iktidar partisi olan CHP'nin karşısına, Demokrat Parti, Millet Partisi ve Milli Kalkınma Partisi gibi birtakım muhalefet partileri çıkmıştır"* diyerek bir durum analizi yapmaktadır (s. 305).

Bu dönemde Erzurum'da DP Erzurum teşkilatı 1946 Haziran sonlarına doğru kuruldu. İl teşkilatı Vahit Paşa Konağı'nda faaliyete geçti ve başkanlığa Erzurumlu olmayan Hasan Kenan Babür getirildi. Erzurum DP teşkilatı kurucuları genelde, Trabzon ve Rize gibi Karadeniz illerinden gelerek Erzurum ticaret hayatında yer etmiş kişilerdi. Bu nedenle bazı sorunların yaşanması kaçınılmazdı (s.307-312). DP'nin Erzurum teşkilatlanması ile ilgili olarak eserde: "*1946 başlarında bir nevi gizli şekilde yürütülen ve Haziran 1946'da gerçekleştirilen DP'nin Erzurum'daki teşkilatlanması, aynı yılın sonlarına doğru oldukça ilerlemişti. İlçelere gelince, Temmuz 1946'da Aşkale, Hasankale, Oltu, Ilıca'da, Ağustos'ta Karayazı, Tekman, Örtülü, Tortum'da, Eylül'de ise Hınıs'ta DP idare heyetleri oluşturuldu"* bilgileri verilmektedir (s.313-314). Daha sonraki tarihlerde CHP-DP arasında yaşanan sıkıntılar, siyasi gerginliklere sebebiyet vermiştir. CHP ve DP Genel Başkanlarının, -İsmet İnönü ve Celal Bayar- Erzurum'dan verdikleri mesajlar ve söylemler eserde yer almaktadır (s. 321-327).

Yazar eserinin bu kısmında Erzurum'da çok partili dönemin ilk seçimlerinin 1946'da yapıldığını ve 1946 seçimlerinin Türk siyasî tarihinde demokratikleşme ve siyasî kurumsallaşma açısından büyük bir önemi olduğuna işaret etmekte ve *"TBMM'de kabul edilen 5 Haziran 1946 tarihli Milletvekili Seçim Kanunu ile çift dereceli seçim tarihe karıştı. Böylece, 21 Temmuz 1946'da Türkiye'de muhalefetin de katıldığı tek dereceli milletvekili seçimleri yapıldı. Bu seçim tüm Türkiye için olduğu gibi, Erzurum için de önem arz etmekteydi. Seçimin bu öneminden dolayı her iki parti de Erzurum'daki seçim çalışmalarına ağırlık verdi"* bilgilerini aktarmaktadır (s.350).

1946 seçimine Erzurum mebusu olmak için CHP ve DP listelerinden ve bağımsız olarak 62 kişi aday olmuştur. Vehbi Kocagüney, Cevat Dursunoğlu, Kemalettin Kamu, Münir Hüsrev Göle, Râif Dinç, Salim Altuğ, Nafiz Dumlu, Şükrü Koçak, Eyüp Sabri Akgül ve Mesut Çankaya, CHP Erzurum mebusu

Levent Şahverdi Arşivi

olarak seçildiler. DP listesinden bağımsız olarak adaylığını koyan Mareşal Fevzi Çakmak ve Hüseyin Avni Ulaş ilk iki sırayı paylaştılar (s. 357).

DP'nin zaferiyle sonuçlanan 1950 seçimleri, Erzurum siyasî tarihinde önemli sonuçlar ortaya koymuştu. Bu konuda yazar şu tespitlerde bulunmaktadır: "*Şehirdeki siyaset kültürünün şekillenmesinde bir dönüm noktası olan bu seçim, öncesi ve sonrasıyla önemli olaylara sahne olmuştur. TBMM tarafından 24 Mart 1950 tarihinde seçimlerin yenilenmesine karar verilmiş ve seçimin 14 Mayıs'ta yapılması kabul edilmişti"* (s.370). 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde seçilen yeni Erzurum milletvekilleri şunlardı: Rıfkı Salim Burçak, Bahadır Dülger, Mustafa Zeren, Fehmi Çobanoğlu, Sabri Erduman, Memiş Yazıcı, Enver Karan, Emrullah Nutku, Rıza Topçuoğlu, Sait Başak (s. 405). Bu seçimlerde 88.711 oy DP'ye, 49.219 oy CHP'ye verilmişti. DP'nin en fazla oy aldığı ilçeler merkez ilçe, Pasinler, Tortum, Karayazı, İspir ve Oltu idi. Hınıs ve Tekman gibi Erzurum'un güney ilçelerinde ise CHP'nin DP'den daha fazla oy aldı. CHP en fazla oyu Şenkaya'dan aldı. DP Erzurum'da Türkiye ortalamasının çok üzerinde bir başarı elde etmişti (s. 408-409). "*Erzurum'daki siyasi hava 1950 seçimlerini takip eden günlerde canlılığını yitirmedi. Zaten var olan siyasî polemikler, Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'in Ekim 1950'deki Erzurum ziyaretleri sırasında doruk noktasına ulaştı. Cumhurbaşkanı ve Başbakan 2 Ekim 1950'de askerî bir uçakla Erzurum'a gelmişti. Heyet, Erzurum Kalesi'nden atılan 20 pare top eşliğinde İstanbul Kapısı'ndan şehre girmişti"* (s.415). Bayar ve Menderes Erzurum'da ziyaretler, toplantılar ve konuşmalar yaptılar.

"Genel Siyasi Gelişmelerin Erzurum'a Yansımaları" başlıklı beşinci bölümde, Şeyh Sait isyanı, Şapka hadisesi, Ağrı isyanları ve Erzurum ile Türkiye'nin Doğu politikasında Erzurum konularına yer verilmiştir. Şeyh Sait isyanı 13 Şubat 1925'te başladı. Erzurum'da bazı Kürt liderlerince kurulmuş olan Âzâdî Örgütü bu isyanda rol oynadı. Âzâdî Örgütü'nün ilk kongresi 1924'de Erzurum'da yapıldı ve silahlı hareket kararı alındı (s. 453-463). Mustafa Kemal Paşa isyan ile ilgili olarak bazı tedbirler almıştır. 23 Şubat 1925'te Elazığ, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri Vilayetleri ile Erzurum Vilayeti'nin Kiğı ve Hınıs İlçeleri'nde sıkıyönetim ilan edildi. Bu isyanın bastırılmasında IX. Kolordu birlikleri büyük başarı göstermişlerdi (s.464-470). Yazar, bu isyanın Erzurum'a faturasının çok ağır olduğunu, aynı yılın sonlarında Erzurum merkezde ortaya çıkan Şapka Hadisesi ile beraber Erzurum'un bu şekilde iki talihsiz olayı yaşadığını belirtmekte ve "*İsyandan bu kadar olumsuz etkilenen Erzurum halkı, isyan öncesi ve sonrasında*

Levent Şahverdi Arşivi

olgun ve sağduyulu bir tavır takınmıştı. Hem şehir merkezinde, hem de Kiğı ve Hınıs gibi asilerin ele geçirmeye çalıştığı ilçelerde mülkî ve askerî yöneticilerle birlikte hareket eden halk, isyanın Erzurum vilayet sınırları içine sıçramaması için elinden geleni yapmıştı. Halkın bu tavrı Varlık Gazetesi'nde çıkan 'Türk'ün Büyük Yurdu Erzurum' başlıklı bir makalede vurgulanarak takdir edilmişti. Halkın bu sağduyulu tavrı Şapka Hadisesi sırasında da devam etti" ifadeleri ile bu hadiselerin tesirleri ve neticelerini özetlemektedir (s.476).

Şapka Hadisesi Erzurum'da, Şeyh Sait İsyanından hemen sonra yaşandı. 1925'de Erzurum'da ortaya çıkan hadiseler kısa sürede bastırıldı, 27 kişi tutuklandı ve sıkıyönetim ilan edildi. Şapka Hadisesi sonrasında Ali Çetinkaya başkanlığındaki İstiklal Mahkemesi heyeti 6 Aralık 1925'te Erzurum'a geldi. Suçlular mahkeme heyetince idam edildi veya cezalandırıldı (s. 477-503). Öte yandan eserde Şapka Hadisesi'nin şehrin sosyal hayatına olan ilginç bir etkisi ve hatırasından bahsedilmektedir: "*Hadiseden hemen sonra Polis Müdürü Tevfik Bey, Erzurum Barı'nın halkı isyana teşvik ettiğini ileri sürerek, yasaklanmasını sağlamıştı. Hâlbuki bar, Erzurum halkının en köklü kültür unsurlarından olan, halkı birleştirip eğlendiren bir oyundu. Yasak yaklaşık altı ay devam etti. O günlerde halkın tek eğlence ve tesellisi olabilecek bu oyunun yok olmak üzere olduğunu gören Askeri Silah Fabrikası Müdürü İhsan Yavuzer, her şeyi göze alarak, 30 Ağustos 1926 günü Hükümet Meydanında yapılan tören sırasında, daha önce hazırladığı davul ve zurnacıyı meydanın ortasına getirerek çaldırmaya başladı. Meydana toplanmış olan Erzurumlular, hüzünle karışık bir şaşkınlıkla olanları seyrediyor; fakat bar oynamaya kimse cesaret edemiyordu. Bunun üzerine İhsan Bey, birkaç Dadaşı ellerinden tutarak korkmamalarını ve oynamaları söyledi. Kendisi de başuçlarına geçti ve böylece bar başladı"* (s. 515-516). Şeyh Sait İsyanı sonrasında bu defa Ağrı ve çevresinde isyanlar başlatıldı. Bu isyanlarda Erzurum yine özellikle ekonomik alanda büyük darbeler aldı (s. 521- 527). "*Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgede yaşanan isyanlar karşısında Erzurum'un devletin yanında yer alması, sanıldığından çok daha önemlidir*" (s. 530).

Erzurum'un Türkiye'nin Doğu politikasında ki yeri ve önemi konusunda, bölgeye yönelik tehditler ve alınan tedbirler konusunda eserde bilgiler verilmekte ve yazar şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Erzurum, Osmanlı ve öncesinde olduğu gibi Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da, devletin doğu siyasetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Rusya ve İran sınırlarının yakınında ve önemli bir kavşak noktasında bulunan Erzurum, bu özelliklerinin faydasını gördüğü kadar, bedelini de en ağır biçimde ödemiştir. Türkiye tarafından bakıldığında, doğu sınırındaki en*

Levent Şahverdi Arşivi

önemli stratejik mevkii olan Erzurum, bu özelliğinden dolayı, askerî bir karargah olarak düşünülmüş ve bu durum şehrin idarî, siyasî ve ekonomik yapısını önemli oranda etkilemiştir. Erzurum ve çevresinin uzun süre askerî amaçlar ön planda tutularak yapılandırılması, bölge kalkınmasının gecikmesinde de etkili olmuştur" (s. 531).

"Cumhuriyet Döneminde Atatürk-İnönü ve Erzurum İlişkileri" başlıklı altıncı bölüm, Atatürk ve Erzurum, İsmet İnönü ve Erzurum konularına açıklık getiriyor. *"Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum ile ilişkisi, Cumhuriyet'in kuruluşu bağlamında özel bir yere sahiptir. Çünkü Cumhuriyet'e giden yol Erzurum'da çizilmiş, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Paşa da, Milli Mücadele yıllarındaki Erzurum günlerinde, bu yolun çizilmesinde başrolü oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele dönemindeki Erzurum'la ilişkileri, Erzurum hemşehriliği ve mebusluğu gibi, çok önemli iki belge ile tarih sayfalarına yazılmıştır"* (s.565). Mustafa Kemal Paşa, 1919'dan 5 yıl sonra, 13 Eylül 1924'te Erzurum'da meydana gelen deprem dolayısıyla ikinci kez Erzurum'a geldi. *"Ilıca'dan Erzurum'a uzanan yolun iki tarafında sıralanan atlı ve yaya halk, cemiyetler ve askerlerin sevgi gösterileri, tezahüratları, top atışları ve kesilen kurbanlar arasında İstanbul Kapısı'na gelen Gazi, burada kendisi için hazırlanan özel arabaya binerek, iki tarafında sıralanan atlılarla birlikte Hükümet Konağı önüne geldi"* (s. 569). Hükümet Konağı'nda yapılan toplantıda, Mustafa Kemal ve heyetinde bulunanlar, depremzedeler için maddi yardımlarda bulundular. Mesela Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım 10.000'er lira vermişti (s. 572). Yazara göre Mustafa Kemal Paşa'nın bu ziyareti, Erzurum halkında büyük memnuniyet ve silinmez hatıralara sebebiyet vermişti. "*Ermeni zulmünden ve Rus işgalinden yeni kurtulmuş olan ve o zamana kadar kaymakam, tahsildar ve jandarmadan başka devlet görevlisi tanımayan halk, karşılarında yaralarını sarmak için gelmiş olan bir Cumhurbaşkanı görünce, adeta ne yapacağını şaşırmıştır"* (s. 573).

Başvekil İsmet İnönü'nün Erzurum ile ilişkisi, 1935'de yapmış olduğu tarihi doğu seyahati ile başlamıştır. Bu seyahatinde Elazığ, Mardin, Siirt, Bitlis, Van, Ahlat, Muş, Karaköse, Iğdır, Sarıkamış, Erzurum, Kars, Ardahan, Artvin, Hopa, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Giresun, Samsun ve Zonguldak'ta incelemelerde bulunmuş ve ilgili raporunu İstanbul'da Atatürk'e sunmuştur. İsmet İnönü, 18 Temmuz 1935'de Erzurum'a gelmiş ve ziyaretlerde bulunmuştur (s. 611-613). "*Başvekilin gezisinden sonra Erzurum ve çevresiyle çok daha yakından ilgilenildiğini gören Erzurumlular, bu durumdan büyük memnuniyet duymuşlardır"* (s. 619). İnönü sonraki tarihlerde de Erzurum'a ziyaretler gerçekleştirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazar, eserin sonuç bölümünde; *"Bu çalışma, Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihten Demokrat Parti'nin iktidarı ele geçirdiği 1950'ye kadar geçen sürede Erzurum'da meydana gelen siyasi gelişmeleri ve bunların yansımalarını, partileşme ve teşkilatlanma süreçlerini, milletvekili seçimlerini, kısacası Erzurum'un siyasî hayatını ilgilendiren konuları ilmî bir çerçevede ele almaya çalışmıştır"* ifadelerini kullanmakta (s. 635) ve eser bölümleri hakkında açıklayıcı, hülasa kısa bilgiler vermektedir. Yazar Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Erzurum siyasi hayatında belirleyici dört temel unsurdan bahsetmektedir: *"Bunlardan ikisi, muhafazakârlık ve milliyetçilik idi. Erzurum siyasi hayatında etkili olan dış kaynaklı unsurlar ise, güneyden esen ayrılıkçılık ve kuzeyden esen Bolşevizm rüzgârlarıydı. Önemli bir stratejik konuma sahip olan Erzurum, özellikle Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu iki rüzgârın esintilerini sert bir şekilde hissetti"* (s.635). "*Erzurum, üzerinde bulunduğu coğrafyanın kilidi olduğundan, tarihin her hassas döneminde ön plana çıkan bir şehir olmuştur. Bu durumu tarihi tecrübelerle idrak etmiş olan Erzurumlular, devlet ve millet bütünlüğü konusunda her türlü fedakârlığı yapmıştır. Erzurumluların milli birlik ve beraberlik konusundaki hassasiyet ve fedakârlığı tarih tarafından tespit; millet ve devlet tarafından da tasdik ve takdir edilmiştir"* (s. 640).

Eserde dönemin ana kaynaklarına başvurularak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi Katalogu, Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu, Nâfia Vekâleti Katalogu, Erzurum Özel İdare, Erzurum Belediye, Erzurum Tapu Sicil Müdürlüğü, Erzurum Ticaret Odası Arşivleri, İçişleri Bakanlığı Arşivi, TBMM Arşivinden faydalanılmıştır. Diğer taraftanAkşam, Cumhuriyet, DemokratDoğu, Demokrat Erzurum, Doğu Ekspres, Hâkimiyeti Milliye, Hürriyet, Hürsöz, Milletin Sesi, Milliyet, Son Telgraf, Tasvir-i Efkâr, Ulus, Vakit, Varlık, Vatan gibi Süreli Yayınlara müracaat edilmiş ve periyodik yayınlardan dönem hadiseleri takip edilmiştir. Yazar ayrıca incelenen döneme ait Ayın Tarihi, Resimli İktisad Salnamesi, Hususî Muhâsebe Memurîn, Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnâmeleri, İl Kongreleri, Kurultay Zabıtları, Erzurum Vilâyeti ve Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, İstatistik Yıllıkları, Resmi Gazete, Sicilli Kavânîni, TBMM Zabıt Cerîdesi, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmeleri gibi Resmi yayın ve tutanaklardan faydalanarak hadiselerin seyrinde resmi kayıtları esas almıştır. Öte yandan eserde, Anadolu Mecmuası, Dadaş, Erzurum, Halkevi Kültür Dergisi, İş ve Düşünce, Türk Yurdu, Ülkü, Yayla gibi Dergilerden; ayrıca dönemi aydınlatan hatırat, araştırma eser ve makalelerden faydalanılmıştır. Her

Levent Şahverdi Arşivi

bölümün son kısmına konu ile ilgili fotoğraflar konmuş, eser zenginleştirilmiştir. 'Dizin' ise eserin son kısmındadır.

Elimizdeki eser, Türk siyasi hayatında Erzurum'un 1923-1950 dönemi tarihine ayna tutuyor, tarihi bilgi ve belgelerden yola çıkarak Erzurum'un belirtilen dönemine dair görüşler sunuyor. Eser, Erzurum'un 1923-1950 dönemi çerçevesinde yaşanan tarihi olaylara yeni bir bakış açısı getiriyor. Bu eserde Erzurum'un 1923-1950 dönemi mercek altına alınıyor ve tarihe kayıt düşülüyor. Dolayısıyla yayınlanan eser, Erzurum'daki siyasî hayatı ele alırken, aynı zamanda yakın dönem tarih araştırmaları, Türkiye Cumhuriyeti, Türk siyasi tarihi, yerel yönetimler tarihi alanlarına ilgi duyanlara ve bu alan araştırmacılarına katkı sağlayıcı ve yol gösterici kaynak bir eserdir.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, dört ayda bir Mart, Temmuz ve Kasım olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 15 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

Atatürk ilke ve inkılâpları hakkındaki bilimsel araştırmaları, Atatürk'ün en büyük eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgeleri yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen yorumları, önerileri ve yeni stratejileri geliştiren yazıları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, bu durumun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a-Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, koyu olacak şekilde kitabın adı, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s.130.

b-Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, tırnak içinde makalenin adı, koyu olacak şekilde içinde yer aldığı yayının adı, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Mehmet Ali Beyhan, "Islahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt I, Sayı 2, İstanbul 2003, s.57.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.,** makale ise **a.g.m.,** yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Çaycı, **a.g.e.,** s.11.

Beyhan, **a.g.m.,** s.60.

Kaynaklar

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

a-Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı, yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Çaycı, Abdurrahman, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Beyhan, Mehmet Ali, "Islahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** Cilt I, Sayı 2, İstanbul 2003, s.57-99.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler**, varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışı ve Türk Medeniyeti Tarihi Adlı Eseri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Ziya Gökalp'i 130. Doğum Gününde Anma Toplantısı, 23 Mart 2006, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi,** 3. Dizi-13. Sayı, İstanbul 2007, s. 47-61.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, bir nüshasında yazarın tanıtıcı bilgileri (ad-soyad, kurum, telefon, e-posta vb) olmak üzere 3 (üç) nüsha halinde CD kaydı ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

e-posta: dergi@atam.gov.tr. • **web:** http://www.atam.gov.tr

e-mağaza@atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER EDITORIAL PRINCIPLES

Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November 1984, is published every four months March, July and November, in three issues per year. At the end of each year an annual index of the journal and after each 15th edition a general index are issued. The international index is sent to its institutions and subscribers within one month from the date of publication.

Purpose of Publication of the Journal

It's purpose is to share with the world science in national and international level by publishing the scientific researches of Atatürk's Principles and Reforms, the information and documents related to the Republic of Turkey which is Atatürk's greatest work.

Subject of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a near-term history journal. The subject of this journal includes the political, socio-economic and cultural environment in which Atatürk and the Republic of Turkey were born; the comments examined in the context of the humanities and social sciences according to scientific criterias,the proposals and the articles developing new strategies.

Studies will be included in the journal's contents

- The original articles based on research to fill the gap in their field;

- Research, investigation and review articles which evaluate and critize the examined studies according to a rich bibliography, and reveal opinions on new and noteworthy.

- The developed researches within the project which are prepared on issues related to Atatürk and the Republic of Turkey;

- They should be works, personage concerned with the National Struggle and the Republic of Turkey, and articles promoting scientific activities.

Levent Şahverdi Arşivi

The articles which will be sent, should not have been published previously or accepted for publication elsewhere. The declarations previously submitted to a scientific congress are issued if this is stated.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Presidency of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related instutions.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Levent Şahverdi Arşivi

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below :

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst;authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and -abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography .

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English.The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12 pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Levent Şahverdi Arşivi

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them.Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: *Author's name and surname should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.*

Abdurahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National . ındependence and Modernization),*** *Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p. 130.*

b-Article: *Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.*

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", ***Literature Journal of Research on Turkey,*** *Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57.*

In the repeated references : surname should be written; if work is a book you should write ***ibid*** *but if work is an article you should write* ***ibid;*** *page number should be added.*

Çaycı, ***ibid,*** *p. 11.*

Beyhan, ***ibid,*** *p. 60.*

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

Levent Şahverdi Arşivi

a-Book: *Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.*

Abdurahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization),*** *Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.*

b-Periodical: *Author's (s') surname, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.*

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", ***Literature Journal of Research on Turkey,*** *Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57-99.*

c-Report: *Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue,* ***Declarations,*** *(if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.*

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130 th Birthday March 23, 2006, ***Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,*** *Istanbul 2007, p. 47-61.*

Submission of Writings

The writings prepared in accordance with the principles of publishing articles to be published in Journal of Atatürk Research Center are sent 3 (three) copies, one of them includes author's identifying information (name, institution, phone, e-mail, etc.), along with CD recording to address below. According to Authors Editorial Board, they are deemed to have accepted that minor corrections can be made.

CONTACT INFORMATION

Presidency of Atatürk Research Center

Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: *(0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18*

Fax: *(0 312) 285 65 73*

e-mail: *dergi@atam.gov.tr.* • ***web:*** *http://www.atam.gov.tr*

e-magaza@atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

ISSN 1011-727X

Fiyatı 10 ₺

Levent Şahverdi Arşivi